

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE
BARCELONA
Departament d'Història Moderna i
Contemporània

BARCELONA 1939:
OCUPACIÓ I REPRESSIÓ
MILITAR.

El camp de concentració
d'Horta i les presons de la ciutat

Tesi Doctoral
Aram Monfort i Coll
Directora: Dra. Carme Molinero
2007

ÍNDIX

Índex general	3
Índex d'il·lustracions, taules i gràfiques	7
Acrònims utilitzats en el treball	11
Introducció	17
1. L'estudi de la repressió franquista	31
2. «Rescatada la ciudad de Barcelona por el Ejército Nacional...»	41
2.1. L'ocupació de Barcelona	45
2.2. La ciutat a partir del 26 de gener	50
2.3. La ciutat engabiada	62
2.3.1. Els refugiats a Barcelona	64
2.3.2. Premiar als <i>afectos</i>	68
2.4. Els primers escenaris de la repressió	81
3. Els camps de concentració. Un model nascut amb la guerra	89
3.1. La normativa del 1937 i les disposicions del 1939	92
3.2. Els camps de concentració catalans	106
3.3 Els batallons de treballadors	133
3.3.1. Els batallons de treballadors i la premsa	158
3.4. Els batallons disciplinaris de soldats treballadors. <i>La mili de Franco</i>	165
4. El camp de concentració d'Horta	187
4.1. La localització	194
4.2. El procés classificador i les tipologies de presoners	200
4.3. Quants presoners?	224

4.4. La relació entre el camp i les presons de Barcelona	246
4.5. Els batallons de treballadors d'Horta	254
4.6. L'Hospital Militar del carrer Tallers	262
4.7. El tancament	268
5. Les presons de Barcelona	273
5.1. La Model	289
5.2. El convent de Sant Elies	303
5.3. El Cànem	310
5.4. El Palau de les Missions	314
Conclusions	321

Annex Documental

Cronologia 1939–1940	339
Informe de la Generalitat sobre el front a Catalunya (15-1-1939)	362
Pisos amb refugiats a Barcelona (gener – febrer 1939).....	366
Decret número 281 que estableix el dret al treball dels presos i dels presoners de guerra (28-5-1937)	367
Ordre 7 d'octubre del 1938 establint el sistema de redempció de penes pel treball	370
Efectes dels bombardejos al port de Barcelona (febrer 1939)	379
Ordre de llibertat de presoners (15-5-1940)	380
Ordre d'allistament (22-12-1939)	381
Informe sobre la implantació dels BDST (13-6-1940)	384
Vista aèria del camp de concentració (1939–1940).....	387
Qüestionari de l'Auditoria del Ejército de Ocupación (5-7-1938)	388
Expedient penitenciari de Joan Aloguín Andiñach	390

Expedient penitenciari d'Antonio Ros Aranda	394
Presos a Catalunya (2-1-1940)	399
La cessió del Palau de les Missions (1939)	400

Fonts documentals i bibliografia

Fonts documentals i hemerogràfiques	401
Fonts orals	404
Bibliografia	404
Cartografia de Barcelona	428

ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS, TAULES I GRÀFIQUES

Il·lustracions

Els escenaris de la repressió a Barcelona (1939–1944)	15
Mapa de la Instrucción General nº 55 (25-1-1939)	46
El passeig de Gràcia la tarda del 26 de gener	51
Cues a la seu central de l'SdO (març del 1939)	53
Els punts de control	64
Reposició del Crist de Lepant (5-3-1939)	78
Confirmació massiva a la plaça Sant Jaume (16-7-1939)	79
Missa commemorativa a les Drassanes (18-7-1939)	80
Presoners de guerra a Barcelona el 26 de gener	82
La caserna de Tarragona–Numància	83
Presoners de guerra al Castell (febrer del 1939)	85
Certificat de llibertat de Joan Bordàs	100
Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)	104
<i>Estado–parte Centro de Reunión</i>	109
Sobre d'identificació	110
Els camps de concentració catalans (1938–1942)	113
BBTT al port de Barcelona (4-2-1939)	148
Passaport d'un sergent (21-10-1939)	155
Un batalló de treballadors a <i>La Vanguardia Española</i>	161
Maqueta dels pavellons del Beat Salvador	189

El Pavelló Llevant vist des de la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera	193
Garita de vigilància	196
Panoràmica del camp d'Horta	198
Façana principal del pavelló Llevant	204
Primer llistat d'entrada de presoners (11-2-1939)	207
Vista lateral del pavelló Llevant	210
Entrada lateral al pavelló Llevant	221
Llevant i Ponent vistos des de la muntanya	227
L'interior del pavelló Llevant ple de presoners (dibuix fet per un expresoner)	230
Paper del camp d'Igualada reciclat	231
Panoràmica aèria de Sant Cugat	234
La fàbrica Uralita de Cerdanyola	235
Segell del camp (1-5-1939)	242
Comunicació oficial d'Horta, amb segell inclòs (10-8-1939)	243
Vista exterior de l'Hospital	263
Pati interior de l'Hospital Militar de Tallers	267
La presó de dones de les Corts	274
La presó Model	292
El convent de Sant Elies	306
Vista aèria d'El Cànem	311
Retorn de provisions a la Model (21-3-1942)	314
El Palau de les Missions	315
El pati del Palau de les Missions, segons un dibuix fet per un reclus	317
Vista aèria del Palau de les Missions	319

Paper del camp d'Horta reutilitzat	326
--	-----

Taules

BBTT a Catalunya el juliol del 1939	155
BBTT a Catalunya el febrer del 1940	156
Incorporacions de quintos a la 6a i la 7a RM (1939)	173
Presoners d'Horta enviats a les presons de Barcelona	252
Combois enviats des de les presons cap Horta	253
Homes d'Horta enviats a BBTT (1939)	261
Xifra de presos a Catalunya (1939–1940)	279
Ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)	280
Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939–1940)	298

Gràfiques

Homes en batallons a Catalunya (1939–1940)	181
Ritme d'ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)	282

ACRÒNIMS UTILITZATS EN EL TREBALL

Arxius i documents

Per les cites documentals. R: Rotllo; A: Armari; L: Lligall; C: Caixa;
Cp: Carpeta; Doc.: Document; E: Expedient; F: Full.

ACBC: Arxiu Comarcal del Baix Camp

CM: Comandància Militar

AGA: Archivo General de la Administración

DGS: Dirección General de Seguridad

G: Gobernación

AGMA: Archivo General Militar de Ávila

CGG: Cuartel General del Generalísimo

GMZ: Gobierno Militar de Zaragoza

ME: Ministerio del Ejército

ZN: Zona Nacional

AGMG: Archivo General Militar de Guadalajara

FPBDST: Fondo Provisional de BDST

AGDB: Arxiu General de la Diputació de Barcelona

FC: Fons Cultura

FCdC: Fons Casa de Caritat de Barcelona

FF: Fons Fotogràfic de l'Arxiu Històric

NH: Nuestro Hogar

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa de l'Ardiaca)

AHCB-AF: Arxiu Fotogràfic

DG: Departament de Gràfics

ECC: El Correo Catalán

ENU: El Noticiero Universal

LVE: La Vanguardia Española

SN: Solidaridad Nacional

AHDGC: Arxiu Històric de la Delegació del Govern a Catalunya
(anteriorment Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona)

AEdO: Auditoria del Ejército de Ocupación. Declaraciones de
afectados

AHPN: Arxiu Històric del Poble Nou

AHUAD–COAC: Arxiu Històric d'Urbanisme, Arquitectura i Disseny del
Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (Demarcació
Barcelona)

FRiB: Fons Rubió i Bellver

FFG: Fons Fotogràfic i Geogràfic de l'Arxiu Històric del COAC

AIMP: Archivo Intermedio Militar Pirenaico (Caserna d'El Bruc)

CGRM(A): Capitanía General de la 4ª Región Militar. Asuntos

CGRM(P): Capitanía General de la 4ª Región Militar. Personal

GMB(HS): Gobierno Militar de Barcelona. Hojas de Servicio

FPGM: Fondo Personal General Jesús Maldonado de Arjona

AMA: Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona

ACP: Actes Comissió Permanent

AP: Actes Ple

DUOP: Delegació Urbanisme i Obres Públiques

FEU: Fons Exposició Universal del 1929

FOP: Fons Obres Particulars

G: Governació

GU: Gestió urbanística

PM: Patrimoni Municipal

AMCEV: Arxiu Municipal de Cerdanyola

FF: Fons Fotogràfic

AMDC: Arxiu Municipal del Districte de Les Corts

FF: Fons Fotogràfic

AMDCV: Arxiu Municipal de Districte de Ciutat Vella

AMDHG: Arxiu Municipal de Districte d'Horta–Guinardó

AMDSG: Arxiu Municipal de Districte de Sarrià – Sant Gervasi

FOP: Fons Obres Particulars de Sant Gervasi

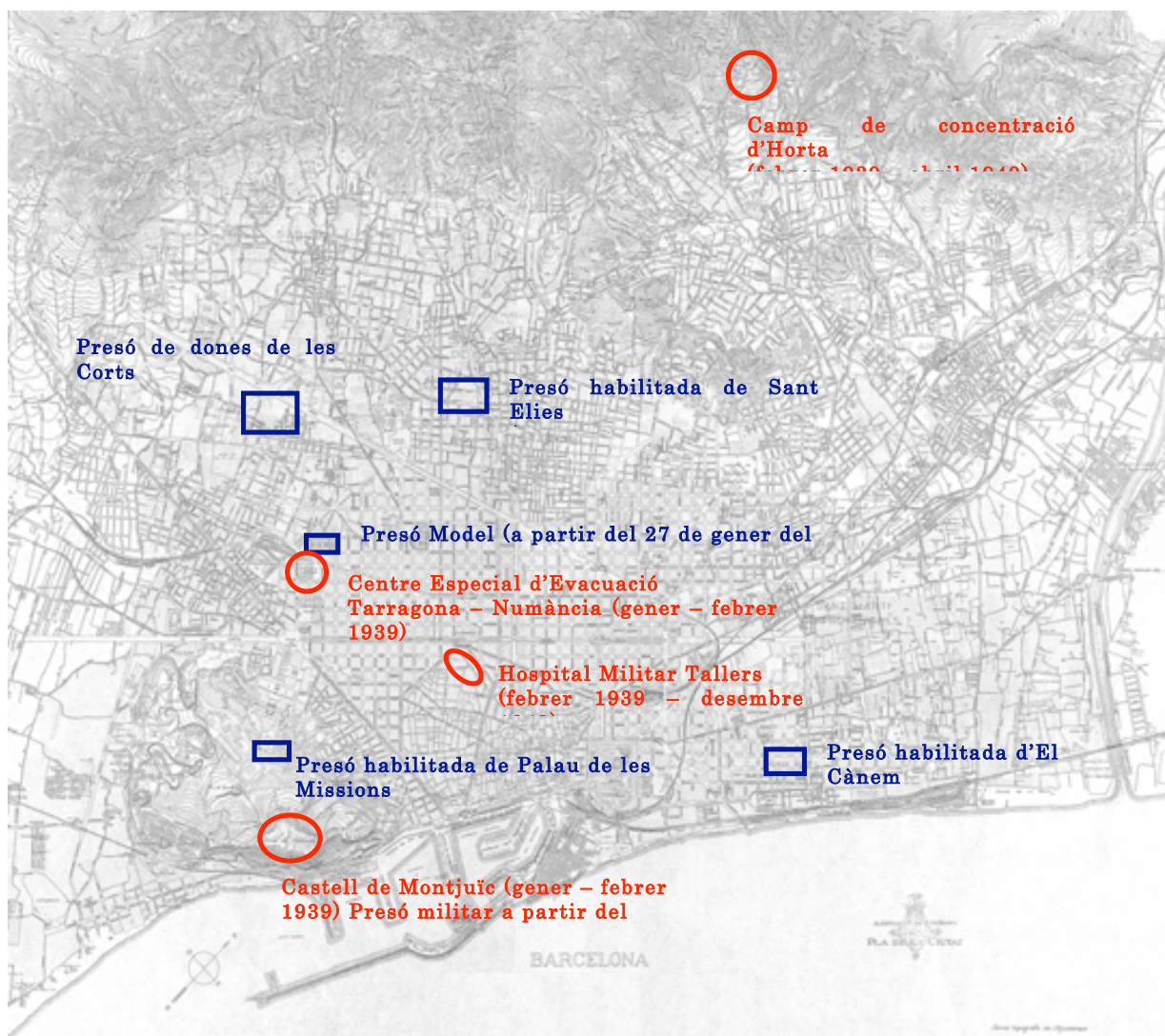
AMDSM: Arxiu Municipal de Districte de Sant Martí
FHSMP: Fons Històric de Sant Martí dels Provençals
AMSC: Arxiu Municipal de Sant Cugat
FF-AMSC: Fons Fotogràfic de l'Arxiu Municipal
DJV: Donació Joaquim Villaronga
AMTM: Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (Monestir de Poblet)
GC: Guerra Civil
ANC: Arxiu Nacional de Catalunya
CPHB: Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona
FSN: Fons Solidaridad Nacional
GCiG: Fons Gabriel Casas i Galobardes
TAF: Fons fotogràfic TAF
CRAI-BPR: Centre de Recursos per a l'Autoaprenentatge i la
Investigació – Biblioteca Pavelló de la República
BF: Biblioteca Figueras
EFE: Agència Efe
IAAH – Arxiu Mas: Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas
ICC: Institut Cartogràfic de Catalunya
C: Cartoteca
FC: Fons Cuyàs
FFG: Fons Fotogràfic Gaspar
MTN: Sèrie Mapa Topogràfico Nacional escala 1:50.000
FB (CEFTA): Fotoplano de Barcelona y sus contornos (Compañía
Española de Trabajos Fotogramétricos Aéreos)
IEFC: Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya

Acrònims utilitzats en el text

BBTT: Batallón(es) de Trabajadores
BDST: Batallón(es) Disciplinario(s) de Soldados Trabajadores
BOE: Boletín Oficial del Estado

CC: Campo de Concentración
CE: Cuerpo de Ejército
CEE: Centro Especial de Evacuación
CEM: Cuerpo de Ejército Marroquí
CEN: Cuerpo de Ejército de Navarra
CTV: Corpo di Truppe Volontarie
DGP: Dirección General de Prisiones
FET-JONS: Falange Española Tradicionalista y de las Juntas Ofensivas
Nacional-Sindicalistas
GMN: Glorioso Movimiento Nacional
ICCP: Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros
JG: Junta de Govern de la Casa Provincial de Caritat de Barcelona
MIR: Movilización, Instrucción y Recuperación
PM: Plana Mayor (d'un batalló)
RM: Región Militar
SCPM: Servicio de Colonias Penitenciarias Militarizadas
SdO: Servicio de Ocupación de Barcelona
SHM: Servicio Histórico Militar
SIM: Servicio de Información Militar (republicà)
SIPM: Servicio de Información y Policía Militar (franquista)
SNP: Servicio Nacional de Prisiones
SNRD: Servicio Nacional de Regiones Devastadas
TP: Telegrama Postal

IL·LUSTRACIÓ 1: Els escenaris de la repressió a Barcelona (1939–1944)

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA; AIMP; ANC; AMA; i AHC.

INTRODUCCIÓ

Fa poc més de quatre anys, el Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID) i el Museu d'Història de Catalunya (MHC) van organitzar el primer congrés sobre els camps de concentració i el món penitenciari franquista. Celebrat a Barcelona entre el 21 i el 23 d'octubre del 2002, va ser un èxit i va representar, sens dubte, un moment àlgid de les investigacions sobre un dels aspectes més desconeguts del franquisme: el fenomen concentracionari.

Tanmateix, quatre anys després, tret de les actes i les comunicacions del congrés, publicades per Crítica,¹ i els estudis de Javier Rodrigo en què s'analitza el fenomen concentracionari franquista des d'un enfocament generalista d'àmbit estatal,² encara no disposem d'investigacions que ens permetin conèixer els camps de concentració de manera detallada. Ara per ara, només s'ha fet la feina, imprescindible i meritòria, de recollir el testimoni oral dels qui van patir captiveri en aquests recintes, però continua pendent el buidatge sistemàtic d'arxius, bàsicament militars, que ens ha de permetre identificar edificis, comprendre les diferències entre els camps i altres centres de reclusió com podien ser les presons habilitades —veurem que en el cas barceloní només Horta va funcionar com a camp de concentració—, fixar quin tipus de relació hi havia entre els camps i les presons d'una mateixa ciutat —dinàmica concentracionària i repressió penitenciària,

---

¹. *Los campos de concentración y el mundo penitenciario en España durante la Guerra civil y el franquismo*, Museu d'Història de Catalunya – Crítica, Barcelona, 2003; MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J.: *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Crítica, Barcelona, 2003.

². Deixant de banda els seus articles en revistes especialitzades i la gestió de la pàgina web www.riomon.com, d'aquest historiador cal destacar els seus dos llibres: *Los campos de concentración franquistas. Entre la historia y la memoria*, Siete Mares, Madrid, 2003; i *Cautivos. Campos de concentración en la España franquista, 1936–1947*, Crítica, Barcelona, 2005.

respectivament—, fixar cronologies —pel cas barceloní, l'existència d'una Jefatura de los Servicios de Ocupación va condicionar el funcionament del camp d'Horta?—, descobrir tipologies de presoners —hi havia presoners civils? O només hi havia soldats de l'Exèrcit republicà? Els captius d'Horta, d'on procedien?—, aclarir els vincles que van establir-se entre els camps i els batallons de treballadors i, finalment, esbrinar quina relació hi havia entre els camps i la *mili de Franco*. Com ja va escriure un informant anònim el mateix any 1939, era una «repressió freda, sistemàtica, organitzada (...) a la qual no li interessa que passin tres mesos o un any».³ Més enllà de la constatació d'aquesta realitat, el nostre objectiu és aprofundir en l'anàlisi d'aquesta repressió: volem entendre com funcionava i comprendre quina va ser la utilitat dels camps dins la maquinària repressiva franquista.

Fins fa poc temps, els treballs realitzats no podien disposar de la documentació fonamental per a l'estudi de la repressió, ja que estava sota control militar. Si a l'interès historiogràfic de l'estudi, s'afegeix que, finalment aquesta temàtica ha despertat l'interès de les institucions públiques per fomentar la recuperació de la memòria històrica i la demanda social d'aquesta informació, creiem que ja és hora d'aprofitar la bona conjuntura per treballar sistemàticament la documentació dels arxius (fonamentalment els militars). Com s'assenyalarà en pàgines posteriors, ara fa trenta anys es van publicar treballs pioners sobre el fenomen concentracionari; estudis que no van poder consultar la documentació primària que, afortunadament, avui tenim a l'abast i que ens aporten coneixements molt més acurats.

Aquesta tesi doctoral intenta respondre interrogants fonamentals en torn a l'ocupació i repressió militar exercida durant el primer any de postguerra explicant, en primer lloc, com va ser ocupada Barcelona; en segon lloc, mostrant com va implantar-se el *Nuevo Estado* a la ciutat; en

---

³. AMTM, GC, Cp 22A, "Six mois chez Franco", juny 1939, pàg. 11.

tercer lloc, reconstruint la història del camp de concentració d'Horta —i acabant així amb la constant confusió entre recintes concentracionaris i presons provisionals—; i, en darrer lloc, ensenyant com va articular-se la repressió a través del recinte concentracionari i les diferents presons de la capital catalana (la Model, les habilitades i, puntualment, el penal militar del Castell de Montjuïc). Així, no només s'intentarà mostrar el funcionament de la repressió en un espai i un temps determinats —la Barcelona de l'any 1939 i els primers mesos del 1940— sinó que s'intentarà fixar un model estàndard que permeti comparar la realitat de la Ciutat Comtal amb la de les altres dues grans ciutats (València i Madrid) que van romandre fidels a la República fins a la derrota final el març del 1939. Com demostra la instrucció reservada *Orden Público. Columna de Orden y Policía de Ocupación*,⁴ del gener del 1939, pels militars franquistes eren tres ciutats equiparables i, en conseqüència, la conquesta s'havia de planificar seguint uns criteris comuns quant a logística i estratègia militar. Atès que Barcelona va ser la primera d'aquestes ciutats ocupada per l'Exèrcit franquista, no només havia de marcar la pauta a seguir en les altres dues ciutats sinó que, a més, mostraria els defectes d'un model que sempre podria ser corregit posteriorment. D'aquesta manera es pretén demostrar que la repressió de postguerra no va ser quelcom conjuntural sinó que formava part de la mateixa essència del *Nuevo Estado*.

El marc cronològic proposat (26 de gener del 1939 – 30 d'abril del 1940) mereix una breu explicació. Si bé la data d'inici és òbvia: és el dia en què l'Exèrcit franquista va ocupar Barcelona; pel que fa a la de finalització, com que l'objectiu del treball és explicar perquè van coexistir les presons amb el camp de concentració, i com interactuaven aquestes dues realitats del fenomen repressiu franquista, el més lògic és finalitzar l'estudi amb el tancament del recinte concentracionari d'Horta, cosa que

---

4. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, 1939.

es va produir la segona quinzena d'abril del 1940. Això no significa, però, que el *Nuevo Estado* moderés les seves ànsies repressores. Certament, el manteniment de les presons habilitades, pensades per evitar el col·lapse total del sistema penitenciari, van tenir una existència més llarga a la del camp de concentració de la capital catalana. El Cànem i Sant Elies no van ser clausurades fins a l'any 1942 —el 23 de març i el 21 de novembre, respectivament— i el Palau de les Missions, el darrer edifici habilitat com a presó durant l'*Año de la Victoria*, va continuar en funcionament fins al 18 d'abril del 1944.

Som conscients, i així ho demostra la bibliografia disponible, que la precisió en les dates és cabdal per comprendre la dimensió i capacitat repressiva del *Nuevo Estado* a Barcelona i, al mateix temps, per entendre la lògica d'un fenomen tan complex com els camps de concentració franquistes. És per això que el primer annex és una detallada cronologia que abasta tot el marc temporal estudiat.

Segons els informes de la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros, a mitjan març del 1939 més de 430.000 presoners havien passat per algun recinte concentracionari.⁵ Malgrat la magnitud d'aquesta xifra —aquest nombre de presoners no esmenta ni els que han mort en combat ni els que han pogut fugir a l'exili—, el fenomen concentracionari continua sent un dels temes menys tractats pels especialistes en repressió franquista. La manca de coneixement en aquest àmbit s'explica per la confluència de dos factors que han fet pràcticament inviable, fins fa molts pocs anys, qualsevol projecte de recerca sobre camps franquistes. Per una banda, la impossibilitat d'accedir a la documentació militar primària i, per una altra, la manca de finançament per afrontar projectes d'aquesta magnitud.

---

⁵. “Estadísticas de prisioneros de guerra”, *LVE*, 18-3-1939.

Tals dificultats han tingut com a resultat l'escassetat d'obres dedicades al fenomen concentracionari i l'ús —i l'abús— de les fonts hemerogràfiques i els llibres de memòries, que tot i ser interessants i necessaris no deixen de ser fonts secundàries. Òbviament, la suma dels testimonis individuals del camp d'Horta citats en la bibliografia i els escassos testimonis que hem pogut entrevistar no ens permeten elaborar un model genèric sobre els camps franquistes. Afortunadament es comença a superar la situació i, amb el progressiu treball d'inventariat de la documentació dels arxius militars (Archivo General Militar de Ávila, Archivo General Militar de Guadalajara i Archivo Intermedio Militar Pirenaico), l'obertura d'aquests centres arxivístics als especialistes i l'establiment d'unes condicions de consulta que faciliten la recerca ja podem iniciar —amb garanties, s'entén— una recerca d'aquestes dimensions.

Pel que fa al segon aspecte —el finançament, que ha d'incloure estades d'investigació prolongades a Àvila i Guadalajara—, és evident que l'interès públic pels projectes de recuperació de la memòria històrica ha facilitat la feina dels investigadors. En aquest sentit, cal dir que una primera fase d'aquesta investigació ha estat possible gràcies al projecte, de propera publicació, *La recuperació de la memòria històrica del Campus Mundet. Itineraris didàctics*, de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona.

Aquesta recerca no aspira a donar unes xifres definitives sobre el nombre de presoners del camp d'Horta. Com s'explicarà en el capítol corresponent, això possiblement mai no podrà fer-se. L'any 1939, les mateixes autoritats franquistes reconeixien que estaven saturades per les dimensions que adquiria la repressió, i això fa que l'estudi hagi de ser, per força, més qualitatiu —quin tipus de presoners hi havia, quin era el procés pel qual acabaven sent tancats en el recinte concentracionari, quina relació es va establir entre el recinte d'Horta i les presons barcelonines, etc.— que no pas quantitatiu —quants presoners hi havia i

durant quant de temps van estar tancats al camp. La manca de suport documental fa inviable pretendre fer el simple recompte de represaliats (presos i presoners) a la Barcelona de 1939. Aquesta recerca no pretén, o com a mínim no exclusivament, aportar noves dades a allò que algun especialista, amb gran encert, va denominar en el seu moment “cànon quantitatiu”.⁶ El que s’intenta és explicar les causes i el funcionament de la repressió franquista a la Ciutat Comtal.

Cal destacar que tot i el predomini dels aspectes qualitatius de la repressió, en aquest estudi s’aporten noves dades de caràcter quantitatiu, com per exemple els llistats d’entrades al camp conservats en els arxius militars, xifres sobre la quantitat d’homes que estaven sent explotats en el sistema de treball forçat dels batallons de treballadors, o la xifra de reclusos tancats en alguna de les presons habilitades de la ciutat durant la tardor del 1939 o el nombre d’ingressos a les presons d’homes barcelonines fins a l’abril del 1940. Per tant, és indubtable que les xifres aportades seran de gran rellevància: són una primera aproximació feta partint d’una documentació, fins a dia d’avui, inèdita. Evidentment, darrera de cada una d’aquestes xifres hi ha, en molts casos, un drama personal que abasta tota la família del represaliat. Tot i així, des de la perspectiva de l’autor les dades quantitatives són un instrument i un complement per comprendre la idiosincràsia de la repressió franquista a Barcelona.

Com ja han explicat alguns especialistes, un dels principals problemes que ens trobem quan intentem fer estudis quantitatius (el recompte detallat dels morts, ferits i víctimes en general que inclogui tant el període de *terror calent* com la repressió més organitzada dels

---

⁶ L’afortunada expressió l’he manllevat de Francesc Vilanova. Vegi’s VILANOVA i VILA-ABADAL, F.: “La repressió franquista de postguerra en les obres generals d’Història de Catalunya i treballs de síntesi (1978–2000). Una aproximació bibliogràfica” dins MIR, C., AGUSTÍ, C., GELONCH, J. (coords.): *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme. Balanç historiogràfic i perspectives*, Espai/Temps, 42, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida 2001.

primers mesos del 1939 i la postguerra) és que —deixant de banda la dificultat intrínseca d'intentar localitzar les fonts— l'escassetat i el caràcter parcial de molta d'aquesta documentació que ens ha de possibilitar “comptar morts” situen el tema en un estat de qüestionament permanent, cosa que dificulta l'obtenció de xifres definitives i concloents. Aquest seria el cas, per exemple, de les discrepàncies que trobem entre els estudis de Josep Maria Solé i Sabaté, Joan Villarroya i Mercè Barallat per consensuar una xifra global per a l'ocupació de la província de Lleida.⁷ Tot i que no sigui l'objectiu d'aquesta recerca, no costa imaginar-nos els maldecaps que pot suposar l'intent de consensuar unes xifres per tot Catalunya i Espanya.

Tenint en compte que la gestió del camp de concentració era una competència exclusiva dels militars —pel cas d'Horta, primer el Cos d'Exèrcit de Navarra, després el Servicio de Ocupación de Barcelona i, finalment, el Govern Militar juntament amb la Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores—, s'han hagut de treballar els fons dels arxius militars d'Àvila, Guadalajara i Barcelona. Tot i els progressos en les tasques d'inventariat d'aquests corpus documentals i la bona predisposició dels arxiviers, hem de lamentar la pèrdua de part de la documentació de l'antiga Capitanía General de la 4a Regió Militar (Catalunya). Destrucció de fons que, tot sigui dit, va fer-se abans que la documentació fos enviada a l'actual Archivo Intermedio Militar Pirenaico de la caserna d'El Bruc.

La necessitat d'explicar l'organització de la ciutat després del 26 de gener i el funcionament dels establiments penitenciaris, ha obligat a complementar la informació recollida en els arxius castrens amb el buidatge metòdic d'arxius civils molt més propers. Els casos més

---

7. Per comparar les dades aportades per Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroya, per una banda, i Mercè Barallat, per l'altra, llegeixi's JULIÀ, S.: *Víctimas de la guerra civil*, Temas de Hoy, Madrid, 1999 i BARALLAT, M.: *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.

rellevants són l'Arxiu de la Diputació de Barcelona (l'edifici que va ser camp de concentració era propietat de la Casa de Caritat i aquesta estava vinculada a la Diputació), el Municipal Administratiu de Barcelona (el Palau de les Missions era propietat del Consistori barceloní), el del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (alguns dels edificis reutilitzats amb finalitats repressives eren obra d'arquitectes reconeguts), l'hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat (on trobem les col·leccions completes de la premsa diària barcelonina de l'època) i l'Arxiu Nacional de Catalunya, on a més dels llibres de registre de comunicacions emeses per les presons, es conserven —en 1.789 caixes i classificats per ordre alfabètic— els més de 147.000 expedients de presos tancats a les presons barcelonines entre els anys 1939 i 1960.

Ara bé, tot i la utilitat dels arxius civils per complementar la visió del fenomen concentracionari barceloní, cal fer un petit incís sobre el tractament que hem de donar a aquesta informació. No deixen de ser unes fonts fragmentàries i secundàries, ja que els camps de concentració sempre van estar sota control de les autoritats militars. Si bé, per posar un exemple, són de gran utilitat per elaborar un primer llistat sobre la quantitat de presoners *desafectos* que van ingressar als presidis barcelonins del 27 de gener del 1939 a l'abril del 1940 (vegi's la taula «Ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)»), no ens permeten copsar la dimensió global del fenomen concentracionari franquista. I que passava, per exemple, amb els presoners *desafectos* que van ingressar en presons de fora de la capital catalana?

En aquest sentit, és interessant comprovar com en els consells de guerra que, de vegades, acompanyen els expedients penitenciaris d'alguns reclusos ingressats a la presó —a conseqüència d'una classificació desfavorable feta en algun camp— el pas pel recinte concentracionari no és citat en la sentència final. Ni als «*Resultandos*», ni als «*Considerandos*» s'esmenta aquest procés classificador. Si l'individu en qüestió estava sent jutjat —independentment que la sentència

resultant fos condemnatòria o absolutòria—, la seva desafecció ja es pressuposava, no calia explicitar com s'havia confirmat aquesta suposició. La classificació en el camp formava part de les diligències prèvies i, per tant, era obviada per l'Auditoria de Guerra.

Pel que fa a les fonts hemerogràfiques, si bé és cert que per a aquest període són reiteratives i, paradoxalment, escasses en informació, també és veritat que eren el millor portaveu que tenien les noves autoritats per difondre les disposicions que van acompanyar la implantació del *Nuevo Estado*. Aquesta reiteració —moltes de les notes són repetides dia sí, dia també— permet fer-nos una idea molt aproximada de quin devia ser l'ambient de control experimentat pels ciutadans de l'època. Un bon exemple d'aquest ús dels diaris com a portaveus oficiosos de les noves autoritats és la següent comunicació (del juliol del 1939) del restaurat Govern Civil de Barcelona:

Se viene observando que parte de los anuncios que han de insertarse en el “Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona” se dirigen a la Administración de dicho periódico, en lugar de a este Gobierno Civil, con lo que se retrasa considerablemente su publicación.

Para normalizar dicho servicio se previene que todos los anuncios, edictos, requisitorias, etc., tienen que enviarse directamente a este Gobierno para su previa autorización; en su virtud, llamo la atención de los alcaldes, autoridades, centros, dependencias y público en general, para que en lo sucesivo se atengan y cumplan estrictamente lo ordenado en la presente circular. Barcelona, 20 de julio de 1939. Año

*de la Victoria. El gobernador civil, Wenceslao González Oliveros.*⁸

Així mateix, és necessari explicar perquè s'ha optat per utilitzar bàsicament *La Vanguardia Española* i *Solidaridad Nacional*, deixant en un segon pla *El Correo Catalán* i *El Noticiero Universal*.

L'elecció de *La Vanguardia Española* va ser fàcil: era, i ho és encara actualment, un diari de reconegut prestigi que ha estat profusament estudiat (com en el cas de les obres de Jaume Fabre i la recent monografia del professor Francesc Vilanova),⁹ potser perquè és vist i analitzat com el rotatiu amb més solera, més rigorós i menys virulent del moment. Això explica, per una banda, que l'endemà de l'ocupació de la ciutat ja tornés a publicar-se (la *Solidaridad Nacional* i *El Correo Catalán* van treure el primer número de postguerra el 14 de febrer i *El Noticiero Universal* no va reaparèixer fins una setmana després, el 21 de febrer), i, per l'altra, el nomenament de Luis de Galinsoga com a director durant la primavera del 1939.¹⁰

Pel que fa a *Solidaridad Nacional* (el portaveu del falangisme més visceral, fet i pensat per a Catalunya) exceptuant l'estudi de Gutiérrez Latorre i les referències puntuals fetes per Francesc Vilanova,¹¹ ens manca un buidatge sistemàtic i exhaustiu. Dit amb unes altres paraules, cal estudiar-lo fixant unes temàtiques i uns marcs cronològics de recerca

---

⁸. "Los anuncios del «Boletín Oficial»", *LVE*, 25-7-1939.

⁹. FABRE, J.: *Els que es van quedar. 1939. Barcelona, ciutat ocupada*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003; VILANOVA i VILA-ABADAL, F.: *La Barcelona franquista i l'Europa totalitària (1939-1946)*, Empúries, Barcelona, 2005; i *1939: una crónica del año más terrible de nuestra historia*, Península, Barcelona, 2007, respectivament.

¹⁰. Per llegir una breu aproximació al personatge, vegi's GALLOFRÉ i VIRGILI, M. J.: "El nou periodisme: Luis de Galinsoga", dins RIQUER, B. (dir.): *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. La llarga postguerra, 1939-1960*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pàg. 144-145.

¹¹. GUTIÉRREZ LATORRE, F.: *Los cuarenta años de periodismo de "Solidaridad Nacional" (1936-1979)*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986; VILANOVA i VILA-ABADAL, F.: *La Barcelona franquista...; i 1939: una crónica...*

específics; els que es vulguin, però que es concretin més enllà de les vagues referències a la *Solidaridad Nacional* com a simple portaveu dels sectors falangistes que van fracassar en l'intent de crear una intel·lectualitat feixista barcelonina. Bona mostra de la importància d'aquest diari va ser l'elaboració d'una línia editorial singular i clarament diferenciada dels altres rotatius barcelonins del moment, com a mínim pel període estudiat. Alguns dels trets característics d'aquesta singularitat serien l'ús i l'abús del concepte «*bolchevizante*» o «*rojillo*» en lloc de l'estàndard, però no per això menys pejoratiu, «*rojo*»; la secció “*Mortui Morituros Sperant*”, amb les biografies de reconeguts falangistes *caídos*; i la publicació de reportatges de producció pròpia sobre el funcionament de la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros més enllà de les notes oficials enviades per les autoritats.

Pel que fa als altres dos diaris publicats a Barcelona en el període estudiat, *El Correo Catalán* i *El Noticiero Universal*, la constant repetició de les notes ja aparegudes a *La Vanguardia Española* i *Solidaridad Nacional* van fer que la seva incidència en la recerca fos mínima.

Cal fer un darrer advertiment sobre el tractament de les fonts, tant hemerogràfiques com documentals, i és que s'han mantingut les majúscules, les minúscules i l'ortografia de l'època. Per tal de preservar els documents tal com es van elaborar en el seu moment, i d'aquesta manera preservar el to i el llenguatge d'aquells anys, s'ha optat pel criteri d'intervenció mínima.

Ja per acabar, vull agrair les indicacions, els suggeriments i el mestratge exercit durant anys per la meva directora, la doctora Carme Molinero, i el professor (i amic) Martí Marín per uns consells que, sens dubte, han enriquit el treball. Així mateix, també vull donar les gràcies a la degana de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona, la doctora Gemma Tribó, per la confiança i el suport incondicional que em va dedicar en l'elaboració del projecte *La*

recuperació de la memòria històrica del Campus Mundet. Itineraris didàctics, que ha estat l'origen d'aquesta tesi doctoral. Agraïment extensible a la Montse Écija per la seva col·laboració i bona predisposició a resoldre els diversos problemes logístics que van acompanyar aquella recerca, i al professor Manel Risques, que va exercir de tutor del projecte. També vull esmentar el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, que l'any 2006 em va concedir una ajuda econòmica per realitzar part d'aquesta tesi doctoral.

Així mateix, aprofito aquestes pàgines per agrair públicament el paper de tots i cada un dels arxivers i les arxiveres, que no només m'han ajudat i dirigit en la localització d'informació, de vegades molt difícil de trobar, sinó que han compartit el meu apassionament amb la troballa de documentació inèdita. Molt especialment, vull destacar l'Agustín (Archivo General Militar de Ávila), l'Àngels (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), el Gustau (Archivo Intermedio Militar Pirenaico), l'Assumpta Rodón i les dues Montses (Arxiu General de la Diputació de Barcelona) i la Marina, les dues Mireies i la Rosa (Arxiu Nacional de Catalunya).

També vull agrair les hores perdudes a tots aquells amics, amigues, pare i mare que no només han suportat el meu entusiasme, sinó que m'han aconsellat i m'han ajudat a resoldre molts dels dubtes que la recerca m'ha anat generant. Singularment, vull destacar el Jordi Martí no només pel seu assessorament lingüístic sinó també per la seva anàlisi crítica dels diferents esborranys que anava escrivint, i que ell s'anava llegint amb un interès —i una velocitat— dignes de lloança, i la Lupe pel seu domini de l'Adobe Photoshop. També vull agrair-li a la Natàlia el fet d'haver compartit moltes de les meves hores de recerca, haver tingut la paciència de suportar els meus horaris frenètics i, perquè no reconèixer-ho, els meus moments de mal humor. I, ara sí, ja per acabar, vull donar les gràcies a la Laia per la seva disposició a llegir, amb un gran esperit crític, tots i cadascun dels capítols. A tots aquests amics, amigues,

col·legues, pare, mare, germana, nebot i neboda que m'heu acompanyat en aquest intens viatge, moltes gràcies.

1. L'ESTUDI DE LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

Amb aquest capítol no pretenem fer un repàs exhaustiu de totes les obres dedicades a l'anàlisi del fenomen repressiu franquista. A les pàgines següents s'intenta fer un breu resum dels diferents enfocaments que, des del camp de la historiografia, s'han fet sobre la repressió, i dels quals aquesta investigació és deutora. Tot i ser conscients que la repressió va ser quelcom més que la "simple" eliminació física —i que no només es va dirigir contra els exsoldats de la República i els afiliats a partits polítics—, en aquesta recerca doctoral ens hem centrat en l'anàlisi del *com* va estructurar-se la repressió franquista i del *perquè* es va organitzar d'aquesta manera.

L'anàlisi de la repressió franquista, tant en l'àmbit català com en l'espanyol, no és una novetat dels darrers anys. Els estudis sobre la repressió van començar a fer-se entre finals dels anys setanta i començaments de la dècada dels vuitanta a partir de fonts secundàries, informacions de segona mà, testimonis individuals i poca cosa més. A més, bona part d'aquests estudis tenien un punt de partida evident: l'antifranquisme militant. Possiblement, podem considerar que el llibre que va marcar el punt de partida de la recerca intentant combinar la militància antifranquista amb el rigor metodològic, tot i les lògiques limitacions del moment, va ser el *Libro blanco sobre las cárceles franquistas*.¹ A través d'obres que seguien aquesta línia es pretenia no només aportar nova informació sobre el fenomen repressiu sinó també acabar amb el discurs historiogràfic franquista, que justificava el *Glorioso Movimiento Nacional* com a única realitat possible. Aquest posicionament antifranquista feia prioritària la immediatesa del missatge que es volia transmetre, per damunt del treball estrictament de

---

¹. SUÁREZ, A. – COLECTIVO 36: *Libro blanco sobre las cárceles franquistas*, Ruedo Ibérico, París, 1976.

camp. D'altra banda, cal ser conscients que aquest estava limitat per la capacitat real de treballar amb unes fonts oficials inaccessibles.

Així, en un primer moment la literatura antifranquista va actuar com un constant recordatori pels futurs historiadors: calia analitzar, i definir, la naturalesa i el grau de repressió franquista.

En aquesta línia, a Catalunya van aparèixer l'any 1978 —en un context caracteritzat en l'àmbit polític pel triomf dels partits d'esquerra, i en l'àmbit historiogràfic per la impossibilitat d'accedir a les fonts primàries franquistes— les primeres publicacions que pretenien explicar el franquisme a Catalunya. Ho van fer en format de fascicles i llibres d'urgència de consum immediat.²

En *Els anys del franquisme*, publicat a Barcelona l'any 1978,³ els seus autors ja reconeixien que s'havien de limitar a plantejar hipòtesis provisionals davant la impossibilitat d'accedir als arxius militars i policials. La magnitud de la repressió franquista quedava, en aquells moments, constatada per l'obra de Martín Torrent, capellà de la presó Model de Barcelona entre el 1939 i el 1942,⁴ i les declaracions de Serrano Suñer al ministre italià Ciano en el seu viatge a Espanya l'estiu del 1939. En aquesta mateixa línia, també l'any 1978 va publicar-se el llibre *Vint anys de resistència catalana, 1939–1959*, escrit per Jaume Fabre, Josep Maria Huertas i Toni Ribas, citat repetidament en pàgines posteriors.⁵

Van ser uns anys en què la principal obsessió era poder establir la quantitat de víctimes no només dels fronts de batalla sinó, sobretot, de la

---

². Cal destacar les sèries publicades l'any 1977 per *Destino* ("Cataluña en la época franquista") i el diari *Avui* ("Anys de resistència").

³. COLOMER, J. M., AINAUD, J. M., RIQUER, B.: *Els anys del franquisme*, Dopesa, Barcelona, 1978.

⁴. TORRENT, M.: *¿Qué me dice usted de los presos?*, Imprenta Talleres Penitenciarios, Alcalá de Henares, 1942.

⁵. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de resistència catalana, 1939–1959*, Edicions La Magrana, Barcelona, 1978.

rereguarda i de l'onada repressiva de la postguerra. La majoria d'aquests estudis quedaven subscrits, per qüestions logístiques evidents, a àmbits geogràfics limitats (localitats, províncies o regions), i estaven supeditats a la possibilitat d'accedir a fonts no treballades fins aquell moment o d'accés impossible per als historiadors.

Sens dubte, el gran salt qualitatiu en l'estudi de la repressió franquista a Catalunya i a Espanya es va produir l'any 1985 amb la publicació del ja clàssic treball del professor Josep Maria Solé i Sabaté, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*.⁶ Aquesta obra va suposar una fita, bàsicament en l'aspecte interpretatiu i metodològic, en els estudis sobre repressió del final de la guerra i la postguerra. Per primer cop, a partir del buidatge de la secció de defuncions del Registre Civil s'establí un cànon quantitatiu que permetia respondre a una de les principals obsessions de la historiografia: saber quants morts havia provocat la repressió franquista al Principat. Paral·lelament, amb aquest treball s'aconseguia rebatre, amb documentació fefaent, les anàlisis quantitatives de l'historiador i militar Ramón Salas Larrazábal.⁷ Ja s'havia produït el salt qualitatiu en l'anàlisi de la repressió franquista: un cop resolt —a grans línies— el dubte de quants morts havia provocat la guerra, calia enfocar la recerca cap a altres aspectes del fenomen repressiu.

El llibre del professor Solé i Sabaté és un treball de síntesi imprescindible que en alguns moments, malgrat tot, presenta mancances en l'anàlisi d'alguns aspectes concrets de la repressió. Per citar-ne un exemple directament relacionat amb aquesta tesi doctoral, la

---

6. SOLÉ i SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Edicions 62, Barcelona, 1985. Dos anys abans Francesc Bonamusa ja havia fet una primera aproximació a les xifres plantejades per Solé i Sabaté a partir d'una primera lectura de la seva tesi doctoral feta a la Universitat de Barcelona. BONAMUSA, F.: *Història de Catalunya*, Oikos – Tau, Vilassar de Mar, 1983.

7. SALAS LARRÁZABAL, R.: *Pérdidas de la guerra*, Planeta, Barcelona, 1977; i *Los datos exactos de la guerra civil*, Rioduero, Madrid, 1980.

identificació dels camps de concentració, les presons habilitades i la relació entre el fenomen concentracionari i el penitenciari. No obstant això, com va escriure l'historiador Francesc Vilanova, la principal virtut d'aquesta monografia «era que havia desbrossat el camí en un aspecte que, durant dècades, havia suscitat dubtes, afirmacions exagerades i tota una literatura de combat molt digna, però mancada d'una base sòlida».⁸

Un cop establerts els paràmetres quantitius, el següent pas va ser l'estudi de la repressió com un aspecte consubstancial del *Nuevo Estado*. Dit amb unes altres paraules, analitzar com la violència exercida durant la guerra tenia continuïtat en la postguerra,⁹ perquè el règim, independentment de les necessitats militars, tenia una voluntat conscient de ser repressiu: «era un “movimiento depurador del pueblo español”, y su objetivo era “limpiarlo” de todos aquellos que habían hecho posible los avances democratizadores de la Segunda República».¹⁰

Aquest objectiu es va complir en l'àmbit català l'any 1989, amb la publicació del setè volum —escrit pels historiadors Borja de Riquer i Joan B. Culla— de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar.¹¹ Tot i ser un volum de síntesi que recollia la primera gran onada de treballs —sobretot d'àmbit local— sobre el franquisme a Catalunya, amb aquesta obra es va aconseguir superar l'estadi exclusivament quantitativista per entrar en una nova etapa d'anàlisi centrada en l'enfocament qualitatiu general de la repressió franquista.

---

8. VILANOVA i VILA-ABADAL, F.: “La repressió franquista...”, pàg. 22.

9. Violència justificada des del primer moment quan el general Mola va convocar, el 19 de juliol del 1936, a tots els alcaldes de la regió de Pamplona per notificar-los que: «hay que sembrar el terror, hay que dejar sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros». Citat per REIG TAPIA, A.: *Ideología e historia. Sobre la represión franquista y la guerra civil*, Akal, Madrid, 1986, pàg. 146.

10. FONTANA, J.: “Prólogo”, dins MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J.: *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Crítica, Barcelona, 2003, pàg. XI.

11. RIQUER, B., CULLA, J. B.: *El franquisme i la transició democràtica, 1939-1988*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

L'any 1997 el professor Borja de Riquer va dirigir una nova obra de síntesi que va demostrar que l'aprofundiment de les anàlisis del fenomen repressiu ja era una realitat: formava part de la naturalesa del règim i, per tant, havia de ser valorada i estudiada.¹²

A escala estatal, el salt qualitatiu esmentat va constatar-se a partir de l'any 1999, quan, sota la direcció del professor Santos Juliá, va publicar-se *Víctimas de la guerra civil* com a obra de síntesi de bona part dels estudis que, des de l'àmbit local i regional, quantificaven la repressió franquista.¹³ A més d'aquest lloable objectiu, *Víctimas de la guerra civil* també intentava, des d'un enfocament d'àmbit estatal, «abarcar un espectro interpretativo amplio, que integrase los fusilamientos con la represión en la vida cotidiana, y tratando de descender al nivel de la percepción social y cultural de una sociedad como la española de guerra y posguerra».¹⁴ Un mèrit afegit que cal destacar d'aquesta obra va ser la seva capacitat per traspassar els restringits límits acadèmics i aconseguir arribar a un públic no especialista que, a finals del segle passat, ja no mostrava el mateix interès per aquestes temàtiques.¹⁵

Dins aquest panorama per analitzar la repressió franquista, un aspecte importantíssim ha estat la difusió pública d'aquests coneixements. És en aquest sentit que, en els darrers anys, el periodisme ha substituït, amb més o menys fortuna, els historiadors en la divulgació de coneixements històrics. Les noves generacions, les que no van patir ni la guerra ni el franquisme, no només han de saber què va passar sinó, sobretot, entendre el perquè va passar; el règim franquista va ser molt més que una dictadura sanguinària, i si ens limitem a comptar morts

---

¹². RIQUER, B.: *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. La llarga postguerra, 1939–1960*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.

¹³. JULIÁ, S. (dir.): *Víctimas de la...*

¹⁴. RODRIGO, J.: “La bibliografía sobre la represión franquista. Hacia el salto cualitativo”, *España Contemporánea*, Torí, núm. 19, 2001, pàg. 162.

¹⁵. A més de les diverses reedicions, una bona mostra de l'èxit d'aquesta monografia va ser la publicació, el febrer del 2006, d'una edició de butxaca dins la col·lecció Booket.

mai aconseguirem aprofundir en el coneixement social del *Nuevo Estado*. El problema és que tot i donar resposta a una creixent demanda del mercat, la majoria d'aquestes obres, tot i la bona voluntat, solen estar mancades de recerca en arxius i, curiosament, de contrastació de la informació recollida.¹⁶

Ja sabem que la dictadura va assassinar, va afusellar, va condemnar a llargues penes de presó, va depurar, va incautar patrimoni, va forçar l'exili de molta gent i va voler destruir una llengua i una cultura. Però una vegada definits els paràmetres principals, una vegada comptats els morts i recapitulades les víctimes més il·lustratives i les més anònimes, cal continuar la recerca per entendre *quan* i *com* va començar a funcionar aquesta repressió. Una de les peces fonamentals d'aquest procés repressiu, tant a Catalunya com a Espanya, van ser els camps de concentració que van acompanyar l'ocupació del tot el territori controlat per la República. Hi va haver, però, una repressió prèvia: els morts en el camp de batalla, que inclou la població civil morta a causa dels bombardeigs com els de Barcelona, Lleida, Granollers i un llarg etcètera.

La necessitat de plantejar la repressió com quelcom substancial al *Nuevo Estado* feia necessari entrar en l'estudi d'una temàtica encara poc tractada: el fenomen concentracionari franquista. El primer que va afrontar la descomunal tasca de fixar el marc genèric que ens permetés comprendre els camps franquistes va ser Javier Rodrigo.¹⁷ Aquest jove historiador va ser el primer a explicar, a través del buidatge exhaustiu dels arxius militars —bàsicament l'Archivo General Militar de Ávila, però també l'Archivo General Militar de Guadalajara—, la funcionalitat

---

¹⁶. Possiblement, el millor exemple de treball fet des del món periodístic amb molt bona voluntat i una excel·lent difusió —el juny del 2003 Booket en va treure una edició de butxaca—, però amb evidents mancances metodològiques, i interpretatives, és el llibre d'Isaías Lafuente: LAFUENTE, I.: *Esclavos por la patria. La explotación de los presos bajo el franquismo*, Temas de Hoy, Madrid, 2002.

¹⁷. RODRIGO, J.: *Los campos de...; i Cautivos: Campos de...*

dels recintes concentracionaris més enllà de l'experiència individual dels testimonis que han arribat fins als nostres dies.

Centrant-nos en el tema central d'estudi d'aquesta recerca —el camp de concentració d'Horta— i en l'aspecte més purament quantitatiu, els primers que van assumir el repte de donar xifres sobre el nombre de retinguts en el camp van ser Joan Llarch (en solitari) i Jaume Fabre, Josep Maria Huertas i Antoni Ribas a través de dos llibres publicats l'any 1978: *Campos de concentración en la España de Franco* i *Vint anys de resistència catalana, 1939–1959*, respectivament. Davant la impossibilitat de consultar els arxius militars on es guardava la documentació generada pel recinte concentracionari, van recórrer als records d'expresoners complementant-los, en algun cas, amb el buidatge de *La Vanguardia Española* de l'any 1939.

A partir del testimoni d'Antoni Quintana, Joan Llarch parlava d'entre 10.000 i 11.000 interns entre els mesos de març i maig del 1939, però sense concretar si aquesta xifra era la suma total d'homes que van passar-hi durant aquells mesos o si, en canvi, era el nombre màxim de persones que s'hi van amuntegar en un determinat moment.¹⁸ Per la seva banda, els altres tres autors aportaven el testimoni de Carles Palasó Aynaga, que va estar al recinte des de l'agost fins al desembre del 1939, per fixar el nombre d'interns entre 4.000 i 5.000. Tampoc en aquest cas s'especificava si aquesta xifra era l'habitual o si només es va assolir aquest nombre d'homes retinguts en moments puntuals.¹⁹ Malgrat les limitacions, cal valorar la importància d'aquestes obres ja que van ser les primeres a intentar explicar, entre d'altres aspectes, el fenomen concentracionari barceloní.

---

¹⁸. LLARCH, J.: *Campos de concentración en la España de Franco*, Producciones Editoriales, Barcelona, 1978, pàg. 106–110.

¹⁹. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 48.

Pel que fa a la bibliografia de caràcter estrictament memorialístic, l'expresoner, i distingit pastisser, Jaume Sàbat ens va deixar escrit el record del seu pas pel camp barceloní en el llibre *De vailet a la masia al camp de concentració*. Va ingressar-hi durant la primera quinzena de febrer procedent de la seva localitat natal, Rubí, i de la seva estada al pavelló Llevant recorda que «dintre l'edifici [com es veurà en el capítol corresponent: soterrani, semisoterrani, planta baixa i quatre pisos] hi érem moltíssims presoners, des de la gent gran de més de trenta anys fins a xavals de disset, de la famosa Lleva del Biberó (...) I cada dia n'arribaven més, perquè, a fora, la guerra no s'havia acabat»;²⁰ pel que fa al nombre de presoners, diu que eren uns 10.000 homes.²¹

En el llibre *Un fusell i un biberó. A la guerra amb 17 anys*, Joan Cardona també recorda que la seva brevíssima relació amb Horta va estar condicionada per la saturació del recinte. En el seu cas, explica que a mitjan febrer —«quan feia quinze dies que s'havia instaurat el nou règim, a les sis del matí, amb un fred que pelava i una gelada de mil diables, ens feren anar els quinze de la lleva del 41 junts amb els de les altres lleves a la plaça Domènech»—²² els van portar, en camió, des de Rubí fins al camp, però que un cop arribats allà els van reenviar cap a casa perquè «en aquell centre no hi cabia ni una agulla. Eren milers de persones més del compte retingudes». Més enllà de que va ser obligat a fer el viatge en va, i malgrat que en cap moment s'aventura a dir un nombre de retinguts, aquest testimoni ens indica que el febrer del 1939 l'immens edifici (gairebé 23.000 m²) estava sobresaturat de presoners.

L'actual president del Patronat de l'Institut Amatller d'Art Hispànic i Creu de Sant Jordi 2006 el catedràtic Santiago Alcolea i Gil,

---

²⁰. SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a la masia al camp de concentració*, autor, Barcelona, 1983, pàg. 162–163.

²¹. SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *Ibidem*, pàg. 162.

²². Tant aquesta cita com la següent estan extretes de CARDONA, J.: *Un fusell i un biberó. A la guerra amb 17 anys*, Cossetània Edicions, Valls, 2004, pàg. 120.

va passar pel camp entre els mesos de març i abril de l'*Año de la Victoria*. Des de les pàgines del llibre *A les presons de Franco*, recorda que al camp hi havia molta gent («s'utilitzaven les quatre o cinc plantes de l'edifici»)²³ i també explica un detall significatiu: el tren de mercaderies que a mitjan març, després del seu retorn des França, el va traslladar des del *parque de prisioneros* de Girona (convent de Sant Domènec) fins a Barcelona «anava ple a vessar».²⁴

Les memòries de Jaume Sàbat són un petit llibre autoeditat de difícil localització, això ha fet que fossin els dos llibres publicats l'any 1978 els que establissin una sèrie de coneixements sobre el camp d'Horta que, fins al dia d'avui, cap historiador ha contrastat fent recerca d'arxiu. Entre d'altres aspectes, a més del nombre de captius, en el llibre de Joan Llarch s'afirmava el següent: «*El Campo de San Juan de Horta (...) disponía como anexo el Campo de San Jorge, distante del primero a pocos metros, y que había sido el antiguo Colegio de los Salesianos*».²⁵ L'annex esmentat era el pavelló Ponent; el col·legi dels Salesians estava separat del complex concentracionari per la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera i, pel que hem pogut constatar a través dels arxius, mai va ser camp de concentració.²⁶ Ningú ha investigat les xifres aportades per aquests autors ja fa gairebé trenta anys, i és que, com ja s'ha explicat en la introducció, els camps de concentració són els grans desconeguts de la historiografia sobre la repressió franquista. Això ha fet que els pocs treballs que tracten aquesta temàtica i s'aventuren a donar una xifra es

---

²³. Converses amb Santiago Alcolea i Gil, Barcelona, 2-2-2006 i 23-3-2006. Pot llegir-se el seu testimoni dins: SOLÉ i BARJAU, Q.: *A les presons de Franco*, Proa, Barcelona, 2004, pàg. 27–33.

²⁴. Converses amb Santiago Alcolea...

²⁵. LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 107. També Emma Aixalà parla d'aquest col·legi quan explica el cas de Miquel Morera i Darbra: «No era millor el col·legi dels Salesians d'Horta transformat en camp de concentració, on també va estar unes quantes setmanes», AIXALÀ, E.: *La quinta del biberó. Els anys perduts*, Proa, Barcelona, 2004, pàg. 154.

²⁶. Per identificar els diferents edificis de la zona, vegi's l'annex «Vista aèria del camp de concentració (1939–1940)».

limitin a repetir les dades aportades per Joan Llarch²⁷ o les de Jaume Fabre, Josep Maria Huertas i Antoni Ribas,²⁸ obviant la informació proporcionada per Jaume Sàbat.

Després de comprovar les insuficiències de la bibliografia, la millor manera que tenim d'esbrinar, ni que sigui aproximadament, el nombre de captius que van passar pel camp i de comprovar si la llarga pervivència del recinte (14 mesos) permet fer una periodització sobre la base del ritme d'altres i baixes registrades és acudint a les fonts primàries. Dit amb unes altres paraules, fent recerca en els arxius militars —«*el principal y mejor organizado brazo ejecutor de la represión desencadenada por el régimen*»²⁹ i, secundàriament, en els civils.

---

²⁷. Curiosament, la xifra donada per aquest autor només ha tingut ressò en un petit article publicat dins una obra col·lectiva: AMAT, J., DUEÑAS, O.: “Camps de concentració i Batallons de Treballadors” dins SOLÉ SABATÉ, J. M.: *El franquisme a Catalunya. La dictadura totalitària (1939–1945)*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pàg. 151.

²⁸. SOLÉ i SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista...*, pàg. 47; RIQUER, B., CULLA, J. B.: *Història de Catalunya...*, pàg. 87; MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G.: *Les veus de presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, Edhasa — La Campana, Barcelona, 2003, pàg. 24; i BARRIUSO BABOT, J.: *Camps de concentració i unitats disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco*, tesina, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, pàg. 59.

²⁹. MIR, C.: “El estudio de la represión franquista: una cuestión sin agotar”, *Ayer*, Madrid, núm. 43, 2001, pàg. 25.

2. «RESCATADA LA CIUDAD DE BARCELONA POR EL EJÉRCITO NACIONAL...»

Aniquilado el criminal esfuerzo de los poderes que sojuzgaron a Cataluña para ponerla al servicio de siniestras e indignas maquinaciones y rescatada la Ciudad de Barcelona por el Ejército Nacional.

ORDENO Y MANDO:

ARTÍCULO 1º. Queda reintegrada la Ciudad de Barcelona y demás territorio liberado de las provincias catalanas a la Soberanía del ESTADO ESPAÑOL cuya Jefatura ostenta EL GENERALÍSIMO DE LAS FUERZAS DE TIERRA, MAR Y AIRE, CAPITÁN GENERAL DEL EJÉRCITO Y DE LA ARMADA Y JEFE NACIONAL DE LA FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS J.O.N.S. EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON FRANCISCO FRANCO BAAMONDE (sic).¹

El 10 de desembre del 1938 havia d'iniciar-se l'ofensiva final sobre Catalunya, però el mal temps va endarrerir les maniobres fins al 23.² Aquell dia, sis cossos d'exèrcit —més els serveis de reserva— van començar l'ocupació definitiva del Principat. Eren el CE d'Urgell (quatre divisions d'infanteria amb 41.050 homes), el CE del Maestrat (quatre divisions d'infanteria amb 40.400 efectius), el CE d'Aragó (cinc divisions d'infanteria, 51.400 homes), el CE de CTV (quatre divisions d'infanteria, 55.000 efectius), el CE de Navarra (tres divisions d'infanteria amb 39.450 homes), el CE Marroquí (tres divisions d'infanteria, 39.750 soldats), les tres divisions d'infanteria de reserva a les ordres del Cuartel General del

---

¹. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 5, "Bando Ejército del Norte a la Liberación de Barcelona", 26-1-1939.

². MARTÍNEZ BANDE, J. M.: *La campaña de Cataluña. Monografías de la Guerra Civil de España. N° 14*, Editorial San Martín, Madrid, 1976, pàg. 50–51; i AZNAR, M.: *Historia militar de la guerra de España*, Editora Nacional, Madrid, 1940, pàg. 285–286.

Generalísimo (38.400 efectius) i els 27.300 homes dels serveis complementaris de l'Exèrcit. En total, 332.750 soldats.³ D'aquesta manera l'Exèrcit franquista entrava en una «*zona insumisa en misión de paz, de justicia y de protección*».⁴

Després de la derrota republicana a la batalla de l'Ebre (del 24 de juliol al 16 de novembre del 1938), la defensa de Catalunya era impossible. Tot i haver perdut uns 13.500 homes, la victòria *nacional* era incontestable: amb la contraofensiva havien recuperat les posicions perdudes el juliol, havien capturat uns 25.000 soldats republicans i havien fet inútil l'esforç per tornar a enllaçar Catalunya amb la resta del territori republicà.⁵ D'aquesta manera, el Principat estava a mercè de l'Exèrcit franquista. La República —que havia perdut, entre presoners i morts, uns 60.000 homes en la batalla— no disposava de prou soldats, ni armament ni material bèl·lic, per frenar l'avenç de les tropes franquistes.⁶

Així, el 15 de gener el Cuerpo de Ejército de Navarra (CEN) i el Cuerpo de Ejército Marroquí (CEM) van ocupar Tarragona i van constatar «la desfeta de l'exèrcit que defensava Catalunya».⁷ Barcelona era el següent, i principal, objectiu de l'Exèrcit franquista. Bona mostra d'aquesta obsessió dels CE franquistes amb l'ocupació de la capital

---

³. AGMA, ZN, A 15, L 28, C 1239, Cp 30.1, “Efectivos que toman parte en las operaciones sobre Cataluña”, 12-12-1939. Pel que fa al total d'armament: 3.795 fusells metralladors, 2.527 metralladores, 580 morters de 81 mm., 1.285 morters de 50 mm. i 45 mm., 128 peces d'artilleria pesant, 312 de mitjana, 424 de lleugera, 102 antitancs, 45 antiaèria i 72 metralladores pesant antiaèries. Pel que fa a l'aviació: 146 grans bombarders; 55 aparells de cooperació i 145 caces, sent el 70% d'aquests aparells de procedència espanyola.

⁴. AGMA, ZN, A 16, L 39, C 1253, Cp 24, “Instrucciones sobre disciplina de las tropas en la ocupación de poblaciones liberadas. Instrucción general número 51”, 1938.

⁵. AGMA, CGG, R 59, A 7, L 382, Cp 138, 24-1-1939.

⁶. MARTÍNEZ BANDE, J. M.: *La batalla del Ebro. Monografías de la Guerra Civil de España. N° 13*, Editorial San Martín, Madrid, 1976, pàg. 300–303.

⁷. GRAU i VIADER, F.: *Rua de captius*, Pòrtic, Barcelona, 1981, pàg. 30; i MARTÍNEZ BANDE, J. M.: *La campaña de...*, pàg. 120–122.

catalana és la “Nota sobre propósitos CTV entrar en Barcelona. Muy reservado” de 10 de gener del 1939. La nota en qüestió és molt clara:

Se ha oído una conversación por teléfono, de la que se deduce que toda la mira de los mandos del CTV está en entrar los primeros en Barcelona y todo lo subordinan a ello.

Parece ser, como si tuvieran instrucciones de Roma á este respecto. Les molesta que el Cuerpo de Ejército de Aragón les deje el flanco descubierto al marchar á ponerse a la izquierda del Maestrazgo y reclaman por ello y dicen que esta hecho a posta por el General Vigón para que no puedan marchar. De esta manera, el enemigo podría (sic.) atacar su flanco y les impediria (sic.) su avance.

Tarragona no les interesa. Es Barcelona á que se refieren en todas sus conversaciones y á llegar los primeros á Igualada, con lo que supone serían los primeros en llegar á Barcelona.

(...) Esto es lo que se deduce de sus conversaciones, en las cuales bien claramente se expresa su idea y que todo se subordine á su avance.⁸

Malgrat les maniobres de replegament de les tropes republicanes per dificultar l’avenç franquista i, al mateix temps, facilitar l’evacuació de territori, algunes autoritats republicanes continuaven actuant amb una certa normalitat: per exemple, el 18 de març del 1938 el Departament de Cultura va decretar la continuació dels cursos de català

---

⁸. AGMA, CGG, A 7, L 382, C 2599, Cp 136, 10-1-1939.

a Lleida per un període de 2 mesos⁹ —la capital del Segrià va ser ocupada per l'Exèrcit franquista el 3 d'abril següent—; el 29 de desembre el Departament de Cultura de la Generalitat habilitava un nou crèdit extraordinari, de 3.500.000 pessetes, «per poder atendre degudament les obligacions econòmiques dels nous Serveis i Organismes de l'esmentat Departament»;¹⁰ el 31 de desembre la mateixa Conselleria de Cultura encara enviava llibres al front i als hospitals militars de campanya.¹¹

En aquesta mateixa línia d'esforçar-se per mantenir la normalitat malgrat la presència constant —i amenaçadora— del front bèl·lic, el 14 de gener ingressava a la Model, per ordre dels Serveis Correccionals de Catalunya, el reclús Josep Figueras Coca «procedent del Preventori Judicial de Tarragona i a disposició del Tribunal Militar Permanent de Catalunya» i el 22 era Francesc Flores Espinosa qui hi entrava, «procedent dels calabossos (sic.) del Palau de Justícia. S'ignorant (sic.) les responsabilitats».¹²

No obstant això, a mitjan gener, el desgavell provocat per la retirada constant i precipitada va quedar plasmat en un informe fet per Josep Tarradellas, llavors conseller de Finances de la Generalitat, arran d'una visita al front:

Per les costes d'Ordal he començat a veure llargues caravanes de carros i automòbils que anaven cap a Barcelona, així com també grups de carabiners (sic.) i soldats, uns armats i altres sense arma que es dirigien carretera avall, completament desfets (...) A Vilafranca la situació de desordre era extraordinària, motivada per

---

9. AGDB, FC, L 4.248, E 75, "Ensenyaments de català. Expedient general", 1938.

10. AGDB, FC, L 4.247, E 61, "Negociat d'Ensenyaments", 1938.

11. AGDB, FC, L Q-327, E 26, "Servei de Biblioteques del Front de l'Est. Expedient general", 1937-1938; i AGDB, FC, L Q-327, E 30, "Lots de llibres. Expedient general", 1937-1938.

12. ANC, CPHB, C 335, "Figueras Coca, Josep"; i ANC, CPHB, C 335, "Flores Espinosa, Francesc".

l'aglomeració de camions, evacuats i soldats que d'una manera ràpida anaven caient en aquella vila (...) Passat aquest últim poble [els Monjos] ens hem vist obligats a romandre durant més de mitja hora en un turó prop de la carretera, tota vegada que l'aviació enemiga estava bombardejant i ametrallant aquells contorns (...) M'ha confirmat en línies generals el desordre existent, i he tornat a treure l'impressió (sic.) que ningú no sabia on es trobaven els nostres soldats. Tothom tenia la preocupació de no quedar copat, i aquesta preocupació era la que precisament produïa tal desbandada.¹³

2.1. L'OCUPACIÓ DE BARCELONA

Les primeres estadístiques municipals de què disposem, de mitjan 1939 pocs mesos després de la «*liberació*», ens informen que la Ciutat Comtal tenia una població de 1.150.000 habitants, dels quals 1.085.000 hi estaven empadronats.¹⁴ D'aquest milió d'habitants, uns 300.000 eren desplaçats.¹⁵ Pel que fa als edificis, segons la Comisión Municipal de Reconstrucción, del total de 60.000 que tenia la ciutat, uns 3.000 presentaven danys estructurals de diversa consideració. El pressupost extraordinari per a la reconstrucció de la ciutat (edificis i zones

---

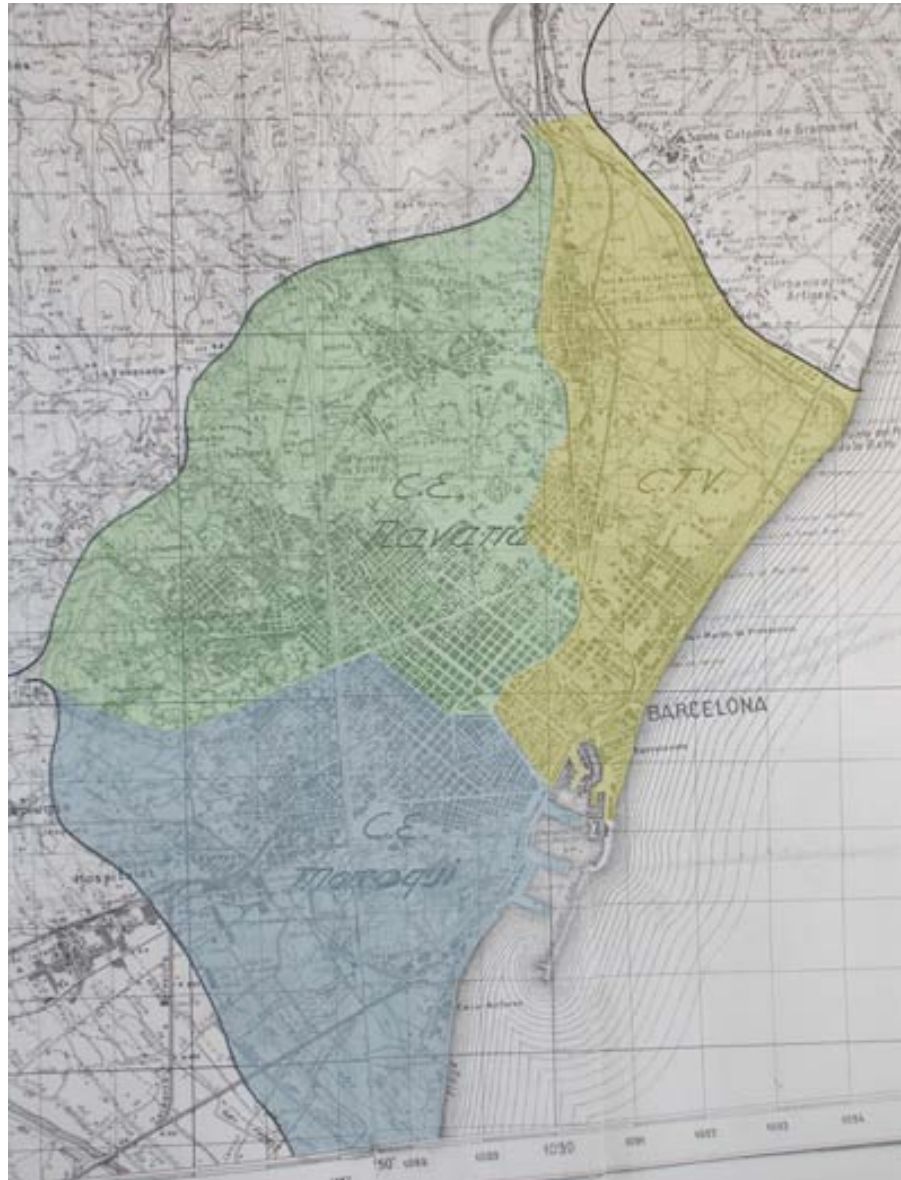
¹³. AMTM, GC, Cp 36, "15 de gener del 1939", 1939. Per llegir l'informe complet, vegi's l'annex «15 de gener del 1939».

¹⁴. «*Cabe significarle que el número de habitantes de la ciudad empadronado es el de 1.085.000 si bien la población calculada es de 1.150.000 (...) Barcelona, 18 de agosto de 1939. Año de la Victoria*», AHDGC, Estadísticas municipales, 1939. Tot i que desconeixem si va poder consultar aquestes estadístiques oficials, Jaume Fabre dona un cens de 1.085.951 habitants distribuïts en deu districtes. FABRE, J.: *Els que es...*, pàg. 55. Després d'haver tingut accés a la documentació militar el coronel d'artilleria José Manuel Martínez Bande parla d'una xifra molt similar. Pot llegir-se, MARTÍNEZ BANDE, J. M.: *La campaña de...*, pàg. 154–155.

¹⁵. ROMERO, L.: *El final de la guerra*, Ariel, Barcelona, 1976, pàg. 75. En la seva tesi doctoral Jaume Fabre aporta la mateixa xifra aproximada: FABRE, J.: *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, pàg. 81. Consultable a: www.tesisenxarxa.net

devastades) era, el 18 d'octubre del 1939, de 80 milions de pessetes.¹⁶ Era una ciutat on els efectes de la guerra —els bombardejors i la manca de mà d'obra per refer els edificis i infraestructures destruïdes— eren molt visibles.

IL·LUSTRACIÓ 2: Mapa de la Instrucció General nº 55 (25-1-1939)

Font: AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1240, Cp 10, F 4

---

¹⁶. “Se calcula en 3.000 los edificios siniestrados en Barcelona”, *SN*, 15-8-1939; i “Ochenta millones para la reconstrucción de Barcelona”, *SN*, 28-10-1939. En un primer moment, el diaris parlaven de 1.500 immobles afectats: “Serán adecuadamente urbanizadas las zonas más perjudicadas por la guerra”, *SN*, 9-3-1939.

El dijous 26 de gener del 1939 Barcelona va ser ocupada per diverses divisions de l'Exèrcit del Nord, dirigit pel general Fidel Dávila Arrondo. Les temudes tropes mores de les divisions 13, 50 i 105 van ocupar els actuals districtes de Les Corts, Sants–Montjuïc, part de l'Eixample (els límits eren la Diagonal i els carrers Aribau i Pelai) i Ciutat Vella (la línia divisòria era la Rambla); les divisions 4, 5 i 12 del CEN es van encarregar de conquerir Sarrià – Sant Gervasi, Gràcia, Horta–Guinardó, Nou Barris i mig Eixample; i els soldats del Corpo di Truppe Volontarie (CTV) van prendre Sant Andreu, Sant Martí i la meitat de Ciutat Vella.¹⁷ En un sol dia i amb uns 90.000 soldats, Franco va acabar amb qualsevol possibilitat de resistència de la capital catalana.

El Cuartel General del Generalísimo (CGG) va limitar la mobilitat de les tropes mores: «*Las fuerzas indígenas se han de mantener alejadas del casco de la población*», «*En la distribución de fuerzas se le dedicará misiones militares que les retenga alejados de la ciudad*».¹⁸ I segons informa el comunicat militar corresponent, el CTV només va enviar-hi «*una columna motorizada [que] ha entrado a las 5 de la tarde en Barcelona siendo acogida con entusiasmo por la población*».¹⁹ És molt complicat esbrinar quants efectius italians van entrar a la Ciutat Comtal aquell dia, ja que una columna, a diferència d'una divisió o una brigada, no és una unitat tàctica sinó un ordre de formació i, com a tal, les ordenances militars no estableixen el nombre d'efectius que l'han d'integrar:

Cada columna en marcha debe dividirse en un elemento de seguridad y el grueso; el primero a su vez, se

---

¹⁷. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, “Instrucción General n° 55 (para la ocupación del interior de la población de Barcelona). Secreto”, 25-1-1939.

¹⁸. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, “Instrucción General n°...”; i AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1240, Cp 12, “Instrucción particular n° 7. SECRETO”, 24-1-1939.

¹⁹. AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1241, Cp 31, “Parte de novedades del día 25 al 31 de enero de 1939”, 1939. Cal destacar que el gruix del CTV va ser l'encarregat de rodejar la ciutat pel nord-est per tallar la fugida republicana per la banda del riu Besòs.

*subdivide en vanguardia, flaqueos y retaguardia. Independientemente de estos elementos de seguridad y grueso, debe haber una fracción de exploración divisionaria, y en ciertos casos fracciones con misión de adelantarse rápidamente al resto de las Unidades de la columna. El orden de colocación de las Unidades dentro de la vanguardia y del grueso tiene que responder a la eventualidad de su inmediato empleo en el combate; es decir, a la idea de maniobra del Jefe; por ello, el acierto en la fijación del dispositivo de marcha puede ser el primer caso para el éxito del combate.*²⁰

En tot cas, independentment del nombre exacte de soldats i dels cossos d'exèrcit implicats en la conquesta el 26 de gener, les tropes que van entrar a la ciutat tenien l'ordre explícita de «BATIR Y DESTRUIR AL ENEMIGO, a esta misión de persecución han de encaminarse todos los esfuerzos y las tropas no perder ni un solo día su capacidad de maniobra». ²¹

Les tropes *nacionales* tenien fixats una sèrie d'objectius militars a la ciutat. Entre aquests podem destacar la Subsecretaria d'Armament, la seu del Ministeri de Defensa (carrer Muntaner, números 460 i 462), algunes dependències del Ministeri de Defensa (carrer Balmes, número 273) o la seu central del Servicio de Información Militar (SIM, Balmes, 424).²² Aquesta informació s'havia anat recollint mitjançant interrogatoris als presoners de guerra catalans en camps de concentració

---

²⁰. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 18, "Normas de Orientación. Reguladoras de la actuación del Mando de División", 1938.

²¹. AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1240, Cp 12, "Instrucción particular n.º...". Subratllat i majúscules en l'original.

²². AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 5, "Información. Edificios y locales oficiales rojos de Barcelona", 26-1-1939 – 31-1-1939. Només podem citar les adreces que sortien indicades, explícitament, en aquest informe.

de la rereguarda franquista, com Aranda de Duero i Deusto,²³ la documentació requisada amb l'avenç de les tropes i la informació que havia anat enviant la Quinta Columna.

A Barcelona, la Quinta Columna estava formada per unes 2.000 persones, bàsicament agents estrangers, que actuant des de l'Hotel Continental acostumaven a enviar la informació a Andorra. El petit principat pirinenc va servir de punt centralitzador de l'espionatge que actuava a Catalunya; des d'allà s'enviava la informació a agents de París i Tolosa que la feien arribar a l'Espanya *nacional*.²⁴ Entre aquests homes hi havia una petita organització formada per una vintena d'oficials reialistes i feixistes que s'autoanomenaven Cruz de Fuego. Segons consta en els informes militars confidencials, la font d'informació eren el comandant Luna —«*que está forzosamente al servicio de los rojos*»—, el capità d'enginyers Velón Díaz, Ramón Deu Abadal (cos administratiu de l'Armada) i el capità Daniel Araoz.²⁵ Malgrat l'actuació del SIM republicà, la Quinta Columna havia fet una bona feina, perquè no només havia aconseguit informar les tropes franquistes de quin era el sistema de defenses de Barcelona,²⁶ sinó que havia indicat l'emplaçament físic de les casernes de l'Exèrcit de l'Est republicà, fins i tot els telèfons.²⁷

---

²³. AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado”, 1938.

²⁴. PASTOR PETIT, D.: *Espionaje (España 1936 – 1939)*, Bruguera, Barcelona, 1977, pàg. 259–261.

²⁵. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 21, “Información de Barcelona. Jefes y oficiales”, sense data.

²⁶. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 18, “Relación de las fortificaciones de la zona de Cataluña, de las que se tienen informes en esta Subcentral. SECRETO”, sense data.

²⁷. AGMA, ZN A 15 L 16 C 1225 Cp 18, “Información del enemigo. Cataluña, fortificaciones, carreteras y voladuras preparadas. Informes de los Centros Militares”, sense data; i AGDB, FC, L 4.247, E 66, “Escuela Blanquerna. Expedient general”, 1937.

2.2. LA CIUTAT A PARTIR DEL 26 DE GENER

L'entrada dels *nacionales* va ser senzilla i pacífica. Segons els informes diaris que la 12 Divisió del CEN enviava al Cuartel General del Generalísimo, entre el 26 i el 31 de gener només van haver-hi petites escaramusses i enfrontaments armats aïllats, que van provocar un mort i 17 ferits entre les tropes ocupants.²⁸

Els testimonis dels que van viure aquella fatídica jornada des del bàndol republicà són contundents:

Fou una passejada militar. La gent va afalagar-los de seguida. Els carrers bruts; fusells, cartutxeres i uniformes dels darrers fugitius deixats a les cantonades i, sobretot, dins les entrades d'escals i magatzems. La gent feia dos dies, el dimecres i el dijous, que es dedicava a assaltar establiments, centres oficials, magatzems d'intendència, hospitals i cases d'assistència social. Qui més qui menys anava pel carrer portant un paquet o un sac d'alguna cosa. La tarda i la nit de l'entrada de les forces encara durava aquest estat de coses. Al carrer, les petites fumaroles (sic.) indicaven el munt de paperassa cremat per por de comprometre's.²⁹

Cap a les 3 de la tarda, des de la teulada de casa vaig veure com entraven els primers tancs per la Bonanova. Els homes asseguts damunt els tancs (eren navarresos, amb les boines vermelles dels requetés) apuntaven amb els fusells cap al paviment, però no vaig veure que desaparessin. Després van baixar els moros i més

---

²⁸. AGMA, ZN, A 44, L 7, C 1556, Cp 96 i 103, "Cuerpo de Ejército de Navarra, División 12. Diario de operaciones de los días 21 al 31 de enero de 1939", 1939.

²⁹. AMTM, GC, Cp 74, "L'entrada dels feixistes a Barcelona", juny 1939, pàg. 1.

navarresos a peu (...) No vaig poder escatir si hi havia hagut alguna resistència a l'entrada de les tropes franquistes, amb l'excepció d'unes quantes barricades inútils en algunes cantonades i uns quants trets disparats des del quarter general dels anarquistes a la Via Durruti (d'això darrer només en vaig sentir rumors).³⁰

IL·LUSTRACIÓ 3: El passeig de Gràcia la tarda del 26 de gener

Font: AHCB–AF. Autor: Pérez de Rozas

Les forces d'en Franco, sense cap resistència de les de la República, han entrat i ocupat Barcelona a les cinc de la tarda. Durant tot el matí, s'ha vist que la ciutat cedia i que l'entrada dels qui dèiem feixistes no es podia

---

³⁰. FUNDACIÓ CARLES PI I SUNYER: *Franco a Barcelona*. Documents d'Història. Sèrie franquisme, Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònomic i Locals, Barcelona, 2000, pàg. 10. Original: *Franco in Barcelona*, United Editorial Ltd., Londres, abril 1939.

demorar. S'havia arribat al capdavall i tota la moral era perduda³¹

El mateix dia de l'ocupació, el Boletín Oficial del Estado va anunciar el nomenament del general de brigada Eliseo Álvarez Arenas com a cap de la Jefatura de los Servicios de Ocupación (SdO).³² L'SdO va ser un sistema de gestió excepcional que només va aplicar-se a la capital catalana i que subordinava el Govern Civil, el Govern Militar i l'Ajuntament a l'autoritat d'Álvarez Arenas, capità general de la 4a Regió Militar a partir de la reinstauració d'aquesta el 3 de març. D'aquesta manera, l'SdO era l'encarregat, entre altres coses, de la depuració dels més de 15.800 funcionaris de la Generalitat;³³ de controlar la creació de les comissions gestores municipals de la província;³⁴ de vigilar el que publicaven els diaris de la ciutat; de censurar el correu;³⁵ de verificar la requisita de documentació;³⁶ de comprovar el funcionament dels hospitals de la ciutat;³⁷ de gestionar els aspectes relacionats amb els presoners, els

---

³¹. RENART, J.: *Diari, 1918–1961. Volum VI, 1936–1939*, Proa, Barcelona, 2003, pàg. 545.

³². BOE, núm. 26, “Decreto 26 enero 1939 (Jefatura del Estado). BARCELONA. Nombrando al General don Eliseo Álvarez Arenas”, 26-1-1939; i “Bando del Generalísimo”, *LVE*, 27-1-1939.

³³. “Reorganización de servicios”, *LVE*, 18-2-1939; “La depuración de funcionarios civiles”, *SN*, 25-2-1939; “Secretaría Política. Circulares. Jefatura de los Servicios de Ocupación”, *ECC*, 28-2-1939; i “Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones. Delegación Espacial de Cataluña”, *LVE*, 4-3-1939.

³⁴. AHDGC, Estadísticas municipales, 1939; i AHDGC, Funcionarios Caídos en la Cruzada, 1941.

³⁵. “Censura postal”, *LVE*, 22-2-1939.

³⁶. “Orden sobre custodia de documentos y toda clase de antecedentes”, *LVE*, 2-2-1939. Per comprendre el funcionament de la Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos que va ser l'organisme encarregat de requisar la documentació —que va acabar formant els *Papers de Salamanca*— llegeixi's CRUANYES i TOR, J.: “L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil (1937–1939)”, *Lligall 19. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona, 2002; *Els papers de Salamanca. L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1938–1939)*, Edicions 62, Barcelona, 2003.

³⁷. Entre aquests destacaven els tres hospitals utilitzats pels soldats *nacionales*: l'Hospital Militar de Vallcarca, el de Montjuïc i l'Orfenat Ribas. El primer ja allotjava oficials a mitjans de febrer del 1939; del segon sabem que també funcionava en aquell mateix mes; i del tercer sabem que entre el febrer i el maig del 1939 era conegut com “Alcázar de Toledo”. “Un aparato de radio para unos oficiales hospitalizados”, *LVE*, 15-2-1939; AIMP, CGRM(A), C 12, E 44, “Organización del Regimiento de Fortificaciones n°

presos, els passaports i les pensions als *afectos*; i d'aprovar els assumptes relacionats amb l'ordenació urbana —com, per exemple, donar el vist-i-plau al canvi de nom dels carrers. El Servicio de Ocupación integrava dues seccions (Govern Militar i Secretaria Política) i era el responsable últim de la repressió sobre la ciutat vençuda, perquè d'ell depenien els serveis d'ordre públic i parapolicial: la Columna de Orden y Ocupación de Barcelona, el Servicio de Información y Policía Militar (SIPM), el 19º Tercio de la Guardia Civil i el Rondín Anti-Marxista. La Jefatura del Servicio de Ocupación estava situada al passeig de Gràcia número 107 (Palau Robert), i va estar vigent fins l'1 d'agost.³⁸

IL·LUSTRACIÓ 4: Cues a la seu central de l'SdO (març 1939)

Font: AHCB–AF. Autor: Pérez de Rozas

---

2 y 3”, 1939; AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 125, “Evacuación de prisioneros de guerra en Cataluña”, 1939; “Noticias y convocatorias”, *LVE*, 24-2-1939; i “Misa de campaña”, *LVE*, 12-5-1939.

³⁸. “Organización de servicios en la Jefatura de Ocupación de Barcelona”, *LVE*, 2-2-1939; “Las oficinas del Gobierno Militar”, *LVE*, 1-2-1939; BOE núm. 213, “Decreto 10 de julio 1939 (Jefatura del Estado). BARCELONA. Deja sin efecto el D. 26 enero del corriente año”, 1-8-1939; “Extinción de la Jefatura de Servicios de Ocupación de Barcelona”, *SN*, 1-8-1939; i “Queda extinguida la Jefatura de Fuerzas y Servicios de Ocupación de Barcelona”, *LVE*, 2-8-1939.

Tot i l'anhel repressor franquista, la dependència respecte a la maquinària burocràtica va fer que, per una banda, en un primer moment l'obertura d'expedient depurador no significués que el funcionari en qüestió fos apartat del seu lloc de treball³⁹ i, per altra banda, va provocar que molts oficials franquistes haguessin de ser allotjats en domicilis particulars.⁴⁰ Sobre aquest darrer aspecte —la manca d'allotjament— és molt il·lustratiu el següent anunci publicat a *La Vanguardia Española* al començament de febrer:

*Las necesidades de la campaña y el continuo trasiego de fuerzas que producen, obligan a los señores jefes, oficiales y suboficiales a pernoctar una o varias noches en nuestra ciudad. Como resultan insuficientes para albergarlos los hoteles y pensiones, actualmente abiertos, la Ponencia de Alojamientos, en nombre del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona, hace un llamamiento a todos los ciudadanos con el objeto de que las familias que dispongan de una o varias habitaciones libres para dormir lo comuniquen a la respectiva Tenencia de Alcaldía, la que tomará nota de los ofrecimientos y los trasladará a la Ponencia para poder utilizarlos a medida que lo exijan las circunstancias.*⁴¹

---

³⁹. «Los expedientes que se instruirán por el Juzgado Militar especial de depuración de funcionarios civiles, no implican suspensión de empleo ni de sueldo, debiendo los funcionarios continuar, por tanto, desempeñando su cometido mientras no se resuelva otra cosa encada caso particular», «Aclaración sobre la presentación de individuos que han servido en las filas rojas», *LVE*, 3-2-1939. Aquest va ser el cas, per exemple, de Francesc Serinyà. Era el funcionari que va rebre els franquistes a l'Ajuntament i que fins al 13 de maig, previ pas per un centre de detenció del carrer Urgell, no va ser tancat a la presó habilitada d'El Cànem. FABRE, J., HUERTAS, J. M.: «Francesc Serinyà, l'últim funcionari», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 33, 1980; i ANC, CPHB, C 1942, «Seriñá Zarauz, Francisco».

⁴⁰. «Nota de la Alcaldía relativa a alojamientos», *LVE*, 3-2-1939.

⁴¹. «Ibídem», *LVE*, 3-2-1939.

Entre el final de gener i el començament de febrer, un cop assegurada l'ocupació, i mentre *La Vanguardia Española* començava a difondre els himnes de la Falange i el Requeté,⁴² Barcelona va quedar sota el control d'unes unitats policials militaritzades que no havien participat en l'ocupació directa de la ciutat el 26 de gener. Eren cossos militars organitzats expressament per a la gestió de la capital a partir de l'endemà de la conquesta.⁴³ Una cosa era l'ocupació de la capital catalana i una altra l'organització de l'estructura de control un cop conquerida la ciutat. Els encarregats de la gestió van ser: els onze Batallones de Guarnición y Orden Público (els números 305, 332, 339, 359, 360, 361, 366, 405, 412, 416 i 424), dos més per a la custòdia de presoners (el 318 i el 403) i un altre a disposició del SIPM, també per a la custòdia de presoners (el 362), i set companyies d'assalt, vuit de la Guàrdia Civil i cinc de milícies.⁴⁴ Sumaven un total de més de 6.000 homes. A més, part d'aquestes unitats van ser complementades amb agents de l'ordre i falangistes arribats, fins i tot, de fora de Catalunya (de Sevilla i 2.400 des de Saragossa), amb equipament i logística pròpia facilitada per les comandàncies militars corresponents.⁴⁵

---

⁴². "Himnos de los soldados de Franco", *LVE*, 27-1-1939.

⁴³. «*Unidades no endivisionadas actualmente afectas al Ejército y Grandes Unidades del mismo que han de constituir la guarnición de Cataluña*», AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 47, "Fuerzas y material que componen este Ejército", 1939.

⁴⁴. AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1241, Cp 38, "Distribución de los Batallones de Guarnición en Cataluña", 9-2-1939; i AGMA, CGG, A 7, L 382, C 2599, Cp 142, "Sobre una compañía de la Guardia Civil de cada CE marcha a Barcelona", 31-1-1939.

⁴⁵. Pel que fa als falangistes que van arribar des de Sevilla, els informes militars no indiquen el nombre d'efectius: AGMA, CGG, A 7, L 382, C 2599, Cp 142, "Sobre una Compañía de la Guardia Civil de cada CE marcha a Barcelona", 31-1-1939. Sobre l'arribada dels falangistes procedents de Saragossa, a partir de les fonts hemerogràfiques, Jaume Fabre parla de 1.200 voluntaris aragonesos. Però, en veritat eren quatre banderes de FET-JONS que agrupaven 2.400 homes que s'allotjaven al carrer Còrsega, número 291. FABRE, J.: "La delació dins la repressió franquista de postguerra", *L'Avenç*, Barcelona, núm. 75, 1984, pàg. 32; AGMA, CGG, R 308, A 12, L 655, Cp 5, "Organización. Columna de Orden y Policía de Cataluña", 25-1-1939 – 27-1-1939; AGMA, CGG, R 308, A 12, L 655, Cp 6, "Columna de Orden y Policía de Ocupación de Barcelona", 28-1-1939; AGMA, CGG, R 308, A 12, L 655, Cp 7, "Columna de Orden y Policía. Disponiendo se faciliten a los contingentes de voluntarios de diversas provincias que han de concentrarse en Zaragoza, por medio de transportes de vía férrea y ordinaria, para marchar a Barcelona, para cumplir funciones de Orden

En la mesura que era la capital d'un territori "rebel", i com a conseqüència de la seva importància a escala espanyola, el cas de Barcelona va ser excepcional. Dins el sistema de gestió de la Catalunya conquerida, es van implantar vuit agrupacions territorials. La Ciutat Comtal era una Agrupació pròpia com ho eren la Primera (el cap era Figueres), la Segona (la capçalera era Olot), la Tercera (la seu principal era Vic), la Quarta (capital, La Seu d'Urgell), la Cinquena (amb centre a Manresa), la Sisena (a Sabadell, «*con exclusión absoluta de la Plaza de Barcelona*») o la Setena (capital, Tarragona).⁴⁶

També formaven part activa d'aquesta maquinària repressiva aquells ciutadans anònims que voluntàriament, van decidir implicar-se personalment en un *terror blanc* basat en l'esperit de venjança. El reclutament es va fer a través dels anuncis publicats en els diaris barcelonins. Eren unes crides públiques que tenien especial preferència per aquells que havien estat empresonats pels republicans.⁴⁷ El 14 de març aquests agents d'informació de FET-JONS van quedar integrats en l'estructura policial estatal.⁴⁸

Dins aquesta estructura repressiva de les noves autoritats, el Servicio de Información Político-Militar (SIPM) jugava un paper molt important. Era l'organisme encarregat de tot el que estava relacionat amb l'espionatge, el contraespionatge i l'ordre públic durant la guerra.⁴⁹ Creat el novembre del 1937 i dirigit, des del febrer del 1938, per José Ungría, en el cas barceloní, tenia encomanats «*cometidos propios de un*

Público", 30-1-1939; i "Columna de Orden y Policía del Grupo de Zaragoza", *LVE*, 4-2-1939.

⁴⁶. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 48, "Organización de la Guarnición de Cataluña. Secreto", 1939; i AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1241, Cp 38, "Distribución de los..."

⁴⁷. "Recluta de personal voluntario para funciones de Investigación y Vigilancia", *LVE*, 26-2-1939.

⁴⁸. "Pasan a depender del Estado los agentes de Investigación de Falange", *LVE*, 14-3-1939.

⁴⁹. AA.DD.: *La Guerra civil española. La caída de Barcelona*, Volum 22, Ediciones Folio, Barcelona, 1997, pàg. 46–48.

*territorio considerado como tal a efectos de Orden Público*⁵⁰ i entre les seves funcions destacaven que:

Con carácter eventual cooperarán además a la busca y captura de elementos del SIM rojo cuya reconstitución tiene encomendada el servicio SIPM en Cataluña.

*Asimismo cooperarán con sus redes de confidentes a las labores de vigilancia, rastrillero y recogida de armas, encomendadas a las guarniciones de los Sectores organizados por el Ejército, para cuyo fin se remite a los del SIPM una copia de aquella que servirá de base para que cada uno sepa las agrupaciones de tropas del Ejército, con cuyos mandos han de conectarse los Jefes del Sector.*⁵¹

El SIPM va començar el seu desplegament a la Ciutat Comtal amb dinou grups operatius que, comandats per l'alferes Laureano García, van augmentar fins a vint-i-vuit, a mitjan març. Pel que fa al nombre d'efectius de cada unitat, oscil·lava entre els 69 (el 7 de febrer) i els 130 (el 26 de febrer), tot i que els més habituals eren els grups formats per 88 homes.⁵²

El SIPM disposava d'un seguit de centres de reclusió propis que funcionaven independentment del sistema penitenciari barceloní, que en aquelles jornades primerenques només incloïa la presó Model. Entre aquests centres propis destacaven el garatge del carrer Mallorca número 240, la Tamarita (al final del carrer Balmes), el convent de Sant Elies (al carrer de Sant Elies), l'antiga txeca de Vallmajor (a la plaça Adrià i

---

⁵⁰. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 10, "SIPM. Orden particular relativa a la organización de la Sección en Cataluña", 1939.

⁵¹. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 10, "SIPM. Orden particular...".

⁵². AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 9 y 14, "Centros de reclusión del SIPM en Barcelona", 6-2-1939 – 26-2-1939. Cal destacar que l'informe està encapçalat amb l'estampat «*SECRETO*» i sense cap firma personal.

Muntaner), el convent de Sant Joan (al carrer de Santjoanistes, a Gràcia), la seu central del SIPM (al carrer Balmes, número 424), el garatge Mercè (carrer Balmes), un edifici al número 73 de la carretera de Sants, les oficines del número 442 del carrer Roselló, l'oficina d'evacuació a la Via Laietana, número 36, un edifici del passeig de la Bonanova cantonada amb la Via Augusta o un edifici al carrer Copèrnic.⁵³ Desconeixem quan va ser dissolt aquest organisme a Barcelona, però sí que sabem que a finals de març del 1940 encara estava en funcionament.⁵⁴

Amb la implantació del Servicio de Ocupación, els militars van assumir el control absolut de la violència a la ciutat. Com va escriure la professora Conxita Mir, «a través del monopoli estatal de la violència, s'emudiren dissidències i, ahora, s'articularen, entre els revoltats, unes fermes cohesions entorn al nou règim que van esdevenir la millor garantia de la llarga supervivència d'aquest».⁵⁵ En aquest sentit, només cal recordar que els grups paramilitars arribats des de fora de Catalunya estaven sota el comandament d'Álvarez Arenas i que els advocats civils no podien intervenir en els consells de guerra.⁵⁶ La presència de tants oficials *nacionales* era molt evident a la ciutat i es traduïa en un seguit de privilegis com, per exemple, que els militars vestits d'uniforme

---

⁵³. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 9 i 14, “Centros de reclusión...”. Pel que fa a les referències poc concretes d'alguns d'aquests centres (per exemple, la Tamarita) ens limitem a reproduir la informació recollida en els informes militars, lamentem no poder concretar més alguns dels emplaçaments. Per veure una explicació detallada del convent de Sant Elies, vegeu el capítol «Les presons de Barcelona».

⁵⁴. «Comandante Jefe del SIPM. Plaza. Acusando recibo su oficio quedan a disposición gobierno militar ésta Pedro Agustí Sánchez» i «Comandante Jefe Sub-Central SIPM Cataluña (Secc. 1ª). Plaza. Preguntando aclaración s/ situación legal de José Sánchez Basalobre». ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre 1939 a 13 mayo 1940. Correspondencia. N° 3.948”, 20-2-1940; i ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibíd. N° 8.636”, 29-3-1940.

⁵⁵. MIR, C.: “Derrota i repressió: les víctimes del franquisme als Països Catalans” dins PAGÈS BLANCH, P.: *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939–1975)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2004, pàg. 44.

⁵⁶. “Los defensores de los procesados”, *LVE*, 7-6-1939; i “La justicia militar es gratuita”, *LVE*, 15-8-1939.

gaudissin de passatge gratuït en el transport públic urbà fins a l'1 de setembre i que després, a partir del 10 d'octubre, disposessin d'un abonament específic.⁵⁷ D'aquesta manera, el *Nuevo Estado* era el garant de la pau i l'ordre, tal com demostrava la constant publicació de notícies relacionades amb la detenció de responsables dels «*desmanes en la zona roja*».⁵⁸

Al mateix temps, les noves autoritats necessitaven, i fomentaven, la delació per aconseguir la informació indispensable que permetia exercir aquest control absolut sobre els ciutadans.⁵⁹ Aquestes denúncies van ser útils per iniciar les diligències pertinents contra qualsevol sospitós de ser *rojo*, però també van servir per dues coses: per una banda, perquè els ciutadans s'impliquessin activament amb el règim franquista i, per l'altra, atemorir tots aquells que no eren *afectos*. Aquests darrers havien de viure amb el neguit constant que una delació els convertís, per força, en víctimes de l'anhel repressor franquista.

Un exemple de com una denúncia —sense proves— per desafecció sociopolítica podia comportar el tancament en una presó de la ciutat, i més si el delator era una persona de dretes, el trobem en el cas d'Àngel Bonal. En aquest cas concret, aquest pres preventiu era el porter d'un edifici de la Gran Via que va ser denunciat per «*personas [de] derechas*»; com a conseqüència d'aquesta denúncia va ingressar a l'edifici del carrer Entença el 22 de març del 1939; després de les oportunes comprovacions va ser deixat en llibertat el 10 d'octubre del mateix any.⁶⁰ Tot i que set

---

⁵⁷. “Pasaje gratuito en metro y tranvías a las fuerzas”, *SN*, 8-3-1939; “Disposición acerca del pasaje en trenes, tranvías, metros y autobuses”, *LVE*, 25-8-1939; i “Los tranvías establecen, para jefes, oficiales, clases y tropa, el billete militar”, *SN*, 7-10-1939.

⁵⁸. Per major informació vegi's l'epígraf «La Justicia en la España nacional» dels diaris de l'època on s'informava dels consells de guerra del dia i les detencions de la jornada.

⁵⁹. “Constitución de la Auditoria de Guerra de Barcelona”, *LVE*, 30-1-1939; “Las denuncias no han de ser anónimas, sino comprobables y expuestas con gallardía”, *LVE*, 28-2-1939; “Instalación de Juzgados para la recepción de denuncias en los diez distritos policiales de la capital”, *LVE*, 5-3-1939; i “Interesantes declaraciones del Jefe Superior de Policía”, *LVE*, 16-3-1939.

⁶⁰. ANC, CPHB, C 587, “Bonal Arté, Ángel”.

mesos poden semblar-nos una estada menor —i, efectivament, tenim constatatats documentalment centenars de casos en que l'estada al penal va ser molt més prolongada—, cal valorar dos aspectes essencials per comprendre la voluntat punitiva i exemplificant de la repressió franquista. El primer, és que el dia del seu ingrés (22 de març) ja havien passat per la cel·lular barcelonina més de 6.116 homes;⁶¹ pel que fa el dia de la seva posada en llibertat, el nombre d'homes que havien passat per les presons de la ciutat (la Model, Sant Elies, El Cànem i el Palau de les Missions) era de poc més de 22.700.⁶² El segon, és que el seu internament va ser preventiu, mai va ser acusat formalment de res ni se li van instruir diligències judicials de cap tipus.⁶³

En aquest sentit, l'informe anònim guardat a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià era contundent quan, el juny del mateix 1939, notificava que:

Un dels espectacles més repugnants dels primers dies eren les cues impúdiques de delators que esperaven torn en ple Passeig de Gràcia (casa Segura) per destil·lar verí a l'oficina de denúncies que manté Falange d'acord amb els militars.⁶⁴

Com va escriure la historiadora Ángela Cenarro: *«la violencia “dentro de un orden” se convirtió en fuente de legitimidad»*.⁶⁵

---

⁶¹. ANC, CPHB, 1055, “González Gañan, Pedro Demofilo”.

⁶². ANC, CPHB, 583, “Boada Pallarolas, Juan”.

⁶³. Per un anàlisi més detallat del funcionament del sistema penitenciari barceloní, llegeixi's el capítol «Les presons de Barcelona».

⁶⁴. AMTM, GC, Cp 22A, “Six mois chez...”, pàg. 5.

⁶⁵. CENARRO, Á.: “Matar, vigilar, delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936–1948)”, *Historia Social*, Valencia, núm. 44, 2002, pàg. 84.

Per fomentar les denúncies, la premsa deshumanitzava els detinguts explicant, amb tot tipus de detalls i tan escabrosos com fos possible, els crims comesos per aquests *rojos*. A tall d'exemple:

Han sido detenidos por la Brigada de Investigación de Falange, que actúa a las órdenes del señor Bravo Portillo, José Tarruella Salvadó, acusado de haber asesinado al jefe de la línea de la Guardia Civil de Cervera (Lérida), manifestando que fue uno de los que lo rocío (sic.) con gasolina; Ramón Planas Bach, secretario del S.I.M. en Barcelona, y que profano (sic.) diversos objetos sagrados, algunos de los cuales han sido recuperados; Valentín Masana Corominas, presidente del Partido Socialista de Solsona, que ordeno (sic.) la perpetración de varios asesinatos en aquella localidad; Enrique Valderrama Sánchez y José Gómez Castejón, presuntos asesinos; Desiderio del Campo Flores, convicto y confeso de haber asesinado a varias personas en el pueblo de Bellpuig (Lérida), usando el procedimiento horroroso, al fallarle una ametralladora, de arrojar a sus víctimas vivas a una hoguera.⁶⁶

L'objectiu, creiem, era evident: es volia generar consens al voltant d'unes noves autoritats que es presentaven com les úniques capaces de reinstaurar una pau social violentada per l'odiat règim republicà.

---

⁶⁶. “Detenidos por la Brigada de Investigación de Falange”, *LVE*, 5-3-1939. El subratllat és meu.

2. 3. LA CIUTAT ENGABIADA

La principal preocupació de les autoritats franquistes era fer de la ciutat una gàbia de la qual ningú pogués entrar ni sortir.⁶⁷ Per aquest motiu es van instal·lar llocs de control a les principals carreteres que comunicaven la ciutat amb l'exterior: a la plaça Borràs (Sarrià), a la carretera d'Esplugues, a la de Sant Boi, a la del Prat de Llobregat (Gran Via), a la de Mataró, a la de Santa Coloma, a la de Granollers i a l'Arrabassada.⁶⁸

Però les restriccions no només afectaven la xarxa viària: també el port estava sotmès a un «*CONTROL POLICIAL LO MÁS RÍGIDO POSIBLE, por lo que a las personas que transporten se refiere, a fin de llegar a un perfecto conocimiento de las personas que se encuentren a bordo son las realmente autorizadas, así como que entre ellas no existe ninguna que este (sic.) reclamada, por cualquier concepto, por la justicia*». ⁶⁹ Com era habitual, *La Vanguardia Española* —únic diari que es publicava a Barcelona a començaments de febrer— va ser l'encarregada de difondre l'ordre de l'SdO:

Se ordena a todos aquéllos que tengan que intervenir en operaciones del puerto, bien en sus muelles o a bordo, que para cualquier asunto relacionado con el tráfico del mismo, han de ir provistos de la correspondiente autorización de la Comandancia Militar o de la Marina, conforme a la gestión a realizar. A todo aquél que no vaya acompañado del citado documento, no se le

---

⁶⁷. “La entrada de particulares en Barcelona”, *LVE*, 27-1-1939; i “Queda prohibido el intento de entrar en Barcelona sin pertenecer al servicio del Ejército en misión militar o la Columna de Orden y Policía”, *LVE*, 30-1-1939.

⁶⁸. “Establecimiento de puestos de control”, *LVE*, 3-2-1939.

⁶⁹. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, “Orden público. Columna de Orden y Policía de Ocupación”, 1939. La majúscula és de l'original.

*permitirá hacer gestión de ninguna clase en el citado sector.*⁷⁰

L'objectiu final d'aquest engabiament urbà era assegurar-se que ningú pogués escapar-se al control del *Nuevo Estado*, que tots els *desafectos* passessin comptes amb les autoritats judicials i, si era el cas, purguessin la seva actuació delictiva en els establiments penitenciaris, o davant l'escamot d'execució.

Pels ocupants, en paraules de Ramon Serrano Suñer el març del 1939, per aquelles dates ministre de l'Interior, «*Barcelona es una ciudad enferma*».⁷¹ Segons el *Cuñadísimo*: «*No nos hagamos ilusiones por la entusiasta acogida que recibimos: la población está enferma moral y políticamente. Barcelona será tratada al principio con todos los cuidados que merece un enfermo*».⁷² D'aquestes declaracions podria deduir-se que els franquistes intentarien “recuperar” la ciutat amb un tractament bondadós, però això hauria estat contradictori amb les línies d'actuació desenvolupades en els territoris ocupats.

A Barcelona, per tant, se li va aplicar un tractament de xoc amb mesures excepcionals, expeditives i categòriques. Aquesta era la mentalitat amb què les forces d'ocupació van assumir la gestió de la ciutat derrotada: un plantejament maximalista que va culminar en una repressió basada en la presumpció de culpabilitat —individual i col·lectiva. Això va derivar en el tancament preventiu —a la presó a l'espera de passar a disposició de les autoritats judicials o al camp d'Horta per ser classificat— de qualsevol que fos considerat *desafecto* al *Nuevo Estado*.

---

⁷⁰. “Las operaciones en el puerto”, *LVE*, 3-2-1939.

⁷¹. “Barcelona es una ciudad enferma”, *SN*, 1-3-1939.

⁷². “Ibídem”.

IL·LUSTRACIÓ 5: Els punts de control

Font: elaboració pròpia a partir de “Establecimiento de puestos de control”, *LVE*, 3-2-1939. El lloc de control número 3 (carretera de St. Boi) estava situat a Cornellà de Llobregat i queda fora del mapa

Així, des del 31 de gener fins, com a mínim, mitjans de febrer l'Ajuntament de Barcelona tenia una Ponència de Alojamientos encarregada de portar un registre sobre els pisos «ocupados por personas refugiadas». A partir de la informació recollida, s'elaboraven uns llistats on s'indicava qui era el propietari, l'adreça i, en algun cas, el nombre i la procedència dels refugiats.⁷³

2.3.1. ELS REFUGIATS A BARCELONA

Aquest control sobre els habitants també afectava els milers de refugiats que havien arribat a Barcelona durant la guerra i que, en aquells moments, eren obligats a retornar a les seves localitats d'origen, sempre que aquestes ja haguessin estat «liberadas». Per fer efectiu el retorn, era

---

⁷³. AMA, G, E 637/1, “Relación de pisos con refugiados”, 1939. Per veure un d'aquests llistats, vegi's l'annex «Pisos amb refugiats».

imprescindible l'obtenció del corresponent salconduit —que també era obligatori per moure's entre la capital i les poblacions del voltant o l'estranger.⁷⁴ El procés per aconseguir-lo era lent i exasperant, fins i tot per aquelles persones que disposaven dels avals corresponents:

Barcelona, 10 de febrer de 1939 (...) Es veu que s'ha fet molt difícil viatjar, perquè d'una oficina m'envien a una altra, he de fer cua, m'hi passo hores i hores, i em demanen papers i més papers, i fotografies que he de fer-nos fer i després no serveixen, i es canvien les ordres i he de recomençar les gestions, i no s'acaba mai, i passen el dies... (...) Barcelona, 14 de febrer de 1939. He prosseguit les meves caminades i encara no he avançat un pas. Ara m'han demanat una altra mena de papers i m'han exigit uns avals difícils d'aconseguir (...) Barcelona, 19 de febrer de 1939. Hem passat una altra setmana i encara no sé quan podrem marxar. No hi ha manera que m'enllesteixin aquests trossos de papers.⁷⁵

L'emissió de salconduits era competència de la Delegación de Seguridad de l'SdO —convenientment auxiliada per FET-JONS.⁷⁶ A més de ser una mesura de control sociopolític, la tramitació d'aquestes autoritzacions per moure's entre Barcelona i les altres poblacions —les ja controlades per les tropes *nacionales*, s'entén— era un negoci tant per a les autoritats militars com per al Partit. Requeria la presentació d'avals

---

⁷⁴. “Salvoconductos para los pueblos inmediatos”, *LVE*, 11-2-1939; “Nota de la Jefatura de los Servicios de Ocupación sobre salvoconductos para el extranjero”, *LVE*, 28-2-1939; “Todas las personas que han venido a Barcelona sin misión oficialmente autorizada, deben regresar a las poblaciones de origen”, *LVE*, 18-2-1939; “Las autorizaciones para trasladarse a Barcelona”, *LVE*, 17-3-1939; i TRIADÚ, J.: *Dies de memòria, 1938–1940. Diari d'un mestre adolescent*, Proa, Barcelona, 2001, pàg. 77–78.

⁷⁵. RECASENS i MERCADÉ, J.: *Vida inquieta. Combat per un socialisme català*, Empúries, Barcelona, 1985, pàg. 146, 148 i 149.

⁷⁶. “Nota del Gobierno Militar sobre la incorporación de cabos y soldados”, *LVE*, 9-2-1939; i “Avaless para obtenció de salvaconductos”, *LVE*, 11-2-1939.

personalitzats, tenia una validesa que podia oscil·lar entre els quinze dies i els tres mesos i el preu per salconduit era de 2,5 pessetes.⁷⁷

La implicació de FET-JONS en la repressió afectava a temes tan quotidians com la lliure circulació pel país: el carnet del Partit servia com a salconduit.⁷⁸ Així mateix, la no utilització d'aquests salconducts obligatoris era convenientment denunciada per la premsa: «*La Guardia Civil del control de Esplugas, procedió a la detención de 53 pasajeros que viajaban en el autobús procedente de diversos pueblos lindantes y carecían de salvoconducto para ello*».⁷⁹ En el cas dels salconducts per retornar a les localitats on vivien abans del 18 de juliol, eren d'un sol ús i se'l quedaven les autoritats del lloc de destinació.⁸⁰

Com que durant la guerra Barcelona havia estat un punt de recepció de desplaçats, el mes de març —i després d'amenaçar explícitament amb el tancament en el camp de concentració d'Horta d'aquells que desobeïssin l'ordre—⁸¹ va començar a organitzar-se l'evacuació d'aquests milers de persones. Tenint en compte el pèssim estat de la xarxa de carreteres, la manca de vehicles de tracció mecànica, l'escassetat de gasolina i les necessitats bèl·liques —els republicans encara controlaven València i Madrid—, el retorn es va fer en tren i en vaixell; tot i els problemes logístics, eren dos mitjans de transport relativament fiables.

---

⁷⁷. “Para solicitar salvoconductos”, *SN*, 3-3-1939; i “Salvoconductos para Madrid”, *LVE*, 3-5-1939.

⁷⁸. BOE, núm. 239, “Orden 26 agosto 1939 (Ministerio Gobernación). FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS JONS. El carnet de militante sustituye a salvaconductos”, 27-8-1939.

⁷⁹. “Por no llevar el correspondiente salvoconducto, son detenidos cincuenta y tres pasajeros”, *LVE*, 30-5-1939. En aquesta mateixa línia, i per citar un dels molts breus que podem llegir als diaris de l'època: «*Por la Guardia Civil han sido detenidos dos comerciantes que avalaron para un salvoconducto a un individuo que está complicado en varios delitos comunes*», “Detenidos por avalar a un indeseable”, *LVE*, 26-5-1939.

⁸⁰. “Instrucciones para la repatriación de refugiados en Francia pertenecientes al Grupo A”, *LVE*, 26-5-1939.

⁸¹. “Servicio de evacuación”, *SN*, 1-3-1939.

Així, des de l'estació de França sortien aquells que havien de ser enviats a les províncies de Valladolid, Zamora, Salamanca, Sòria, Segòvia, Àvila, Toledo, Càceres, Badajoz, Huelva, Sevilla, Cadis, Màlaga, Còrdova, Granada, Terol, Castelló de la Plana i Tarragona. Un cop fossin conquerides definitivament les províncies que restaven en poder dels republicans també sortirien des d'aquesta estació els combois ferroviaris amb refugiats de Madrid, Guadalajara, Cuenca, Ciudad Real, Jaén, Almeria, Múrcia, Albacete, València i Alacant. Des de l'estació del Nord havien de marxar els de Pontevedra, La Corunya, Lugo, Orense, Lleó, Oviedo, Palència, Santander, Burgos, Logronyo, Biscaia, Àlaba, Guipúscoa, Navarra, Osca, Saragossa, Barcelona (la resta de localitats de la província que no eren la capital), Lleida i Girona. Per la seva part, els que havien de retornar a les Balears o les Canàries ho feien en vaixell.⁸²

Aquest retorn a les localitats d'origen abans del 18 de juliol era organitzat, i controlat, per les autoritats franquistes; no obstant això, com ja s'ha explicat anteriorment, calia aconseguir el corresponent salvoconduit:

Advertencia. Los refugiados que por cualquier concepto no salgan en la expedición después de la marcha de ésta, abandonarán la Estación quedando terminantemente prohibida la permanencia en ella o sus inmediaciones. Los que no se hallen en posesión del salvoconducto, deben presentarse a recogerlo a la Delegación de su distrito, antes del 5 de abril próximo, incurriendo en responsabilidad, los que no lo hagan, transcurrido este plazo. Horas de oficina de las Delegaciones de distrito. Todos los días, de 10 a 13. Delegación núm. 1. Antiguo Parlamento Catalán, Parque de la Ciudadela; Delegación núm. 2. Antiguo banco de España, Rambla de Santa

---

⁸². "Se suspende la evacuación de refugiados", *SN*, 11-3-1939.

*Mónica; Delegación núm. 3. Plaza del Teatro, 1; Delegación núm. 4. Vía José Antonio, 36; Delegación núm. 5. Plaza del Ejército Español, 3; Delegación núm. 6. Bruch, 176; Delegación núm. 7. Avenida del Caudillo, 433, principal primera; Delegación núm. 8. Mallorca, 368; Delegación núm. 9. Marqués del Duero, 108, cabaret "Stambul"; Delegación núm. 10. Avenida del Caudillo, número 578.*⁸³

D'aquest control sobre el moviment de persones, per mitjà dels salconduits, ni tant sols se'n van escapar els reclusos que, convenientment custodiats per la Guàrdia Civil, eren enviats d'una localitat a una altra.⁸⁴

2.3.2. PREMIAR ALS AFFECTOS

De la mateixa manera que des del final de gener *La Vanguardia Española* recordava que s'havia d'eliminar la propaganda republicana dels carrers,⁸⁵ una de les obsessions de les noves autoritats franquistes era posar fi a la venda ambulants. La presència d'aquest fenomen al carrer qüestionava, obertament, l'eufòric discurs oficial que amb la *liberación* s'havien acabat les penúries, i això era intolerable.⁸⁶

Tampoc podem oblidar l'altra cara de la moneda d'aquesta espiral repressor: les mesures dirigides a premiar els greuges acumulats pels

---

⁸³. "Aviso", *LVE*, 28-3-1939.

⁸⁴. «Este documento [el salconduit] no basta para viajar es preciso proveerse de lista de embarque y billete de ferrocarril, de lo contrario no se permitirá la entrada en la estación», ANC, CPHB, C 565, "Bergés Crezuela, Vicente".

⁸⁵. "Por higiene y decoro: ¡fuera esos carteles!", *LVE*, 29-1-1939. També la *Solidaridad Nacional* va fer-se ressò de la necessitat de fer desaparèixer els cartells republicans: "Hay que limpiar de basura y escoria la ciudad", *SN*, 7-3-1939. Per llegir un testimoni de primera mà d'aquesta obsessió per eliminar qualsevol text públic escrit en català, llegeixis TRIADÚ, J.: *Dies de memòria...*, pàg. 66.

⁸⁶. «La eficaz intervención de la Guardia Urbana, que en la tarde de ayer impidió la instalación de los vendedores en la vía pública, acabando con el bochornoso espectáculo que se venía dando en calle tan céntrica como la de Conde de Asalto», "La venta ambulante será perseguida enérgicamente", *LVE*, 8-3-1939.

afectos. Dins d'aquesta categoria s'inclouïen no només els que havien participat activament en la guerra, sinó també aquells sectors que no s'havien implicat directament en l'esforç bèl·lic però que s'identificaven amb els *nacionales*. Entre aquestes mesures cal destacar els serveis prestats per l'Oficina del Combatiente. A més de gestionar la Granja Royal (carrer Pelai cantonada amb plaça Catalunya),⁸⁷ aquest servei s'encarregava d'administrar bona part dels ajuts i beneficis materials que rebien els *afectos*. Entre aquests van destacar un sistema d'assistència mèdica exclusiu i gratuït, subsidis, pensions, consultori jurídic, cursos formatius gratuïts, reincorporacions a llocs de treball, exempció en el pagament de lloguers d'habitatges i altres aspectes tan trivials —però molt representatius de fins a quin punt podia arribar la separació entre vencedors i vençuts—, com no haver de fer cua.⁸⁸ En aquesta mateixa línia, cal recordar el decret que reservava el 80% de les places públiques als *excautivos* i *excombatientes*.⁸⁹ Tot plegat, eren prestacions molt interessants en una ciutat que havia passat més de trenta mesos de guerra, on mancava de tot i en una època en què les cobertures socials eren escasses. La funció assistencial a la qual podien acollir-se els *rojos* quedava, bàsicament, en mans de l'Auxilio Social, que d'aquesta manera esdevenia, a més, «*un eficaz instrumento de propaganda*».⁹⁰

---

⁸⁷. “Frentes y Hospitales la Delegación en Barcelona”, *LVE*, 2-2-1939; i “Subsidio al Combatiente”, *SN*, 19-4-1939. Coincidint amb el primer aniversari de l'ocupació va traslladar-se a la Ronda St. Pere, 32 principal: “Nuevas Oficinas de la Comisión Provincial del Subsidio al Combatiente”, *SN*, 26-1-1940. Cal dir que, segons els testimonis de l'època, aquest restaurant havia estat col·lectivitzat durant la guerra: AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado. LEG. 2, BC 1588”, 1938.

⁸⁸. «*Derecho preferente de los Caballeros Mutilados de Guerra por la Patria a no formar cola (Artículo 79 del Reglamento)*», *SN*, 21-9-1939.

⁸⁹. “Consejo de Ministros en Burgos”, *SN*, 26-8-1939; i “Provisión de plazas para ex Combatientes y ex Cautivos”, *SN*, 5-11-1939.

⁹⁰. MOLINERO, C.: “La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía”, *Ayer*, València, núm. 50, 2003, pàg. 325. Per comprendre el rol assistencial exercit pels serveis de la Sección Femenina, com l'Auxilio Social, pot llegir-se: CENARRO, A.: *La sonrisa de Falange: Auxilio Social en la guerra civil y en la posguerra*, Crítica, Barcelona, 2006; i MOLINERO, C.: *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Cátedra, Madrid, 2005.

Les crides als *cautivos, caídos, mutilados, excombatientes* i llurs familiars per beneficiar-se d'aquests ajuts eren constants en els diaris de l'època.⁹¹ A vegades les notícies anaven acompanyades d'eslògans d'aquest estil:

EX COMBATIENTE: Deja para la Vieja Política la murmuración y el abandono. No empequeñezcas tu tarea pasada ni le pongas punto final. Lo que fue ayer tarea de sangre es hoy labor de músculo, de esfuerzo y de voluntad. Ingresa en la Delegación de ex Combatientes de tu distrito o en la Delegación Provincial.

*EX COMBATIENTE: Terminamos con la Era de la palabra y comenzamos la Era de la Acción. Como combatientes sois la más genuina representación de la Acción. Demostrar vuestro amor a España con vuestra actuación y disciplina. Ingresa en la Delegación de ex Combatientes de tu distrito o en la Delegación Provincial.*⁹²

Aquestes proclames tenien la voluntat d'enfortir les diverses estructures de FET-JONS i eren el complement dels "avisos" que

---

⁹¹. Una petita mostra representativa, sobretot pel seu marc cronològic: "Oficina del Combatiente", *LVE*, 4-3-1939; "A los familiares de los combatientes", *SN*, 12-3-1939; "De interés para las mujeres, huérfanos y hermanos de asesinados por los rojos", *SN*, 14-3-1939; "Aviso a los familiares de los caídos", *LVE*, 17-3-1939; "Aviso a los familiares de los asesinados por los rojos", *SN*, 18-3-1939; "Aviso a los condenados, perseguidos, afiliados a la 5ª Columna, y familiares de asesinados durante el período de dominación roja", *SN*, 25-3-1939; "Reincorporación de los combatientes al trabajo", *LVE*, 6-4-1939; "Aviso de la Sección Femenina", *LVE*, 29-4-1939; "A los afiliados a FE (Quinta Columna), Socorro Blanco y a los que sufrieron prisión por su adhesión al Movimiento", *LVE*, 26-5-1939; "Cursillos de Corte y Confección y para Oficinas", *LVE*, 9-4-1939; "Recuperación y depuración de la Quinta Columna", *LVE*, 19-4-1939; "El Auxilio al ex Combatiente", *LVE*, 19-5-1939; "De interés para los familiares de farmacéuticos asesinados por las hordas rojas", *LVE*, 23-7-1939; "Aviso a los familiares de los asesinados por los rojos", *SN*, 1-8-1939; "Aviso a los que pertenecieron a Sindicatos antimarxistas", *SN*, 20-8-1939; "De interés para los familiares de los falangistas caídos", *LVE*, 19-9-1939; i "Para los que fueron destituidos por los rojos", *LVE*, 26-11-1939.

⁹². *LVE*, 23-12-1939. S'han respectat les majúscules i minúscules del text original.

informaven dels beneficis que comportava formar part dels vencedors. Això tenia un doble objectiu: per una banda, cohesionar entorn al nou poder polític els sectors socials sobre els quals s'assentaria la dictadura, i per una altra, recordar als vençuts que no només havien perdut la guerra, sinó que en pagarien les conseqüències. No s'hauria d'oblidar que el repartiment del botí de guerra va anar acompanyat de la recompensa dels que havien estat reprimits pel Govern republicà —va ser el cas, per exemple, dels que havien participat en la Sanjurjada del 1932.⁹³

Aquestes operacions benèfiques necessitaven uns ingressos que procedien, en part, d'un sistema d'impostos indirectes peculiar. La màxima representació d'aquests càrregues fiscals de la postguerra espanyola van ser el *Día del Plato Único* i el *Día Sin Postre*, que a Barcelona van començar a aplicar-se l'estiu del 1939.

El primer impost, *Día del Plato Único*, estableia que un dia a la setmana cada espanyol s'havia d'abstenir d'un dels dos plats del dinar i donar a l'Estat l'import del plat que no havia menjat. Com el segon impost, en teoria, era una càrrega voluntària. Aquests diners passaven a la Jefatura Nacional de Beneficencia y Obras Sociales, que els recaptava a cada hotel, restaurant i domicili particular per mitjà dels vigilants nocturns. Va ser creat a l'Espanya *nacional* el 30 d'octubre del 1936, reformat el 16 de juliol del 1937 i establert el dijous com a dia oficial el 13 de gener del 1938. En el cas barceloní va començar a aplicar-se el 6 de juliol en els establiments dedicats a la restauració (hotels, restaurants, bars, fondes, pensions i tavernes), que prèviament, s'havien hagut de proveir dels tiquets corresponents per fer els pagaments al Govern

---

⁹³. Per ordre de publicació dels decrets: BOE, núm. 47, "Orden 15 febrero 1939 (Ministerio de Gobernación). REPÚBLICA. Ampliación dada a la Comisión sobre ilegitimidad de los Poderes Públicos", 16-2-1939; BOE, núm. 205, "Ley 22 julio 1939 (Jefatura del estado). EJÉRCITO. Pensiones a familiares de militares que intervinieron en el Alzamiento de 10 agosto de 1932", 24-7-1939; i BOE, núm. 273, "Ley 23 septiembre 1939 (Jefatura del Estado). CÓDIGO PENAL. Considerando no delictivos los hechos que cita cometidos del 14 de abril 1931 al 18 julio 1936", 30-9-1939.

Civil.⁹⁴ A partir de l'1 d'agost va implantar-se a tota la província⁹⁵ i es va recordar al ciutadà que «*por grandes que sean los sacrificios que hagas, serán siempre inferiores a los que te proponías bajo la garra marxista. Tenlo presente cuando contribuyas al “Plato Único”*».⁹⁶ En teoria, s'havia d'aplicar tant en els serveis de restauració com en els domicilis particulars, però «la previsible manca d'interès dels vigilants nocturns convertits a la força en recaptadors d'impostos, i la mateixa ironia d'un impost basat en una irrealitat com era la d'abstenir-se de menjar, van fer que a la pràctica quedés limitat als restaurants, on era molt més fàcil el control i la recapta».⁹⁷

El segon establia la possibilitat de no menjar postres un dia a la setmana (el dilluns) i donar l'import del plat no consumit a l'Estat. Els industrials dels establiments de restauració havien de gravar «*con el diez por ciento de cada comida suelta que sirvan y con el cinco por ciento de la pensión completa si se tratase de personal hospedado en los mismos, a cuyo fin deberán proveerse de los tickets especiales en las oficinas del Subsidio al Combatiente*».⁹⁸ A Barcelona va començar a aplicar-se el 10 de juliol i el Ministeri de Governació va suprimir-lo el 9 de novembre.⁹⁹

L'elaboració dels censos per assegurar el cobrament d'aquests dos impostos va esdevenir un requisit previ indispensable per posar les bases del sistema de racionament alimentari. Tot i que, en teoria, eren voluntaris, a la pràctica van deixar de ser-ho quan van convertir-se en condició *sine qua non* per a l'obtenció de les targes de racionament. Una altra cosa era que l'escassetat de menjar i les irregularitats del sistema de taxes permetessin un funcionament correcte d'aquest sistema fiscal.

---

⁹⁴. “Implantación del «Día...”; “Disposiciones para la implantación del «Plato único”, *LVE*, 28-6-1939; i “Día del plato único”, *LVE*, 12-7-1939.

⁹⁵. “El «Día semanal del Plato único””, *LVE*, 25-7-1939.

⁹⁶. *SN*, 20-9-1939.

⁹⁷. FABRE, J.: *Els que es...* pàg. 191.

⁹⁸. “Se establece el «Día sin postre””, *LVE*, 7-7-1939; i “Todos los lunes, «Día sin postre””, *SN*, 9-7-1939

⁹⁹. “Supresión del «Día sin postre””, *SN*, 10-11-1939.

En un país amb restriccions alimentàries —el 17 de maig el Govern va decretar el racionament de la carn, pas previ a la implantació del «sistema de cartillas (sic.) de racionament [que] es va mantenir a tot l'Estat fins el 1952»¹⁰⁰ i greus problemes d'aprovisionament d'aliments bàsics —que s'havien d'aconseguir, a preus desorbitats, en el mercat negre (per exemple l'oli, el pa i la llet)¹⁰¹ aquestes càrregues fiscals eren, si més no, singulars.¹⁰² Jaume Fabre s'ho va preguntar molt encertadament: «No hauria estat més senzill fixar un impost directe i prou, sense necessitat d'introduir-hi místiques d'abstinència en uns moments en que l'abstinència era obligada cada dia per a una gran part de la població?».¹⁰³

Aquestes càrregues fiscals van anar acompanyades d'un discurs oficial de la memòria que no només feia referència a la guerra civil —amb la creació de monuments funeraris als *caídos*¹⁰⁴ sinó que considerava il·legítima la República com a règim polític. Vegi's la barreja d'elements simbòlics amb què era presentada la iniciativa:

La infrahumana conducta de los rojos que precediendo la guerra y a través de ella han cometido miles de asesinatos; la destrucción sistemática de muchísimas fuentes de riqueza por perversidad o estulticia; el robo y expoliación de que hicieron víctimas a la nación y a los

---

¹⁰⁰. “Régimen de racionamiento en toda la Nación”, *SN*, 18-5-1939; i FABRE, J.: *Els que es...* pàg. 181.

¹⁰¹. FABRE, J.: *Ibidem*, pàg. 137-179.

¹⁰². Per comprendre les condicions de vida a la Barcelona de la postguerra, llegeixi's MOLINERO, C., YSÀS, P.: “*Patria, Justicia y pan*”. *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya. 1939-1951*, Edicions La Magrana, Barcelona, 1985, especialment pàg. 175-236.

¹⁰³. FABRE, J.: *Els que es...*, pàg. 188.

¹⁰⁴. A Barcelona va destacar la subscripció popular per construir el monument als *caídos* al Castell de Montjuïc. Els diaris barcelonins publicaven les llistes on s'indicava el nom i els cognoms del donant i la quantitat del donatiu: “La suscripción pro monumento de Montjuich”, *LVE*, 26-1-1940; “Para el monumento Pro-Mártires de Montjuich”, *SN*, 27-2-1940; i BOE, núm. 96, “Orden 4 abril 1940 (Ministerio Gobernación). CEMENTERIOS. Respeto a lugares donde yacen restos de personas asesinadas por los rojos”, 5-4-1940.

particulares, y tantas otras causas que la maldad roja, muy en consonancia con el credo marxista, creó, han incrementado de modo nunca visto en guerra alguna el número de huérfanos, viudas y mutilados, así como el de familias que por haber sido arruinadas gemirían en el desamparo si el Caudillo pudiera permitirlo. Toda la gama del dolor humano en plenitud de sus aspectos y derivaciones, ha sido volcado sobre España por los anti-Patria.

Esas amargas realidades, que no pueden ignorar, ni menos olvidar, los patriotas han obligado al Gobierno de nuestro glorioso Caudillo a arbitrar recursos en consonancia con la extensión y profundidad de las necesidades someramente enumeradas, que no será nunca excesivos si la razón se identifica con el sentimiento de hermandad entre los españoles.¹⁰⁵

Deixant de banda aquest sistema impositiu ordinari, el *Nuevo Estado* també recaptava diners, or, plata i joies a través de les aportacions voluntàries —conegudes amb el nom de *Suscripción Nacional*—, que anaven dirigides al Tesoro Nacional.¹⁰⁶ La publicació de les llistes de donants a la premsa complementava les constants crides per comprar tota mena de productes relacionats amb la mística de la guerra:

Padeciste la dominación roja, el hambre, el terror. Los soldados de España dieron su sangre por liberarte. No seas mezquino. Entrega tu oro para el Tesoro Nacional, para la riqueza de todos.

---

¹⁰⁵. “Implantación del «Día del Plato único» en Barcelona. Entrará en vigor a partir del 6 de julio”, *LVE*, 27-6-1939.

¹⁰⁶. Per un anàlisi més detallat, llegeixi's: FABRE, J.: *Els que es...*, pàg. 111–113.

Como gratitud a la Patria, por salvarte de la tiranía roja, debes entregar tu donativo de oro al Tesoro Nacional.

Los tiempos son para la paz fecunda; pero también para el recuerdo emocionado de nuestros caídos, y de sus sangrientas luchas que dieron honor a ellos y a España. Bellas fotografías que perpetúan la imagen de este tiempo emocionante que acabamos de vivir. Adquiridlas en Jefatura Provincial de Propaganda. Avenida del Generalísimo Franco, 442 bis (antes Diagonal).

El día 25, Festividad de Santiago, Patrón de España, las señoritas de “Auxilio Social”, ofrecerán públicamente la Medalla conmemorativa del Glorioso Alzamiento Nacional, realizada por el Servicio Nacional de Propaganda. La adquisición es voluntaria aunque es de esperar que todo español sienta el deseo de lucir en el pecho una medalla que conmemora la gloriosa fecha en que España encontró nuevamente la ruta de su historia. El precio de la medalla es de seis pesetas.

¡ESPAÑOL! Recuerda tu obligación de utilizar los tickets “Pro Subsidio al Combatiente” tan pronto como te hayan sido entregados.

En el Día de los Caídos demuestra tu adhesión al Movimiento salvador de España, luciendo en tu pecho la Medalla Conmemorativa.¹⁰⁷

La varietat, i l'extravagància, del sistema fiscal franquista ens evidencia que tot i el final de les maniobres bèl·liques al territori català,

---

¹⁰⁷. SN, 3-3-1939; SN, 16-12-1939; LVE, 19-4-1939; “El día de Santiago será ofrecida públicamente la medalla conmemorativa del Glorioso Alzamiento Nacional”, SN, 22-7-1939; LVE, 25-4-1939; i LVE, 27-10-1939. El subratllat és meu.

les finances del Nuevo Estado seguien depenent del «sistema que havia permès portar a terme el sollevament militar i desenvolupar la campanya bèl·lica, és a dir, els donatius generosos d'aquells que volien acabar amb la República».¹⁰⁸ Mètode que, a més, permetia implicar-se activament amb el règim franquista, participar en la Victoria i, per tant, consolidar la divisió entre els vencedors i els vençuts.

Un altre aspecte gens menyspreable per comprendre fins a quin punt la victòria franquista va trasbalsar l'ordre existent de les coses era la possibilitat de disposar de llicència de caça i, en conseqüència, poder disposar d'una arma. Aquest fet, que a Barcelona podria semblar trivial, era quelcom important sobretot per aquells que vivien en un medi rural i podien complementar la seva alimentació amb la caça menor. També en aquest cas la possibilitat es restringia als *afectos*.¹⁰⁹ L'incompliment d'aquesta disposició comportava la detenció d'aquells que tenien escopeta sense llicència.¹¹⁰ D'aquesta manera, no només es limitava una possible via d'accés a una font alimentària —la caça menor— sinó que es restringia, lògicament, el monopoli de la violència als adeptes, que d'aquesta manera podien col·laborar amb el règim.

L'alegria i les celebracions per la conquesta de la ciutat, i pel final de la guerra, van fer que l'eufòria es disparés i que les mateixes autoritats franquistes ordenessin una certa contenció:

El Excmo. Sr. Ministro, don Ramón Serrano Suñer, considerando que es hora de trabajar y de consagrar todas las energías a la satisfacción de las necesidades del pueblo, ha ordenado a este Gobierno Civil la prohibición absoluta de homenajes, banquetes y fiestas, cualquiera que sea quien las proponga. Cuando por razones de

---

¹⁰⁸. FABRE, J.: *Els que es...*, pàg. 108.

¹⁰⁹. "Las licencias de caza", *SN*, 3-9-1939.

¹¹⁰. "Por ocultar una escopeta", *SN*, 22-9-1939.

*política nacional sea precisa la realización de algunos de los actos indicados, el propio ministro de la Gobernación, sin necesidad de petición o requerimiento concederá la autorización precisa. El gobernador civil se complace en hacer pública tan oportuna, razonable y justificada disposición, que viene a satisfacer deseos de austeridad y trabajo por todos sentidos.*¹¹¹

Bona mostra d'aquestes celebracions eren els nombrosos casaments entre membres de l'aristocràcia barcelonina i catalana, puntualment anunciats en els apartats «Vida sociable» i «Notas de sociedad» de *La Vanguardia Española* i *Solidaridad Nacional*, respectivament. De manera que, com no podia ser d'una altra manera, l'endemà va matisar-se la prohibició:

Con relación a la general prohibición de fiestas, homenajes y banquetes anunciada en el día de ayer, se hace constar que dicha prohibición no comprende las procesiones religiosas ni fiestas populares de carácter regional, como tampoco las deportivas o reuniones en lugares públicos motivadas por acontecimientos familiares. No obstante, respecto a estas fiestas, se mantiene la necesidad legal de solicitar y obtener el previo permiso.

La prohibición versa concretamente sobre fiestas de carácter político, como "aplecs", mítines, desfiles, concentraciones, etc., cuya organización no proceda directamente del Ministerio de la Gobernación. Del mismo modo, queda prohibido absolutamente toda

---

¹¹¹. "Prohibición de banquetes homenajes y fiestas", *SN*, 26-7-1939.

*moció u organizació de homenajes, banquetes o fiestas en honor de cualquier persona o Entidad determinada.*¹¹²

IL·LUSTRACIÓ 6: Reposició del Crist de Lepant (5-3-1939)

Font: AHCB-AF. Autor: Pérez de Rozas

L'escenificació de la victòria es va fer mitjançant les constants misses de campanya: el 26 de gener a la plaça de Catalunya —llavors rebatejada com a Plaza del Ejército—, dos dies després en el mateix lloc per iniciativa del general Solchaga (cap del CEN), el 2 d'abril davant el Palau Nacional de Montjuïc, el 4 de juny al fossar del Castell de Montjuïc i el 18 de juliol a les Drassanes per commemorar l'inici del Glorioso Movimiento Nacional, per citar-ne només els casos més destacats.¹¹³

---

¹¹². “Nota aclaratoria sobre la prohibición de fiestas y homenajes”, *LVE*, 27-7-1939.

¹¹³. RISQUES, M., VILANOVA, F., VINYES, R.: *Les ruptures de l'any 1939, Barcelona any zero*, Proa, Barcelona, 2000, pàg. 169; “Una misa solemne en la Plaza de Cataluña”, *LVE*, 28-1-1939; “La Misa de Campaña, mañana, en Montjuich”, *SN*, 1-4-1939; “Misa en los fosos de Montjuich”, *LVE*, 6-6-1939; i “Impresionante homenaje de Barcelona a sus héroes”, *SN*, 20-7-1939. Pel cas de la plaça de Catalunya, cal dir, però, que si llegim les

L'escenificació també es va fer amb actuacions similars, com per exemple, la reposició del Crist de Lepant en un acte a la plaça de Catalunya (5 de març), la confirmació massiva de 931 nens i nenes a la plaça Sant Jaume (el 16 de juliol) o la comunió massiva de 1.500 nens també a la catedral (20 d'agost).¹¹⁴

IL·LUSTRACIÓ 7: Confirmació massiva a la plaça Sant Jaume (16-7-1939)

Font: AHCB-AF. Autor: Pérez de Rozas

---

notes oficials publicades a la premsa, habitualment es seguia utilitzat el nomenclàtor antic («*Plaza Cataluñá*»).

¹¹⁴. “La milagrosa imagen del Santo Cristo de Lepanto, rescatada por el Glorioso Ejército Nacional, ha sido restituida al culto en la catedral de Barcelona”, *LVE*, 7-3-1939; “Se celebró, con gran solemnidad, la fiesta de la Confirmación”, *SN*, 18-7-1939; i “Se acercaron por primera vez al Altar de la Eucaristía 1.500 niños barceloneses”, *LVE*, 22-8-1939.

IL·LUSTRACIÓ 8: Missa commemorativa a les Drassanes (18-7-1939)

Font: AHCB – AF. Autor: Pérez de Rozas

Tots aquests actes —tant les misses com les comunions massives com, per citar un acte de diferent naturalesa, la desfilada de la *Victoria* del 21 de febrer— estaven perfectament organitzats per les noves

autoritats que s'encarregaven de mobilitzar les masses mitjançant, bàsicament, FET-JONS.¹¹⁵

Eren, en definitiva, mesures que en una conjuntura com aquella —ocupació de la capital catalana i posterior final de la guerra— servien per reforçar la creació d'una *comunidad nacional* que, en la mesura que era un fenomen exclusivista, accentuava la dinàmica integració/exclusió que determinava la divisió social franquista entre vencedors i vençuts, els *nacionales* i els *rojos*, els bons i els dolents, l'Espanya i l'anti-Espanya. La victòria franquista no només comportava canvis en l'escenari urbà, sinó també, i sobretot, un daltabaix total en una ciutat que havia viscut més de trenta mesos de revolució social i política.

2.4. ELS PRIMERS ESCENARIS DE LA REPRESSIÓ

Coincidint amb l'ocupació de la ciutat, i preveient l'allau de capturats, el Cuartel General del Generalísimo va ordenar a la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros que condicionés els recintes concentracionaris de la rereguarda catalana (Tarragona, Reus, Lleida i Barbastro).¹¹⁶ El moviment de presoners entre els diferents centres d'evacuació i camps de concentració va ser constant durant aquells dies.¹¹⁷

El mateix dia 26, el nombre de capturats a la Ciutat Comtal ja era considerable —en els informes interns de la 12 divisió del CE de

---

¹¹⁵. AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1241, Cp 33, 9-2-1939; i “Aviso importantísimo a todos los camaradas”, *LVE*, (“Jefatura Provincial de FET y de las JONS”), 1-4-1939.

¹¹⁶. AGMA, CGG, R 127, A 1, L 55, Cp 10, “Relativo a que se organicen campos de concentración permanentes para prisioneros de Lérida y Barbastro”, 26-1-1939; i AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 120, “Campos de concentración para clasificación” 24-1-1939.

¹¹⁷. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 38 bis. “Telegrama n° 2895”, 1939; i AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1383, Cp 11, “TP n° 2895 H al Cuartel General del Ejército del Norte sobre oficiales rojos”, 1939. Per llegir l'anàlisi del fenomen concentracionari franquista i comprendre les diferents tipologies de recintes concentracionaris, vegeu el següent capítol.

Navarra, una de les tres que el formaven, es parlava de 734 presoners de guerra—¹¹⁸ i això va fer que abans de posar en marxa el gran Centro Especial de Evacuación de la ciutat, s'utilitzessin com a punts de concentració de capturats edificis com l'hotel Ritz i la seu del Govern Militar al Portal de la Pau. Durant molts pocs dies, aquests edificis van funcionar com a simples llocs de retenció dels presoners abans d'enviar-los a la rereguarda.¹¹⁹

IL·LUSTRACIÓ 9: Presoners de guerra a Barcelona el 26 de gener

Segons consta en el peu de foto original, i es pot comprovar amb els edificis que apareixen a la imatge, són presoners de guerra rebent el seu ranxo a la cruïlla de Diagonal amb Passeig de Gràcia el 26 de gener del 1939. Font: EFE. Autor: desconegut

Un cop controlada la ciutat, i després d'haver comprovat l'estat de les instal·lacions disponibles entre el final de gener i el començament de febrer, l'Exèrcit franquista va convertir la caserna de cavalleria de Tarragona–Numància en el Centro Especial de Evacuación de

---

¹¹⁸. AGMA, ZN, A 44, L 7, C 1556, Cp 96–103, “Cuerpo de Ejército de Navarra. División número 12. diario de operaciones de los días 21 al 31 de enero de 1939. III Año Triunfal”, 1939.

¹¹⁹. AGMA, ZN, A 44, L 7, C 1556, Cp 96–103, “Ibídem”; i ANC, CPHB, C 1226, “Lorca Castillo, Julián”.

Barcelona.¹²⁰ Situada a la cruïlla dels carrers Tarragona i Numància, just davant l'estació de Sants de la línia de ferrocarrils Madrid – Zaragoza – Alicante (MZA), era una instal·lació militar de grans dimensions (gairebé 23.000 m²). Aquesta caserna rebia els presoners del CE de Navarra i el CTV per reenviar-los —en tren, en camió i per mar— als recintes concentracionaris de la rereguarda: Tarragona, Reus i Barbastro.¹²¹

IL·LUSTRACIÓ 10: La caserna de Tarragona–Numància

Font: IAAH – Arxiu Mas. Autor: desconegut. Sense data, possiblement entre 1900 i 1920

L'obertura d'un gran centre d'evacuació de presoners a la capital va obligar a reestructurar la xarxa d'evacuació que els franquistes

---

¹²⁰. Projectada l'any 1889 i finalitzada durant la dècada dels anys 90 del segle XIX, la caserna va tenir diversos noms depenent de l'època: Maria Cristina, Alfons XIII, Lenin i Tarragona–Numància. LLORET PIÑOL, M.: “La modernización del sistema de acuartelamiento en la ciudad de Barcelona: del derribo de las murallas (1854) a la Guerra Civil de 1936”, *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universitat de Barcelona, núm. 84, 2001; i AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 18, “Relación de las...”.

¹²¹. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52, “Esquema de evacuación de prisioneros”, 4-2-1939. Vegi's la il·lustració «Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)».

estaven implantant a Catalunya. Així, els oficials que dirigien el CEE barceloní procedien dels centres d'evacuació de les Borges Blanques i Vimbodí, que van ser clausurats perquè no podien absorbir un nombre tan elevat de capturats.

Aquests militars eren els encarregats d'organitzar els enviaments de presoners fora de la ciutat:

F) se tendrá presente que el Centro de Barcelona es de Evacuación, no admitiéndose en el mismo más que prisioneros y presentados para evacuar, no presos ni individuos a disposición del Auditor ni otras Autoridades de la plaza.

G) Caso de llegar al Centro Oficiales que pertenecieran al Ejército antes del 18 de Julio de 1936, se pasarán a disposición del auditor de Cataluña, conduciéndoles a la prisión que este designe.¹²²

El mateix any 1939, un cop clausurat, el CEE va recuperar la seva funció de caserna militar: «*En el cuartel de la calle Tarragona, que albergó antiguamente al regimiento de Dragones de Numancia y actualmente al 72 regimiento de Artillería antiaérea*». Finalment, l'Exèrcit es va vendre el recinte l'any 1968.¹²³

---

¹²². AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 7, "Plan de avance de los actuales Centros de Evacuación. Cambios que hay que respetar", 3-2-1939, subratllat en l'original. En casos de grans aglomeracions evacuava els presoners directament cap a San Juan de Mozarrifar. Per saber les dimensions de l'edifici: AIMP, FPGM, C 3301, E 3. Per veure la xarxa d'evacuació de presoners del Principat a començaments de febrer del 1939, vegi's l'annex «Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)».

¹²³. "La fiesta de Santa Bárbara. En el cuartel de Numancia", LVE, 5-12-1939; i LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 112. Sobre la venda del complex militar: AIMP, FPGM, C 3301, E 3.

L'altre complex militar que va ser utilitzat, breument, com a centre concentracionari va ser el Castell de Montjuïc, que durant la guerra havia estat utilitzat com a presó del SIM.¹²⁴ Com veurem més endavant amb les presons habilitades barcelonines, la utilització del castell amb finalitats concentracionàries va ser en condicions molt precàries: el 7 de febrer *La Vanguardia Española* informava que els soldats de la fortalesa necessitaven màquines d'escriure i aparells receptors de radio.¹²⁵ Això no va impedir que, en el context de les maniobres bèl·liques del moment, a partir de l'1 de febrer servís per retenir militars republicans capturats, o presentats, que estaven a l'espera de passar a disposició de l'auditor.

IL·LUSTRACIÓ 11: Presoners de guerra al Castell (febrer del 1939)

Autor: Albert-Louis Deschamps. Cortesia d'Anna Garcia (Crítèria, SCCL)

---

¹²⁴. AHDGC, AEdO, "Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado. LEG. 2, BC 1571", 1938. Per llegir el testimoni d'un franquista que hi va estar retingut: TARÍN-IGLESIAS, M.: *Los años rojos*, Planeta, Barcelona, 1985.

¹²⁵. "Nuestros soldados destacados en Montjuich necesitan máquinas de escribir y una radio", *LVE*, 7-2-1939. Quelcom que també va passar, per citar un exemple, amb la Comisión Clasificadora de Prisioneros de Reus que les va haver de demanar a l'Ajuntament reusenc. ACBC, CM, L 5981, "Febrero 1939. N° 350", 24-2-1939.

Tot i que la presó militar del Castell era un recinte penitenciari on, en un principi, no hi havia d'haver presoners pendents de classificació, la seva utilització com a recinte concentracionari va ser el resultat de la combinació de tres factors. En primer lloc, l'ordre directa del Cuartel General del Generalísimo que obligava a retenir els militars republicans capturats a Barcelona en un recinte castrense separat dels establiments penitenciaris civils;¹²⁶ en segon lloc, la saturació de les xarxes d'evacuació de presoners, i, en darrer lloc, el fet que encara no funcionava el camp de concentració de la ciutat, que era on s'havia de classificar tots els presoners. El homes retinguts al Castell eren, bàsicament, quintos que havien estat mobilitzats per la República i que, tot i no ser de Barcelona, havien estat capturats a la capital catalana.¹²⁷

Al final de febrer, amb el camp d'Horta funcionant a ple rendiment, el presidi de la fortalesa ja no retenia presoners de guerra, sinó només militars de carrera, dels quals ja es tenia la certesa que eren *desafectos* al *Nuevo Estado*.¹²⁸ Així, la presó militar del Castell va ser la destinació final de molts dels oficials militars capturats pels franquistes, que no tenien perquè continuar retinguts en una presó civil com podia ser la Model, o alguna de les habilitades barcelonines. En aquest sentit, els expedients penitenciaris són molt clars quan parlen del tancament de militars de carrera en presons civils: «*Traslado a las Prisiones Militares del Castillo de Montjuich (...) toda vez que por su condición de Oficial del Ejército no le corresponde estar detenido en esa Prisión y sí en la Militar citada*».¹²⁹ Entre aquests presos hi havia la majoria de guàrdies civils que no s'havien passat a la zona *nacional* i els desertors de les tropes

---

¹²⁶. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1383, Cp 11, "TP nº 2895..."

¹²⁷. ANC, CPHB, C 439, "Alonso Todolí, Rafael"; ANC, CPHB, C 451, "Aloras Riveres, Doroteo"; ANC, CPHB, C 697, "Catalá Guillén, Francisco"; ANC, CPHB, C 1043, "Gómez Ortega, José"; ANC, CPHB, C 1143, "Jarque Esteban, Pedro"; ANC, CPHB, C 1152, "Jorda Calatayud, Juan"; ANC, CPHB, C 1196, "Llopis Borrás, Antonio"; i ANC, CPHB, C 1281, "Martínez Castaño, José".

¹²⁸. ANC, CPHB, C 1758, "Rodríguez Quintanilla, Juan de Dios".

¹²⁹. ANC, CPHB, C 1242, "Maluquer Whal, Juan".

franquistes.¹³⁰ En aquest sentit, també cal destacar els 904 militars i guàrdies civils que, previ pas per la Model, van ingressar-hi el 12 d'agost.¹³¹

Aquesta utilització del Castell de Montjuïc com a presó ens demostra que, tot i els desajustaments provocats per la saturació i la subjectivitat del sistema classificador i judicial franquista, la repressió estava molt ben planificada: els militars de carrera que ja havien estat identificats eren enviats al presidi militar de la fortalesa; en canvi, els soldats de lleva eren enviats al camp de concentració d'Horta per passar un procés classificador en funció del qual podien sortir en llibertat, ser destinats als batallons de treballadors o ser enviats a una presó civil.

---

¹³⁰. ANC, CPHB, C 766, "Cruz Rodríguez, Rafael"; ANC, CPHB, C 861, "Felipe, Luis"; i ANC, CPHB, C 1040, "Gómez Gómez, José".

¹³¹. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril 1939 a 5 octubre 1939. Correspondencia. N° 17.024 bis.", 17-8-1939.

3. ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ. UN MODEL NASCUT AMB LA GUERRA

El 1936 els militars rebels van crear els primers camps de concentració com a centres d'internament preventiu dels presoners de guerra amb l'objectiu de classificar-los —a partir de criteris sociopolítics i culturals—, reeducar-los i, posteriorment, utilitzar-los com a mà d'obra semiesclava en batallons de treballadors.

Aquests centres de reclusió alegal van ser funcionals en tres aspectes. Per començar, en l'aspecte estratègic, ja que van servir per regularitzar la repressió *en calent* dels primers mesos d'hostilitats i van fer més eficaç l'explotació dels recursos necessaris per mantenir una guerra que diferia molt de la idea original d'un ràpid cop d'Estat. En segon lloc, en l'àmbit sociopolític, amb la creació de la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación (MIR, 25 de març del 1937), que integrava els presoners en l'economia de guerra i els allunyava tant de les localitats de procedència com de les xarxes sociopolítiques originàries. I en darrer lloc, en l'aspecte més purament militar, ja que permetien destriar quins presoners eren *afectos* —aprofitables per a les maniobres militars al front de guerra— i quins, *desafectos* —no profitables per al combat amb l'enemic.

El fenomen concentracionari era exclusivament masculí; pels camps només van passar-hi homes, i no tenim constància —ni en els arxius, militars o civils, ni mitjançant els testimonis, orals o escrits— que hi fos tancada cap dona. En aquest sentit, el franquisme tenia una visió profundament masculista sobre l'actuació sociopolítica. El món de la política era cosa d'homes: si alguna dona desenvolupava una activitat sociopolítica opositora la seva classificació era improcedent. Havia de ser tancada, automàticament, a la presó en tant que oposició

política i, sobretot, en tant que persona que qüestionava la separació, “natural”, de gènere.¹

Per tant, els camps de concentració eren un fidel reflex de l'actitud que el *Nuevo Estado* adoptava respecte als soldats republicans capturats: en primer lloc, assegurar-se'n la subordinació i, en segon lloc, excloure'ls de la comunitat nacional,² ja que «tothom era considerat enemic acèrrim mentre no demostrés el contrari d'una forma fefaent».³ Com va escriure l'historiador Francisco Moreno, «*aquellos campos fueron el primer aldabonazo para que los vencidos tomaran conciencia de su papel en el nuevo Estado, de su infravaloración*»;⁴ quelcom extrapolable a llurs familiars, com explicava un empresoner d'Horta, Joan Cardona, en el seu llibre de memòries:

Feia quinze dies que s'havia instaurat el nou règim (...) Vam haver d'esperar fins a les sis de la tarda els camions per ingressar al camp de concentració d'Horta, un dels més repressius d'Espanya. Sempre amb la mateixa amenaça: *si alguien se fuga, los familiares lo pasarán mal*.⁵

Abans d'endinsar-nos en l'estudi dels camps de concentració franquistes s'han de valorar diversos aspectes. En primer lloc, els camps de concentració van ser creats en un context bèl·lic caracteritzat per la improvisació; això feia que moltes vegades els diferents cossos d'exèrcit no només operessin amb un nivell

---

1. Per un anàlisi en profunditat de la repressió sobre les dones, vegeu VINYES, R.: *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Temas de Hoy, Madrid, 2002; i *El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Salvo*, Barcelona, Plaza & Janés, 2004.

2. CENARRO, Á.: “Matar, vigilar, delatar...”, pàg. 79.

3. GRAU i VIADER, F.: *Rua de captius*, Pòrtic, Barcelona, 1981, pàg. 67.

4. MORENO, F.: “La represión en la posguerra”, dins JULIÀ, S.: *Víctimas de la...*, pàg. 280.

5. CARDONA, J.: *Un fusell i...*, pàg. 120. Cursiva en l'original.

d'autonomia molt elevat sinó que, a vegades, la coordinació amb les institucions centrals —com podia ser la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros— fos deficient.

En segon lloc, les autoritats militars van haver d'afrontar constants problemes logístics derivats de la necessitat d'internar milers de capturats sense que això obstaculitzés el moviment de tropes ni dificultés el procés classificador dels presoners.

I en darrer lloc, però no per això menys important, amb el final de la guerra els camps van modificar, progressivament, la seva funcionalitat adequant-se a la realitat d'un *Nuevo Estado* victoriós que ja disposava d'un sistema penitenciari operatiu a tot el territori estatal. Així, amb la mobilització general de les quintes del 1936 al 1941 (feta oficialment el maig del 1940), que incloïen els reclutes classificats com a *desafectos* per les caixes de recluta, aquests van ser enquadrats en unitats militars específiques, els Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores (BDST). Els BDST s'allotjaven en alguns dels camps que el 1939 havien servit per internar, classificar, adoctrinar i enviar a batallons de treballadors els presoners de guerra. Aquest cúmul d'adversitats feia que fins i tot l'Exèrcit franquista tingués dificultats per definir què era i què no era un camp de concentració.

La clau per comprendre l'esquema repressiu franquista i la coexistència dels camps de concentració (pel cas barceloní, Horta) amb les presons (la Model, Sant Elies, El Cànem i el Palau de les Missions) és entendre la diferència entre dos conceptes que solen utilitzar-se com a sinònims i que la investigació en arxius ens demostra que no ho són: *presoner* i *pres*. Els presoners eren aquells que eren capturats en el context d'operacions bèl·liques, pendents de classificació, no inclosos en cap procés judicial i tancats en camps de concentració o realitzant treballs forçats en un batalló de treballadors; en canvi, els presos eren

els que estaven retinguts, normalment ja classificats com a «*desafectos al GMN*» —o dels quals ja es tenia la certesa que eren contraris al *Nuevo Estado* i que estaven retinguts en condició de «*preventivos*»⁶ o «*detenidos gubernativos*»—, immersos en processos judicials (*encartados*) o complint condemna, tancats en alguna presó (cel·lular, provincial, habilitada o de partit) i que, en alguns casos, havien passat per camps de concentració o batallons.

Tot i que sovint —i com a conseqüència de la saturació dels centres i la falta de funcionaris— les presons eren vigilades per efectius militars, els establiments penitenciaris eren competència del Servicio Nacional de Prisiones (SNP), després Dirección General de Prisiones, i no de l'exèrcit.⁷

3.1. LA NORMATIVA DEL 1937 I LES DISPOSICIONS DEL 1939

Amb el progrés de les maniobres bèl·liques, els camps van evolucionar adaptant-se a una guerra de llarga durada que diferia molt de la idea original d'un ràpid cop d'Estat. Les necessitats d'aprovisionament, internament i rendibilització dels recursos disponibles van fer que, el gener del 1937, el general Mola proposés aclarir la situació dels captius (presoners o presentats)⁸ en poder de les tropes faccioses. D'aquesta manera, s'imposava una solució alternativa homogènia —la regularització dels camps de concentració— que substituïa la repressió *en calent*: és a dir, la simple eliminació física dels enemics i dels qui eren susceptibles de ser considerats com a tals.

---

⁶. «*Delito: se ignora*», ANC, CPHB, C 535, “Baró Raig, Luis”.

⁷. Aquesta vigilància castrense explica que alguns arxius militars conservin documentació sobre la custòdia de les presons. Són informes i papers diversos que, en teoria, haurien d'estar guardats en arxius civils i que, sobretot, no alteren la diferència existent entre presoner i pres.

⁸. Els presoners eren els capturats a mesura que l'avenç de les tropes franquistes anava guanyant territori; els presentats eren els que es lliuraven voluntàriament. Independentment de la manera com aquests homes acabaven en mans de l'Exèrcit franquista tots havien ser classificats individualment.

A partir de començaments d'aquell any van començar a distribuir-se normatives d'aplicació a tot el territori controlat pels franquistes («*liberado*»). Aquest seguit de disposicions van culminar amb la promulgació de la *Orden General de Clasificación* (11 de març del 1937). Aquest decret establí que les Comisiones Clasificadoras de Prisioneros, vinculades a les auditories de guerra, eren les encarregades d'administrar els avals individuals «*sin sujeción a procedimiento escrito, ni formulismos procesales*» que demostrassin la dissidència, real o potencial, del presoner en la *Nueva España* de Franco. Aquests avals eren firmats «*por los comandantes respectivos de la Guardia Civil, Comandantes Militares, Alcaldes, Párrocos, Autoridades, o de los Jefes y Presidentes de Entidades Patrióticas de solvencia*» i servien per classificar als captius com a *A*, *B*, *C* o *D*.⁹

Els *A* (*afectos al Glorioso Movimiento Nacional*) eren deixats en llibertat provisional i, si estaven en edat militar o formaven part d'alguna de les lleves mobilitzades, eren enviats a la caixa de recluta per incorporar-se a les files de l'Exèrcit franquista. Els *B* (*desafectos leves*) eren els voluntaris de les files republicanes i els quintos mobilitzats per la República sense responsabilitats socials, polítiques o comunes, que havien de romandre retinguts. Els *C* (*desafección grave*) eren els dirigents i personalitats destacades en partits i entitats que havien desenvolupat activitats polítiques o socials, abans i després de produir-se el *GMN*, eren enviats a la presó i se'ls aplicava el codi penal. Els *D* eren els delinqüents comuns responsables d'actes punibles abans i després de la insurrecció militar, continuaven tancats i se'ls aplicava el codi penal.

Cal dir, però, que el fet que un presoner s'hagués passat voluntàriament a la zona *nacional* no significava que el procés de

---

⁹. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 11, "Orden General de Clasificación", 1937.

classificació, i posterior alliberament si era el cas, fos més ràpid. Aquest va ser el cas, per exemple, d'un presoner veí d'Agramunt de vint-i-un anys que, tot i passar-se a les files *nacionales* el 19 de juny del 1938, al sector de Castelló, el 20 de juliol del mateix any encara estava retingut al camp de concentració de Pamplona.¹⁰ La desconfiança de les autoritats franquistes vers qualsevol que procedís del camp republicà era total; abans de deixar ningú en llibertat calia tenir la certesa absoluta que era *afecto*.

Pocs dies més tard (25 de març del 1937), i en aquesta línia de centralització política i militar que optimitzava els recursos de l'Espanya *nacional*, es va crear la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación (MIR). Estava dirigida per Luis Orgaz Yoldi¹¹ i tenia dues funcions: per una banda «recuperar» —reclutar— per a la lluita al front els presoners i presentats en edat militar que ja havien estat depurats per les comissions classificadores i, per l'altra, crear i gestionar els batallons de treballadors on havien de ser destinats els classificats com a *B*.¹²

Com que només es podien rebre els avals dels presoners residents en zones ja «*liberadas*», el 24 de juny d'aquell mateix any es va incloure la figura *Ad, Afecto dudoso*, que estava subjecta —mentre s'esperava una classificació més concisa que demostrés l'afecció o desafecció a la *Nueva España*— a les mateixes represàlies que els

---

¹⁰. AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado. L 5, L 738”, 1938.

¹¹. El tinent general Orgaz va ser el substitut del general Eliseo Álvarez Arenas al capdavant de la 4a Regió Militar a partir del 5 de juliol del 1939. “El teniente general don Luis Orgaz, jefe de la 4ª Región Militar”, *SN*, 6-7-1939; “Importante reorganización militar. El teniente general Orgaz a Barcelona”, *LVE*, 6-7-1939; “El nuevo general jefe de la Cuarta región”, *LVE*, 8-7-1939; i “La llegada del teniente general Orgaz”, *LVE*, 9-7-1939.

¹². AGMA, ZN-MIR, A 35, L 13, C 1945, Cp 2, “Memoria de la actuación de la Secretaría de esta Jefatura durante la campaña”, 1939.

classificats com a *B*. És a dir, retenció i enviament a un batalló, «*sea cual fuere su edad*».¹³

Aquesta unificació de criteris classificadors va culminar el 5 de juliol amb la creació de la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros (ICCP), que havia de ser, en teoria, l'organisme gestor de tots els assumptes relacionats amb el món concentracionari: moviments de presoners, condicionament de recintes, custòdia de les instal·lacions, etc. Un cop acabada la guerra, amb la progressiva classificació dels presoners i el manteniment dels batallons de treballadors, la Inspección de Campos s'adaptaria a les noves necessitats i es convertiria, el desembre del 1939, en la Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores.¹⁴

Durant la guerra, els camps eren espais de reclusió preventius i provisionals on els franquistes tancaven els capturats (presoners i presentats) per classificar-los —mitjançant els avals personals i sense cap tipus de formalisme legal o jurídic, recordem-ho— en funció de la seva dissidència sociopolítica, real o potencial, dins la *Nueva España*;¹⁵ adoctrinar-los en els principis del *Glorioso Movimiento Nacional* i, en darrer lloc, integrar-los en la xarxa de treball forçat dels batallons de treballadors i, a partir de la primavera del 1940, batallons disciplinaris de soldats treballadors. En els camps ningú no va complir cap tipus de sentència judicial; els captius hi afrontaven un procés classificador que afectava tots els soldats republicans capturats. Les instruccions militars eren clares i unívokes: s'havia de classificar tothom, i no només «els rojos dubtosos, és a dir aquells per als quals calia prendre una decisió».¹⁶ D'aquesta manera, es castigava

---

¹³. AGMA, ZN, A 16, L 38, C 1253, Cp 91, “TP sobre clasificación de prisioneros”, 1939.

¹⁴. AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, “BBTT. Diciembre y enero”, 1939–1940.

¹⁵. Aquesta discrepància s'establia a través del grau d'afinitat amb els supòsits polítics, socials, ideològics i culturals dels insurrectes.

¹⁶. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 47.

extrajudicialment tots els qui eren susceptibles de ser «*desafectos al GMN*». Aquest procés no tenia límit temporal i durava fins que, un cop arribats els avals el presoner sortia en llibertat (si era *A*), era destinat a un batalló de treballadors (si era *Ad* o *B*) o era enviat a la presó per afrontar un consell de guerra que el podia condemnar a la pena de mort (si era *C* o *D*).

Com s'explicarà en pàgines posteriors quan s'analitzi el tractament que el *Nuevo Estado* va dispensar als quintos que havien de fer la *mili de Franco*, als refugiats de guerra i als exiliats retornats de França, el règim franquista no només volia classificar tots els homes que procedien de la «*zona liberada*», sinó que aspirava a fer una purga total de la societat.

Després de la conquesta de Catalunya, i com a conseqüència del gran nombre de capturats que estaven saturant els recintes concentracionaris, el 10 de març del 1939 es va fer una primera modificació de la normativa classificadora de presoners del 1937 per adaptar-la a les necessitats del moment. Com que la guerra ja s'acabava, i davant la impossibilitat de reenviar al front els nous capturats —les autoritats franquistes desconfiaven d'uns homes que, recordem-ho, havien estat en territori republicà durant més de trenta mesos—, es va procedir a fer una primera divisió entre *retenibles* i *evacuables*. Els primers eren considerats massa perillosos, ja fos perquè tenien responsabilitats dins l'Exèrcit republicà o perquè presentaven una ideologia massa confusa, motiu pel qual continuaven tancats en els camps. Els segons, tot i no poder demostrar la seva adhesió al GMN, no eren considerats perillosos i eren enviats als llocs de residència d'abans del 18 de juliol del 1936, amb l'obligació de presentar-se a l'autoritat militar corresponent o a la comandància de la Guàrdia Civil. Ara bé, tots i els esforços per aplicar aquesta divisió entre «*retenibles*» i «*evacuables*», la saturació dels recintes concentracionaris —sobretot els creats arran amb l'ensulsiada final

republicana com, per exemple, la plaça de toros de València— va fer que, en molts casos, l'aplicació dels nous criteris classificadors fos inviable.¹⁷

Pocs dies més tard, el 12 d'abril, amb l'ocupació de Madrid i València, l'esfondrament definitiu de l'Exèrcit republicà i amb l'objectiu evident de perfeccionar el sistema reclassificador, el Cuartel General del Generalísimo va emetre una nova disposició detallant, encara més, com s'havia de fer la reclassificació dels capturats. Els encarregats de fer-la eren uns nous tribunals —que havien de substituir les Comisiones Clasificadoras— formats per tres membres: el president (el cap del camp), un vocal (un oficial militar) i un secretari (el capellà o el metge del recinte). Tot i la desaparició de les Comisiones creades en compliment de la normativa del 1937, els nous tribunals —d'una composició molt més homogènia que les anteriors comisiones i que, a vegades, en alguns documents són citats amb el nom antic—¹⁸ seguien depenent de la Inspección de Campos, «*ya que ese Organismo posee datos sumamente completos de los prisioneros que se hallan en sus Campos y Batallones de Trabajadores, y al mismo tiempo por medio de sus organos (sic.) normales de conocimientos y de los mismos puede mejor que ningún otro Centro, cuidarse la citada reclasificación, ya que además posee un servicio peculiar de investigación, que le podrá suministrar en cualquier momento la información complementaria necesaria*».¹⁹ De la mateixa manera, tampoc hi havia un risc excessiu que «*por errónea apreciación de los antecedentes aportados, se decretara alguna libertad en trámite de esta reclasificación excepcional, a prisioneros que no la merecieran, ello no constituirá ningún mal irreparable, ya que en todo momento se conoce el ulterior destino de todo prisionero,*

---

¹⁷. ANC, CPHB, C 959, "García Carmona, Antonio".

¹⁸. ANC, CPHB, C 929, "Fresnadillo Helechosa, Andrés".

¹⁹. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 10, C 1942, Cp 11, Doc. 4, "Evadidos y prisioneros. Instrucciones sobre clasificación de los mismos", 20-3-1939.

*la población de su residencia, y el trabajo a que ha de dedicarse, pudiendo por ello susanarse (sic.) con toda facilidad la posibilidad de error expresado».*²⁰

A partir d'aquell dia, i en funció dels avals, els presoners podien ser enviats a la presó, continuar retinguts en el camp o ser deixats en llibertat provisional.

A la presó, a disposició de l'auditoria de guerra, hi eren enviats els «*responsables de delitos de sangre, devastación (sic.), daño, saqueo, o hayan sido dirigentes de Organizaciones ú ostentado categoría militar en las unidades del Ejército rojo*».²¹ Evidentment, l'enviament no solia ser immediat, els diferents recintes concentracionaris acostumaven a enviar combois d'un mínim de deu persones.²²

Els que continuaven tancats en el camp eren els que «*teniendo antecedentes desfavorables, no sean constitutivos de delito*»,²³ en aquest cas calia que la ICCP fes «*lo conveniente para que sean recabados de la Autoridad Militar, Comandancias de Puesto de la Guardia Civil y Jefatura de FET y de las JONS, informes sobre los individuos a quienes comprende este apartado y una vez recibidos se procederá a la vista de los mismos a la ulterior clasificación*»;²⁴ si els

---

²⁰. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Prisioneros. Instrucciones para su clasificación", 12-4-1939.

²¹. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Ibídem", 12-4-1939; i ANC, CPHB, 1424, "Muste Simó, Pedro"

²². ANC, CPHB, C 2109, "Vázquez Huete, Vicente". Per veure una relació detallada dels combois de captius enviats als presidis de la Ciutat Comtal, vegi's la taula «Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939-1940)».

²³. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Prisioneros. Instrucciones para...", 12-4-1939.

²⁴. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Ibídem", 12-4-1939.

avals eren desfavorables, calien els «*antecedentes de conducta del concentrado* [en el camp]»,²⁵ per tal de confirmar la classificació.

Els alliberats («*libertad provisional*» i «*permiso provisional*») eren, per una banda, els majors de 32 anys amb antecedents favorables o bona conducta en el camp i, per l'altra, els menors de 32 anys sense antecedents desfavorables o bona conducta en el camp. La frontera dels 32 anys era funcional, era l'edat límit dels que havien estat mobilitzats per la República i, per tant, els que superaven aquesta edat eren susceptibles d'haver servit voluntàriament en les brigades mixtes republicanes.

Pel que fa al manteniment de la Inspección de Campos, tot i que a partir de l'1 d'abril ja es controlava tot el territori espanyol no es podien suprimir «*los Servicios encomendados a la Jefatura e Inspección de dichos Centros* [els camps] *antes por el contrario manteniéndolos en tanto se llega a una reorganización de la vida nacional*».²⁶

D'aquesta manera, a més de reconèixer que des del 1937 tenien milers de presoners en camps i batallons amb una classificació poc precisa, per primer cop el comportament d'aquests captius tenia algun tipus d'incidència en la seva classificació definitiva:

Constituidos los Batallones de Trabajadores como Unidades Militares, a los individuos que los integran se les apliquen los licenciamientos ordinarios, previa comprobación de los buenos antecedentes de los interesados que se reclamaran de la localidad en donde tuvieran su domicilio el 18 de Julio de 1936, con más el

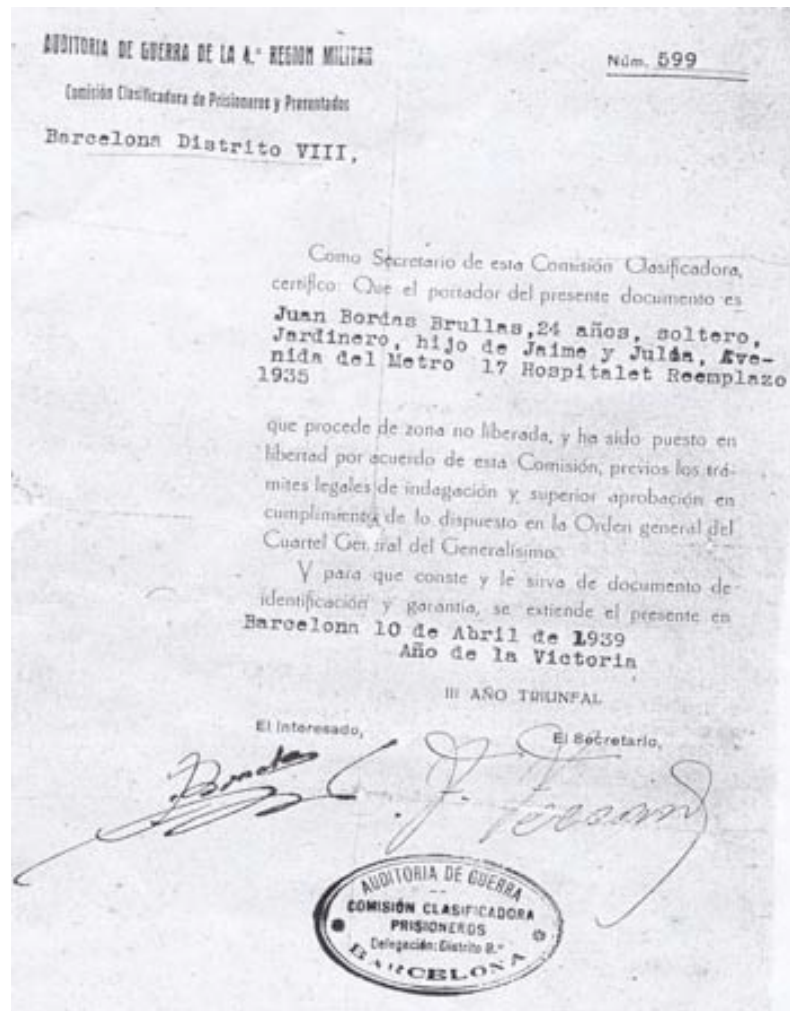
---

²⁵. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Ibídem", 12-4-1939.

²⁶. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 14, C 1946, Cp 12, Doc. 1, "Ibídem", 12-4-1939.

certificado de buena conducta expedido por el Jefe del Batallón.²⁷

IL·LUSTRACIÓ 12: Certificat de llibertat de Joan Bordàs

Cortesía de M. Rosa Bordàs

Això no significava que es renunciés als avals originaris; simplement a partir d'aquell moment podien veure's complementats amb uns nous informes més fiables.

Amb el final de la guerra —i, en el cas barceloní, amb la desaparició del Servicio de Ocupación i la normalització de la ciutat—,

---

²⁷. AIMP, CGRM(A), C 7, E 14, "BBTT. Estado de fuerza y situación de la unidad 178", 1939. El subratllat és meu.

les autoritats franquistes van adequar els camps a les noves necessitats repressores. Aquesta modificació va estar determinada per dos factors. En primer lloc, ja es podien aconseguir els avals dels presoners que residien als territoris conquerits durant la «*ofensiva de la Victoria*». I, en segon lloc, els camps s'anaven buidant gràcies a les modificacions introduïdes en el sistema classificador de la primavera d'aquell any, i en conseqüència es disposava d'espai suficient per continuar tancant-hi gent.

En aquest context, les auditories de guerra van quedar col·lapsades amb l'allau de captius enviats a les presons. La saturació dels jutjats militars va fer que, a falta de denúncies més concretes que els avals desfavorables obtinguts en els camps, moltes de les causes d'aquests *encartados* quedessin sobresegudes provisionalment. El sobreseïment provisional era, i és encara avui en dia, la figura jurídica que determinava la suspensió temporal *sine die* d'una causa. Consistia a donar per acabat un procés judicial abans de començar el judici oral per manca de proves que demostrassin el fet delictiu. Aquest tancament no era definitiu, ja que si en algun moment les proves apareixien el procés podia ser reobert.

Però davant el perill que possibles opositors sociopolítics quedessin en llibertat sense haver complert cap tipus de pena, i mentre s'estava a l'espera de les denúncies que facilitessin la continuïtat del procés judicial, els *encartados* —fossin presoners amb classificacions desfavorables fetes en els camps o civils que havien estat detinguts sense passar mai per cap recinte concentracionari— van ser enviats als camps de concentració per ser destinats a batallons de treballadors per un temps mínim d'entre quatre i sis mesos.²⁸ Aquest enviament al camp per ser destinat a un batalló va

---

²⁸. AGMA, GMZ, C 3046, Cp 3, “Disposiciones que regulan la clasificación y evacuación de los prisioneros”, 1937–1939; ANC, CPHB, C 475, “Antó Arnau,

fer que les autoritats franquistes comencessin a fer servir —a partir del mes de juny i en les comunicacions internes entre l’Auditoria de Guerra, la Model i la Inspección de Campos— una nova categoria classificatòria per aquests homes: *BT* (Batallón de Trabajadores)²⁹ que equivalia a les categories *Ad* i *B* creades el 1937. Pel que fa al marc temporal, d’un mínim de quatre mesos, era funcional: les autoritats franquistes havien de disposar de temps suficient perquè es presentessin les denúncies i s’investigués l’individu en qüestió.

S’adequava, doncs, el funcionament dels camps a un nou context —caracteritzat pel final de les operacions bèl·liques pròpiament dites i el consegüent descens d’ingressos massius de captius— i, a més, s’anunciava la nova funcionalitat dels camps en la postguerra. Efectivament, la majoria dels camps que, com el d’Horta, van continuar en funcionament més enllà de l’estiu del 1939, a més de ser utilitzats per internar i classificar presoners —i, si era el cas, enviar-los a BBTT— servien, principalment, per enviar captius i *encartados* a batallons. Així, un cop acabada la guerra, les autoritats militars recuperaven la idea anunciada en el decret número 281 del *Nuevo Estado*, que concedia el «*derecho obligación*» al treball —però sense redempció de pena— als *encartados*:

Francisco”; ANC, CPHB, C 493, “Arnau Rosell, Salvador”; ANC, CPHB, C 867, “Fernández Ceballos, Benito”; ANC, CPHB, C 2037, “Tormo Alsina, Antonio”; i ANC, CPHB, C 2174, “Virella Bloda, Albert”. Pel cas de Tarragona, pot veure’s, RECASSENS LLORT, J.: *La repressió franquista a Tarragona*, Publicacions del Cercle d’Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona, 2005, pàg. 75 (Saladie, Benjami), 89 (Roselló Duch, Eusebi) i 93 (Sòria Aparicio, Eustaqui). Tot i que aquest autor no explica les causes d’aquest enviament al camp de concentració, sí que reproduïx les dades que apareixen en els expedients consultats. Aquesta informació ens permet identificar els *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment que des de les presons de Tarragona van ser enviats a algun CC.

²⁹. ANC, CPHB, C 440, “Alemany Montero, Isidro”; ANC, CPHB, C 653, “Capaces Cros, Miguel”; ANC, CPHB, C 661, “Cardona Carbonell, Víctor”; ANC, CPHB, C 929, “Fresnadillo Helechosa, Andrés”; i ANC, CPHB, C 1250, “Marco Espallargas, Domingo”.

*Artículo 6º. Por los Jueces Instructores de los procedimientos incoados y que se incoen a los presos y prisioneros de guerra, se dictará, con urgencia, providencia concediendo provisionalmente al encartado el derecho al trabajo, que se confirmará o denegará en virtud de resolución auditoriada recaída en los procedimientos que los comprendan.*³⁰

La classificació dels presoners era una competència exclusiva dels militars que va perdurar més enllà del *Dia de la Victoria*:

*Se pone en conocimiento de los padres y familiares de ex soldados del ejército rojo, retenidos en campos de concentración, que sus instancias dirigidas a este Gobierno civil han sido debidamente cursadas a las entidades militares competentes.*³¹

Pel que fa als requisits que havien de reunir els recintes concentracionaris, les indicacions eren escasses i es limitaven a notificar que tot camp havia de tenir unes condicions mínimes de seguretat —«*el campo de concentración debe ser de fácil y activa vigilancia y para formar recinto alambrado, interesará del Jefe de Servicios de Ingenieros del Cuerpo del Ejército, que le facilite el*

---

³⁰. BOE núm. 224, “Decreto 28 mayo de 1937 (Gobierno del Estado, número 281). PRESIDIOS Y PRISIONES. Trabajo a prisioneros de guerra”, 1-6-1937. Vegi’s l’annex «Decret número 281 que estableix el dret al treball dels presos i dels presoners de guerra (28-5-1937)».

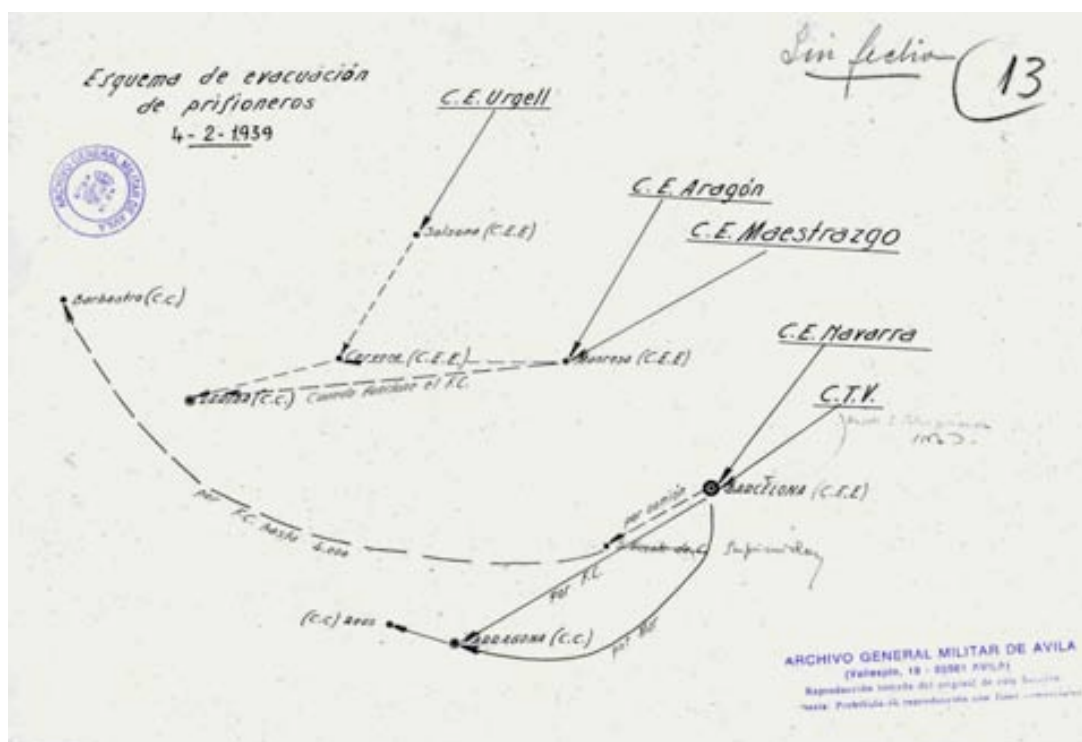
³¹. “Las instancias cursadas por padres o familiares de ex soldados del ejército rojo”, *LVE*, 28-9-1939. El subratllat és meu. En aquesta mateixa línia, també podem citar: «*Algunas personas se dirigen a este Gobierno Civil solicitando la libertad de determinados detenidos que se hallan a disposición de la Justicia militar, única a la que absoluta y exclusivamente compete disponer lo procedente. A fin de evitar falsas interpretaciones, y para conocimiento de todos, se hace constar que la autoridad civil carece en absoluto de atribuciones acerca de tal asunto*», “El Gobierno Civil no tiene jurisdicción sobre la justicia militar”, *LVE*, 24-11-1939.

material de alambrada indispensable»,³² grandària i bona comunicació:

17º Campos de Concentración. Para detenidos y sospechosos se habilitarán campamentos en las proximidades de los cursos de agua y a corta distancia de las Capitales, tanto para no dificultar el abastecimiento de agua y víveres, como para descongestionar la población.³³

IL·LUSTRACIÓ 13: Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)

Font: AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52

El que diferenciava un camp de concentració d'altres recintes d'evacuació de presoners —com per exemple el CEE de la caserna de Tarragona–Numància, de Barcelona— no era que les dimensions del

³². AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 8, “Orden para la recepción y evacuación de prisioneros y presentados”, 1939.

³³. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, “Orden Público. Columna...”. Subratllat en l'original.

camp permetessin retenir milers de captius, que en comptes de barraques de fusta fossin edificis civils o religiosos reutilitzats amb finalitats repressives, o que el tracte infringit per les autoritats militars fos inhumà. El que diferenciava el camp és que era un centre on, a més de retenir indefinidament els presoners i adoctrinar-los en els principis del *Glorioso Movimiento Nacional*, es gestionaven uns avals que permetien la classificació dels individus per determinar-ne la llibertat, l'enviament al sistema de treball forçós (BBTT i BDST) o el tancament en una presó per entrar en la dinàmica judicial franquista.

La signatura d'aquests avals, a més de ser una manera d'implicar-se amb els presoners, no deixava de ser un instrument de control d'unes noves autoritats que de vegades recelaven del gran nombre d'avals firmats.³⁴ En cas que la persona avalada tingués, posteriorment, un comportament que podia ser considerat *desafecto* els avaladors s'havien d'atendre a les conseqüències en la manera que eren còmplices d'un «*indeseable*».³⁵ En aquest sentit, eren molt il·lustratives les restriccions ordenades pel bisbe de Barcelona en la signatura d'avals:

El excelentísimo señor obispo, administrador apostólico, ha tenido a bien disponer que los sacerdotes y clérigos diocesanos no procedan en el despacho de avales e informes particulares de ciudadanos, si no son requeridos por conducto de la Curia episcopal o sin recabar el permiso de la misma.

---

³⁴. “Responsabilidad en los avales”, *LVE*, 9-5-1939.

³⁵. “Detenidos por avalar a un indeseable”, *LVE*, 26-5-1939; “Imposición de una multa de diez mil pesetas por avalar a un individuo desafecto al Movimiento”, *LVE*, 6-8-1939; i “Por avalar indebidamente”, *SN*, 4-10-1939.

*Si circunstancias especiales aconsejaren expedir con urgencia el aval o informe solicitado por distinto conducto, se pondrá inmediatamente en conocimiento de la Curia la concesión hecha, la razón de la urgencia y los motivos especiales que hayan existido para otorgar el documento.*³⁶

3.2. ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ CATALANS

El primer pas per comprendre la història dels camps franquistes a Catalunya, consisteix a fixar uns paràmetres genèrics que ens permetin identificar-los. Dit amb unes altres paraules, explicar què era un camp, perquè servia i què el diferenciava d'altres centres provisionals d'evacuació de presoners, com podien ser els *centros especiales de evacuación* (de Manresa o de la Caserna de Tarragona–Numància a Barcelona), els *centros de reunión* o els *parques de prisioneros* de Vimbodí,³⁷ de Montblanc, de Les Borges Blanques,³⁸ de Vilanova i la Geltrú,³⁹ d'Os de Balaguer,⁴⁰ del santuari del Sant Crist de Balaguer,⁴¹ de Soleràs, de Figuerola, de la Llacuna, de Sant Quintí de Mediona, de Cerdanyola o de Girona,⁴² per citar només alguns exemples.

---

³⁶. “Sobre avales e informes de ciudadanos por sacerdotes”, *LVE*, 8-11-1939.

³⁷. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 7, “Plan de avance...”.

³⁸. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 38 bis., “Evacuación de Prisioneros del Ejército del Norte”, 1939.

³⁹. AGMA, CGG, R 59, A 7, L 381, Cp 96, “Orden General de Operaciones n° 23. Sobre despliegue previo en la toma de Barcelona”, 24-1-1939.

⁴⁰. ESTEBAN, H: *Amb el biberó a les trinxeres. La lleva de 1941 durant la Guerra Civil*, Pagès Editors, Lleida, 2003, pàg. 213.

⁴¹. «*Els soldats que queien en poder de les tropes franquistes de la Noguera i les altres comarques contigües, eren portats al santuari, des d'on es formaven expedicions destinades als camps de concentració*», GRAU i VIADER, F.: *Rua de...*, pàg. 59. En el llibre no ho explica, però pel que sabem actualment, segurament, l'autor va ser fet presoner per la Divisió 54 del CE d'Aragó.

⁴². Per Soleràs, entre el 31 de desembre del 1938 i el 3 de gener del 1939, hi van passar 1553 presoners; per Figuerola 726, entre el 16 i el 20 de gener del 1939; per la Llacuna 629, els dies 21 i 22 de gener del 1939; per Sant Quintí de Medina 702,

L'objectiu d'aquesta recerca és el camp d'Horta i les presons de Barcelona, però a mesura que s'estava treballant amb els fons dels arxius militars i civils, s'anava recollint un seguit d'informacions que, tot i ser fragmentàries, ens permeten situar en l'espai i en el temps, mínimament, tots els camps de concentració catalans. D'aquesta manera, intentarem esvaïr la confusió existent en torn als camps de concentració. En alguns dels treballs existents s'ha anomenat *camp de concentració* qualsevol tipus de recinte per on van passar presoners (o batallons de treballadors) i presos entre els anys 1939 i 1940 i se n'han comptat entre vint i vint-i-nou.⁴³

Caldrà, doncs, explicar quins eren aquests altres recintes, que, malgrat retenir presoners i presentats, van tenir un caràcter provisional que impossibilita definir-los com a camps de concentració, ja que no gestionaven cap tipus d'aval personal. Provisionalitat que, en el cas català, estava intrínsecament lligada a l'existència d'ofensives militars *nacionales*; això explica que cap d'aquests centres perdurés més enllà de la primavera del 1939.

---

entre el 23 i el 25 de gener; per Cerdanyola, entre el 27 de gener i el 4 de febrer, 6.410; i pel convent de Sant Domènec de Girona 3.554, entre el 5 i el 10 de febrer. AGMA, ZN, A 14, L 2, C 1380, Cp 24, "Estado numérico por Brigadas de los evadidos y prisioneros hechos por la 4ª División, del 26 de diciembre último a 17 del actual", 20-2-1939.

⁴³. SOLÉ SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista...*, pàg. 46-47; MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G.: *Les veus de presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, Edhasa – La Campana, Barcelona, 2003, pàg. 23; AMAT, J., DUEÑAS, O.: "Camps de concentració i Batallons de Treballadors" dins SOLÉ SABATÉ, J. M. (Dir.): *El franquisme a...*, pàg. 146 i 149; i AA.DD.: "Els camps de concentració", *El trenta-nou. Butlletí del Grup de Recerca de l'Època Franquista de Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro*, Sant Feliu de Guíxols, desembre 2006. Sembla que el primer que va parlar de camps i presons provisionals sense diferenciar-los — entenent-los com a realitats equiparables que mostraven la crueltat del *Nuevo Estado*— va ser Jaume Fabre quan l'any 1984, a partir de l'anàlisi de *La Vanguardia Española*, va escriure que «els camps de concentració es deien oficialment prisión provisional». FABRE, J.: "La delació dins...", pàg. 38. Subratllat en l'original.

El primer pas per acabar amb aquesta confusió és explicar, sobre la base de la documentació dels arxius militars, quins eren aquests altres recintes que van servir per retenir capturats.

A partir del moment en què un soldat republicà queia en mans de les tropes franquistes, s'aplicava un protocol establert en les instruccions militars que culminava amb el tancament del presoner en un camp de concentració a l'espera dels avals que en possibilitessin la classificació.⁴⁴ El trasllat des del lloc de captura fins al camp era un procés que solia durar alguns dies, i normalment comportava passar per diferents recintes concentracionaris provisionals. Ara bé, la realitat d'un front bèl·lic en constant moviment, la saturació de les xarxes de transport i les mancances logístiques feien que, en més d'una ocasió, l'evacuació dels capturats no seguís el protocol descrit a les ordenances castrenses i que, per exemple, el trasllat es fes en trens de mercaderies en lloc de camions.⁴⁵ (El fet que el trasllat es fes en tren tampoc garantia que els enviaments es poguessin fer amb normalitat: a mitjan mes de juny el cap del *Regimiento de Ferrocarriles número 2* reconeixia que «*debido a la poca cantidad de material que tiene la Compañía de Ferrocarriles Catalanes S. A. en el trayecto de Martorell a Villanueva no puede hacerse en dicha línea más transporte que el de unos cien hombres diarios*».⁴⁶)

El protocol establí quin era, en teoria, l'itinerari dels soldats des del punt on eren capturats fins que arribaven al camp. Partint del lloc de captura, els presoners i presentats eren enviats a uns recintes dependents de les unitats *nacionales* operatives a la zona. Eren el *punto de concentración de Regimiento*, i el d'*Agrupación* i els *centros*

---

⁴⁴. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 2, "Curso de la Evacuación a Retaguardia de los Prisioneros", sense data, possiblement d'entre finals del 1938 i començaments del 1939.

⁴⁵. Aquest va ser el cas de Santiago Alcolea Gil que va ser enviat des del *Parque de Prisioneros* del seminari de Girona a Horta en tren. Converses amb Santiago Alcolea i Gil, Barcelona, 2-2-2006 i 23-3-2006.

⁴⁶. AIMP, CGRM(A), C 12, E 14, "Organización del servicio de ferrocarriles", 1939.

de reuni6n on els presoners eren desarmats i desposseïts de tota documentaci6n personal per evitar que la poguessin destruir.⁴⁷ Del *PC de Regimiento* els presoners eren conduïts, a peu i amb una escorta d'un cap i dos soldats per cada deu homes, al *PC de Agrupaci6n*, on eren classificats en tres grups —oficials, classes⁴⁸ i soldats— i registrats. Aquesta informaci6n era anotada en un *estado–parte* remès al *Centro de Reuni6n*. El temps màxim estipulat per aquesta classificaci6n era d'una hora per cada cent presoners. Amb els mateixos efectius d'escorta —un cap i dos soldats per cada deu presoners—, els soldats capturats eren portats a peu al *Centro de Reuni6n* gestionat pel Cos d'Exèrcit corresponent.

IL·LUSTRACIÓ 14: *Estado–parte Centro de Reuni6n*

SERVICIO DE PRISIONEROS
ESTADO - PARTE DE CENTRO DE REUNION

CATEGORIAS INTERROGADAS:
Se hará un formulario para cada Estacion, categoria de prisioneros, (Cada vez correspondiente a un caso de refugio al Paro).

CUESTO DE EJERCITO: _____
CENTRO DE REUNION DE: _____
RANGE N.º: _____

En _____ a las _____ horas del día _____ de 1939

INDICAR O UNIDADES ESPECIALES	Tiene un de los que son de un tipo de prisioneros de guerra	Numero de prisioneros	LUGAR DE LA CAPTURA	Pais y fecha de la captura	Indicador de la fuerza a la que pertenece y de su destino	El numero de prisioneros de guerra	Indicador de la fuerza a la que pertenece y de su destino
ARCHIVO GENERAL MILITAR DE AVILA (FOLIOS 18 - 888) AVILA Reproducci6n tomada del original de esta Secci6n. Nota: Prohibida su reproducci6n sin el consentimiento de esta Secci6n.							
<small>© 1939 Generalissimo Francisco Franco y el Rey de España</small>							

DESTINATARIO: Formas, P. C. de Cuerpo de Ejército, P. C. de Detenido, Archivo (Cada vez que destinados a otros no sean dirigidos al Paro)

PUNTO DE DESTINO: _____ ITINERARIO: _____ ENVIADO POR MEDIO DE: _____ DIA Y HORA DE SALIDA: _____

(1) —Completar claro y precisamente el presente estado parte en un momento posterior, con datos precisos. Verificar el contenido.

Font: AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52

⁴⁷. En les instruccions militars: *PC de Regimiento*, *PC de Agrupaci6n* i *Centro de Reuni6n*. Segons podem deduir d'aquestes mateixes instruccions, *PC* era l'acr6nim utilitzat per designar un *Punto de Concentraci6n*.

⁴⁸. Els classes, també coneguts com a suboficials, eren els sergents i brigades. ARENAL CARDIEL, I.: *95 Batall6n de Soldados Trabajadores*, PareD6S, Madrid, 1999.

El *centro de reunión* era el primer punt de reclusió on s'interrogava a tots els soldats capturats, fossin oficials, classes o tropa; l'objectiu era aconseguir informació sobre el desplegament de l'Exèrcit republicà en el territori. El temps per a l'interrogatori era d'una hora i mitja per cada cent presoners. Era un recinte delimitat per tanques o filferrada i tenia oficina amb telèfon. Hi havia un *Centro de Reunión* per a cada divisió o divisions d'un mateix CE, i s'instal·lava a prop de carreteres per tal de facilitar l'evacuació dels capturats. En aquest centre els presoners eren classificats en funció de la unitat militar republicana de procedència —brigada, divisió i cos d'exèrcit—, però mantenint la separació entre oficials, classes i soldats.

IL·LUSTRACIÓ 15: Sobre d'identificació

Font: AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52

Els efectius d'escorta pel trasllat dels capturats al següent punt de retenció (el *parque de prisioneros*) continuava sent d'un cap i dos soldats per cada deu presoners, amb l'única variació que si la partida era molt nombrosa havia d'estar sota la direcció d'un sergent. Normalment la conducció dels presoners era a peu. La documentació

requisada en els interrogatoris era guardada en uns sobres d'identificació, com de la il·lustració precedent, que eren remesos al següent recinte de concentració.

La següent parada era el *parque de prisioneros*. Gestionat per l'Exèrcit del Nord, pel cas català, era «*el primer acantonamiento de prisioneros en el cual podrán permanecer algunos días*»,⁴⁹ per la qual cosa requeria una mínima infraestructura que facilités l'allotjament dels presoners per un curt lapse temporal. La seva funció era completar els interrogatoris abans d'enviar els presoners als *Depósitos del Ejército* —dependents de l'Ejército del Norte, funcionaven com a primera oficina d'investigació i selecció dels documents confiscats als presoners— o als camps de concentració, mantenint el sistema classificador de presoners del *Centro de Reunión*.⁵⁰ L'interrogatori no tenia restriccions temporals, era bastant complet i es centrava en temes directament relacionats amb les maniobres militars i el desplegament de les tropes republicanes pel territori.

Un cop interrogats, els presoners podien tenir sort diversa: continuar retinguts al *parque de prisioneros*, ser enviats a un camp de concentració, o ser destinats a un *depósito del ejército*. Pel que fa els que restaven en els *parques de prisioneros*, havien de «*sufrir nuevos interrogatorios ampliatorios*»⁵¹ a fi i efecte que proporcionessin més informació veraç sobre les unitats republicanes. Pel que fa els segons, les autoritats militars consideraven que ja no podien facilitar més informació útil pel moviment de les tropes franquistes i, en conseqüència calia afrontar la seva classificació a través dels avals individualitzats, motiu pel qual eren enviats als camps de concentració. Els darrers, eren els qui eren susceptibles de tenir informació que permetés completar «*el estudio a fondo del Ejército y*

---

⁴⁹. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 2, “Curso de la...”.

⁵⁰. Oficials, classes i soldats enquadrats en brigada, divisió i cos d'exèrcit.

⁵¹. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 2, “Curso de la...”.

retaguardias rojas», motiu pel qual eren destinats als *depósitos del Ejército*. El trasllat dels capturats es feia en camions i amb un cap i dos soldats d'escorta per cada deu soldats republicans.

Tot i que no podem fixar un marc temporal estàndard, a partir de les fonts militars consultades i els testimonis dels expresoners deduïm que tot aquest procés —que s'iniciava amb la captura a primera línia del front i que acabava amb el tancament en un CC— solia durar una setmana.⁵²

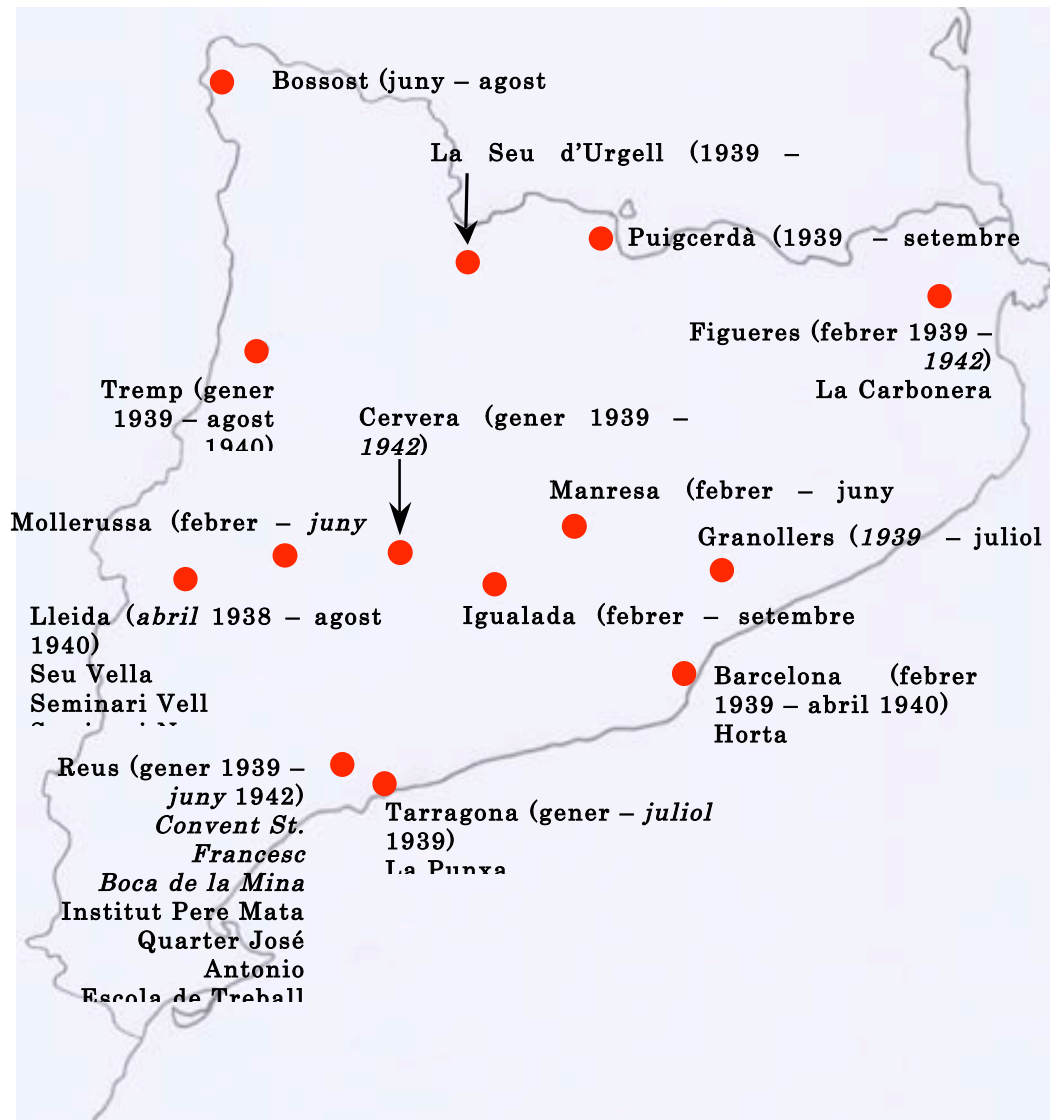
Fet aquest aclariment previ sobre els recintes per on passaven els capturats abans de ser tancats en un camp de concentració, vegem ara quins van ser els camps franquistes a Catalunya.

La recerca sobre els camps, a més dels condicionants explicats al començament d'aquest capítol, presenta un problema afegit: alguns *parques de prisioneros* van evolucionar, prèvia instal·lació d'unes infraestructures i uns serveis més perdurables, per convertir-se en camps de concentració. Aquest va ser el cas dels CC de Lleida, Tarragona i Manresa. Això no significa, però, ni que tots els recintes concentracionaris eventuals —des d'on s'evacuaven presoners cap a la rereguarda franquista— acabessin sent camps de concentració —centres de classificació permanents on es gestionaven els avals i es distribuïen els homes en batallons de treballadors—, ni que tots els camps de concentració haguessin estat abans centres eventuals d'evacuació de capturats.

---

⁵². AHDGC, AEdO, "Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado", 1938.

IL·LUSTRACIÓ 16: Els camps de concentració catalans
(1938–1942)

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA; AIMP; ANC; i ACBC.
En cursiva la informació dubtosa

Observant amb deteniment el mapa, més enllà del simple llistat de localitats on els franquistes van instal·lar camps de concentració, hi ha dos aspectes que cal remarcar.

El primer és l'emplaçament dels camps dins el territori català. Els camps de Figueres, Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Bossost i Tremp responien a una lògica geogràfica evident: eren localitats per on

passaven les principals rutes que connectaven amb els països veïns. Figueres és la capital de l'Alt Empordà i el principal enllaç amb França per la banda de la costa. Puigcerdà, a més de ser la capital de la Cerdanya, està a pocs metres de Bourg Madame (ja a l'altra banda de la frontera). La Seu d'Urgell és la porta d'entrada a les valls d'Andorra. Des de Bossost hi ha la sortida natural cap a Bagnères-de-Luchon i, a més, cal recordar que fins a la inauguració del túnel de Viella —on, per cert, estava destinat el batalló de treballadors número 178 la primavera del 1940—⁵³ la Vall d'Aran quedava aïllada per la banda sud. Tremp, la capital del Pallars Jussà situada al costat del Noguera Pallaresa passada la serra del Montsec, és el punt de pas més evident entre Lleida i els Pirineus lleidatans. Allunyant-nos del territori més septentrional, els camps de Manresa i Granollers servien d'enllaç entre la Catalunya interior i el sud del Principat. Pel que fa els camps d'Igualada, Cervera, Mollerussa i Lleida, estaven situats en localitats per on passava la carretera que unia Barcelona i Madrid, l'actual autovia A-2.⁵⁴ Finalment, Tarragona i Reus, a més de tenir connexió ferroviària amb la capital catalana, eren les dues principals ciutats del camp tarragoní i eren un punt de pas inevitable per dirigir-se cap Aragó (per la costa) i València.

El segon aspecte destacable és que a Lleida citem com a camps diferents el de la Seu Vella, el Seminari Vell i el Seminari Nou; en canvi, en els casos de Reus i Figueres, tot i distingir diferents emplaçaments —sis en el cas reusenc i dos en el cas figuerenc—, només fem referència a un camp per ciutat. A partir de la documentació consultada, aquesta distinció és evident: mentre que pel cas lleidatà els tres recintes, situats en diferents edificis, van coexistir

---

⁵³. «*Para incrementar el Grupo de Trabajadores del Túnel de Viella (Lérida)*», AIMP, CGRM(A), C 21, E 42, “BBTT 177 y 178, Marzo”, 1940.

⁵⁴. La bona connexió entre els camps d'Igualada i Cervera amb Barcelona queda demostrada pels constants enviaments, des de l'abril del 1939, de presoners a les presons barcelonines. Vegi's la taula «Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939–1940)».

durant uns mesos, en els casos de Reus i Figueres no van coexistir dos camps alhora, cada canvi d'emplaçament va anar acompanyat de la clausura de l'anterior recinte. En aquest sentit, la correspondència creuada entre la Comandància Militar de Reus i l'Ajuntament és molt clara: *«a fin de poder instalar provisionalmente el Campo de Concentración de prisioneros que ha de ser evacuado del Instituto “Pedro Mata” de esta Ciudad, esta Alcaldía se complace en ofrecer a V. E. el edificio terreno de la Escuela de Trabajo, formado por un pabellón grande y los tres anexos al mismo»*.⁵⁵

Tenint presents les diferències explicades entre les diverses realitats concentracionàries —eventuals i estables, d'evacuació i de classificació, respectivament— i la varietat d'establiments penitenciaris (presons “convencionals” i presons habilitades o provisionals), sabem que entre el 1938 i el 1942 a Catalunya van haver-hi setze camps de concentració. Així mateix, cal no oblidar que els camps eren producte d'una dinàmica bèl·lica, i per tant l'obertura de nous recintes estava condicionada per diversos factors: l'avenç de les tropes franquistes, l'estabilitat del front de guerra i les necessitats (i possibilitats) del moment. Només amb aquestes premisses s'entén que el 1938 comencessin a funcionar els camps de concentració a Lleida; una ciutat, que tot i ser el principal punt d'enllaç entre les terres de Ponent i Saragossa, no tenia ni les dimensions de Barcelona ni el seu pes específic dins el Principat. A Lleida van haver-hi tres camps de concentració perquè, des de l'abril del 1938 fins a l'inici de l'ofensiva final sobre Catalunya (desembre del mateix any), va ser l'única gran ciutat catalana en poder dels franquistes.

Per altra banda, sembla que alguns camps, com per exemple el de Granollers, van ser clausurats a mitjan 1939 per tornar-se a obrir l'estiu del 1940 com a centres de distribució de quintos —classificats

---

⁵⁵. ACBC, CM, L 5981, “Septiembre 1939. N° 2231”, 15-9-1939.

com a *desafectos* per les caixes de recluta— en batallons disciplinaris de soldats treballadors. En alguns casos, aquesta nova funció va comportar el canvi d'edifici; aquest va ser el cas de Figueres, on es van passar de la Carbonera al Castell de Sant Ferran.

Entrant més específicament en la enumeració dels camps de concentració catalans, caldria diferenciar dos grups en funció de la data d'obertura. Per una banda, els tres camps lleidatans, que van començar a funcionar l'any 1938 arran de l'ocupació de la ciutat i l'estabilització del front dins del territori català, i per una altra banda, els camps oberts a partir del gener del 1939, quan les autoritats franquistes van haver de fer front a una allau de capturats de, com a mínim, 110.236 homes.⁵⁶ Dins aquest segon grup de camps, també hauríem de distingir entre els recintes que van deixar de funcionar entre l'estiu i la tardor del 1939 —per exemple, els de Mollerussa, Igualada i Manresa— i els que van perdurar com a centres distribuïdors d'interns —«*depósitos de concentración*»⁵⁷ a batallons (BBTT o BDST) o que formaven part de les xarxes d'evacuació dels refugiats procedents de França. Entre aquests darrers van destacar els CC de Reus, Figueres i Cervera.

Dins aquest llistat de camps de concentració catalans s'ha d'excloure el d'Horta, que es tractarà en el capítol següent.

Pel que fa al primer grup, els camps de concentració de Lleida, es van instal·lar a la Seu Vella —també coneguda com *El Castillo*,⁵⁸ o

---

⁵⁶. AGMA, CGG, A 1, L 58, C 2330, Cp 10, "Resumen de los prisioneros y presentados evacuados por este Ejército y pendientes de evacuación desde el 24 de diciembre de 1938 al 16 de febrero", 21-2-1939.

⁵⁷. AIMP, CGRM(A), C 15, E 21, "Batallones disciplinarios n° 1", 1940; AIMP, CGRM(A), C 20, E 40, "Depósito de prisioneros. Campo de Reus", 1941; i ANC, CPHB, C 31 (3), "Salidas 13 agosto 1940 a 28 octubre 1940. Correspondencia n° 31.448", 27-10-1940.

⁵⁸. L'edifici és un imponent construcció de finals del segle XII que, encara avui en dia, domina la ciutat i té una excel·lent vista sobre la plana de Ponent. Des de l'esclat de la guerra fins el 12 de setembre del 1936 els republicans l'havien fet

«*Campo de concentración de la Plaza*»—,⁵⁹ el Seminari Vell i el Seminari Nou i van estar en funcionament des del 1938 fins al 1940. Tot i que desconeixem la data exacta d'obertura, podem afirmar que en un primer moment la proximitat del front va fer que funcionessin, bàsicament, com a centres d'evacuació de presoners a la rereguarda.⁶⁰ Per tant, tot i que amb l'obertura d'aquests camps les autoritats franquistes ja disposaven de centres de classificació en terres catalanes, el seu funcionament estava condicionat a l'enviament, quan fos necessari, de presoners als recintes de Barbastre —caserna General Ricardos, amb capacitat per retenir entre 7.000 i 10.000 homes—, San Gregorio (Saragossa) i San Juan de Mozarrifar (Saragossa), amb capacitat per uns 10.000 captius més.⁶¹

Segons les poques dades de què disposem, sembla que entre els mesos de juny i setembre del 1939 van passar per aquests camps uns 8.000 homes, dels quals 314 van ser enviats a les presons de la mateixa ciutat.⁶² Deixant de banda el cas del Seminari Nou, que va ser clausurat a finals de juliol de l'*Año de la Victoria*,⁶³ no podem concretar les dates exactes de tancament de cada un d'aquests centres. No obstant això, sabem que, a l'estiu del 1939, a Lleida

---

servir com a presó. BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 136. Malgrat que aquest completíssim estudi sobre la repressió a Lleida no va utilitzar els fons dels arxius generals militars —quelcom impossible quan es va fer la recerca que va culminar en el llibre publicat l'any 1991— i, per tant, sovint confon el món penitenciari (presó provincial, presons habilitades, reclusos i sistema de redempció de penes) amb el concentracionari (camps, presoners i batallons), actualment segueix sent una obra de referència ja que aporta un seguit de dades de gran interès per comprendre el funcionament de les presons lleidatanes i les condicions de vida dels presoners tancats en els camps de la ciutat.

⁵⁹. BARALLAT, M.: “La repressió a la postguerra civil de Lleida”, dins AA. DD.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Quaderns de l'Institut, Lleida, 2002, pàg. 75.

⁶⁰. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 7, “Plan de avance...”; i RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 84 i 94.

⁶¹. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 56, Cp 24, “Sobre las grandes dificultades existentes para depurar las responsabilidades a los milicianos prisioneros en los frentes de Cataluña y Levante”, 16-6-1938.

⁶². BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 122 i 131.

⁶³. BARALLAT, M.: *Ibidem*, pàg. 138. Segons un ofici del director de la presó citat per aquesta autora, el juny del 1940 va reobrir-se com a presó habilitada.

continuava havent-hi, com a mínim, un CC que enviava presoners a batallons de treballadors,⁶⁴ que l'octubre del 1939 encara rebia presoners⁶⁵ i que el 25 de juny del 1940 la Comandància de la 4a Regió Militar continuava utilitzant un d'aquests camps —possiblement la Seu Vella— com a centre distribuïdor de quintos *desafectos* a BDST, fins que el va clausurar a començaments d'agost.⁶⁶ Per altra banda, després de ser tancat com a camp de concentració, el Seminari Vell va utilitzar-se com a presó habilitada fins al 1943, complementant així la presó provincial.⁶⁷ Com veurem amb el cas de Barcelona, van coexistir en una mateixa ciutat, però no en un mateix edifici, el fenomen concentracionari —camp de concentració, BBTT i BDST— i el penitenciari —presons i sistema de redempció de penes pel treball.

Pel que fa als camps oberts durant l'*Año de la Victoria*, que són la majoria dels que van funcionar a Catalunya, el primer va ser el de Reus.

Inaugurat el gener del 1939, va estar en funcionament fins al juny del 1942 i tot i que no tenim confirmades totes les localitzacions, va tenir diversos emplaçaments: primer a l'exconvent de Sant Francesc, després a la Boca de la Mina, l'Institut Pere Mata, el Quarter de la plaça José Antonio, l'Escola de Treball i la Caserna de

---

⁶⁴. CRAI-BPR, F – FV 1939/1. Camps de concentració, “Tribunal de cuentas”.

⁶⁵. Tenim documentat el cas d'un presoner que s'havia escapat d'un camp de concentració de la capital del Segre i que va ser capturat a Terrassa des d'on, després de passar per la presó egarenca i la Model barcelonina, va ser reenviat al recinte concentracionari que encara estava en funcionament a Lleida. ANC, CPHB, C 981, “García Navas, Alfonso”.

⁶⁶. AIMP, CGRM(A), C 21, E 33, “Nuevo campo en Lérida y otro en Cervera”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 44, “Depósito de prisioneros. Supresiones”, 1940. A començaments d'estiu del 1940, l'oficialitat del camp estava formada per un tinent, tres alferes i tres sergents procedents, tots, del batalló de treballadors número 178. La historiadora Mercè Barallat sospita que «part dels treballadors de “Regiones Devastadas” eren de l'antic camp de concentració de la seu vella». BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 165, 166 i 169.

⁶⁷. AIMP, CGRM(A), C 21, E 24, “Establecimientos penales”, 1940; i BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 121.

Cavalleria.⁶⁸ Aquest pas constant d'un edifici a un altre era la conseqüència no només de la quantitat d'individus retinguts (2.500 homes el 29 de desembre del 1939),⁶⁹ sinó també del fet que amb el tancament d'altres camps catalans i la mobilització de les quintes del 1936 al 1941, el recinte reusenc es va convertir en el principal centre receptor de mossos classificats com a *desafectos* per les caixes de recluta que havien de fer la *mili de Franco* en batallons disciplinaris de soldats treballadors.⁷⁰ Això va provocar, entre d'altres coses, que l'1 de maig del 1940 les autoritats militars decidissin rellevar el cap del camp i nomenessin un oficial procedent del batalló de treballadors número 140, el capità Ernesto Mañanas Calleja.⁷¹ Malgrat el canvi de comandament, a mitjan maig l'oficialitat del camp era escassa: sis oficials i sis suboficials.⁷² L'any 1940 ja hi quedaven molt pocs presoners pendents de classificació definitiva. De fet, el 15 de maig del 1940 el Ministeri de l'Exèrcit va decretar la llibertat de «*los individuos que lleven más de un año en situación de prisioneros, computándose el tiempo permanecido en Batallones, Campos de Concentración,*

---

⁶⁸. DUCH, M.: *Reus sota el primer franquisme. 1939–1945*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1996, pàg. 221–223. La referència exacta de dates que dona aquesta autora és partint d'una documentació localitzada a l'Arxiu Municipal de Reus segons la qual el 24 de febrer de 1939 el camp ja estava en funcionament a l'exconvent de Sant Francesc amb accés per la plaça d'Hèrcules. Pel que fa a l'Institut Pere Mata, obra de Lluís Domènech i Montaner, cal dir que no era un institut de secundària, era un frenopàtic: «*También se trabaja para que los enfermos mentales del Instituto Pedro Mata, de Reus, que se encuentran en Barcelona, sean convenientemente reintegrados a su provincia de origen*», “El traslado de unos enfermos tuberculosos”, *LVE*, 1-3-1939.

⁶⁹. ACBC, CM, “Libro 2. Entradas 3-6-1939 a 30-4-1940. N° 2.455”, 29-12-1939.

⁷⁰. AIMP, CGRM(A), C 21, E 39, “BBTT. Asuntos de carácter general”, 1940. En aquesta mateixa instrucció també es fixaven quins eren els altres tres grans camps que serien centres de distribució de soldats-treballadors: el Miguel Unamuno de Madrid, pels quintos de la 1a i 3a RM; el de Rota (Cadis) pels mossos *desafectos* de la 2a RM, Marroc i Canàries; i, finalment, els de la 6a, 7a i 8a Regió Militar serien enviats al camp de Miranda de Ebro. Reus acollia els quintats de les Balears, de la 4a i la 5a RM. Per comprendre la creació i el funcionament dels BDST, llegeixi's l'apartat «3.4. Els batallons disciplinaris de soldats treballadors. La *mili de Franco*».

⁷¹. AIMP, CGRM(A), C 20, E 15, “Deserciones BBTT. Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar”, 1940.

⁷². AIMP, CGRM(A), C 21, E 21, “Campo de concentración Reus. Soldados desafectos del Rgto. Montaña 65”, 1940.

Hospitales y restantes organismos dependientes de esta Inspección».⁷³ No obstant això, la utilització del camp com a lloc d'internament dels quintos classificats desfavorablement a les caixes de recluta número 36 (Barcelona), 40 (Lleida) i 41 (Girona)⁷⁴ va fer que el 7 de juliol, i després de concedir 78 altes, Reus encara retingués 1.253 homes.⁷⁵ D'altra banda, el camp també preparava, «*convenientemente preparados y equipados*»,⁷⁶ contingents d'homes —entre dos-cents i poc més de mig miler— que enviava a fer treballs forçats a fora de la província.⁷⁷ Finalment, l'estiu del 1942, després d'una epidèmia de tifus, les autoritats van decidir clausurar-lo.⁷⁸

El segon camp de concentració obert a les comarques tarragonines va ser el de Tarragona. Ubicat al convent dels carmelites descalços, conegut popularment com *La Punxa*, amb la conquesta de la ciutat (15 de gener) va començar a funcionar com a *parque de prisioneros*⁷⁹ fins que, el 24 de gener, el Cuartel General del

---

⁷³. AIMP, CGRM(A), C 21, E 10, “BBTT. Licenciamiento de trabajadores en las condiciones que se expresan”, 1940. Vegi's l'annex «Ordre de llibertat de presoners (15-5-1940)».

⁷⁴. AIMP, CGRM(A), C 20, E 15, “Deserciones BBTT. Caja de Recluta n° 36. Barcelona”, 1940. Alguns d'aquests quintos ja havien passat abans per altres camps com, per exemple, el d'Horta i per batallons (per exemple, els núms. 134 i 12), ANC, CPHB, C 576, “Biusa Rosetti, Juan”; ANC, CPHB, C 438, “Aldeiturriaga González, Domingo”; i ANC, CPHB, C 587, “Bonol Blanch, Pedro”.

⁷⁵. AIMP, CGRM(A), C 20, E 45, “Depósitos de prisioneros. Altas y bajas, trabajadores. Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar”, 1940.

⁷⁶. AIMP, CGRM(A), C 21, E 20, “Campo de concentración Reus”, 1940. Concretament, en aquest cas els 350 homes van ser enviats al batalló que estava treballant al Prat de Llobregat. Aquest mateix dia, 13 de maig, va enviar 100 soldats-treballadors al BDST número 39 que estava treballant a La Pobla (Mallorca): AIMP, CGRM(A), C 20, E 46, “BBTT. Movimientos de los mismos”, 1940.

⁷⁷. AIMP, CGRM(A), C 14, E 63, “BBTT n° 12 (abril – mayo 1940). Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 14, E 66, “BBTT n° 66 (abril – mayo 1940)”, 1940.

⁷⁸. RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 165; i BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Esclavos del franquismo en el Pirineo. La carretera Igal – Vidángoz – Roncal*, Txalaparta, Tafalla, 2006, pàg. 98. Aquests historiadors bascos citen una estadística de la Jefatura de Campos de Concentración y Batallones Disciplinarios de juliol del 1942 on s'informa que el camp de Reus està en procés de «*clausura*» (AGMA, ME, C 20772).

⁷⁹. VENTURA i SOLÉ, J.: *El meu diari de guerra, 1937-1939*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1987. Aquest llibre tot i alguns

Generalísimo va ordenar-ne la conversió en camp de concentració «*permanente para clasificación de Prisioneros, y reducir los transportes a lo indispensable*».⁸⁰ Aquesta conversió de centre d'evacuació a centre de classificació —«*aval mediante*»—, i la consegüent reducció del moviment de combois de capturats responia a la necessitat d'adequar el recinte a la propera ocupació de Barcelona i la definitiva conquesta de tot el territori català. L'Exèrcit franquista havia de concentrar tots els seus esforços en les maniobres exclusivament bèl·liques i no podia destinar recursos a un tema secundari com era l'evacuació de presoners, i encara menys si ja es podia disposar de recintes on tancar-los i classificar-los.

Aquesta evolució a camp permanent va fer que, segons el testimoni de Joan Ventura, es procedís «a la neteja de sales, patí i passadissos. A l'hort es construeixen unes fosses semblants a les trinxeres del front (...) També es prepara l'instal·lació d'unes cuines».⁸¹ A més, així s'acabava amb la irregularitat d'haver de tancar, davant l'allau de captius de finals de gener, els presoners de guerra a la presó de la ciutat.⁸² Aquesta anomalia, que era la conseqüència més evident de l'allau de capturats a finals de gener, també va produir-se a la capital catalana, on, per ordre de l'autoritat militar, des del 30 de gener fins a l'obertura del camp d'Horta (10 de febrer) la Model va ser utilitzada per retenir presoners de guerra, que en teoria, i mentre s'estava a l'espera de la classificació corresponent,

---

errors en les dates —per exemple fixar l'ocupació de Barcelona a la tarda del dia 25— és de gran interès per conèixer les condicions de vida dels presoners en els recintes concentracionaris durant l'ofensiva final sobre Catalunya.

⁸⁰. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 120, "Campos de concentración...". Per llegir el testimoni d'un presoner d'aquest camp, vegi's SUBIRATS PIÑANA, J.: *Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*, Viena, Barcelona, 2003.

⁸¹. VENTURA i SOLÉ, J.: *El meu diari...*, pàg. 130.

⁸². RECASENS LLORT, J.: *La repressió franquista...*, pàg. 81 (Olivé Dalmau, Josep), 86 (Ribes Crespo, Josep), 87 (Roca Vilaplana, Francesc), 88 (Roig Ferrer, Jaume) i 91 (Secall Cortés, Pere).

no podien ser tancats a les presons.⁸³ Tant en el cas tarragoní com en el barceloní, alguns dies més tard —un cop estabilitzat el funcionament de les presons i els camps— tots els presoners de guerra que encara estaven pendents de classificació van ser enviats als CC.

La Punxa va funcionar com a camp —és a dir: internament, classificació, adoctrinament i distribució de presoners a batallons de treballadors— fins a l'estiu del 1939.⁸⁴ Sabem que el 5 de juny van ingressar-hi 8 presos, possiblement *BT*, procedents de la presó de Reus.⁸⁵ Disposem d'algun llistat numèric de presoners que ens indica que, el juny d'aquell any, retenia poc més de 1.200 homes.⁸⁶ El mes de juliol, amb la sortida dels últims captius pendents de classificació i davant la saturació de la presó provincial, les autoritats militars van acordar amb les penitenciàries continuar utilitzant l'edifici, però ara ja com a presó habilitada.⁸⁷ D'aquesta manera, l'antic convent decimonònic va ser utilitzat per retenir la ingent massa reclusa, inclosos els presoners classificats desfavorablement en algun CC, que estava a l'espera de passar consell de guerra. Desconeixem fins quan va funcionar com a presó habilitada, però en tot cas sabem que el setembre del 1940 encara estava en funcionament.⁸⁸

Coincidint amb l'arribada de l'Exèrcit franquista a la frontera i, per tant, preveient una allau de captius (presoners i presentats), el 9

---

⁸³. ANC, CPHB, 1024, "Giménez Prieto, Mariano"; i ANC, CPHB, 1032, "Gironés Sabaté, Juan".

⁸⁴. ANC, CPHB, C 1633, "Prat López, Emiliano"; i RECASENS LLORT, J.: *La repressió franquista...*, pàg. 59, 74, 75, 89, 151 i 156.

⁸⁵. ACBC, CM, "Libro 1. Salidas 3-6-1939 a 30-4-1940. N° 987", 5-6-1939.

⁸⁶. Concretament, l'1 de juny retenia 1.271 homes. CRAI-BPR, F - FV 1939/1. Camps de concentració...

⁸⁷. «*Tarragona. Director (...) Prisión La Punxa*», ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 15.957", 8-8-1939; ANC, CPHB, C 953, "Garces Guerrero, Florencio"; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 12, "Cárceles que deben ser atendidas con guarnición militar", 1939. Per veure un exemple de comunicació entre la nova presó habilitada tarragonina i la cel·lular de Barcelona: ANC, CPHB, C 1603, "Pla Vericat, Miguel"; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 12, "Cárceles que deben...".

⁸⁸. AIMP, CGRM(A), C 21, E 26, "Establecimientos penales", 1940-1941.

de febrer del 1939 el Cuartel General del Generalísimo va decretar l'obertura dels camps de concentració d'Igualada, de Mollerussa, de Cervera i d'Horta.⁸⁹

El camp de concentració d'Igualada va començar a funcionar el mateix dia que el d'Horta (10 de febrer) i va estar en funcionament fins a finals de setembre, quan va enviar el darrer comboi de 23 presoners classificats desfavorablement a la presó del Palau de les Missions de Barcelona.⁹⁰ Entre els diversos enviaments d'homes des del camp a les presons de la capital catalana per quedar a disposició de l'auditoria de guerra, cal destacar el del 8 de maig format per 120 individus.⁹¹ La relativa proximitat amb Barcelona (uns 60 quilòmetres), la manca d'unes infraestructures equiparables a les de la Ciutat Comtal i l'existència d'una presó de partit, van fer que un cop buidat d'individus en procés de classificació el recinte fos clausurat. D'aquesta manera, a diferència del cas d'Horta que veurem en el proper capítol, no van acceptar-se *encartados* pendants de ser enviats a batallons de treballadors, els *BT*. El fet que no funcionés com a centre distribuïdor dels que havien de ser destinats a treballs forçats no significa que part dels seus interns no haguessin de purgar la seva no afecció al *Nuevo Estado* en un batalló de treballadors. Sabem de presoners, per exemple Pedro García Gómez, que van ser enviats d'Igualada a la Model per passar consell de guerra, se'ls va sobreseïr provisionalment la causa, després van ser posats a disposició del Negociado de Prisioneros i, finalment, van ser enviats a Horta per ser destinats a un batalló.⁹²

---

⁸⁹. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 123, "Campos de concentración. Frente de Cataluña", 9-2-1939.

⁹⁰. ANC, CPHB, C 655, "Capella Gregorio, Vicente".

⁹¹. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 7.006", 9-5-1939.

⁹². ANC, CPHB, C 969, "García Gómez, Pedro".

Del camp de Mollerussa poca cosa en sabem: que va començar a funcionar el febrer, i, per la manca d'informació en els arxius militars, deduïm que la seva proximitat amb Lleida va fer que un cop buidat de presoners les autoritats franquistes decidissin clausurar-lo sense acceptar-hi *encartados*.⁹³

El recinte concentracionari de Cervera estava situat en una antiga fàbrica de ciment,⁹⁴ i abans de ser un camp permanent havia estat un *centro especial de evacuación* que enviava els presoners del CE d'Urgell cap a Lleida.⁹⁵ El fet que la ciutat tingués bona comunicació ferroviària amb Lleida i Manresa, i indirectament amb Barcelona —disposava d'una estació de tren que encara funciona avui en dia—, va facilitar que el 10 de febrer evolucionés cap a camp de concentració. Tot i que algun testimoni parla de la universitat com a camp de concentració,⁹⁶ no hem localitzat cap document, ni militar ni civil, que confirmi aquest aspecte.

Juntament amb els camps de Reus i Figueres, va ser un dels que van tenir una existència més dilatada dins la Catalunya de postguerra. Aquesta estabilitat en el funcionament del recinte queda demostrat no només amb el constant enviament de presoners classificats desfavorablement a les presons barcelonines, sinó també amb la creació d'un model de llistat de presoners propi. En aquestes relacions nominal, a més d'indicar-se que segons les normatives del 12 d'abril havien estat classificats com a «A. PRISIÓN», s'indicava el nom

---

⁹³. Tot i que fer suposicions és arriscat, i llegint entre línies les dades recollides per Mercè Barallat, és possible que el camp de Mollerussa fos el mateix dipòsit municipal. BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 139.

⁹⁴. SUBIRATS PIÑANA, J.: *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 1993, pàg. 1; MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G.: *Les veus de...*, pàg. 60. Josep Maria Solé i Sabaté diu que eren uns «magatzems de ciments prop de l'estació», SOLÉ i SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista...*, pàg. 46.

⁹⁵. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52, “Esquema de evacuación de prisioneros”, 4-2-1939. Vegi's la il·lustració «Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)».

⁹⁶. ESTEBAN, H: *Amb el biberó...*, pàg. 215

i els cognoms dels capturats, la seva edat, la professió i el veïnatge.⁹⁷ No només va servir per classificar presoners i exiliats retornats de França, sinó que també va ser utilitzat, a partir de l'any 1940, com a centre distribuïdor de quintos *desafectos* a BDST.

A més de rebre part dels exiliats procedents del camp de Figueres l'estiu del 1939,⁹⁸ l'enviament de presoners classificats desfavorablement cap a les presons de Barcelona va ser relativament freqüent —podem destacar els combois del 29 d'abril del 1939 (30 homes), el del 21 de juny (33 presoners) i el del 13 de novembre del mateix any (26 individus)—⁹⁹ i això va fer que les relacions amb les autoritats penitenciàries barcelonines fossin habituals.¹⁰⁰ Malgrat que Cervera pertany a la província de Lleida, el fet que a més del camp disposés d'una presó habilitada ens ajuda a entendre la bona comunicació entre aquesta ciutat i les autoritats penitenciàries de la capital catalana. Pel que hem pogut constatar en els arxius, l'edifici habilitat com a presó va ser l'antiga universitat creada per Felip V,¹⁰¹ i va estar funcionant, com a mínim, des de mitjan agost del 1939

---

⁹⁷. Per ordre d'ingrés a les presons de Barcelona, i sense ànim de citar-los tots: ANC, CPHB, C 550, “Bea Molins, José”; ANC, CPHB, C 802, “Domingo Martínez, Mariano”; ANC, CPHB, C 2041, “Torrancell Escalas, Antonio”; ANC, CPHB, C 602, “Bravo Carvajal, Antonio”; ANC, CPHB, C 2109, “Vázquez Huete, Vicente”; ANC, CPHB, C 653, “Cañizares Paz, Francisco”; i ANC, CPHB, C 1125, “Huerta Heredia, Juan”.

⁹⁸. CRAI–BPR, F – FV 1939/1. Camps de concentració...

⁹⁹. «*Ciudad. Auditor de Guerra. Pdo. ingreso Campo Concentración de Cervera de Manuel Sadolloy y 29 más*», ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 6.263”, 29-4-1939; ANC, CPHB, C 2041, “Torrancell Escalas, Antonio”; i ANC, CPHB, C 1125, “Huerta Ramírez, José”, respectivament. Per veure el llistat nominal dels 30 presoners del 29 d'abril: ANC, CPHB, C 2170, “Villallas Villat, José”. Vegi's la taula «Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939–1940)».

¹⁰⁰. Bona mostra de la cordialitat d'aquestes relacions va ser la visita que Isidro Castellón, director de la Model i inspector general de les presons de Catalunya, va fer al camp a finals de novembre del 1939. ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre 1939 a 13 mayo 1940. Correspondencia. N° 26.299”, 27-11-1939.

¹⁰¹. «*Dirección General Prisiones. Madrid. Informe, inventario mobiliario a Instancia de la Congregación de Misioneros del Inmaculado Corazón de Maria, sobre ocupación del edificio de la Universidad de Cervera*», ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibidem. N° 4.613”, 26-2-1940.

—quan van ingressar-hi set reclusos procedents de la Model—¹⁰² fins al final de febrer de l'any 1940, quan van ser evacuats els darrers presos i els 25 guàrdies que la custodiaven.¹⁰³ Pocs dies més tard, les autoritats penitenciàries van retornar, previ inventari, l'edifici a l'Ajuntament, el qual, després de les corresponents gestions amb els caps militars, va aconseguir que la 2a i 4a companyies del batalló número 134 fessin les tasques de «*reparación en el edificio de la Universidad de Cervera*».¹⁰⁴ Aquest obres de reparació van iniciar-se el 7 de maig del 1940, coincidint amb el moment en què els BBTT —nascuts durant la guerra— van començar a ser substituïts pels BDST que durant la postguerra van servir per enquadrar els quintos *desafectos* que havien de fer la *mili de Franco*.¹⁰⁵

Tornant al recinte concentracionari, tot i que sembla que al final del 1939 va ser clausurat, el 26 de juny del 1940 tornava a funcionar, ara ja com a centre de distribució de quintos en BDST.¹⁰⁶ Va ser, juntament amb el camp de Figueres, una peça més en la xarxa de recintes d'evacuació de refugiats procedents de França.¹⁰⁷ Com passa amb altres camps, en desconeixem la data exacta de tancament, però en aquest cas sabem que el maig del 1943 el recinte estava sent utilitzat com a caserna militar:

*SERVICIO DE GUARDIA DIA 13. A las 20 horas llamó
el Coronel Medina de la Subsecretaría del Ministerio
para que se informase sobre la posibilidad de instalar en*

---

¹⁰². «*Madrid. Director General de Prisiones. Pdo. han sido trasladados a la Prisión de Cervera Federico Escanol y 6 más*», ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 17.216”, 19-8-1939.

¹⁰³. AIMP, CGRM(A), C 21, E 23, “Cárceles. Evacuación de los presos de la cárcel de Cervera”, 1940.

¹⁰⁴. ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 8.121”, 21-3-1940.

¹⁰⁵. AIMP, CGRM(A), C 15, E 6, “BBTT n° 134 (abril – mayo 1940)”, 1940.

¹⁰⁶. AIMP CGRM(A), C 21, E 33, “Nuevo campo en...”. Com ja havia passat amb el cas lleidatà, l'estiu del 1940 l'oficialitat del nou camp estava formada per un tinent, tres alferes i tres sergents procedents, en aquest cas, del batalló número 110.

¹⁰⁷. AIMP, CGRM(A), C 20, E 41, “Depósito de prisioneros. Campo de Figueras”, 1940–1941.

*la Región, no próximo a la frontera, un campo de concentración de extranjeros por resultar insuficiente el de Miranda [de Ebro], de una capacidad aproximada para 2.000 hombres. Indicaba Cervera, pero le comunicó que este sitio estaba ya ocupado para cuartel. Caso de no haber edificios, si hay barracones para montar.*¹⁰⁸

Com acabem de veure amb el cas de Cervera, el fet de tenir connexió ferroviària amb Lleida era molt ben valorat per les autoritats militars. Això va fer que, abans de ser camp de concentració, el recinte de Manresa fos un *centro especial de evacuación*¹⁰⁹ que tenia capacitat «*para albergar hasta dos mil hombres*» separats de l'exterior per una filferada.¹¹⁰ En la mesura que era un centre amb un elevat moviment (altes i baixes) de presoners, aquestes instruccions militars fixaven que el comandament militar «*tendrá siempre a su disposición doscientos sobres [de identificación]; pidiendo a la Segunda Sección de E. M. del Cuerpo del Ejército los sobres que necesite para reponer existencias*».¹¹¹ En aquest cas, servia per evacuar els capturats pels cossos d'exèrcit d'Aragó i Maestrat als camps permanents de la rereguarda. A diferència del cas de Tarragona, que de camp de concentració va evolucionar a presó habilitada, el de la capital del Bages mai va passar a ser un centre penitenciari; en bona mesura, perquè la presó de la ciutat va ser capaç d'absorbir tota població penitenciària de la localitat i del seu radi d'influència. Després d'enviar els darrers

---

¹⁰⁸. AIMP, CGRM(A), C 21, E 40, "Inspección de prisioneros de fuerza", 1940. El subratllat és meu.

¹⁰⁹. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52, "Esquema de evacuación...". Vegi's la il·lustració «Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)».

¹¹⁰. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 8, "Orden para la...".

¹¹¹. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 8, "Ibídem".

presoners als centres penitenciaris corresponents, va ser clausurat el juny del 1939.¹¹²

Juntament amb Reus i Cervera, el camp de Figueres va ser un dels que van tenir una existència més dilatada —a mitjan 1941 encara funcionava—,¹¹³ i, com el de Reus, va canviar d'emplaçament segons les necessitats militars del moment. Concretament, es va fer servir la Carbonera (un antic magatzem de carbó al costat del carrer d'Alfar) i el Castell de Sant Ferran (a les afores de la ciutat). La proximitat de la frontera amb França va condicionar el funcionament d'aquest centre, que es va utilitzar, bàsicament, com a camp d'evacuació de refugiats cap als centres de Reus i Cervera.¹¹⁴ Així, mentre que el de Tarragona, per citar un exemple, es nodria sobretot dels presoners lliurats pels CE de Navarra i el CTV, el de la capital empordanesa servia per retenir bona part dels exiliats que, fastiguejats de la seva estada en els camps de concentració francesos, decidien retornar al país. Però el fet de procedir de l'altra banda de la frontera no atorgava cap estatus especial i un cop feta la classificació corresponent els classificats desfavorablement eren enviats a la presó.¹¹⁵ Més enllà de la constatació, evident, que en un primer moment s'havia fugit de les «*tropas invictas del Generalísimo Franco*», i això significava molt per a unes autoritats franquistes que desconfiaven de tots aquells que havien viscut en territori *rojo*

---

¹¹². ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 9.973”, 7-6-1939.

¹¹³ AIMP, CGRM(A), C 20, E 41, “Depósito de prisioneros...”.

¹¹⁴. AIMP, CGRM(A), C 21, E 20, “Campo de concentración...”; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 41, “Depósito de prisioneros...”.

¹¹⁵. ANC, CPHB, C 1924, “Savall Vidal, Salvador”. Per llegir el testimoni d'un d'aquests exiliats que després del seu retorn va passar pel Castell de St. Ferran com a pas previ a la seva estada a la presó barcelonina d'El Cànem, llegeixi's CARBONELL i FITA, P.: *Tres nadals empresonats (1939-1943)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, especialment pàg. 109-131.

A finals de maig del 1940, i seguint les ordres dictades pel Ministeri de l'Exèrcit,¹¹⁶ a més d'utilitzar-se pels refugiats,¹¹⁷ el camp de Figueres va començar a utilitzar-se per internar-hi quintos classificats desfavorablement per les caixes de recluta barcelonines.¹¹⁸ El *Nuevo Estado* va aprofitar aquesta nova funcionalitat del camp per traslladar-lo de la Carbonera al Castell de Sant Ferran i augmentar el nombre d'efectius militars, que va passar de dos a sis oficials, complementats per sis suboficials i els soldats d'escorta corresponents.¹¹⁹ La mudança va ser possible després que el batalló número 115 (des del 17 de febrer) i la 3a companyia del batalló número 134 (a l'abril) fessin les tasques de rehabilitació més urgents.¹²⁰ El canvi d'emplaçament no va significar que el tribunal classificador deixés de funcionar en cap moment —a diferència d'altres CC, el de Figueres va funcionar ininterrompudament com a centre de recepció de refugiats procedents de França i el moviment d'homes era constant—;¹²¹ tampoc va comportar un descens del

---

¹¹⁶. «*Los mozos comprendidos en los reemplazos de 1936 a 1941 y considerados como Desafectos sean enviados por las Cajas de Reclutas a los Campos de Concentración de Figueras y Reus, desde los cuales serán distribuidos por V. S. entre los Batallones de Trabajadores, por grupos de cincuenta individuos, en forma que nutriéndose primero los de menos fuerza, todos ellos resulten finalmente equilibrados*», AIMP, CGRM(A), C 15, E 47, “BBTT del reemplazo 1936 a 1941 considerados desafectos”, 7-5-1940.

¹¹⁷. En aquest sentit, per exemple, podem citar l'enviament d'un comboi de 25 refugiats procedents de França al camp de Miranda de Ebro el 22 de maig del 1940. ANC, CPHB, C 955, “García Ariño, Vicente”.

¹¹⁸. AIMP, CGRM(A), C 21, E 18, “Campo de concentración de Figueras”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 41, “Depósito de prisioneros...”.

¹¹⁹. «*Fue establecido en el Castillo de referencia [Sant Ferran] el citado campo de concentración en el día 23 de mayo de 1940*», AIMP, CGRM(A), C 20, E 41, “Depósito de prisioneros...”; AIMP, CGRM(A), C 21, E 33, “Nuevo campo en Lérida y otro en Cervera”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 20, “Campo de concentración...”. Per llegir el testimoni d'un dels quintos *desafectos* que va viure aquest trasllat de La Carbonera al Castell de Sant Ferran: VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*, pàg. 139–147.

¹²⁰. AIMP, CGRM(A), C 40, E 46, “BBTT n° 115”, 1940; AIMP, CGRM(A), C 21, E 4, “BBTT. Estadística enero”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 15, E 6, “BBTT n° 134 (abril – mayo 1940)”, 1940.

¹²¹. El mes de març el tribunal estava format per un capità de la guàrdia civil i dos alferes provisionals d'infanteria. AIMP, CGRM(A), C 20, E 47, “BBTT. Mandos y escoltas”, 1940.

nombre de retinguts (1.142 homes el 22 de maig),¹²² i no va ser sinònim que el nou recinte reunís les condicions necessàries —recordem que havia estat un complex militar durament castigat durant la guerra, sobretot arran de la retirada republicana de febrer del 1939. A finals de maig les autoritats militars van disposar que tres companyies del batalló número 115 (la 3a, la 4a i la 5a) i una del número 134 (la 3a) fossin destinades a continuar les obres de «*desescombros, limpieza de cubiertas y demolición de muros dislocados*»,¹²³ com ja havien fet entre el febrer i l'abril. Companyies que, com no podia ser d'una altra manera, pernoctaven en el mateix castell, convenientment custodiades pel CE d'Urgell.¹²⁴ També sabem que alguns presoners van aprofitar la proximitat de la frontera i les deficiències de vigilància en els batallons per escapar-se.¹²⁵

Pel que fa al camp de Granollers, tot i que seria lògic que ja funcionés l'any 1939 —el Vallès era, i encara és, un important nucli de comunicacions entre les comarques de l'interior i la costa barcelonina—, no en tenim constància documental.¹²⁶ En canvi, tenim notícia que l'any 1940 era utilitzat per retenir quintos *desafectos* que estaven complint el servei militar en un batalló disciplinari i que, en alguns casos, eren enviats a l'Hospital Militar Tallers (Barcelona).¹²⁷ Així mateix, sabem que a començaments de juliol d'aquell mateix any

---

¹²². AIMP, CGRM(A), C 15, E 48, “BBTT. Incremento de personal. Sub-inspección de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar”, 1940.

¹²³. AIMP, CGRM(A), C 15, E 2, “BBTT n° 115 (abril – mayo 1940)”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 8, “BBTT. Estadística mayo”, 1940.

¹²⁴. AIMP, CGRM(A), C 20, E 45, “Depósitos de prisioneros...”.

¹²⁵. AIMP, CGRM(A), C 20, E 20, “Deserciones BBTT. Julio”, 1940. Segons consta en aquests informes mensuals, l'1 de juliol va evadir-se Rodrigo Pérez Ponce.

¹²⁶. Actualment, l'historiador Eduard Navarro i Domènech està treballant sobre la repressió de postguerra a Granollers. Esperem que la seva recerca en els arxius catalans i estatals aportï noves dades sobre aquest camp. Per llegir un resum de la seva investigació, *La repressió franquista a Granollers*, pot consultar-se: <http://www.xtec.cat/~enavarr22/proiecterepressio.htm>

¹²⁷. Arxiu Històric Municipal de Granollers, “Gobierno Interior, Responsabilidades Políticas. Años 1939–1940. Relación de los avales aprobados por el Servicio de Información”. Són quatre caixes que contenen un milers d'avals. Informació facilitada per Eduard Navarro.

retenia pocs homes i, en conseqüència, tenia un comandament amb pocs efectius, tot just tres alferes i dos sergents procedents del BDST número 163.¹²⁸ Va ser clausurat el 10 de juliol d'aquell mateix any, quan va enviar els quatre interns que retenia al camp de concentració de Reus.¹²⁹

Centrant-nos en la zona pirinenca, sabem que Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Tremp i Bossost van ser localitats que l'estiu del 1940 tenien camps de concentració. El problema és que, tot i ser zona fronterera —i, per tant, lloc de pas per on podien transitar refugiats tant de Catalunya cap a França com en direcció contrària—, la documentació militar sobre aquests recintes és escassa. Sobre l'any 1939, les fonts consultades només contenen informació referent a la Comisión Clasificadora de Puigcerdà¹³⁰ i a les presons de Tremp i la Seu d'Urgell.¹³¹ I com ja s'ha explicat en pàgines precedents, presons i camps de concentració no eren el mateix. Exceptuant el cas de la Seu d'Urgell, i deduïm que Puigcerdà, ignorem si aquests camps van ser oberts en el context d'alguna operació militar durant el 1939 i posteriorment van evolucionar cap a centres de distribució i custòdia de quintos *desafectos* o, per contra, van ser creats l'any 1940 per retenir els soldats-treballadors dels BDST i refugiats procedents del país veí.

Pel que fa a Puigcerdà, deixant de banda la Comisión Clasificadora que l'any 1939 s'encarregava de catalogar als refugiats que tornaven de França, va haver-hi un camp en funcionament —amb el corresponent tribunal classificador format per un capità de la guàrdia civil i un alferes provisional d'infanteria— des del març fins

---

¹²⁸. AIMP, CGRM(A), C 21, E 33, “Nuevo campo en...”; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 45, “Depósitos de prisioneros...”

¹²⁹. AIMP, CGRM(A), C 20, E 44, “Depósito de prisioneros...”

¹³⁰. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 127, F 7, 12-2-1939.

¹³¹. AIMP, CGRM(A), C 21, E 12, “Cárceles que deben...”. Concretament, informa que la presó de Tremp estava sent custodiada pel 6è batalló de muntanya de la Divisió 63 i la de la Seu pel 2on batalló de muntanya.

al setembre del 1940. Va servir per internar els quintos dels batallons disciplinaris de la zona i evacuar homes —suposem que refugiats procedents de l'altra banda dels Pirineus— al camp de Reus.¹³² Com va passar en el cas figuerenc, la proximitat de la frontera va facilitar algunes fugues.¹³³

Del camp de la Seu d'Urgell sabem que l'any 1939 va enviar 97 homes a les presons de Lleida —desconeixem la data exacta de l'enviament, si aquest va ser gradual i si incloïa tots els homes que hi havia en el centre.¹³⁴ El juny del 1940 funcionava com a centre de recepció d'homes (espanyols o estrangers) procedents de França y Andorra,¹³⁵ i el juliol del mateix any, en els informes de Capitania General, es notificava que en aquest «*Campo de recepción*» es retenia una desena d'individus que havien de ser evacuats cap a Reus.¹³⁶

Quelcom molt similar passa amb el recinte de Tremp, del qual només tenim dues referències. La primera, que entre el final de gener i el principi de febrer del 1939 es feia servir per evacuar presoners dels CE d'Urgell i el Maestrat cap a Barbastre.¹³⁷ I la segona, que el 23 d'agost del 1940 va ser clausurat i es va enviar el personal militar i els interns al CC reusenc.¹³⁸

Ja per acabar, les referències al camp de Bossost són escasses en els arxius militars i només ens permeten intuir que va funcionar entre el juny i l'agost del 1940, data en què va enviar els retinguts al

---

¹³². AIMP, CGRM(A), C 20, E 47, "BBTT. Mandos y..."; AIMP, CGRM(A), C 20, E 42, "Depósito de prisioneros. Campo de Puigcerdá", 1940; AIMP, CGRM(A), C 20, E 45, "Depósitos de prisioneros..."; i ANC, CPHB, 2186, "Xifra Ponce, Pedro". Cal destacar que en el primer informe, agost del 1940, es notificava que només servia per retenir cinc individus i es proposava enviar-los al camp de concentració de Reus.

¹³³. AIMP, CGRM(A), C 20, E 20, "Deserciones BBTT. Agosto...".

¹³⁴. BARALLAT, M.: *La repressió a...*, pàg. 130–131.

¹³⁵. RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 220.

¹³⁶. AIMP, CGRM(A), C 20, E 44, "Depósito de prisioneros..."; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 45, "Depósitos de prisioneros...".

¹³⁷. RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 175 i 351.

¹³⁸. AIMP, CGRM(A), C 20, E 44, "Depósito de prisioneros...".

recinte de Reus.¹³⁹ Com sol ser habitual, els informes no especifiquen si els seus interns eren quintos *desafectos* o refugiats.

3.3. ELS BATALLONS DE TREBALLADORS

En el context de l'ofensiva sobre el nord peninsular, i per evitar que la captura de milers de presoners saturés el precari sistema concentracionari franquista, el *Nuevo Estado* va emetre el decret número 281 (28 de maig del 1937) amb el qual es concedia «*el derecho al trabajo a los prisioneros de guerra por delitos no comunes*».¹⁴⁰ Malgrat la magnificència d'aquest primer article, en el mateix preàmbul ja s'establia que aquest «*derecho al trabajo viene presidido por la idea de derecho función o derecho deber, y en lo preciso de derecho obligación*». Així, d'aquesta manera es pretenia regularitzar una situació anòmala —l'explotació laboral extralegal de mà d'obra en condicions de semiesclavitud procedent dels camps— i, al mateix temps que s'intentava optimitzar els recursos humans disponibles en territori «*liberado*», es descongestionaven uns camps de concentració cada cop més saturats de captius. La cristallització d'aquest “dret” (obligació) al treball van ser els batallons de treballadors. Aquests BBTT, a més d'alleugerir la pressió demogràfica dels camps, van ser econòmicament molt rendibles per un Estat que, per una banda, necessitava molta mà d'obra per a les dures tasques de reconstrucció del país i que, per l'altra, no tenia recursos financers suficients —ni la voluntat política— per assumir aquesta reconstrucció material.

Els BBTT eren les unitats militaritzades que, sota direcció castrense, servien per utilitzar els captius (presoners i presentats)

---

¹³⁹. RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 220; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 44, “Depósito de prisioneros...”.

¹⁴⁰. BOE núm. 224, “Decreto 28 mayo...” Per llegir el text complet, vegi's l'annex «Decret número 281 que estableix el dret al treball dels presos i dels presoners de guerra (28-5-1937)».

com a mà d'obra semiesclava en tot tipus de feines relacionades amb la guerra —desactivació, recuperació d'armament republicà i excavació de trinxeres per facilitar l'avenç de l'Exèrcit franquista—,¹⁴¹ la reconstrucció d'infraestructures —ponts, carreteres, xarxa ferroviària, canals d'aprovisionament d'aigua i aeròdroms—, tasques d'intendència —com podia ser descarregar trens— i el condicionament instal·lacions com podien ser esglésies, instal·lacions portuàries o edificis militars —entre les construccions d'ús castrense cal destacar les fortificacions (refugis i observatoris) properes a França i la millora de les vies de comunicació de la zona, la coneguda com a *Línea Pirineos*.¹⁴² Una bona mostra d'aquesta voluntat d'enviar presoners dels camps als batallons, i per tant la necessitat de certificar que el capturat estava en bones condicions físiques, la trobem en les fitxes concentracionàries d'aquests homes. Podem citar, per exemple, el cas de José Gironés Pla; en la fitxa concentracionària que se li va fer en el camp d'Aranda de Duero s'indicava que, a més d'haver estat vacunat els dies 9 i 17 de febrer del 1939, estava «*sano: al parecer (...) aptitud para el trabajo: apto para toda clase de trabajos*».¹⁴³ No obstant això, pel que fa als components d'aquestes unitats militaritzades, cal tenir molt clar que els batallons no servien per enquadrar tots els capturats, sinó només els classificats com a *desafectos leves (B)*, aquells de qui no es tenien dades suficients per catalogar-los definitivament (*Ad*) i, a partir de mitjan 1939, els *encartados* amb

---

¹⁴¹. BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Esclavos del franquismo...*, pàg. 86.

¹⁴². La Comisión de Fortificación de los Pirineos Orientales va començar les obres el 7 de setembre del 1939 amb els batallons núm. 11 (Flaçà), 20 (Girona), 63 (Vic), 124 (Lleida), 153 (Lleida) i 178 (Calafell). AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, "BBTT n° 11, 12, 50, 63, 66, 68, 78, 110, 115, 121. Diciembre y enero", 1939–1940. Bona part de la documentació sobre la construcció d'aquesta xarxa defensiva durant els anys de la Segona Guerra Mundial, es troba a l'Archivo Intermedio Militar Pirenaico de la Caserna d'El Bruc (Barcelona). Pot llegir-se una breu explicació sobre la construcció d'aquesta línia de contenció militar en el tram català dins: BARRIUSO BABOT, J.: *Camps de concentració i unitats disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco*, tesina, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, pàg. 64–68; i CLARA, J.: *Esclaus i peons...*, pàg. 91–94. Pel que fa al tram navarrès, llegeixi's BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Esclavos del franquismo...*, especialment pàg. 40–44 i 85.

¹⁴³. ANC, CPHB, C 1032, "Gironés Pla, José".

causes sobresegudes provisionalment o absolts en els consells de guerra i que encara estaven en edat militar.¹⁴⁴

La institució encarregada d'organitzar aquestes unitats era la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación.¹⁴⁵ En un primer moment (primavera del 1937) cada un d'aquests BBTT estava format per uns 700 presoners agrupats, normalment, en quatre companyies, però el gener del 1939, coincidint amb un moment en què s'havien capturat més de 70.000 homes a Catalunya i que encara no s'havia arribat a la frontera francesa,¹⁴⁶ el Cuartel General del Generalísimo va ordenar que:

*Los Batallones de Trabajadores organizados por la Inspección de Campos de Concentración y los que en lo sucesivo lo sean, tengan una plantilla de tropa de 200 hombres más de los que en la actualidad lo integran, ó, lo que es igual, un total de 900 hombres por Batallón.*¹⁴⁷

Aquest augment del nombre d'efectius va ser una simple modificació conjuntural producte de la intervenció de diversos factors. En primer lloc, la impossibilitat d'organitzar —amb unes mínimes condicions de vigilància, s'entén— més batallons ja que «*los prisioneros de estas Unidades, dependen a todos los efectos, de la Inspección de Campos de Concentración*».¹⁴⁸ En segon lloc, la limitació de recursos d'una Inspección de Campos que sempre estava

---

¹⁴⁴. ANC, CPHB, C 436, "Alcaraz Canovas, Francisco"; ANC, CPHB, C 440, "Alemany Montero, Isidro"; ANC, CPHB, C 653, "Capaces Cros, Miguel"; ANC, CPHB, C 661, "Cardona Carbonell, Víctor"; i ANC, CPHB, C 1966, "Simón Farrés, Gabriel".

¹⁴⁵. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 13, C 1945, Cp 2, "Memoria de la...".

¹⁴⁶. AGMA, ZN, A 15, L 15, C 1224, Cp 31, "Resumen de información del 15 al 31 de enero de 1939. SECRETO", 1939.

¹⁴⁷. AGMA, CGG, R 162, A 2, L 154, Cp 20, "Relativo a que los BB.TT. organizados y los que en lo sucesivo los sean, tengan una plantilla de tropa de 200 hombres más de los que la actualidad lo integran o sea un total de 900", 17-1-1939.

¹⁴⁸. AGMA, ME-MIR, C 24672, "Plantillas Batallones de Trabajadores", 1939.

supeditada, lògicament, a les necessitats bèl·liques dels cossos d'exèrcit que estaven a primera línia del front. I, en tercer lloc —i aquest factor ja no era simplement conjuntural sinó que és quelcom substancial per comprendre l'essència repressiva del *Nuevo Estado*— la voluntat política de no permetre que cap presoner pogués sortir en llibertat si no es tenia la certesa absoluta de la seva afecció —«*sin mácula*»— al règim franquista.

A mig camí entre la necessitat de continuar explotant els captius en el sistema de treball forçat dels BBTT i la manca de desenvolupament del dret/obligació al treball pels reclusos, al començament del 1938 es va crear el Servicio Nacional de Regiones Devastadas. Aquest organisme tenia com a principal objectiu utilitzar «*la mano de obra de los Prisioneros de Guerra, en las obras de reconstrucción y reparación de las poblaciones, edificios, instalaciones de toda clase, nuevas construcciones en sustitución de las desaparecidas y demás trabajos específicamente a su cargo, por la índole especial de su cometido*».¹⁴⁹

Dependent del Ministeri de Governació, la procedència del personal utilitzat i la similitud d'objectius amb els batallons de treballadors —presoners *Ad* i *B* i reconstrucció de danys de guerra, respectivament—, van fer que, en els darrers mesos de guerra i la immediata postguerra, la seva tasca es limités a la gestió dels batallons sol·licitats als comandaments militars, ja fos directament al camp de concentració o ja fos a la Inspección de Campos. La principal diferència respecte a la MIR era que Regiones Devastadas, com a organisme vinculat a l'administració civil i amb voluntat de funcionament un cop acabada la guerra, cobrava per la cessió de presoners a les institucions. En aquest sentit, l'establiment d'un

---

¹⁴⁹. AGMA, GMZ, C 3046, Cp 6, “Normas para emplear a los prisioneros de guerra en industrias”, 19-11-1938.

sistema de pagament per la utilització de mà d'obra presonera en els treballs forçats era un clar precedent del sistema de redempció de penes que posteriorment es va aplicar als reclusos.¹⁵⁰ A Barcelona, la delegació de l'SNRD tenia la seu a la Casa dels Canonges (carrer del bisbe, número 6, baixos); va començar a funcionar el 30 de maig del 1939 i entre els seus membres destacava el governador civil de la província i el comte de Montseny (president de la Diputació).¹⁵¹

Els batallons de treballadors no són el mateix, tanmateix, que el sistema de redempció de penes pel treball, que incloïa les colònies militaritzades; els batallons no estaven formats per «reclusos a qui faltava poca pena per complir», ni «*dada la transitoriedad de la mayor parte de los campos españoles, el desarrollo del trabajo prisionero estaba incorporado al ámbito carcelario a través del Patronato Central de Redención de Penas por el Trabajo*».¹⁵² Ni eren reclusos, ni redimien condemna: els presoners-treballadors —i posteriorment els presoners-soldats dels batallons disciplinaris de soldats treballadors— no estaven condemnats a cap tipus de pena, sinó que estaven a l'espera d'una classificació que determinés si havien de passar a disposició de l'auditoria de guerra o, en el cas dels *encartados*, esperar el sobreseïment definitiu de la causa. En

---

¹⁵⁰. Sobre l'explotació dels reclusos en el sistema de redempció de penes pel treball, llegeixi's ACOSTA BONO, G. (i altres): *El canal de los presos (1940-1962). Trabajos forzados: de la represión política a la explotación económica*, Crítica, Barcelona, 2004.

¹⁵¹. “La Comisión del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y de Reparaciones”, *LVE*, 26-4-1939; “La Comisión de Reparaciones”, *LVE*, 14-5-1939; “El Servicio Nacional de Regiones Devastadas, en Barcelona. Comenzará sus actividades el martes”, *SN*, 28-5-1939; i “Aumenta la actividad del Servicio de Regiones Devastadas” *SN*, 15-6-1939. Durant la guerra la Casa dels Canonges havia estat la seu de l'Institut d'Estudis Catalans que compartia l'espai amb l'Escola de Bibliotecàries i la Secció de Monuments Històrics del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat, AGDB, FC, L Q-325, E 12 “Secció de Monuments. Expedient general”, 1935–1938.

¹⁵². VILLARROYA i FONT, J.: “Passar comptes” dins RIQUER, B. (dir.): *Història, política, societat...*, pàg. 172; i NÚÑEZ DÍAZ-BALART, M.: “El dolor como terapia. La médula común de los campos de concentración nazis y franquistas”, *Ayer*, Madrid, núm. 57, 2005, pàg. 99, respectivament.

conseqüència, no podien redimir condemna perquè, simplement, aquesta no existia. Això no significa, però, que no fossin explotats laboralment en condicions de semiesclavitud.

Tot i que el decret número 281 va concedir el dret/obligació al treball als presoners —precedents dels camps i immersos en el procés classificador extrajudicial— i als presos —tancats a les presons i dependents de l'auditoria de guerra—, no va desenvolupar-ne la normativa.

En aquell context bèl·lic caracteritzat per la indefinició legal, l'enviament de presoners als batallons va aconseguir, per una banda, alleugerir la pressió demogràfica sobre els camps i, per l'altra, estabilitzar la situació penitenciària. A més, de retruc, va fer innecessària la regularització del dret al treball dels presos.

Durant l'any 1937, quan es va regularitzar l'ús dels presoners de guerra en els batallons, les autoritats *nacionales* estaven molt més preocupades pel problema concentracionari que no pas pel penitenciari. Però durant la tardor del 1938 la conjuntura era diferent: la batalla de l'Ebre tocava a la seva fi, ja s'insinuava la campanya final sobre Catalunya i els camps de concentració —i els batallons de treballadors— havien demostrat la seva capacitat per gestionar (classificar i explotar laboralment) les allaus de presoners provocades per la conquesta de molts quilòmetres de territori republicà. A finals del «*Segundo Año Triunfal*», la situació penitenciària —presons sobresaturades com a conseqüència de les classificacions negatives (*C* i *D*) fetes en els camps— tornava a ser un problema prioritari. Vistos els bons resultats obtinguts amb els presoners-treballadors dels BBTT, i recordant que «*el penado tiene una obligación estricta de trabajar*»,¹⁵³ el 7 d'octubre del 1938 es va

---

¹⁵³. PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *La solución que...*, pàg. 39.

crear el Patronato Central para la Redención de las Penas por el Trabajo, que perfeccionava el poc elaborat decret número 281 de maig del 1937.¹⁵⁴

Depenent de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones del Ministerio de Justicia, el Patronato desenvolupava el dret al treball dels presos anunciat el maig del 1937. Per fer-ho va crear un sistema pel qual els reclusos condemnats redimien dies de pena per dies treballats, sempre i quan fossin penats i no estiguessin pendents de sentència. Fixar el nombre de dies redimits pel treball era competència exclusiva del Patronato, que proposava...

*... al Gobierno, al fin de cada año, la condonación de tantos días de condena a favor de los reclusos que hayan trabajado como sea el número de días que hayan trabajado en efecto, con rendimiento real no inferior al de un obrero libre y hábil, según certificado expedido conjuntamente por los Directores de los Establecimientos penales y los jefes o directores de los trabajos, y que además acrediten intachable conducta por medio de acta de la Junta de Disciplina de los Establecimientos.*¹⁵⁵

Aquesta ordre no afectava ni els presoners de guerra —estiguessin en un camp o en un batalló—, ni els presos pendents de sentència judicial, ni als *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment.

---

¹⁵⁴. Sobre l'aplicació del sistema de redempció de penes pel treball a partir de l'anàlisi de Saragossa, pot llegir-se HEREDIA URZÁIZ, I.: "Redención de penas por el trabajo: entre la explotación y la re-ideologización", dins *VI Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Saragossa, 15–17 novembre 2006.

¹⁵⁵. BOE, 11 octubre 1938, "Orden 7 octubre 1938 (M. de Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Trabajo de los presos", 11-10-1938. Per llegir el text complet, vegi's l'annex «Ordre 7 d'octubre del 1938 establint el sistema de redempció de penes pel treball».

Inspirat pel jesuïta José Antonio Pérez del Pulgar,¹⁵⁶ i sota l'empara del director general de presons, Máximo Cuervo, el Patronato funcionava per mitjà d'un fitxer fisiotècnic on es recollia la informació essencial (personal i laboral) dels reclusos susceptibles d'acollir-se a la redempció de penes.¹⁵⁷ L'ordre del Ministeri de Justícia del 27 de desembre del 1938 establia el següent:

*... tendrán preferencia absoluta para ser colocados en dichas obras [de l'Estat, Diputacions i Ajuntament] los reclusos que se hallen condenados a penas más leves (...) quedando en todo caso prohibido, a partir de la publicación de esta Orden la utilización para el servicio interior de los Establecimientos de reclusos condenados a penas superiores a doce años y un día de reclusión temporal.*¹⁵⁸

Un cop els reclusos eren inclosos en la redempció de penes, era la direcció de cada presó l'encarregada de portar els comptes dels dies treballats.¹⁵⁹ Així, de la mateixa manera que veurem més endavant

---

¹⁵⁶. Madrid, 1875 – 1939. Era enginyer especialista en electrodinàmica, professor de l'Institut Catòlic de Artes e Industrias (ICAD) i fins a la guerra no va destacar-se en cap aspecte polític o social. El cop d'Estat del 18 de juliol el va sorprendre a Madrid on va poder refugiar-se a l'ambaixada belga abans de poder fugir a l'estranger (febrer del 1937), des d'on va desplaçar-se a Valladolid. A la ciutat castellana va organitzar cursets de capacitació laboral i un laboratori de recuperació de material electrònic. La seva feina com a impulsor i vocal del Patronato li van valer el nomenament, a títol pòstum el novembre del 1940, com a cavaller de la Gran Orden de Alfonso X el Sabio. Va morir a Madrid el 28 de novembre del 1939. Atès que la repressió penitenciària estava perfectament regulada dins l'ordre jurídic del *Nuevo Estado* —redempció de penes pel treball—, és relativament fàcil trobar referències a l'actuació d'aquest jesuïta en la premsa de l'època: “La redención de penas por el trabajo. Los talleres de Alcalá de Henares”, *LVE*, 2-8-1939; “Suplemento gráfico”, *LVE*, 6-8-1939; “Declaraciones del Padre jesuita Pérez del Pulgar”, *SN*, 3-9-1939; i “Misa por el P. Pérez del Pulgar”, *LVE*, 6-12-1939.

¹⁵⁷. En un primer moment aquells condemnats a menys de 12 anys i 1 dia de reclusió menor. PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *La solución que...*, pàg. 53.

¹⁵⁸. BOE, núm. 1, “Orden 27 diciembre 1938 (M. Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Trabajo de los reclusos; cumplimiento O. 7 octubre”, 1-1-1939.

¹⁵⁹. BOE, núm. 164, “Decreto 9 junio 1939 (Ministerio Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Redención de penas por el trabajo; aplicación de la libertad condicional”, 13-6-1939.

amb els presoners, es vinculava l'exploració laboral dels presos amb la seva moralització i reconversió espiritual, que implicava «arrancar (...) *el veneno de odio y antipatriotismo, sustituyéndolas por el amor mutuo y solidaridad estrecha entre los españoles (...) todo esto envuelto en un lenguaje de caridad paternal (...) tan nuevo, tan simpático y tan característico de la nueva legislación, que puede constituir un timbre de legítimo orgullo para ella*».¹⁶⁰ D'aquesta manera, la redempció del pres requeria interioritzar el dolor per poder purgar el pecat. Molt en la línia catòlica més tradicional, argumentava que l'expiació de la culpa havia d'anar acompanyada de la restitució material a la societat que havia estat amenaçada per l'actuació «*delictiva*» dels penats.

Malgrat les proclames que amb el sistema de redempció de penes s'acabava amb «*la ociosidad de los penados*»,¹⁶¹ aquest sistema estava pensat pel benefici de les autoritats i no pas pel benestar dels reclusos, ja que va permetre cobrir les necessitats de mà d'obra extremadament barata de l'administració pública (Estat, Diputacions i Ajuntaments) i de nombrosos empresaris particulars que sol·licitaven mà d'obra per tasques «*de utilidad pública o social*».¹⁶² Pel que fa a les peticions de l'administració estatal, s'especificava que s'havien de centrar en obres «*de necesidad pública y escaso rendimiento inmediato, que serían imposibles de acometer por la actual penuria de la "Hacienda Pública" si hubieran de hacerse exclusivamente con obreros libres*». En el mateix text es donava la pista sobre quin era el tipus de treball:

---

¹⁶⁰. PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *La solución que...*, pàg. 46.

¹⁶¹. PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *Ibidem*, pàg. 31.

¹⁶². Tot i que en els seus llibres confonen el treball forçós dels batallons amb el sistema de redempció de penes pel treball —presoners de guerra i presos, respectivament—, per veure el llistat d'algunes de les obres fetes amb mà d'obra penada llegeixi's LAFUENTE, I.: *Esclavos por la...*, especialment pàg. 327–334; i SOLÉ SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista...*, pàg. 72–79.

*... explotaciones mineras, explanaciones de ferrocarriles, carreteras o autopistas, encauzamiento de ríos, presas o pantanos, canales, etc.; plantaciones agrícolas en grande en España, Colonias de África, Colonias para habitaciones baratas, análogas a las que se han hecho en Italia (Littoria, Carbonia, etc.), explotaciones agrícolas o ganaderas, etc.*¹⁶³

Tornant al cas dels batallons de treballadors que enquadraven presoners i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment, l'explotació en condicions de semiesclavitud dels captius a través del treball forçat es va justificar mitjançant un discurs que ja s'havia anat estructurant abans de la guerra. En aquest sentit, el comandant Antonio Vallejo Nágera va desenvolupar un paper crucial. Era un reconegut psiquiatre que centrava les seves investigacions en la dissidència sociopolítica per estigmatitzar-la psicossocialment.¹⁶⁴ Sens dubte, era el màxim representant hispà d'una biopsiquiatria en expansió aquells anys. En els seus treballs publicats els anys trenta, afirmava que la raça era una adquisició cultural que havia arribat al seu zenit en l'època de cavalleria, quan un grup social (l'aristocràcia) havia assolit un tipus de govern basat en la disciplina militar. En ambients sociopolítics democràtics regits pel sentit plebeu de la burgesia i les classes baixes es degenerava el biotipus hispà —prototipus racial definit per tres valors: la religiositat, el patriotisme i la responsabilitat moral. Per salvar la hispanitat calia

---

¹⁶³. PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *La solución que...*, pàg. 42 i 51.

¹⁶⁴. Per un estudi en profunditat dels plantejaments de Vallejo Nágera, pot llegir-se VINYES, R.: "Construyendo a Caín. Diagnósis y terapia del disidente: las investigaciones psiquiátricas militares de Antonio Vallejo Nágera con presas y presos políticos", *Ayer*, Madrid, núm. 44, 2001; *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Temas de Hoy, Madrid, 2002; i HUERTAS, R., ORTIZ, C. (eds.): *Ciencia y fascismo*, Doce Calles, Madrid, 1998, pàg. 77–109.

apartar de la societat aquells individus que la posaven en perill, i això significava mantenir els *rojos* aïllats de la societat.

Seguint l'estela d'aquestes argumentacions pseudocientífiques, viciades pels apriorismes ideològics, les instruccions militars reservades del CGG eren contundents:

*Tres razones fundamentales existen para firmarnos (sic.) en la necesidad de que la mano de obra de los prisioneros de guerra debe ser utilizada en la reconstrucción de los pueblos destruidos por las hordas rojas: 1. El principio lógico y justo de que reconstruyan con su esfuerzo aquellos que destruyeron o ayudaron a destruir con su odio y cobardía; 2. La economía que para la Hacienda pública significa la baratura de la mano de obra de prisioneros; 3. La necesidad imperiosa de que los prisioneros no sean unos parásitos del Estado, cumpliendo a la vez el deseo del Caudillo que les ha concedido el derecho al trabajo que dignifica.*¹⁶⁵

Cal fixar-se que aquí es parlava del dret al treball dels presoners, però no feia cap referència a l'explotació laboral dels presos. El document és de mitjan juliol del 1938 i, com ja s'ha explicat en pàgines precedents, el sistema de redempció de penes pel treball no va començar a organitzar-se fins tres mesos més tard.

Els batallons no només van servir per utilitzar la ingent mà d'obra presonera en treballs forçats sinó que, segons les instruccions militars, també van ser concebuts com instruments per a «*la conquista espiritual de los que envenenados por teorías falsas hicieron posible*

---

¹⁶⁵. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 57, Cp 51, "Sobre la utilización de la mano de obra de los prisioneros en la reconstrucción de las Regiones Devastadas", 13-7-1938.

esta guerra civil.¹⁶⁶ Dit amb unes altres paraules, van servir per adoctrinar uns homes que es prejudicaven com a desafectes a la *Nueva España* i, al mateix temps, mostrar-los el «*destino que el Estado totalitario deparaba para sus súbditos indeseados*».¹⁶⁷ En conseqüència, els sergents i els alferes provisionals d'artilleria destinats als batallons de treballadors eren convenientment formats —sota l'advertència que «*toda negligencia en este aspecto es crimen de lesa Patria*»—¹⁶⁸ per reeducar els presoners-treballadors. Els cursos formatius d'aquests suboficials van començar a fer-se entre la primavera i l'estiu del 1938, ja que, segons s'informava en l'*Informe propuesta para crear un sistema de Inspección de batallones* del CGG, calia acabar amb la improvisació:

*Es indudable que los mandos de que han sido dotados dichos batallones y unidades de un modo forzosamente improvisado, sin homogeneidad alguna, (retirados de diversas procedencias, épocas y edades), con cuadros de oficialidad incompletos y estando los militares absorbidos por otras muchas necesidades de carácter preferente, es muy difícil que puedan existir en su régimen de servicio y de trabajo la justeza y unidad de criterio necesarias.*¹⁶⁹

Les acadèmies militars on es van impartir aquests cursos d'estiu estaven disseminades per tota la geografia *nacional*: Fuente Caliente (Miranda de Ebro), Toledo, Tauima (Melilla, seu del 1r terç de la Legión), Granada, Àvila, Riffien (Ceuta, centre del 2n terç de la Legión), Vitòria, San Roque (Cadis), Segòvia, Pamplona, Sant

---

¹⁶⁶. AGMA, ME, C 24615, "Instrucciones", 26-7-1938.

¹⁶⁷. NÚÑEZ DÍAZ-BALART, M.: "El dolor como...", pàg. 98.

¹⁶⁸. AGMA, ME, C 24615, "Fuentecaliente, 1er Curso para Sargentos Provisionales para Batallones de Trabajadores, Horarios, Enseñanza y Ordenes", 4-8-1938 – 5-5-1939.

¹⁶⁹. Citat dins BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Esclavos del franquismo...*, pàg. 80.

Sebastià, La Corunya, Sòria, Medina del Campo (Valladolid), Saragossa i Valladolid. El nombre de places disponibles oscil·lava entre les 300 i les 500; els cursos duraven dos mesos¹⁷⁰ i estaven destinats a sergents d'entre 30 i 40 anys i alferes d'entre 18 i 30 anys —amb preferència pels «*heridos en campaña y los que acrediten permanencias en el frente*» i els fills i germans de *caídos* o *mutilados*.¹⁷¹

Deixant de banda els temes més purament tècnics del programa, cal destacar l'apartat “Educación moral”, enfocat no només a la formació dels oficials com a tals —«*como debe ser ante sus inferiores un Sargento del Ejército (...) Su vida en sociedad y privada. Moralidad su autoridad y justicia. Del trato que debe dar a sus subordinados para hacerse querer y respetar*»—¹⁷² sinó també, i sobretot, a l'adoctrinament dels presoners-treballadors:

Lección 2ª: Psicología del soldado del Batallón de Trabajadores en la Guerra actual. Su ideología más generalizada. Su situación familiar. Su estado actual. Moral. Sus aspiraciones; Lección 3ª: La teoría marxista: sus distintas escuelas. Suposiciones en que se basan todas sin demostrarlas. El caso de Rusia como ejemplo de la imposibilidad de la implantación en la práctica, de la teoría marxista. En que ha quedado reducida la experiencia rusa. Causas del fracaso de la teoría marxista: la incredulidad en el orden moral y el materialismo en el orden social (...) Lección 5ª: Labor de

---

¹⁷⁰. AGMA, ME, C 24617, “Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación”, 1938.

¹⁷¹. El temps mínim de servei en primera línia de campanya era de 4 mesos. AGMA, ME, C 24615, “Fuentecaliente. Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación. Instrucción”, 14-7-1938; i AGMA, ME, C 24617, “Jefatura de movilización...”, respectivament.

¹⁷². AGMA, ME, C 24615, “Fuentecaliente, 1er Curso...”.

captación de los Sargentos en los Batallones de Trabajadores. 2º Por convencimiento. Tema de las sesiones doctrinales o instrucciones teóricas. El Movimiento Nacional frente al absurdo de no poder ser católicos en la nación que más católicos tiene y no poder ser españoles en España. Fin del Movimiento desde el punto de vista histórico: que España ocupe el puesto que por tradición le corresponde; Lección 6ª: Labor de captación de los Sargentos en los Batallones de Trabajadores. Temas de las sesiones teóricas (continuación). Fin del Movimiento en el orden social. El Fuero del Trabajo frente a la lucha de clases. Títulos I al XI del Fuero del Trabajo; Lección 7ª: Labor de captación de los Sargentos en los Batallones de Trabajadores. Temas de las sesiones teóricas (continuación). Fin del Movimiento en el orden económico. El Fuero del Trabajo frente al materialismo marxista. Política económica del Estado Nacional-Sindicalista. Títulos XI al XVI del Fuero del Trabajo; Lección 8ª: Labor de captación de los Sargentos en los Batallones de Trabajadores en los diferentes actos de la vida militar y privada. Circunstancias y ocasiones que debe aprovechar: ausencia de familia y carencia de noticia, victorias de nuestros frentes, desmanes del enemigo, comparación de ambas retaguardias en todos los aspectos, etc. etc. en ocasiones de comidas, entrega de prendas, listas, descansos del trabajo y durante él, provocando estas oportunidades cuando no se presenten (...) Lección 10ª: Disciplina en general, que lo mismo se practica en comunidad, en empresa que en familia y que constituyen el fundamento de la sociedad. Disciplina militar que diferencia un ejército de una masa de hombres. Modos

*de inculcarla; 1ª por autoridad que emana principalmente del propio merito (sic.), 2ª por convencimiento de las ventajas individuales y colectivas que reporta al observarlas; Lección 11ª: Teoría moderna del Estado. La vida es milicia, lo que es y será la nueva España siguiendo la ruta de su historia. Fe en sus destinos. Esperanza y anhelo de todo español que sea digno de su Patria.*¹⁷³

Aquests principis adoctrinadors i, sobretot, el fet d'aprofitar les situacions que facilitessin la captació dels presoners-treballadors —bàsicament les relacionades amb la possibilitat d'establir comunicació amb els éssers estimats— eren molt similars, per no dir idèntics, als que utilitzaven les autoritats penitenciàries amb els reclusos:

*Esa exaltación del amor familiar en los presos es el mejor aliado del Capellán de Prisiones para su obra misional, porque, indudablemente, el amor a la familia encamina hacia Dios (...) este primer período del abatimiento por un ansia enorme de consolación, ansia que debe ser aprovechada por el Capellán para cumplir con un deber de caridad, primero, y para atraer a aquella alma hacia la única y eterna fuente de verdadero consuelo.*¹⁷⁴

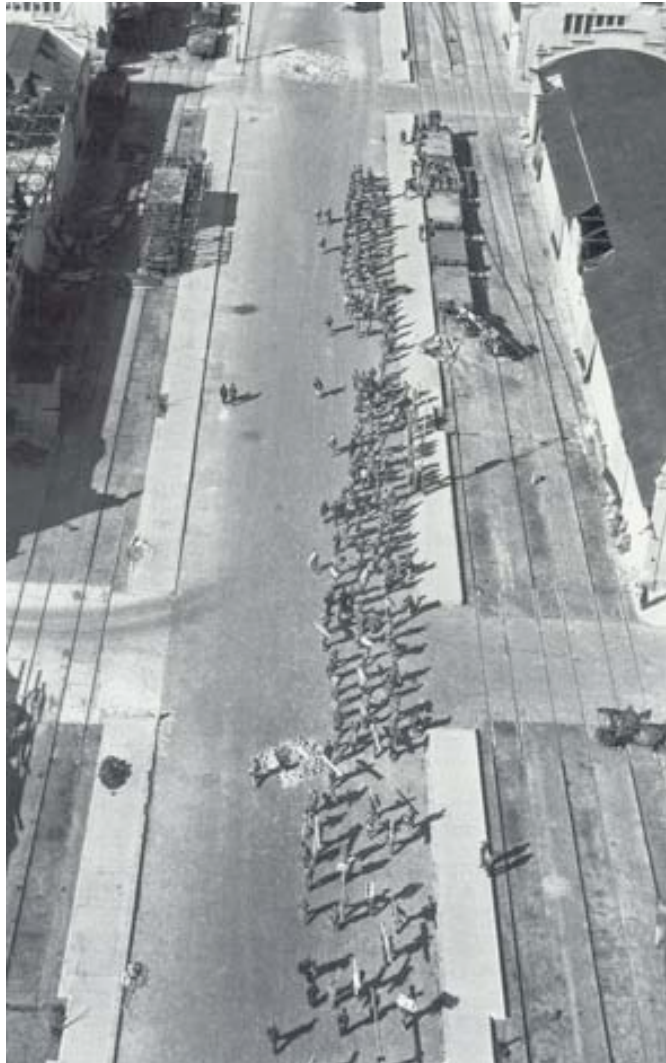
---

¹⁷³. AGMA, ME, C 24615, "Ibídem" . El destacat és meu.

¹⁷⁴. TORRENT, M.: *¿Qué me dice...*, pàg. 36 i 38. El subratllat és meu.

Un cop acabat el curs, aquests suboficials eren enviats ràpidament a uns batallons normalment mancats d'oficialitat militar.¹⁷⁵

IL·LUSTRACIÓ 17: BBTT al port de Barcelona (4-2-1939)

Font: AGENCIA EFE: *Imágenes inéditas de la Guerra Civil (1936-1939)*, Efe, Madrid, 2002. Autor: desconegut

---

¹⁷⁵. Per citar només un cas, el sergent Clemente Huidobro Marquina (llicenciat a Fuente Caliente el setembre del 1938) va ser enviat al batalló número 156 destinat a la reconstrucció de ponts a l'Arboç (Tarragona). AIMP, CGRM(A), C 19, E 64, "Relación nominal del personal del BBTT n° 156. Lérida", 1939.

Com que els batallons formaven part de la dinàmica concentracionària, les autoritats militars van utilitzar-los per castigar extrajudicialment els captius, assegurant-se que no fossin veïns de la localitat on estaven treballant i, si era possible, ni tant sols de la província. Una bona mostra d'aquesta política és aquest telegrama del CGG del 2 de febrer del 1939:

Con el fin de normalizar los trabajos de descarga de mercancías en puerto Barcelona. Ruego V. E. ordene a Coronel Inspector Campos de Concentración de Prisioneros de Guerra envíe a dicha ciudad a disposición Comandante Marina de doscientos prisioneros, que no sean catalanes, de condiciones adecuadas, donde serán encuadrados por fuerzas de Infantería Marina.¹⁷⁶

Aquesta voluntat de dispersió dels presoners–treballadors per localitats que estiguessin lluny de la seva residència d'origen era evident. Això ens permet entendre perquè els captius que, després de ser classificats desfavorablement, ingressaven a les presons de Barcelona durant el 1939 i bona part del 1940 —perquè els seus BBTT estaven treballant a les comarques barcelonines— no fossin veïns de la ciutat. Entre els centenars d'expedients penitenciaris consultats podem citar, a tall d'exemple, els casos de Regulo Alarcón Crespo, Celestino Simón Bonet i José Dupart Urtega. El primer era natural de Lacuèlamos (Ciudad Real), veí de Las Abesas (Cuenca), i va ingressar a la Model el 6 de novembre del 1939 procedent del batalló de treballadors número 66 (El Prat de Llobregat). El segon havia nascut

---

¹⁷⁶. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 55, Cp 48, “Sobre destino de 200 prisioneros para la Compañía de Marina de Barcelona”, 2-2-1939. Subratllat en l'original. En aquest cas, els presoners que van acabar venint procedien del camp de Miranda de Ebro i no eren catalans. Com pot veure's en la il·lustració precedent aquest batalló va començar a treballar a les instal·lacions portuàries de la ciutat el 4 de febrer. Per veure un testimoni gràfic de l'estat del port barceloní després de 30 mesos de guerra, vegi's a l'annex documental «Efectes dels bombardejos al port de Barcelona (febrer 1939)».

a Fígols (Barcelona), era veí de Gironella i va ingressar a la presó habilitada d'El Cànem el 17 de febrer del 1940 procedent del batalló número 178 (tenia la plana major a Serós, a Lleida, però la 4a companyia estava destinada a Barcelona). Pel que fa a José Dupart, era natural i veí de Sestao (Biscaia) i va ingressar al Palau de les Missions el 22 d'abril del 1940 procedent del batalló número 26, que tenia la 1a companyia a la Maestrança d'Artilleria de Barcelona.¹⁷⁷

Els batallons estaven dotats d'una plana major,¹⁷⁸ diverses companyies —entre tres i cinc en funció del nombre de presoners—treballadors del moment— que no tenien perquè residir a la mateixa localitat que la PM i un comandament militar format, teòricament, per «1 Jefe, 1 Capitán, 8 Oficiales Subalternos, 1 Oficial Médico, 1 Capellán, 17 Suboficiales».¹⁷⁹ Pel que fa a la tropa de vigilància —«soldados de escolta»—, podia oscil·lar entre el 10 i el 20% del total dels presoners.¹⁸⁰ La constant creació de nous batallons per explotar laboralment la ingent massa de presoners i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment que atapeïen els camps —l'1 de juliol de l'*Año de la Victoria* hi havia 93.096 homes enquadrats en algun del 137 batallons operatius aquell dia—,¹⁸¹ va fer que moltes vegades els batallons presentessin evidents mancances, tant de personal (d'oficials o de tropa de custòdia) com de material:

*En el asunto del vestuario hay más deficiencias,
especialmente en el calzado, que es una necesidad casi*

---

¹⁷⁷. ANC, CPHB, C 428, “Alarcón Crespo, Regulo”; ANC, CPHB, C 1966, “Simón Bonet, Celestino”; i ANC, CPHB, C 811, “Dupart Urtega, Jorge”, respectivament.

¹⁷⁸. «*La Plana Mayor de cada Batallón, siga los desplazamientos del mismo, estando siempre lo más próxima posible a la residencia de sus compañías*», AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1216, Cp 70, “Informe sobre los Batallones de Trabajadores”, 1939.

¹⁷⁹. AGMA, GMZ, C 3046, Cp 3, Doc. 1, “Disposiciones que regulan la clasificación y evacuación de los prisioneros”, 1938–1939.

¹⁸⁰. AIMP, CGRM(A), C 19, E 61, “Incorporación al BBTT n° 125 de 42 cabos de escolta. Manresa”, 1939.

¹⁸¹. AGMA, ZN–MIR A 35, L 12, C 1944, Cp 4, “Estados de fuerza de Baleares, Canarias, Melilla y BBTT y Unidades Especiales”, 1939.

*general. Estas fuerzas, están sometidas a desplazamientos diarios de algunos kilómetros, lo que hace que le calzado tenga poca duración. No se les ha entregado más que una muda, y escasean de jabón para el lavado de ropa. En algún Batallón han recibido recientemente tiendas, en otros las han recibido en enero, estando casi todos pendientes de envío de los pedidos cursados. Sería conveniente la entrega de dos mudas.*¹⁸²

Això va fer que el Ministerio del Ejército decretés, el 22 de desembre del 1939, que a partir d'aquella data els batallons de la 4a RM estiguessin formats per «1 brigada auxiliar, 6 sargentos, 19 cabos, 1 corneta [y] 126 soldados».¹⁸³ No obstant això, la manca d'efectius d'escorta perdurava el gener del 1940. Concretament, al batalló número 26 li mancaven 38 soldats; al 66, 56; al 110, 53; al 134, 34; al 136, 47; al 147, 51; al 156, 63; i al 178, 51.¹⁸⁴

La gran quantitat d'homes que estaven enquadrats en BBTT, sobre els quals no requeia cap tipus de condemna judicial, ens evidencia que la voluntat del franquisme de castigar extrajudicialment va superar, fins i tot, les mateixes capacitats logístiques del *Nuevo Estado*. Malgrat aquestes limitacions no es va voler renunciar a la possibilitat d'atemorir i aconseguir la submissió total d'una gran part de la població, que se suposava no afecta.

Com passava amb l'emplaçament dels camps de concentració, la principal preocupació de les autoritats militars no era que el recinte on estaven els presoners-treballadors complís unes mínimes

---

¹⁸². AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1216, Cp 70, "Informe sobre los...".

¹⁸³. AIMP, CGRM(A), C 15, E 14, "Cuerpos en general. BBTT (abril – mayo 1940)", 1939–1940.

¹⁸⁴. AIMP, CGRM(A), C 21, E 43, "BBTT. Marzo", 1940.

condicions d'habitabilitat —bàsicament un bon subministrament d'aigua potable i espai suficient per evitar l'amuntegament d'homes—, sinó que el recinte reunís «*las debidas condiciones de seguridad*».¹⁸⁵ Segons consta en els respectius informes mensuals remesos a la Capitanía General de la Regió Militar corresponent —pel cas català la 4a—, aquesta obsessió per la seguretat va fer que una de les principals demandes dels batallons, juntament amb l'enviament de més efectius d'escorta —«*Siendo escaso el número de escoltas de que dispone el mencionado Batallón, interesa sean destinado el personal necesario para la custodia de los expresados trabajadores*»—,¹⁸⁶ fos l'enviament urgent de personal mèdic per millorar una atenció sanitària deficient, que repercutia negativament en el bon desenvolupament del treball.¹⁸⁷

Retornant al tema de l'allotjament dels BBTT, si aquests estaven treballant en una localitat que disposava d'un camp de concentració, a vegades els presoners-treballadors eren allotjats en el recinte concentracionari. Ara bé, com que una de les principals característiques dels batallons era que s'anaven movent d'un lloc a un altre, segons les necessitats del moment, l'allotjament en camps era circumstancial. Una bona mostra d'aquest fet el trobem en el cas de la ciutat de Reus. Tot i que a finals del 1939 hi havia un camp de concentració en funcionament (a l'Escola de Treball) les dues companyies i una plana major dels tres BBTT que estaven treballant a la localitat estaven allotjades fora del camp. Concretament, en una

---

¹⁸⁵. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 71, "Sobre concesión de 200 prisioneros para la Comisión Provincial de Requisa de Chatarra de Barcelona", 1939.

¹⁸⁶. En aquest cas, la sol·licitud l'havia fet el batalló número 12 després de rebre 200 presoners del camp d'Horta per treballar en la reconstrucció d'esglésies de Barcelona. AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, "BBTT. Diciembre y enero", 1939-1940. Subratllat en l'original. Per veure el llistat de BBTT receptors de presoners-treballadors d'Horta, vegi's l'apartat «Els batallons de treballadors d'Horta».

¹⁸⁷. AIMP, CGRM(A), C 12, E 44, "Organización del Regimiento de Fortificaciones nº 2 y 3", 1939; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 47, "BBTT 50. Marzo", 1940. En aquest segon cas, l'informe de març del 1940 indicava que la necessitat d'un metge era una necessitat «*muy urgente*» des de l'octubre del 1939.

excaserna de la Guàrdia Civil, a la fàbrica Industrial Harinera i en un edifici del raval de Sant Pere.¹⁸⁸ Així mateix, malgrat la presència de batallons treballant-hi, ni a Banyoles, ni a Sant Vicenç de Castellet, ni a Martorell hi havia camps de concentració.¹⁸⁹ El pas de les rues de captius per la ciutat feia públic, per una banda, el poder dels vencedors i, per l'altra, la misèria d'uns vençuts sobre els quals ni tant sols pesava cap condemna judicial; simplement, se sospitava que no eren *afectos*.

A tall d'exemple de mobilitat d'aquests batallons dins la 4a Regió Militar (Catalunya), podem citar els casos dels BBTT números 50 i 110.

Pel que fa al primer, l'1 de febrer del 1939 estava a les Borges Blanques, tenia 1.038 presoners–treballadors i estava arreglant pistes i ponts; l'1 de maig enquadrava 984 homes i estava a Igualada arreglant ponts de la carretera que unia la ciutat amb Barcelona; el primer de juliol continuava al mateix lloc i amb la mateixa tasca, però amb 911 homes; i, finalment, l'1 de gener del 1940 estava a Pons amb 553 individus.

Pel que fa al segon, l'1 de febrer del 1939 estava a Binèfar i enquadrava 474 individus que treballaven en la desactivació de municions; l'1 de maig estava a Lleida i estava format per 499 homes; el 3 d'octubre continuava a Lleida, però ara amb només 351 efectius; el Dia de Tots Sants els 302 presoners–treballadors del batalló havien estat enviats a Gandesa; i, finalment, el primer de març del 1940 els

---

¹⁸⁸. ACBC, CM, L 5981, “Febrero 1940. N° 155”, 10-2-1940.

¹⁸⁹. ACBC, CM, “Libro 1. Salidas... N° 1.554”, 21-9-1939; ACBC, CM, “Libro 1. Salidas... N° 380”, 28-3-1940 ACBC, CM, “Libro 2. Entradas... N° 163”, 8-2-1940. En el cas de Banyoles, el camp de concentració de Reus va enviar-hi 227 treballadors el 21 de setembre del 1939; al batalló de Sant Vicenç de Castellet (número 121) el camp reusenc va enviar-hi 268 presoners–treballadors el 28 de març del 1940; pel que fa al batalló destinat a Martorell va enviar-hi 100 homes el 8 de febrer del mateix any.

348 homes que encara formaven el batalló estaven a Artesa de Segre recuperant material de guerra.¹⁹⁰

La progressiva reducció del nombre de presoners–treballadors, especialment evident a partir del juliol del 1939, era la lògica conseqüència de l'arribada dels avals que permetien la correcte classificació dels *Ad*. Un cop confirmada la classificació, aquests homes o bé eren deixats en llibertat, o bé eren enviats a la presó. El caràcter itinerant dels batallons, combinat amb la manca d'efectius d'escorta —«*Según me informa dicho Jefe, el mencionado Batallón [12 a Molló] que tiene un efectivo de 900 trabajadores, solo tiene una escolta de 15 soldados, es decir que no llega ni siquiera al 10% considerado siempre como mínimo*»—,¹⁹¹ feia que, malgrat els esforços de les autoritats, les desercions als BBTT que treballaven a prop de la frontera fossin constants. Segons el Govern Militar de Girona, l'abril del 1940 havien desertat 20 presoners–treballadors dels batallons que treballaven a la zona i el mes de maig la xifra va augmentar fins a 83. Els BBTT en qüestió eren els números 11, 12, 63, 78, 110, 115 i 136.¹⁹²

El mecanisme habitual per reforçar la seguretat era traspasar militars d'una unitat a una altra, sempre que les circumstàncies ho permetessin i amb els passaports pertinents.¹⁹³

---

¹⁹⁰. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 40, “Estados de fuerzas, armamento, material, etc. de BBTT”, 1939; AIMP, CGRM(A), C 5, E 51, “BBTT. Relación nominal de los señores jefes, oficiales y suboficiales que forman parte en la unidad 50”, 1939; AGMA, GMZ, C 3051, Cp 6, “Situación de Fuerzas. Batallones de Trabajadores y Orden Público”, 1939; AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, “BBTT n° 11...”; AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 40, “Estados de fuerzas...”; AIMP, CGRM(A), C 7, E 2, “BBTT. Estado de fuerza y situación de la unidad 110”, 1939; AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, “BBTT n° 11...”; AIMP, CGRM(A), C 19, E 56, “Incorporación en el BBTT n° 110 del sargento Ángel López Ortiz”, 1939; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 51, “BBTT 110. Marzo”, 1940.

¹⁹¹. AIMP, CGRM(A), C 20, E 22, “Deserciones BBTT”, 1940.

¹⁹². AIMP, CGRM(A), C 20, E 23, “Deserciones BBTT. Febrero a mayo”, 1940.

¹⁹³. AIMP, CGRM(A), C 19, E 79, “Presta servicio en el BBTT n° 121 el alférez Antonio Aymerich Sánchez”, 1939.

IL·LUSTRACIÓ 18: Passaport d'un sergent (21-10-1939)

Font: AIMP, CGRM(A), C 19, E 79

A Catalunya, l'1 de juliol del 1939 hi havia 13.594 presoners–treballadors (classificats com a *Ad* i *B*) i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment, enquadrats en vint batallons de treballadors.¹⁹⁴

TAULA 1: BBTT a Catalunya el juliol del 1939

NÚM. BATALLO	RESIDÈNCIA PLANA MAJOR
12	Barcelona
50	Igualada (Barcelona)
66	Girona
69	Horta de Sant Joan (Tarragona)

¹⁹⁴. AGMA, ZN, MIR A 35, L 12, C 1944, Cp 4, 1939; i AIMP, CGRM(A), C 5, E 40, "BBTT. Telegrama oficial pidiendo situación de los BBTT y las unidades de los trabajadores", 12-7-1939.

NÚM. BATALLÓ	RESIDÈNCIA PLANA MAJOR
110	Lleida
115	Figueres (Girona)
121	Lleida
122	Manresa (Barcelona)
125	Manresa (Barcelona)
127	Tàrrrega (Lleida)
134	Centelles (Barcelona)
136	Tarragona
140	Les Borges Blanques (Lleida)
147	Cervera (Lleida)
150	El Prat de Llobregat (Barcelona)
156	Lleida
162	Mataró (Barcelona)
164	Lleida
177	Vilafranca del Penedès (Barcelona)
178	Lleida

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA, ZN-MIR; i AIMP, CGRM(A)

L'afany per rendibilitzar el treball forçós dels presoners, i al mateix temps buidar els CC, va fer que, el febrer del 1940, a Catalunya el nombre de batallons augmentés fins a 24.¹⁹⁵

TAULA 2: BBTT a Catalunya el febrer del 1940

NÚM. BATALLÓ	RESIDÈNCIA PLANA MAJOR
-------------------------	-------------------------------

¹⁹⁵. AIMP, CGRM(A), C 21, E 40, "Inspección de prisioneros de fuerza", 1940.

NÚM. BATALLÓ	RESIDÈNCIA PLANA MAJOR
11	Figueres (Girona)
12	Sant Joan de les Abadesses (Girona)
50	Ponts (Lleida)
63	Camprodon (Girona)
66	El Prat de Llobregat (Barcelona)
68	Torelló (Barcelona)
78	Girona
110	Gandesa (Tarragona)
115	Bonmatí (Girona)
121	Reus (Tarragona)
122	Manresa (Barcelona)
124	Palau-savardera (Girona)
125	Manresa (Barcelona)
134	Martorell (Barcelona)
136	Sant Vicenç de Castellet (Barcelona)
140	Barcelona
147	Manresa (Barcelona)
150	El Prat de Llobregat (Barcelona)
156	L'Arboç (Tarragona)
162	Pontmajor (Girona)
163	Xerta (Tarragona)
164	Montcada (Barcelona)
177	Vilafranca del Penedès (Barcelona)
178	Seròs (Lleida)

Font: elaboració pròpia a partir d'AIMP, CGRM(A)

El març d'aquell mateix any el batalló número 164 s'havia fusionat amb el 140. L'abril següent el batalló número 66 havia estat enviat a Arcos (Sòria), el 78 a Torroella de Montgrí (Girona), el 110 a

Artesa de Segre (Lleida), el 122 a Sant Joan de Vilatorrada (Barcelona) i el 150 a Sigüenza (Guadalajara); el número 164 s'havia fusionat amb el 140 el març.¹⁹⁶ Recordem que el fet que la plana major estigués a les localitats citades no significa que les respectives companyies estiguessin en el mateix lloc. Solia ser habitual que les PM dels batallons residissin en algun punt allunyat uns quants quilòmetres del lloc on estaven treballant les seves companyies.

3.3.3. ELS BATALLONS DE TREBALLADORS I LA PREMSA

Deixant de banda que l'ús de presoners-treballadors va ser importantíssim, tant quantitativament com qualitativament, per a la reconstrucció d'infraestructures danyades per la guerra, l'explotació d'aquesta mà d'obra en condicions de semiesclavitud també va servir perquè la premsa fes propaganda de les bondats del *Nuevo Estado*.

Era un discurs perfectament organitzat. El primer pas era denunciar la suposada incapacitat de les autoritats republicanes (Estat o Generalitat) per conservar les infraestructures abans de la «*liberación*», obviant que la guerra havia condicionat qualsevol intervenció de l'administració pública:

*Los rojos (...) volaron puentes y trozos de carretera, en distintos sectores. Si a ello se agrega que en lo últimos tres años la Generalidad había olvidado totalmente practicar los trabajos propios de conservación de carreteras, fácilmente se comprende que el estado en que se encuentran las de Barcelona dista mucho de ser el que debería.*¹⁹⁷

---

¹⁹⁶. AIMP, CGRM(A), C 15, E 13, "Relación de "Subinspecciones depósitos y hospitales de prisioneros y BBT", 1940

¹⁹⁷. "La reparación de carreteras y caminos provinciales", *LVE*, 26-4-1939.

Però no només es criticava la capacitat per mantenir les infraestructures, sinó que també s'acusava les autoritats republicanes d'haver negligit en la conservació del patrimoni històric i arqueològic amb casos tan emblemàtics com, per exemple, les excavacions dels jaciments romans d'Empúries:

*Después de proceder a los destrozos causados por los rojos y a la limpieza de la suciedad que amontonó el marxismo en dichos lugares, orgullo de Cataluña por la belleza de sus paisajes y las tradiciones, y riquezas artísticas y arqueológicas que encierran.*¹⁹⁸

Els diaris franquistes silenciaven que aquestes excavacions les havia començat, abans de la proclamació de la República, la Diputació Provincial de Barcelona i que, durant la guerra (entre febrer i octubre del 1937), la Generalitat hi havia destinat quatre partides trimestrals de 5.000 pessetes (és a dir, 20.000 pessetes en un any).¹⁹⁹

Però, sens dubte, l'eix central d'aquest discurs propagandístic, difós a través dels diaris, era la denúncia de la destrucció causada pels *rojos* en la seva «*criminal huída*». Es feia amb titulars efectistes del tipus: «*Los daños causados por las turbas marxistas en las vías de comunicación de la provincia*», «*La última ignominia de los rojos. La destrucción total de carreteras*» i «*El daño causado por los rojos en los pueblos de la provincia*».²⁰⁰ Acusació genèrica complementada amb l'enumeració de casos particulars com, per citar només dos exemples: «*En la Pobra de Lillet, los rojos han destruido e incendiado las*

---

¹⁹⁸. “Continúan las excavaciones”, *SN*, 9-6-1939. Per les intervencions arqueològiques durant la postguerra, llegeixi's GRACIA ALONSO, F.: “Arqueología de la memoria. Batallones disciplinarios de soldados-trabajadores y tropas del ejército en las excavaciones de Ampurias (1940–1943)” dins MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQÜÉS, J.: *Una inmensa prisión...*, pàg. 37–59.

¹⁹⁹. AGDB, FC, L Q–276, E 69, “Excavacions a Empúries”, 1938; i AGDB, FC, L Q–329, E 84 “Excavacions d'Empúries. Expedient general”, 1938.

²⁰⁰. *SN*, 26-4-1939; *LVE*, 6-6-1939; i *LVE*, 4-8-1939, respectivament.

*fábricas, volado los puentes, cortado las carreteras e inutilizado la línea férrea de Manresa a Berga» o «Las hordas marxistas que aterrorizaban el pueblo de Vilanova de Saus (sic.). Saquean, destruyen e incendian la finca “Tortades”, devastando su riqueza forestal».*²⁰¹

El següent pas era publicitar l'actuació fiscalitzadora de l'Estat «*en acusación contra los rojos*».²⁰² Per últim, es publicaven els llistats de les inversions fetes per l'Estat en matèria de reconstrucció.²⁰³

Podríem considerar que aquesta campanya va tenir com a punt àlgid l'exposició pública —a la històrica llibreria Bastinos del carrer Pelai— del mapa fet pel Servicio Militar de Puentes y Caminos sobre les infraestructures danyades.²⁰⁴ El Servicio Militar de Puentes y Caminos de Catalunya havia quedat constituït, per ordre del CGG, el 20 d'abril a partir de l'aprofitament dels elements que tenia el Servicio Militar de Puentes y Caminos de l'antic Exèrcit del Nord. Depenia de la Capitanía General de la 4a RM i per aquelles dates (abril del 1939) enquadrava 8.125 presoners–treballadors distribuïts en deu batallons.²⁰⁵

Finalment, els rotatius de l'època obviaven, com a norma general i amb comptadíssimes excepcions, l'ús de presoners–treballadors en la reconstrucció de carreteres i infraestructures. Un bon exemple d'aquest silenci oficial sobre la utilització dels BBTT:

---

²⁰¹. SN, 23-3-1939; i SN, 29-3-1939.

²⁰². “Perdidas y destrucciones por valor de 21 millones y medio”, LVE, 13-8-1939.

²⁰³. “Los presupuestos de reconstrucción de varios caminos y puentes, aprobados”, SN, 8-7-1939; “En la sesión celebrada ayer fueron aprobados numerosos presupuestos de obras”, LVE, 22-7-1939; i “La reparación de los daños causados por la horda roja”, LVE, 1-10-1939.

²⁰⁴. “Un plano de los daños causados por los rojos en los caminos y puentes”, LVE, 5-12-1939; i “Exposición de un plano hecho por el Servicio Militar de Puentes y Caminos”, SN, 6-12-1939.

²⁰⁵. AIMP, CGRM(A), C 12, E 37, “Organización servicios militares de puentes y caminos de Catalunya”, 1939; i AIMP, CGRM(A), C 12, E 39, “Servicio militar de puentes y caminos”, 1939.

*Quiero aprovechar este momento para destacar la admirable labor desarrollada por los ingenieros militares, y la compenetración sincera y fervorosa que en todo momento ha existido entre ellos y los ingenieros civiles.*²⁰⁶

IL·LUSTRACIÓ 19: Un batalló de treballadors a *La Vanguardia Española*

Font: *La Vanguardia Española* (30-4-1939). Autor: Sagarra

Com pot veure's en la il·lustració precedent, algunes de les escasses referències a l'ús de captius en les tasques de reconstrucció les trobem, sorprenentment, en el suplement fotogràfic de *La Vanguardia Española* —«Notas Gráficas», posteriorment «Suplemento gráfico»—, que el 30 d'abril del 1939 acompanyava l'edició d'aquell diumenge amb la fotografia i el text que pot llegir-se.²⁰⁷

Curiosament, aquesta referència a l'ús de presoners-treballadors va publicar-se l'endemà que els 3.600 homes que

²⁰⁶. “El ministro de Obras Públicas hace un resumen de la importantísima labor preparada, que ha de comenzar en breve. Interesante labor de Gobierno”, *LVE*, 28-6-1939.

²⁰⁷. “Los puentes que los rojos destruyeron”, *LVE*, 30-4-1939.

formaven els batallons 168, 169, 170 i 171 sortissin del camp de concentració de la ciutat (Horta) en destinació a Oviedo, Biscaia, Osca i Terol, respectivament.²⁰⁸ També podem citar el text que acompanyava el reportatge fotogràfic sobre la feina feta pel Servicio Militar de Puentes y Caminos: «*Desde la ocupación de Cataluña hay terminadas noventa y seis de estas obras definitivas [ponts i camins destruïts durant la guerra] y están en construcción sesenta y una. Trabajan seis compañías de zapadores y diez batallones de trabajadores: unos nueve mil hombres*».²⁰⁹

Els batallons també podien ser citats en motiu de la inauguració d'algunes de les obres reconstruïdes, sobretot si l'acte estava presidit pel ministre d'obres públiques:

Esperaban al general a la entrada de Suria, el coronel de Ingenieros, señor La Llave, ingeniero jefe de Obras Hidráulicas, Autoridades locales, representaciones de Falange, Organizaciones Juveniles y toda la población en masa, tributándole una entusiasta recepción.

Un destacamento de Ingenieros, un batallón de trabajadores y secciones de milicias de Falange y de las Organizaciones Juveniles, que se hallaban formadas a la entrada del puente que iba a inaugurar, tributaron honores al general.

Ayer por la mañana tuvo efecto en la vecina población de Martorell el solemne acto de proceder a la inauguración del nuevo puente construido sobre el río Noya por el Servicio Militar de Puentes y Caminos de Cataluña, en

---

²⁰⁸. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 57, Cp 51, "Sobre utilización de..."; AGMA, CGG, R 162, A 2, L 154, Cp 19, 1939; i AGMA, CGG, R 308, A 12, L 654, Cp 233, 1939.

²⁰⁹. "Servicio Militar de Puentes y Caminos", *LVE*, 8-9-1939.

substitución del que el día 23 de enero de 1939 era volado por la barbarie y la dinamita roja.

(...) El trabajo se ha hecho con prisioneros de los batallones de trabajadores número 108, 134, 125, 147 y 177.

Lo que significa el puente reconstruido y sus principales características (...) La realización ha sido ejecutada por tropas del batallón de antiguos zapadores de Falange y por los de trabajadores números 12 y 162.²¹⁰

Evidentment, el centre de la notícia no era l'ús de presoners de guerra —i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment— sinó la reparació del dany i el fet que amb les obres el *Nuevo Estado* afrontava «[no sólo] *un importante mejoramiento de la ciudad, sino algo que es todavía más necesario en estos momentos de restauración: representa el trabajo para muchos millares de obreros que hoy lo necesitan, y una inyección de vitalidad importantísima para las actividades habituales de Barcelona*». ²¹¹

El silenci oficial generalitzat —des de les pàgines de la premsa de l'època, s'entén— sobre l'ús de presoners-treballadors va ser especialment remarcable quan des de l'apartat “Información nacional” es va comentar que en la reconstrucció de Terol «*la Comisión provincial de reconstrucción, que preside el general Varela, actúa con gran intensidad*». ²¹² Aquesta notícia no explicava que, precisament, aquestes obres les van fer els integrants del batalló número 171,

---

²¹⁰. “Se inauguró en Suria el puente, volado por los rojos”, *SN*, 30-5-1939; “El ministro de Obras Públicas inauguró solemnemente ayer el nuevo puente de Martorell. Los actos de Martorell”, *LVE*, 4-2-1940; i “El ministro de Obras Públicas inauguró el nuevo puente de Sarriá de Ter”, *LVE*, 6-2-1940.

²¹¹. “Ayer”, *LVE*, 28-10-1939.

²¹². “Teruel va a ser reconstruido”, *SN*, 4-10-1939.

format íntegrament, amb presoners del camp d'Horta.²¹³ L'única referència, implícita, sobre l'explotació d'aquests homes data del febrer del 1940, quan s'informava que «*en la reconstrucción de la ciudad trabajarán desde fecha muy próxima 1.500 obreros, casi todos ellos reclusos acogidos a la ley de redención de penas por el trabajo. Al otro lado del viaducto se construirá un gran campamento para alojarlos. Trabajarán, además, otros imponentes contingentes de obreros*».²¹⁴ Quelcom més il·lustratiu passava amb les obres de reconstrucció d'Osca, on va ser enviat el batalló 170, format també a Horta.²¹⁵ En aquest cas el mutisme va ser total:

*El Manicomio de esta ciudad, que fue uno de los gloriosos reductos de la capital durante el asedio rojo, va a ser reconstruido por cuenta del Estado. Los dementes serán trasladados a otro edificio que reúna las debidas condiciones, e inmediatamente comenzará la reconstrucción. Han comenzado ya a reconstruirse otros edificios de Huesca y pronto se iniciarán las obras del nuevo Hospital Provincial.*²¹⁶

Possiblement aquest silenci sobre el protagonisme dels BBTT en les tasques de reconstrucció dels danys de la guerra s'explica pel fet que, a diferència del que passava amb el sistema de redempció de penes, aquesta explotació laboral d'homes sobre els quals no requeia cap acusació formal —més enllà de la sospita de la no afecció al *Nuevo Estado*, ja fos via aval o sobreseïment provisional de la causa— era totalment alegal i difícilment justificable a través de la premsa. El

---

²¹³. AGMA, GMZ, C 3055, Cp 9, "Anticipos a los BBTT", F 33, 34 i 37, 11-5-1939.

²¹⁴. "El futuro Teruel. Para su reconstrucción se emplearán ciento cinco millones", *LVE*, 28-2-1940. El subratllat és meu.

²¹⁵. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 12, C 1944, Cp 4, "Batallones de trabajadores afectos a la 5ª Región Militar", F 27, 1-7-1939.

²¹⁶. "Se procederá a la reconstrucción del Manicomio de Huesca", *LVE*, 21-12-1939. També pot veure's: "Huesca, con Barcelona y Madrid, incluida en el plan de reconstrucciones", *SN*, 3-12-1939.

problema és que si tenim en compte la quantitat d'individus que van ser inclosos, per la força, en aquest sistema de treball en condicions de semiesclavitud —recordem que a Catalunya l'1 de juliol del 1939 hi havia 13.594 homes enquadrats en BBTT—, podem concloure que l'experiència va afectar milers d'homes i les seves famílies, que van haver de conviure amb aquesta dolorosa realitat quotidiana.

3.4. ELS BATALLONS DISCIPLINARIS DE SOLDATS TREBALLADORS.

LA MILI DE FRANCO

Tot i que el marc temporal d'aquest treball acaba a finals d'abril de l'any 1940, data de tancament del camp de concentració d'Horta, cal explicar, breument, com funcionaven les unitats que van prendre el relleu als batallons de treballadors: els Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores.

Mirar tema Clara: pàg. 36

L'any 1940, amb la classificació definitiva de la immensa majoria de capturats durant la guerra el funcionament del sistema de redempció de penes pel treball i la necessitat de mà d'obra per afrontar les tasques de reconstrucció, els batallons formats per presoners-treballadors van cedir, lentament, el protagonisme als seus successors: els batallons disciplinaris formats pels quintos catalogats com a *desafectos* per les respectives caixes de recluta. El 15 de maig es va fer el primer pas, davant la necessitat de reestructurar i normalitzar, en un context de pau, un sistema de treball que explotava homes sobre els quals no pesava cap tipus de condemna judicial quan el Ministeri de l'Exèrcit va ordenar que fossin deixats en llibertat *«todos los individuos que lleven más de un año como prisioneros a disposición de la Inspección de Campos de*

Concentració».²¹⁷ Aquesta disposició no afectava, però, els homes que havien ingressat en un batalló a partir de la primavera del 1939, bàsicament els *encartados* (BT) i, segons suposem a partir de l'anàlisi de la premsa barcelonina de l'època, els refugiats que anaven retornant gradualment del país veí; tot i no disposar de xifres detallades imaginem, a partir de la lentitud del procés de substitució dels BBTT pels BDST, que no eren pocs.

Era evident que el *Nuevo Estado* no pensava renunciar al sistema de treballs forçats extrapenitenciari que tan bons resultats li estava donant, tant en l'aspecte econòmic com en l'adoctrinador. A més, s'havia convertit en quelcom essencial per a la reconstrucció material del país i la fortificació de les fronteres. Paral·lelament, es volia normalitzar el servei militar després del trasbals de la guerra —mobilització de reservistes, ja fossin per part del bàndol facciós o del republicà, i crida prematura de les lleves del 1940 i 1941— i, al mateix temps, consolidar un sistema classificador que servia per depurar els qui procedien de la «*zona liberada*». L'ordre del 15 de maig era taxativa:

Los pertenecientes a otros reemplazos que sean libertados y no se encuentren todavía clasificados, marcharán a su residencia presentándose en las Comandancias de Puesto de la Guardia Civil, a las que serán comunicadas por los Jefes de las Unidades las libertades que se vayan efectuando, a efectos de la debida vigilancia a que deben quedar sometidos, hasta tanta sean clasificados en dicha situación; continuándose en las Unidades a que pertenecen la tramitación rápida de sus expedientes para clasificación

---

²¹⁷. AIMP, CGRM(A), C 21, E 10, "BBTT. Licenciamiento de trabajadores en las condiciones que se expresan", 1940. Vegi's l'annex «Ordre de llibertat de presoners (15-5-1940)».

*que comunicará esta Inspección a las citadas Comandancias de Puesto de la Guardia Civil.*²¹⁸

Tampoc podem oblidar el context internacional i la implicació del règim franquista amb l'Eix Roma–Berlín —sobretot amb la no bel·ligerància posterior a la caiguda de França el juny del 1940—, en un moment en que les potències feixistes estaven arrasant en el continent.

Les caixes de recluta van ser l'instrument per perpetuar la classificació, que durant la guerra es feia en els camps de concentració. La reorganització de la repressió extrapenitenciària no va significar la desaparició de l'estructura específica de camps i batallons ni la fi dels seus principals objectius: l'explotació econòmica, la submissió política de qualsevol possible oposició política i el caràcter exemplificant de la repressió sobre els no *afectos*.

Deixant de banda la cronologia i els canvis de nom i de numeració de les diverses unitats, la principal diferència que trobem entre els BBTT i els BDST era la tipologia d'homes que els integraven: mentre que els primers enquadraven presoners de guerra i refugiats de totes les edats —i, com a mínim en el cas català, *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment a partir de l'estiu del 1939—, els segons estaven formats per mossos dels reemplaços d'entre 1936 i 1941 —és a dir, els nascuts entre 1915 i 1920— que purgaven la seva manca d'afecció fent la *mili de Franco*.²¹⁹

Hi havia una diferència conceptual, si es vol només era una qüestió de matís, però creiem que era important: mentre que els

---

²¹⁸. AIMP, CGRM(A), C 21, E 10, "Ibídem".

²¹⁹. Per una banda, les quintes corresponents als anys de guerra (1936–1939) i, per altra, els reemplaços que van avançar el seu ingrés a causa de l'enfrontament armat, els del 1940 i els del 1941. Conegudes, també, com a lleves de la "papilla" i del "biberó", respectivament.

batallons de treballadors servien, en el seu origen, per explotar laboralment presoners pendents de classificació definitiva i els *desafectos leves* (els *Ad* i els *B*, respectivament), els batallons disciplinaris es nodrien d'un sistema de reclutament militar obligatori que ja havia filtrat la totalitat de presoners amb responsabilitats sociopolítiques, convenientment tancats en alguna de les múltiples presons de Franco. Això no significava, però, que els quintos *desafectos* rebessin un tracte més clement que els presoners dels antics BBTT. En aquest sentit, el mateix Boletín Oficial del Estado era molt clar quan es referia —sense citar-los explícitament— als mossos que anteriorment havien estat classificats com a *Ad* i que, en conseqüència, ja havien estat enquadrats en batallons de treballadors: «*por haber desaparecido las causas que motivaron su clasificación provisional, deben incorporarse a filas*».²²⁰ Com que durant l'any 1939 ja s'havien apartat els presoners que havien de passar comptes amb la justícia de Franco i la *mili de Franco* només afectava els que estaven en edat militar, amb la definitiva substitució dels BBTT pels BDST (estiu del 1940) es va fixar en 600 el nombre de soldats-treballadors de cada un d'aquests batallons disciplinaris.

En la mesura que era una continuació orgànica de les unitats creades a partir del 1937, en la documentació militar moltes vegades es refereixen als BDST com a batallons, sense especificar que estaven formats per soldats-treballadors i no pas per presoners-treballadors. Deixant de banda la lentitud del procés de creació dels batallons disciplinaris entre la primavera i l'estiu de l'any 1940, aquesta utilització d'un mateix mot (batalló) per referir-se a dues realitats similars però que no eren exactament el mateix era la conseqüència directa de la criminalització genèrica dels *no afectos*. Tant era que aquests fossin presoners de guerra, *encartados* amb causes

---

²²⁰. BOE núm. 235, "Ley 8 agosto 1940 (Jefatura del Estado). SERVICIO MILITAR. Nueva ley de reclutamiento", 22-8-1940.

sobresegudes provisionalment o quintos que no havien pogut demostrar la seva afecció al *Glorioso Movimiento Nacional*.²²¹ Pel que fa al marc temporal, els batallons de treballadors van estar en funcionament des del 1937 fins a l'estiu del 1940, i els batallons disciplinaris van funcionar, legalment, des del maig del 1940 fins a finals del 1942.²²²

Així, a partir del desembre de l'*Año de la Victoria* ja es van començar a fer, a través de la premsa, les corresponents crides per mobilitzar els quintos de les lleves que anaven del 1936 al 1941, ambdues incloses. El BOE del 22 de desembre va anunciar el següent:

*La guerra nacional desarrollada sobre la mayor parte del territorio peninsular impidió que en un gran número de Cajas de Recluta se verificasen con regularidad los alistamientos anuales para el cumplimiento del servicio militar previsto en la Ley de Reclutamiento. En otras se hicieron los alistamientos por los rojos para servir en sus tropas y en la mayor parte de éstas han desaparecido las documentaciones. Hoy en día se hallan presentes en filas los mozos pertenecientes a los reemplazos de los años 1938 a 1941, pero solamente la parte de ellos que se encontraba en la zona liberada durante el primer año de campaña.*²²³

---

²²¹. «*DESAFECTOS: (que en su documentación figurarán con una D) Los que se encuentran afectados por antecedentes desfavorables sin llegar a ser motivadores de su clasificación como ENCARTADOS*». Normas para clasificación dictadas por la ICCP el 15 de enero de 1940, citat dins BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Esclavos del franquismo...*, pàg. 96.

²²². BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: *Ibidem*, pàg. 103–104.

²²³. BOE núm. 356, "Orden 20 diciembre 1939 (Ministerio Ejército). SERVICIO MILITAR Y DE MARINA. Alistamiento", 22-12-1939. Per veure el text complet, vegi's l'annex «Ordre d'allistament (22-12-1939)». Per veure l'extracte publicat a la premsa: "Alistamiento de los mozos comprendidos entre los años 1936 y 1941", *SN*, 23-12-1939.

En aquesta mateixa disposició legal s'informava d'un element clau que ens demostra que la *mili de Franco* va servir, sobretot, per mantenir la divisió entre vencedors i vençuts: calia verificar la «*clasificación de antecedentes personales en relación con nuestro Glorioso Movimiento*». Quelcom que ja havia passat durant l'any 1939, i abans de la mobilització general de reemplaços de l'any 1940, quan des de les pàgines de *La Vanguardia Española* es notificava el següent:

Todos los individuos comprendidos en reemplazos movilizados, antes de presentarse a las Cajas de Reclutas tienen la obligación de ser depurados por las Comisiones Clasificadoras de Prisioneros, cuyos Organismos le entregarán un certificado, con el cual hará su presentación ante la Caja a que pertenezcan. A estos efectos, y con el fin de abreviar, deberán aquéllos proveerse de avales o informes extendidos por las Organizaciones de Falange Española Tradicionalista y de las JONS, Ayuntamientos, Comisarías de Policía, Puestos de la Guardia Civil o Delegaciones de Orden Público (uno de ellos).²²⁴

Per entendre el caràcter punitiu de la *mili de Franco* cal comprendre que, tot i no estar reglamentat per tot el territori estatal com en l'any 1940, la mobilització de reemplaços havia començat durant la guerra —quelcom lògic en un context bèl·lic com aquell. D'aquesta manera, el 17 de març del 1939 la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación ja havia ordenat que els reemplaços formats per quintos catalans fossin destinats a les províncies de Zamora, Càceres, Salamanca, Segòvia, Valladolid, Medina del Campo,

---

²²⁴. “Avalos o informes para los comprendidos en reemplazos movilizados”, *LVE*, 16-3-1939.

Burgos, Pamplona, Logronyo, Vitòria, Estella, Sant Sebastià, Santander, Saragossa, Jaca, Osca i Calatayud. Per ser més exactes, establia que «*la caja de recluta n° 25, de Barcelona, enviara sus contingentes a la 7ª Región Militar (...) Las cajas de recluta n° 26, de Barcelona, y n° 28 de Lérida, los enviara a la 6ª Región Militar (...) las cajas de Recluta n° 27 de Tarragona, y n° 29 de Gerona los enviaran a la 5ª Región Militar*».²²⁵ La 7a RM tenia la capital a Valladolid i incloïa les províncies de Salamanca, Zamora, Àvila, Segòvia i Càceres; la 6a RM tenia la capçalera a Burgos i agrupava les províncies de Navarra, Santander, Alaba, Biscaia, Guipúscoa, Logronyo i Palència.

Aquesta ordre de la MIR va tenir una ràpida plasmació en els diaris barcelonins, que pocs dies després, el 22 de març, informaven del següent:

*Todos los individuos pertenecientes a los reemplazos de los años 1941, 1940 y 1939, sin excepción, alistados en los 10 Distritos de Barcelona, y en los pueblos de Badalona, Santa Coloma de Gramanet y San Adrián de Besós se presentarán en la Caja de Recluta número 25, calle San Gervasio de Casolas, núm. 64; igualmente harán su presentación los reclutas de los mismos reemplazos que pertenezcan a todos los pueblos de esta provincia, correspondientes a la Caja de recluta núm. 26, que lo harán en el mismo local de la calle de San Gervasio de Casolas, número 64.*²²⁶

El període per presentar-se començava el 22 de març i expirava el 8 d'abril. El concepte «*todos los individuos*» no només anava dirigit

---

²²⁵. AGMA, ZN-MIR, A 35, L10, C 1942, Cp 13, Doc. 1, “Instrucciones complementarias para el destino de los individuos pertenecientes a los reemplazos de 1939, 1940 y 1941, residentes en Cataluña”, 1939.

²²⁶. “Los reclutas de los reemplazos de 1941, 1940 y 1939, deberán presentarse”, SN, 22-3-1939.

als ciutadans barcelonins, sinó que també incloïa els refugiats que encara residien a la Ciutat Comtal després del 26 de gener. Com no podia ser d'una altra manera, s'avisava que tant els uns com els altres havien de presentar obligatòriament «*un aval o informe extendido por las Organizaciones de Falange Española Tradicionalista, Comisaría de Policía, Delegaciones de Orden Público, Puestos de la Guardia Civil o Ayuntamientos*» per tal de ser depurats per la Comisión Clasificadora de Prisioneros.²²⁷ Precisament, l'exigència d'aquests avals i el gran nombre de classificacions desfavorables, van fer que, a finals de juny del 1939, en alguns regiments només s'aconseguís cobrir «*muy escasamente la mitad de su total efectivo*».²²⁸

Tenint en compte les males condicions de vida en uns recintes concentracionaris saturats de captius, els prejudicis de les autoritats concentracionàries respecte al conjunt de presoners i, sobretot, la manca de voluntat política de solucionar el procés classificador amb celeritat, el panorama no era gaire millor que els dels qui havien aconseguit bona classificació en els camps. Els informes militars eren concloents: la majoria presentaven...

... un insuficiente desarrollo físico, mal estado de salud o heridas de guerra (...) bien puede haber influido en ello el grado de extrema suciedad en que se presentaban con mucha sarna y piojos (...) la cifra tan exagerada de

---

²²⁷. “Movilización de las quintas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 23-3-1939. Les crides de mossos perquè passessin classificació van ser constants a la primavera del 1939, a tall d'exemple: “Los comprendidos en los reemplazos movilizados”, *SN*, 17-3-1939; “De interés para los reemplazos de 1941, 1940 y 1939”, *SN*, 23-3-1939; “Caja de Recluta núm. 25”, *LVE*, 4-4-1939; “Para los reclutas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 5-4-1939; “Caja de Recluta 26. Llamamiento de reclutas”, *LVE*, 21-4-1939; i “Los reclutas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 10-5-1939.

²²⁸. AIMP, CGRM(A), C 12, E 44, “Organización del Regimiento...”. En aquest cas, els quintos procedien de Galícia, Andalusia i Canàries.

*bajas, solo es imputable a la falta de condiciones sanitarias del nuevo personal.*²²⁹

Aquesta crida dels reemplaços exclouia, explícitament, «*a los que se encuentren prestando servicio de Armas en los frentes de combate como afiliados a la FET y de las JONS, que continuaran prestando servicio en las Unidades de Milicias a las que pertenezcan*» i els que, després de passar per algun camp, havien estat classificats favorablement (A). Aquests darrers eren enviats a la 2a Regió Militar, que englobava les províncies de Sevilla, Cadis, Huelva, Córdoba, Granada i Màlaga.²³⁰

Tot i que no disposem de les dades de totes les regions militars i les xifres no estan detallades per províncies, ni per mesos d'incorporació, ni per zones de procedència i ni tant sols inclouen tots els reemplaços mobilitzats (són dades, exclusivament, de les lleves d'entre el 1936 i el 1941), sí que coneixem el nombre d'altres experimentat per la 6a i la 7a Regió Militar arran de l'aplicació d'aquesta ordre de la MIR del març de l'*Año de la Victoria*. Són les següents:²³¹

TAULA 3: Incorporacions de quintos a la 6a i la 7a RM (1939)

REEMPLAZOS	6ª REGIÓN MILITAR	7ª REGIÓN MILITAR
1936 Útiles	6.425	6.877
S. Auxiliares	792	861

²²⁹. AIMP, CGRM(A), C 12, E 44, "Organización del Regimiento...".

²³⁰. AGMA, GMZ, C 3050, Cp 9, "Movimientos de fuerzas, mes de mayo de 1939", 1939; i AGMA, ZN-MIR, A 35, L 13, C 1945, Cp 3, "Organización. Memoria de la actuación de la 1ª Sección de esta Jefatura desarrollada durante la Campaña", 1939.

²³¹. AGMA, ZN, MIR, A 35, L 11, C 1943, Cp 13, Doc. 1, "Estado numérico de los efectivos actualmente en filas pertenecientes a los reemplazos de 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941", 1939.

REEMPLAZOS	6ª REGIÓN MILITAR	7ª REGIÓN MILITAR
Total	7.217	7.738
1937 Útiles	6.756	6.641
S. Auxiliares	634	624
Total	7.390	7.265
1938 Útiles	8.657	9.169
S. Auxiliares	657	727
Total	9.314	9.896
1939 Útiles	11.698	10.041
S. Auxiliares	739	857
Total	12.437	10.898
1940 Útiles	8.809	14.758
S. Auxiliares	846	931
Total	9.655	15.689
1941 Útiles	11.311	12.893
S. Auxiliares	24	4
Total	11.335	12.897
Total Útiles	53.656	60.379
S. Auxiliares	3.692	4.004
TOTAL GENERAL	57.348	64.383

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA, ZN-MIR

Per valorar en la seva justa mesura el pes de la repressió específica sobre les lleves de mossos d'una regió «desafecta» com Catalunya, simplement cal apuntar que la 7a RM —on van ser enviats els mossos de la caixa de recluta número 25 de Barcelona— i la 6a RM —que va acollir quintats de Barcelona i Lleida— van ser, en nombre de reclutes acollits, la segona i la quarta en ordre d'importància, amb una diferència respecte a d'altres regions militars que oscil·la entre els 2.000 homes —respecte a la 8a RM, amb seu central a la Corunya— i els 50.000 reclutes (Canàries). Les dues RM receptores de

lleves catalanes només van ser superades per la 2a RM —amb seu a Sevilla i 70.964 nous reclutes— i les Milícies —on van ser destinats 62.623 homes, bàsicament voluntaris *nacionales*.²³²

Tornant a la mobilització militar de l'any 1940, si bé és cert que el BOE del desembre del 1939, citat anteriorment, podria semblar-nos una mica ambigu —no entrava a detallar quines eren les categories classificatòries utilitzades—, les instruccions militars enviades a la Capitania General de la 4a Regió Militar eren contundents. El 5 de gener del 1940, l'article 7 de l'ordre circular reservada de la Dirección General de Reclutamiento y Personal sobre Clasificación por las Cajas de Recluta estableia que els mossos dels reemplaços entre 1936 i 1941 considerats *desafectos (D)* «han de servir como soldados un plazo no menor que el que sirvieron los de su reemplazo en el Ejército Nacional». ²³³ Això permet explicar que fessin el servei militar més temps del necessari, ja que els reemplaços mobilitzats ho havien estat durant la guerra i, per tant, havien estat complint servei d'armes més temps del que era habitual en temps de pau. La voluntat de passar comptes ens sembla evident. D'aquesta manera, els classificats com a *desafectos* —bàsicament l'equivalent als *Ad* i *B* de les normes del 1937, doncs els *C* purgaven la seva desafecció a les presons i no entraven, de moment, en la mobilització militar— eren apartats de la resta de quintos per, posteriorment i previ pas pels camps que encara funcionaven com a centres de distribució, ser enquadrats en les unitats disciplinàries. S'evitava, així, qualsevol «*posible peligro de contaminación*». ²³⁴ Perill de “contaminació” que, tot sigui dit, les autoritats castrenses també detectaven entre els homes dels batallons allotjats en petites localitats gironines i els seus habitants:

---

²³². AGMA, ZN, MIR, A 35, L 11, C 1943, Cp 13, Doc. 1, “Ibídem”.

²³³. AIMP, CGRM(A), C 15, E 17, “Cuerpos en general. Batallones disciplinarios”, 1940.

²³⁴. AIMP, CGRM(A), C 21, E 14, “Justicia, cárceles”, 1940.

*El numeroso efectivo de tales Unidades (...) y el reducido vecindario de las poblaciones donde residen, obliga a que estos Batallones hayan de estar alojados por las casas de los mismos y en pequeñas fracciones, lo cual dificulta la limpieza y lo que es más importante aún, influyen con sus conversaciones y propagandas políticas en sus vecinos ya contaminados anteriormente.*²³⁵

Però a diferència del que havia passat el març del 1939, en aquest cas no s'ordenava l'enviament dels quintats catalans *desafectos* fora de la 4a Regió Militar. De fet, una carta del Ministerio del Ejército del 30 de juny del 1940 notificava al capità general que «*El Sr. Ministro ha resuelto aprobar la reorganización de los Batallones de Trabajadores, efectuada con los residentes en esa Región (...) y queden a disposición de V. E. para ser empleados en obras de fortificación*».²³⁶

Els mossos tenien poc menys de quinze dies (del 27 de desembre al 14 de gener) per allistar-se en els respectius ajuntaments i aportar els justificants que certifiquessin que estaven «*sirviendo actualmente en los Ejércitos de Tierra, Mar o Aire [o] certificados de encontrarse en Establecimientos de Beneficencia, Penitenciarios, Campos de Concentración de Prisioneros y Batallones de Trabajadores*».²³⁷ En el cas dels morts o desapareguts en combat, els familiars eren els encarregats de notificar-ho a l'Ajuntament.²³⁸ Així mateix, es notificava que «*serán declarados prófugos los mozos que dejen de concurrir al acto personalmente, o por sus representantes, incurriendo*

---

²³⁵. AIMP, CGRM(A), C 21, E 39, "BBTT. Asuntos de...". El subratllat és meu.

²³⁶. AIMP, CGRM(A), C 21, E 39, "Ibídem".

²³⁷. BOE núm. 356, "Orden 20 diciembre...".

²³⁸. "A los familiares de mozos fallecidos o desaparecidos en el frente", *SN*, 6-1-1940; "Rectificación de alistamientos de los reemplazos de 1936 a 1941", *SN*, 10-1-1940; "Último aviso a los mozos comprendidos en los reemplazos de 1936 al 1941", *SN*, 12-1-1940; i "Aviso a los mozos de los reemplazos de 1936 al 1941", *LVE*, 8-2-1939.

en las responsabilidades que fija la Ley».²³⁹ Aquesta especificació anava dirigida, sobretot, als refugiats que encara estaven a França, i era una manera de controlar i atemorir els seus familiars, en cas que no haguessin fugit també a l'exili. Pel cas barceloní, els locals on s'havia de fer la inscripció eren els següents:

*Sección 1°, calle Ancha, 25. Sección 2^a, Avenida de la Técnica, 11 (Montjuich). Sección 3^a, Plaza Concejo de la Villa (Sarriá). Sección 4^a, calle de Aragón, 311. Sección 5^a, calle del Hospital, 56. Sección 6^a, Sepúlveda, 181, principal. Sección 7^a, calle Cruz Cubierta, 104, pral. (Hostafranchs). Sección 8^a, Plaza Rius y Taulet, 2 (Gracia). Sección 9^a, Plaza Orfila, 1 (San Andrés). Sección 10^a, Plaza Valentín Almirall (San Martín).*²⁴⁰

L'objectiu continuava sent aconseguir la catalogació de tots els joves en edat militar per, d'aquesta manera, consolidar la separació entre els bons i els mals espanyols. La divisió, evidentment es feia partint dels pressupostos sociopolítics dels vencedors.

Els consistoris tenien de termini fins al 20 de març del 1940 per classificar els joves. Ho feien per mitjà d'una comissió presidida per l'alcalde (o un regidor delegat per aquest), un representat de FET-JONS i un tercer membre, que havia de ser representant de la Guàrdia Civil o bé *excautivo* o *excombatiente*. A les poblacions de més de 5.000 habitants aquesta comissió es complementava amb un oficial (tinent o capità) representant de l'autoritat militar regional.²⁴¹ La necessitat d'un oficial castrense es justificava per la desconfiança vers

---

²³⁹. "El día 21 empezará la clasificación de los mozos de los reemplazos de 1936 a 1941", *SN*, 19-1-1940.

²⁴⁰. "Ibídem".

²⁴¹. "La depuración de los reemplazos de 1915 a 1943. Nuevas normas para dar facilidades a los interesados", *LVE*, 9-3-1940.

unes autoritats que, tot i ser plenament franquistes, podien ser considerades poc escrupoloses en les seves obligacions.²⁴²

Segons el BOE del 22 de desembre, l'1 d'abril (*Día de la Victoria*) les caixes de recluta havien de començar «*la clasificación definitiva relativa a los antecedentes de los alistados que hubieran sido declarados útiles para todos los servicios y no tuvieran pendiente alguna alegación*».²⁴³ En el cas dels mossos que estiguessin privats de llibertat, els encarregats de fer arribar els certificats de permanència a les autoritats militars eren els «*Jefes de los Cuerpos armados, Campos de Concentración, Batallones de Trabajadores, Auditorias, Establecimientos Penitenciarios o de Beneficencia, etc.*».²⁴⁴ A partir de l'1 de maig, dia en que els afectats ingressaven a les caixes de recluta, s'havien de verificar les revisions dels mossos que les havien sol·licitat.

A Barcelona, el maig de 1940, les autoritats militars calculaven que els desafectos devien ser «*unos cinco mil*»,²⁴⁵ motiu pel qual s'ordenava que «*se reúnan en Campos Concentración Figueras y Reus para proceder, bien por órdenes V. E. o por las de esta Región, a distribuirlos en los Batallones de Trabajadores de que dispongo*».²⁴⁶ Un cop finalitzat aquest procés classificador dels ajuntaments i caixes de recluta, el 29 de maig es va ordenar el sorteig dels homes procedents de «*zona liberada*».

Però, malgrat les intencions homogeneïtzadores l'organització dels batallons disciplinaris no era tan àgil com volien les autoritats. Per aquest motiu, el 29 de maig el CE d'Urgell va emetre una ordre respecte als quintos sortejats recentment:

---

²⁴². Vegi's l'annex «Informe de la Caixa de recluta núm. 38 (1940)».

²⁴³. "La depuración de..."

²⁴⁴. "Ibídem".

²⁴⁵. AIMP, CGRM(A), C 15, E 14, "Cuerpos en general..."

²⁴⁶. AIMP, CGRM(A), C 15, E 14, "Ibídem".

*En lo sucesivo se incorporen a los Batallones de Trabajadores [y] se reúnan en cada Batallón en Compañías independientes, de modo que exista una perfecta delimitación entre los individuos que actualmente figuran en los Batallones y los que en lo sucesivo se incorporen Clasificados como “DESAFECTOS” para que en el momento en que se ordene constituir los Batallones Disciplinarios puedan separarse de los actuales trabajadores las Compañías de desafectos perfectamente organizadas y con sus cuadros.*²⁴⁷

Per ser més exactes, s'ordenava que fossin «*distribuidos por V. S. entre los Batallones de Trabajadores, por grupos de cincuenta individuos en forma que nutriéndose primero los de menos fuerza, todos ellos resulten finalmente equilibrados*».²⁴⁸

Paral·lelament, com que els BDST eren els hereus dels batallons creats l'any 1937, a mitjan maig la Capitania General va agrupar els 19 batallons operatius a Catalunya en quatre agrupacions segons el tipus de treball que realitzaven. Un primer grup estava format pels BBTT números 11, 63, 136 i 115, que estaven sent utilitzats en tasques de fortificació i que enquadraven 3.808 homes. Una segona agrupació era la que integrava els tres batallons (66, 68 i 163) utilitzats en la reconstrucció de la xarxa ferroviària, que agrupaven 1.809 presoners-treballadors. La tercera agrupació enquadrava els sis batallons que treballaven en la reconstrucció de ponts i camins (BBTT números 12, 50, 78, 122, 125 i 177), que sumaven 4.531 homes. El quart grup integrava els que treballaven en aspectes diversos, com podia ser la recuperació de material de guerra,

---

²⁴⁷. AIMP, CGRM(A), C 15, E 17, “Cuerpos en general...”.

²⁴⁸. AIMP, CGRM(A), C 15, E 47, “BBTT del reemplazo...”.

i enquadrava els 3.897 individus dels batallons números 110, 121, 178, 134, 156 i 140.²⁴⁹ Amb aquesta organització dels batallons segons de la seva ocupació, les autoritats intentaven, en primer lloc, assegurar-se un correcte traspàs d'homes entre batallons de treballadors i batallons disciplinaris de soldats-treballadors, i en segon lloc, evitar la paralització d'unes obres essencials pel *Nuevo Estado*.²⁵⁰

La data fixada pel primer sorteig va ser el 9 de juny i incloïa els proposats com a inútils pel servei d'armes aquests eren ingressats, temporalment, als «*Hospitales Militares que designen los Capitanes Generales*».²⁵¹ Després, a partir del 25 de juny i prèvia consulta a les autoritats concentracionàries, es va procedir a la dissolució i reagrupament dels diversos batallons que enquadraven soldats-presoners, i es van reduir a cinc unitats (els antics números 121, 122, 125, 134 i 177) que havien de retenir, de moment, 2.990 quintos *desafectos*.

Paral·lelament, havien de continuar en funcionament nou batallons de treballadors (els números 11, 12, 50, 63, 66, 78, 115, 136 i 140) que havien d'enquadrar 4.056 presoners-treballadors.²⁵² D'aquesta manera, a Catalunya s'havia passat de 13.594 presoners integrats en vint BBTT de l'1 de juliol del 1939, als 14.045 homes enquadrats en dinou BBTT —que incloïen presoners majors de 32 anys— a mitjan maig del 1940, per acabar amb els 7.046 individus

---

²⁴⁹. AIMP, CGRM(A), C 15, E 14, “Cuerpos en general...”.

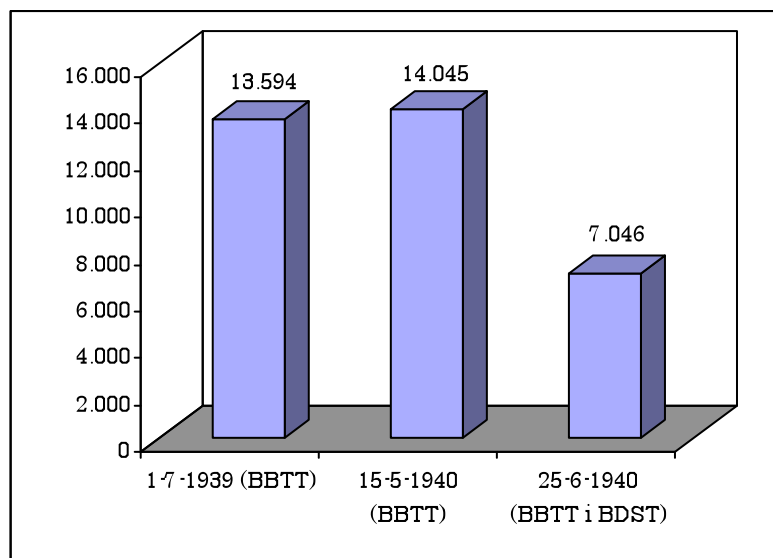
²⁵⁰. Malgrat aquestes intencions, la implantació dels BDST va ser complicada, a tall d'exemple, pot llegir-se l'informe elaborat per la Sub-Inspecció de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar el 13 de juny del 1940. Vegi's l'annex «Informe sobre la implantació dels BDST (13-6-1940)».

²⁵¹. BOE núm. 151, “Orden 29 mayo 1940 (Mº Ejército). SERVICIO MILITAR. Sorteo para los reclutas de 1936 y 1937 procedentes de zona liberada”, 30-5-1940; i BOE núm. 152, “Orden 29 mayo 1940 (Mº Ejército). SERVICIO MILITAR. Incorporación a filas de reemplazos 1936 y 1937 procedentes de zona liberada”, 31-5-1940.

²⁵². AIMP, CGRM(A), C 21, E 39, “BBTT. Asuntos de...”.

que formaven els catorze batallons operatius —BBTT i BDST— al Principat el 25 de juny del mateix any.

GRÀFICA 1: Homes en batallons a Catalunya (1939–1940)

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA, ZN-MIR; i AIMP, CGRM(A)

Acabat aquest procés, el 8 de juliol es va consolidar el relleu del sistema concentracionari nascut durant la guerra amb el definitiu canvi de nom dels diversos organismes implicats en la mobilització de les lleves militars. Així, en el cas català, la Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar (anteriorment, ICCP) es va convertir en la Sub-Inspección Regional de Batallones Disciplinarios de la 4ª Región Militar. Així mateix, es va canviar el nom dels batallons i les dependències implicades:

... se distinguirán por las denominaciones siguientes: DEPÓSITOS DE CONCENTRACIÓN. HOSPITALES DISCIPLINARIOS. BATALLONES DISCIPLINARIOS DE SOLDADOS TRABAJADORES: Compuestos por los mozos de los reemplazos de 1936 a 1941 que han obtenido clasificación desfavorable en las Cajas de Recluta. BATALLONES DISCIPLINARIOS DE

*TRABAJADORES: formados por individuos paisanos sancionados por las Autoridades Judiciales o Gubernativas.*²⁵³

El servei a files —el que popularment es coneixia com «*fer la mil*»— durava dos anys i no incloïa el temps passat en els batallons disciplinaris.²⁵⁴ Tenint en compte que no es fixava cap tipus de límit temporal per a la fase en què els quintos estaven a la caixa de recluta, suposem que el temps passat en els batallons disciplinaris era considerat, legalment, com aquesta primera etapa prèvia al servei a files. Però el treball forçat no només afectava els mossos que havien de fer el servei a files: també servia per reprimir els «*separados temporalmente del contingente*» —o sigui, els que estaven complint condemna a la presó— que tenien entre 20 i 44 anys. Si quan sortien de la presó eren menors de 35 anys i havien tingut bona conducta dins els establiments penitenciaris, eren enviats a les unitats militars corresponents; per contra, si tenien més de 30 anys, i havien tingut una mala conducta eren «*destinados a Batallones Disciplinarios o de Trabajadores*».²⁵⁵

L'altra cara d'aquesta espiral repressor eren els mossos que durant la guerra havien servit a les files de l'Exèrcit *nacional*; no van passar per les unitats disciplinàries i, a més, gaudien del privilegi de tenir bones destinacions.

Amb aquesta dispersió dels quintats *desafectos* a través dels BDST, les autoritats franquistes pretenien castigar i prevenir, i en bona mesura podem afirmar que ho van aconseguir. En el cas català, en primer lloc, van castigar una generació de joves —els de les llevess

---

²⁵³. AIMP, CGRM(A), C 21, E 39, “BBTT. Asuntos de...”. S’han mantingut les majúscules i les minúscules de l’original.

²⁵⁴. BOE núm. 235, “Ley 8 agosto...”

²⁵⁵. BOE núm. 235, “Ibídem”.

de la guerra i la postguerra— que per ser catalans eren sospitosos de ser, com a mínim, *Ad al Glorioso Movimiento Nacional*. I això perquè en bona mesura la seva edat dificultava la seva implicació amb la derrotada República i, a més, els camps ja havien filtrat els homes més “perillosos”. Aquest caràcter repressiu era extensible als familiars, ja que aquests, a més d’aconseguir els avals per treure’ls dels camps, havien de fer els tràmits necessaris amb les autoritats encarregades de gestionar els reemplaços²⁵⁶ i d’aquesta manera quedaven marcats com a família de «*rojo*». En segon lloc, les autoritats franquistes van mantenir un sistema de treball forçós que durant la guerra s’havia nodrit dels camps de concentració, és a dir dels presoners de guerra. Després, l’any 1940, aquest sistema s’havia d’adaptar a la desaparició dels presoners de guerra i els va substituir pels mossos *desafectos* de les quintes del 1936 al 1941.

Pel que fa a la prevenció de perills sociopolítics, en la mesura que era un instrument de control sobre els presoners classificats com a *Ad* i *B*, que ara eren catalogats com a «*desafectos*» (els *C* passaven dels camps a les presons i eren exclosos, de moment, del deure de «*servir a la Patria*»), la *mili* va servir perquè, a través del servei en batallons disciplinaris, durant un mínim de dos anys els mossos quintats perdessin el contacte directe amb les seves localitats de procedència.²⁵⁷ D’aquesta manera el franquisme va trencar les xarxes sociopolítiques existents abans del 1936, ja prou malmeses per tres anys de guerra. Aconseguit aquest objectiu, la legislació repressiva franquista i l’estructura de poder que controlava la vida civil local van ser les encarregades d’evitar la reaparició d’aquestes xarxes.

---

²⁵⁶. “Para los reclutas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 5-4-1939.

²⁵⁷. El període oscil·lava en funció de les necessitats bèl·liques del moment, recordem que estem en els anys de la Segona Guerra Mundial. Per veure el llistat complet de temps que van servir el quintos *desafectos* dels reemplaços del 1936–1941 en els BDST, en funció de la data d’alta i de baixa, llegeixi’s BARRIUSO BABOT, J.: *Camps de concentració...*

Tot i que el règim franquista sempre va disposar d'un aparell repressor descomunal articulat a través dels recintes concentracionaris i els centres penitenciaris, les autoritats sempre tenien por i desconfiaven d'una població que consideraven poc *afecta*. Era una idea obsessiva que, com s'ha vist en pàgines precedents, es nodria d'una percepció de perill constant fruit de la «*contaminació*» recíproca entre els quintos —la seva condició de *desafectos*— i els habitants de les localitats on s'allotjaven els batallons —tant els BBTT com els BDST—, ja que eren catalans i, com a tal, sospitosos de ser contraris al *GMN*. Aquesta percepció d'estar governant un territori hostil va fer que a Catalunya —però segurament és una realitat extrapolable a altres províncies espanyoles— els camps que van continuar en funcionament més enllà del 1940 (Figueres, Cervera i Reus) modifiquessin la seva funció original. Així aquests camps van passar de classificar els presoners de guerra a convertir-se en centre distribuïdors dels que ja se sabien que eren «*desafectos*» en un grau insuficient per ser tancats en una presó, però suficient per haver de complir l'obligació vers la «*Patria*» sota custòdia i en condicions de semiesclavitud en els BDST.

L'octubre del 1942 les autoritats franquistes van ordenar que el febrer de l'any següent fossin dissolts els últims BDST que encara estiguessin operatius.²⁵⁸ D'aquesta manera, van posar fi al model concentracionari nascut l'any 1937 com a sistema de classificació, adoctrinament i distribució de presoners, i a partir de mitjan 1939 *encartados*, en el treball forçós no penat. En aquelles dates ja s'havia convertit en quelcom innecessari: no era assumible per a un exèrcit amb greus mancances materials i pressupostàries com era el

---

²⁵⁸. Diario Oficial del Ministerio del Ejército, núm. 243, 28-10-1942. Citat a BARRIUSO BABOT, J.: *Camps de concentració...*

franquista;²⁵⁹ a més, el sistema de treball penat a través de les presons ja funcionava amb prou garanties.

---

²⁵⁹. Vegi's: AGUILAR OLIVENZA, M.: *El ejército español durante el franquismo. Un juicio desde dentro*, Akal, Madrid, 1999, pàg. 46–54, 170–181, 283–285 i 296–309 i CARDONA, G.: *El gigante descalzo. El ejército de Franco*, Aguilar, Madrid, 2003, pàg. 19–131.

4. EL CAMP DE CONCENTRACIÓ D'HORTA

Com ja s'ha explicat, la constant confusió entre camps de concentració, centres d'evacuació de presoners i presons habilitades (problemes als quals s'ha d'afegir el pas dels anys, els canvis urbanístics i, essencialment, la voluntat del *Nuevo Estado* d'eliminar el record de la seva existència) ha dificultat, moltíssim, la reconstrucció de la història dels camps de concentració franquistes. Fins i tot en aspectes tan elementals com, per exemple, la simple identificació dels edificis que van ser utilitzats com a camps de concentració. El cas d'Horta no és una excepció, i és per això que abans d'entrar a detallar-ne el funcionament, explicar les tipologies de presoners, fixar la cronologia i mostrar els lligams del recinte barceloní amb les presons de la ciutat, per citar només alguns dels aspectes que es tractaran en aquest capítol, és necessari fer un petit esbós sobre la construcció dels dos pavellons (Llevant i Ponent) que van ser utilitzats com a camp de concentració des del febrer del 1939 fins a l'abril del 1940.

La història d'aquests edificis es remunta al primer terç del segle XX, quan la Casa de Caritat va iniciar el seu trasllat a la barriada d'Horta. La Casa de Caritat era una entitat barcelonina d'assistència social creada el darrer terç del segle XVIII, quan, coincidint amb la crisi econòmica i les grans fams, l'ajuntament de la ciutat i el capità general van acordar «la creació d'un hospici o casa de caritat»¹ a l'edifici de l'antic seminari del carrer Montalegre. A començaments del segle XX, l'entitat benèfica tenia diverses propietats a la barriada d'Horta: Can Tarrida, utilitzada com a residència d'estiu; la Torre dels Frares, on hi havia el Preventori, que

---

¹. SOBREQUÉS i CALLICÓ, J. (dir.): *Història de Barcelona. 5 El desplegament de la ciutat manufacturera (1714–1833)*, Ajuntament de Barcelona — Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993, pàg. 211.

acollia als malalts;² i la Fundació Albà, un recinte per a tractament de malalties diverses. Eren un seguit de centres destinats, principalment, a acollir els interns malalts de la seu central del carrer Valldonzella/Montalegre. Però tot i l'enviament d'interns a les delegacions d'Horta, la Casa de Caritat tenia un greu problema de manca d'espai al barri del Raval. La solució d'aquesta problemàtica passava per traslladar —a partir dels ingressos generats per la Fundació Albà— el gruix de l'entitat a la perifèria urbana.

El primer pas per donar una forma concreta al canvi de residència va ser la compra de la Finca Pallós. Ubicada entre la Torre dels Frares —propietat ja de la Casa de Caritat— i el Laberint, era un terreny que superava els 20.000 m² i que, per mitjà de diverses permutes amb les propietats limítrofes, ràpidament va duplicar les seves dimensions.³

El moment clau en el trasllat va ser el 20 d'abril del 1928,⁴ quan la Junta de Govern de la Casa de Caritat (JG) va aprovar el projecte, els plànols i el pressupost de l'arquitecte provincial, Joan Rubió i Bellver,⁵ per a la construcció dels pavellons del Beat Salvador, que també es coneixien com Nova Casa de Caritat d'Horta (i des del juliol del 1934 fins a la caiguda de Barcelona, pavellons Francesc Macià). El projecte inicial estava format per un gran edifici que

---

2. Era un complex assistencial format per tres edificis. Un pavelló per als nens malalts de tuberculosi, un segon per a nens afectats per diverses malalties agudes i en risc de contraure la tuberculosi, i un tercer pels malalts epilèptics i serveis generals. CASA PROVINCIAL DE CARIDAD DE BARCELONA: "*Preventorium*". *Pabellones de Horta*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1927.

3. AGDB, FCdC, L J-1827, "Torre dels Frares", 4-5-1928", 1928; i AGDB, FCdC, L J-1455, E 13, "Antecedents de les propietats de la Casa de Caritat a la Vall d'Hebrón", 1907-1974.

4. AGDB, FCdC, "Actas Casas de Caridad y de Maternidad y Expósitos, 1928", 20-4-1928.

5. Reus (Baix Camp), 1871 – Barcelona, 1952. Arquitecte deixeble de Gaudí, va potenciar el corrent que va ser anomenat posteriorment *gaudinisme*. Va col·laborar amb Prat de la Riba a la Diputació de Barcelona (després a la Mancomunitat), per tornar a la Diputació després del 1921. Entre les seves construccions destaquen la casa Golferichs (Gran Via, Barcelona), El Frare Blanc (avinguda del Doctor Andreu, Barcelona) i la casa de Manuel Dolcet (a l'avinguda de Vallvidrera, Barcelona).

integrava tres pavellons: Llevant, Central i Ponent. El primer havia d'acollir uns 750 nens, el segon integrava els serveis comuns de l'entitat (sala d'actes, allotjament de la comunitat gestora i administració) i el darrer havia d'allotjar unes 750 nenes.⁶

IL·LUSTRACIÓ 20: Maqueta dels pavellons del Beat Salvador

D'esquerra a dreta: Ponent, Central i Llevant. Font: AHUAD-COAC, FRiB.
Autor: desconegut. Any: 1929

Era, sens dubte, un plantejament molt ambiciós i, tant per dimensions com per mentalitat, implicava un gran esforç material i econòmic. Per fer-nos una idea acurada de la magnitud del projecte, només cal dir que entre el primer d'agost del 1928 —data oficial d'inici de les obres de condicionament del terreny—⁷ i el 1936 —quan l'esclat de la guerra civil va paralitzar, *sine die*, les tasques de construcció—

---

⁶. En la proposta inicial mai es va pensar en traslladar-hi els ancians, els quals restarien a la seu de Vallonzella/Montalegre, que es convertia d'aquesta manera en delegació al centre de la ciutat. AGDB, FCdC, "Actas Casas de...", 20-4-1928; AGDB, FCdC, L J-1827, "Torre dels Frares...", 18-5-1928; i AGDB, FCdC, L J-1455, "Casa dels Frares. Ideas sobre traslado de la Casa Provincial de Caridad a su finca de Horta. Plan de organización general del nuevo establecimiento. Memoria informativa", 24-11-1953.

⁷. AGDB, FCdC, L J-1827, "Informe 12 de agosto 1929", 1929. Segons consta en aquest mateix informe, l'inici real de les obres de condicionament del terreny va ser el 27 de juliol del 1928.

només s'havia edificat el pavelló Llevant (soterrani, semisoterrani, planta baixa i quatre pisos) i el soterrani i la planta baixa del pavelló Ponent. D'aquesta manera, mentre que del primer ja s'havien edificat els 22.832 m² del projecte original, del segon només s'havien construït uns 5.000 m².⁸ Diversos factors van condicionar el ritme de les obres i expliquen la lentitud en l'execució d'aquest projecte monumental.

El principal inconvenient van ser els constants problemes financers per sufragar una construcció que ratllava els trenta milions de pessetes. Això explica que, tot i els vuit anys de treballs, el 1936 encara no s'hagués finalitzat ni la meitat del projecte inicial. Tant la Diputació Provincial —entre el 1928 i l'abril del 1931— com la Generalitat republicana —des de l'abril del 1931 fins a la guerra— van haver d'afrontar unes despeses molt elevades que sovint comprometien altres obres públiques.⁹ Bona mostra d'aquests problemes econòmics van ser les constants demandes de revisió a l'alça dels pressupostos per part del contractista (Construcciones Bofill, SA),¹⁰ la necessitat d'un emprèstit per assumir el cost de les obres —*Montserrat i Beneficència* per valor de 30 milions de pessetes, a finals del 1929—,¹¹ les constant aportacions extraordinàries de la Generalitat entre el 1931 i el 1935¹² i la vaga de paletes de la

---

8. AGDB, FCdC, L J-1455, "Casa dels Frares...".

9. Entre aquests altres projectes caldria destacar la construcció del complex assistencial de la Casa de Maternitat a Les Corts (travessera de Les Corts, actualment al costat del camp del Barça) de l'arquitecte Josep Goday per encàrrec de la mateixa Casa de Caritat. AGDB, FCdC, "Actes de les Cases de Caritat i de Maternitat y Expòsits, 1931", 18-12-1931; AGDB, FCdC, "Ibídem", 22-4-1932; i AGDB, FCdC, "Ibídem", 5-1-1933.

10. Tenim constatades diverses demandes d'augment de pressupost: novembre del 1930, juny del 1932, desembre del 1933 i març del 1935. AGDB, FCdC, L J-1827, "Nuevos pabellones Casa Provincial de Caridad Torre dels Frares (Horta). Memoria, año 1931", 13-4-1931; AGDB, FCdC, "Actes de les...", 5-6-1932; AGDB, FCdC, "Ibídem", 28-12-1933; i AGDB, FCdC, "Actes de la Casa de Maternitat. Sessió del 1er de març del 1935", 1935.

11. AGDB, FCdC, "Actas de las...", 6-12-1929.

12. AGDB, FCdC, "Actes de les...", 2-6-1931, 14-9-1931, 23-10-1931, 20-11-1931; i AGDB, FCdC, "Ibídem", 25-1-1935.

primavera–estiu del 1933.¹³ Tots aquests problemes van acabar encarint una construcció que, per si mateixa, ja no era barata.

Un segon aspecte a destacar és que era un projecte de grans dimensions que presentava greus mancances funcionals. Com pot observar-se en la maqueta del 1929, els tres edificis estaven l'un al costat de l'altre fins a completar una àmplia façana de 200 metres que deixava poc espai per a l'esbarjo dels interns. L'agost del 1935, després d'una visita a les obres, el president de la junta del moment (Ferran Valls i Taberner) va decidir canviar la ubicació del pavelló central d'acord amb els nous aires pedagògics del moment.¹⁴ Un canvi de plantejament que, tot sigui dit, no va tenir conseqüències pràctiques, ja que encara no s'havia iniciat la construcció d'aquest edifici central i la guerra va paraitzar tot el projecte. La idea de traslladar la Casa de Caritat del Raval a Horta no va ser recuperada fins al 1954, amb l'inici de les obres de les Llars Mundet i el relleu de Joan Rubió pel nou arquitecte provincial, Manuel Baldrich i Tibau, a qui se li havia encarregat el nou projecte el 6 de maig del 1953.¹⁵

Un darrer aspecte a considerar és que tot i que Rubió i Bellver va assumir l'autoria del projecte —i era un arquitecte reconegut com demostra, per exemple, la polèmica que va acompanyar la seva proposta per restaurar l'entorn de la catedral de Barcelona l'any 1927—,¹⁶ sembla que aquesta informació no ha transcendit fins a

---

¹³. Finalitzada per decret del Govern el 10 de juliol, la no acceptació de la resolució governamental explica l'explosió d'una bomba a les obres el 4 d'agost. Finalment, el sindicat del ram va donar per acabada la vaga el 14 del mateix mes. AGDB, FCdC, "Actes de les...", 18-8-1933; AGDB, FCdC, "Ibídem", 28-12-1933; i AGDB, FCdC, "Ibídem", 4-8-1933.

¹⁴. AGDB, FCdC, "Ibídem", 5-8-1935.

¹⁵. Per la referència sobre el projecte de Manuel Baldrich: ROIG RODRÍGUEZ, J. L., TAMES CASTAÑO, J. M.: *MUNDET... un pequeño mundo (sus primeros años)*, autor, Barcelona, 2004, pàg. 52.

¹⁶. Per llegir una aproximació a la polèmica: HEREU, P.: "La restauració dels centres històrics" dins RIQUER, B. (dir.): *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. L'època dels nous moviments socials, 1900–1930*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pàg. 64–65.

l'actualitat. Els motius d'aquest desconeixement són múltiples, però creiem que hi ha tres factors essencials. En primer lloc, hem de pensar que a finals dels anys vint, l'Ajuntament de Barcelona centrava els seus esforços en les obres de l'Exposició Universal del 1929, i en bona mesura la magnitud d'aquest projecte va eclipsar altres grans intervencions urbanístiques o arquitectòniques, que mai van poder assolir la projecció pública del recinte firal de Montjuïc. En segon lloc, la guerra: durant els gairebé tres anys de conflicte bèl·lic es va destruir i extraviar molta documentació i això no només podria explicar el buit documental d'informació sobre la finca i el edificis entre els anys 1936 i 1939, sinó que també explicaria que algun empresoner confongués el pavelló Llevant amb «una caserna en construcció que abans era coneguda amb el nom de Francesc Macià».¹⁷ I per acabar, l'estil medieval i monumental dels pavellons, que trenca amb l'estil gaudinià de les obres de Rubió i Bellver i això en dificulta el reconeixement. Tampoc podem menystenir la modificació del projecte original feta per Manuel Baldrich l'any 1953, en què, a més d'augmentar de tres a vuit el nombre d'edificis projectats, proposava situar-los «*escalonadamente y desplazados, de forma que, recibiendo buen soleamiento, no se oculten mutuamente las vistas dominantes sobre el llano de Barcelona y el horizonte del mar*».¹⁸

L'any 1936, poc abans de l'esclat de la guerra civil, només el Pavelló Llevant estava gairebé finalitzat,¹⁹ però els esdeveniments bèl·lics van fer que es perdés la pista documental dels dos edificis. L'únic que sabem, a través dels testimonis de l'època, és que durant la guerra un dels pavellons (Llevant) va ser esporàdicament utilitzat

---

¹⁷. VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la pau "honrosa" (1939-1942)*, Llibres del Far, Barcelona, 2001, pàg. 129.

¹⁸. AGDB, L J-1455, E 10, "Casa dels Frares. Ideas sobre el traslado. Pabellones Beato Salvador", 24-11-1953.

¹⁹. A primers de juliol, la JG havia encarregat a Construcciones Bofill SA les obres de finalització, els últims retocs, de l'edifici. AGDB, FCdC, "Actes Cases de Caritat. Sessió de constitució del dia 9 de juliol del 1936", 1936.

com a caserna (Caserna Francesc Macià)²⁰ i que, després dels bombardejos del 6 de juny del 1938 a Barcelona, el Pavelló Ponent es

IL·LUSTRACIÓ 21: El pavelló Llevant vist des de la carretera de
Cornellà a Fogars de Tordera

Cortesia de Jaume Caminal. Autor: desconegut
Any: 1935

va fer servir com a magatzem dels bidons procedents del dipòsit que Campsa tenia a l'estació del Morrot.²¹

---

²⁰. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 48; LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 107; i VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*, pàg. 129.

²¹. LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 108; i VILLARROYA i FONT, J.: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981, pàg. 68.

Així doncs, quan després de l'ocupació de Barcelona els edificis d'Horta van ser utilitzats com a camp de concentració, aquest va ser el primer ús continuat d'un recinte infrautilitzat. Al mateix temps, cal valorar que la utilització dels pavellons com a camp de concentració va ser quelcom accidental i determinat per dos factors: en primer lloc, la manera com es va desenvolupar l'ocupació tant de la Ciutat Comtal com de Catalunya, i en segon lloc, la manera com es va aplicar el model concentracionari franquista a una realitat local com era la Barcelona de l'època.

4.1. LA LOCALITZACIÓ

Quan les tropes franquistes van entrar a Barcelona tenien l'ordre de posar en funcionament un camp de concentració, però no tenien cap referència sobre l'espai concret on l'havien de situar. Hi ha dos elements determinants que permeten fer aquesta afirmació. En primer lloc, les instruccions secretes per a l'ocupació de Barcelona indicaven simplement que el camp s'havia d'ubicar en un espai ampli que no fos cèntric, amb bon subministrament d'aigua i provisions i de fàcil comunicació; no hi havia cap referència específica sobre quin havia de ser l'emplaçament.²² En segon lloc, l'Exèrcit *nacional* no disposava de cartografia actualitzada de la ciutat. El mapa que acompanyava les instruccions sobre l'ocupació de la Ciutat Comtal era el que havia editat l'Instituto Geográfico y Catastral de Madrid l'any 1927, i, com ja s'ha explicat al començament d'aquest capítol, el projecte de la Casa de Caritat per construir els pavellons que van ser camp de concentració data de l'any 1928.²³

---

²². AGMA, ZN, A 15, L 8, Cp 24 "Orden Público. Columna de Orden y Policía de Ocupación", 1939.

²³. Per veure el mapa en qüestió, vegi's la il·lustració «Mapa de la Instrucción General n° 55 (25-1-1939)».

Així mateix, seguint les instruccions militars referides a la campanya catalana, l'obertura del recinte concentracionari de la capital s'havia de fer quan el front estigués a una distància aproximada de 100 quilòmetres.²⁴ L'establiment d'una distància de seguretat responia a una lògica militar evident: evitar que una possible contraofensiva republicana servís per recuperar la localitat i, al mateix temps, alliberar els presoners. No obstant això, la rapidesa de l'avenç franquista —inversament proporcional a l'esfondrament de l'Exèrcit republicà— va fer que el Cuartel General del Generalísimo esperés fins a l'ocupació definitiva del Principat, i la conseqüent desaparició del front bèl·lic, per decretar l'obertura del camp de concentració d'Horta el 10 de febrer.²⁵ És molt representatiu que la posada en marxa del recinte concentracionari barceloní fos el mateix dia que la delegació barcelonina de la Inspección de Campos s'instal·lava a l'avinguda Diagonal, número 538, pis principal, per començar a gestionar «*todos los asuntos relacionados con los "Prisioneros de Guerra" [que estiguessin en camps catalans], que estén ya clasificados en este concepto, así como los procedentes de los frentes y presentados de la zona roja, comprendidos en las disposiciones dictadas por Su Excelencia el Generalísimo, respecto al particular*».²⁶ Aquest anunci també informava que qualsevol consulta referent a presoners que estiguessin fora de Catalunya caldria dirigir-la a la delegació central de Burgos. Anteriorment, des de l'1 de febrer, la delegació barcelonina de la Inspección de Campos estava instal·lada al carrer de Casp, números 56 i 58.²⁷

---

²⁴. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 56, Cp 24, "Sobre las grandes dificultades existentes para depurar las responsabilidades a los milicianos prisioneros en los frentes de Cataluña y Levante", 16-6-1938.

²⁵. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 123, "Campos de Concentración...".

²⁶. "Inspección de Campos de Concentración y Prisioneros de Guerra", *LVE*, 11-2-1939.

²⁷. "Aviso al personal militar procedente de zona roja", *LVE*, 2-2-1939.

El camp va començar a rebre presoners després del condicionament mínim imprescindible de l'espai; o el que és el mateix, instal·lació de la fil·ferrada que rodejava el complex, construcció d'unes quantes garites de vigilància, habilitació dels soterranis per fer els interrogatoris més violents²⁸ i organització de l'oficina que acollia els comandaments del camp.

Els testimonis amb els quals hem pogut parlar no coincideixen en la ubicació de

les oficines. Mentre que Santiago Alcolea les situa a l'edifici de la Fundació Albà, que estava entre els pavellons i la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera —és a dir, fora del complex concentracionari—, Joan Bordàs, tot i no recordar-ne el lloc exacte, no li consta que estiguessin fora dels edificis; sí que recorda, però, que disposaven de telèfon.²⁹ Com pot veure's, el condicionament va ser tan precari, com a mínim durant les primeres setmanes, que ni tan sols

IL·LUSTRACIÓ 22: Garita de vigilància

Cortesia de Jaume Caminal. Autor: desconegut. Any: sense data, entre 1939 i 1946

---

²⁸. Pel que explica un expresoner (Carles Palasó), molts d'aquests interrogatoris anaven acompanyats de pallisses: «*També tinc gravats els gemecs que venien dels soterranis, on torturaven els presoners*», FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 49. Així mateix, sabem que els interrogatoris al soterrani i semisoterrani van deixar de ser relativament habituals a començaments del mes de maig, moment en que les autoritats concentracionàries van ordenar a la Casa de Caritat netejar aquestes dependències del Pavelló de Llevant. AGDB, FCdC, "Actas de las Casas de Caridad y de Maternidad y Expósitos", 11-5-1939.

²⁹. Converses amb Santiago Alcolea i Gil, Barcelona, 2-2-2006 i 23-3-2006; Conversa amb Joan Bordàs i Brullas, L'Hospitalet, 3-7-2006, respectivament.

incloïa la construcció de latrines: les havien de fer els mateixos presoners cavant una rasa a l'exterior de l'edifici.³⁰

En un primer moment l'encarregat de gestionar aquest camp va ser el CE que havia ocupat la zona (el CE de Navarra), i la Inspección de Campos no va assumir-ne la direcció fins alguns mesos després.³¹ A efectes pràctics, és indiferent esbrinar qui controlava directament el recinte, ja que ni en l'aspecte quantitatiu (nombre de retinguts) ni en el qualitatiu (condicions de vida i criteris classificadors que s'hi aplicaven)³² els presoners no podien notar cap diferència. En ambdós supòsits, ICCP o CEN, la situació dels individus retinguts al camp era miserable.

Coneixent les característiques dels edificis, i tenint present les premisses que determinaven l'elecció de l'espai que havia de ser camp de concentració, és clar que els pavellons de la Nova Casa de Caritat d'Horta reunien un seguit de condicions que podríem considerar ideals i que, amb tota probabilitat, en van determinar l'elecció.

En primer lloc, era un complex format per dos edificis de grans proporcions que estaven a mig construir. El fet que els edificis no estiguessin acabats era un dels principals al·licients del recinte. Això feia que l'exèrcit ocupant no hagués de gastar gaires energies ni material per condicionar un recinte que, en principi, havia de tenir una vida útil limitada. Una altra cosa és que amb el final de la guerra, el retorn constant d'exiliats des de França, l'enviament d'homes —presoners, presentats i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment— a batallons de treballadors i, en darrer lloc,

---

³⁰. Converses amb Santiago Alcolea...; i SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a...*, pàg. 163.

³¹. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 7, "Plan de avance...". La ICCP ja controlava el camp, com a mínim, des del 15 d'abril. AGMA, CGG, M 2, T 6, To 238.

³². AGMA, ZN, A 16, L 38, C 1253, Cp 91, "Telegrama postal sobre clasificación de prisioneros", 7-2-1939.

l'organització dels BDST el recinte d'Horta modifiqués la seva funció inicial i acabés sent clausurat durant la primavera del 1940, alguns mesos més tard del que havien planejat les autoritats militars.

D'altra banda, l'Exèrcit no s'havia de preocupar per l'estat en què quedaria la finca un cop es clausurés el camp. De fet, la mateixa institució propietària del recinte, la Casa de Caritat, reconeixia, l'any 1952 i després de les obres de millora fetes entre 1941 i 1942³³ que era un edifici «*mastodóntico e inapropiado (...) que sólo está empezado, e inservible, por tanto (...) un imponente edificio casi inhabitable*».³⁴

IL·LUSTRACIÓ 23: Panoràmica del camp d'Horta

El pavelló Ponent (esquerra, 5.000 m²) era el magatzem. Llevant (dreta, 22.800 m²) va servir per allotjar els presoners. Font: AGDB, FF. Autor: desconegut. Any: sense data, entre 1939 i 1946

Com fixaven les instruccions militars, era un recinte allunyat del centre de la ciutat i, curiosament, en una zona plena d'edificis de

---

³³. Aquestes obres es van fer per adequar tres plantes del pavelló Llevant per fer-ne un alberg provisional per a 1.200 captaires i vagabunds. AGDB, FCdC, L 4618, E 9, "Expediente relativo a las obras de habilitación del Pabellón de Levante del grupo en construcción denominado "Beato Salvador de Horta", propiedad de la Casa Provincial de Caridad, para ALBERGUE DE MENDIGOS", 1941.

³⁴. "La Casa de Caridad en 1952", *NH*, Barcelona, núm. 28, novembre 1952; i "Cómo han pasado el verano nuestros albergados", *NH*, Barcelona, núm. 37, setembre 1954.

gran dimensions com l'Orfenat Ribas, la Fundació Albà, el Preventori de la Casa de Caritat i el col·legi dels Salesians.³⁵

Tot i estar a la perifèria urbana, estava ben comunicat tant amb el centre de la capital com amb les comarques barcelonines: estava situat davant de la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera (la principal via de comunicació entre la barriada d'Horta i el centre de la ciutat, actualment Ronda de Dalt), i ubicat entre la carretera que comunicava la Ciutat Comtal amb Sant Cugat (l'Arrabassada) i la que unia Horta amb Cerdanyola, coneguda popularment com *Forat del Vent*. Aquesta bona comunicació viària va fer que les autoritats concentracionàries fessin servir presoners —tant els ja classificats en l'apartat A com els que estaven pendents de classificació definitiva— com a conductors³⁶ i que, a més, utilitzessin en benefici propi alguns dels cotxes del parc de taxis de la ciutat.³⁷

Així mateix, era un complex que no tenia problemes d'aprovisionament d'aigua. L'antiga vila d'Horta tenia un subsòl ric en corrents d'aigua subterrània, que s'extreia a través dels pous i les mines. En aquest sentit, només cal recordar que la indústria de les bugaderes era una de les principals activitats econòmiques de la vila entre els segles XVIII i XX.³⁸ A més, sabem que el Preventori de la

---

³⁵. Cal destacar que les condicions d'amplitud i d'allunyament del nucli urbà tant ben aprofitades per muntar el camp de concentració d'Horta, també van ser vàlides per habilitar un alberg de captaires i vagabunds en el mateix pavelló de Llevant el juliol del 1942: «*la habitación en el pabellón de levante del grupo en construcción denominado "Beato Salvador de Horta" propiedad de la Casa Provincial de Caridad, situado en la barriada de Horta, por reunir las condiciones de capacidad y alejamiento del centro urbano de la capital*». AGDB, FCdC, L 4618, E 9, "Diputación Provincial de Barcelona. Informe", 27-3-1941. Sobre la inauguració de l'alberg per a indigents: "Nuevo pabellón de indigentes en Horta", *LVE*, 24-7-1942; i "En el Pabellón de Horta recibirán la Primera Comunió cuarenta hijos de indigentes", *LVE*, 29-7-1942.

³⁶. "Unidades de automovilismo", *LVE*, 25-2-1939.

³⁷. AMA, ACP, 412, "Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 4°", 4-11-1939.

³⁸. A mitjan segle XIX, a l'encara barriada d'Horta no annexionada a la capital hi havia fins a vuitanta empreses dedicades a aquest negoci. ALBERCH i FUGUERAS, R. (dir.): *Els barris de Barcelona*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.

Casa de Caritat, situat al costat dels pavellons de Llevant i Ponent, obtenia l'aigua d'una mina dels mateixos terrenys propietat de la Casa.³⁹ Tot i així, un empresoner recorda que, tot i disposar d'aigua, «en teníem molt poca perquè el dia que els guàrdies es cabrejaven per si els havíem fet alguna mala passada, ens la tancaven per a tot el dia, com a càstig».⁴⁰

D'altra banda, era un recinte propietat de la Casa de Caritat. Aquesta institució estava vinculada, via Diputació Provincial —el president de la Diputació presidia també la JG de l'entitat benèfica—, a l'Administració pública. Per tant, un cop clausurat el camp de concentració no haurien de donar explicacions a cap propietari molest.

Tanmateix, s'hauria de considerar un altre factor, potser circumstancial però no menyspreable, per a l'elecció del recinte: el president de la Diputació de Barcelona, restaurada el 30 de gener del 1939, era Josep Milà i Camps (comte de Montseny), el mateix que havia presidit la Diputació —i la JG de la Casa de Caritat— entre els anys 1926 i 1930. El comte de Montseny tenia un coneixement directe de l'espai i les seves possibilitats, atès que el projecte i les obres per a la construcció dels pavellons de Llevant i de Ponent del Beat Salvador havien començat l'estiu del 1928, sota la seva presidència.

4.2. EL PROCÉS CLASSIFICADOR I LES TIPOLOGIES DE PRESONERS

Com ja s'ha escrit en pàgines precedents, l'ocupació de Barcelona anava acompanyada de la voluntat de convertir la ciutat en una

---

³⁹. CASA PROVINCIAL DE CARIDAD DE BARCELONA: *La Casa Provincial de Caridad. Sus orígenes y actuación. Un gigantesca esfuerzo frente a la humanidad desvalida*, Casa Provincial de Caridad de Barcelona, Barcelona, 1951, pàg. 11. Per veure una panoràmica aèria de la zona del camp de concentració d'Horta, vegi's «Vista aèria del camp de concentració»

⁴⁰. SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a...*, pàg. 163.

ratera de la qual ningú pogués escapar-se.⁴¹ Aquest engabiament humà era el segon pas per assegurar-se la classificació correcta dels ciutadans i les entitats sociopolítiques segons els criteris, i la capacitat punitiva, del *Nuevo Estado*.

El primer pas en aquesta direcció s'havia fet mesos abans de la conquesta, amb la recopilació de dades sobre la situació de la ciutat a partir del 18 de juliol del 1936. Aquesta informació s'havia anat reunint mitjançant els interrogatoris a presoners de guerra catalans durant el 1938 —especialment durant la batalla de l'Ebre, entre l'estiu i la tardor d'aquell any— en camps de concentració de la rereguarda franquista, com Santoña (Cantàbria), Deusto (Bilbao), Santuari de Corbán (Santander), La Magdalena (Santander), Medina de Rioseco (Valladolid), Aranda de Duero (Burgos), Monestir de Santa Espina (Valladolid), Murgía (Àlaba), Lleó, San Gregorio (Saragossa), Pamplona i Orduña (Biscaia).

Aquests interrogatoris eren bastant complets, i a més de les dades personals i laborals de cada presoner («*diciente*» o «*declarante*»), incloïen dos tipus de preguntes: un primer grup servia per tenir coneixement dels registres, saquejos, detencions, col·lectivitzacions i «*otros desmanes*» que s'havien produït «*al estallar el Movimiento*»; un segon grup de preguntes permetia conèixer el nom, cognoms (o sobrenoms) i antecedents sociopolítics de les autoritats republicanes (ajuntaments i comitès), dels que havien ingressat com a voluntari a les «*milicias rojas*», dels comandaments militars i dels propagandistes «*rojos*». Aquests qüestionaris eren agrupats per localitat i província de

---

⁴¹. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 24, "Instrucción General n.º...". Vegi's la il·lustració «Els punts de control».

residència dels capturats per ser enviats, posteriorment i un cop el territori ja hagués estat «*liberado*», a les autoritats corresponents.⁴²

Amb aquests qüestionaris, les autoritats franquistes fomentaven la delació. Eren autèntics informes fiscalitzadors sobre l'actuació dels republicans a partir del 18 de juliol. Els presoners que en tenien ganes podien elevar els rumors a la categoria d'acusació en ferm. D'aquesta manera no només denunciaven el comportament sociopolític “delictiu” dels acusats («*según referencias este era un asesino*»; «*Asesino de Carmen Ibáñez y su esposo, dueños de la panadería sita en la calle Bruc y Lauria según decían*» i «*sabe por rumores, que se pidió dinero a muchísima gente, pero no puede precisar número*»)⁴³ sinó que, a més, podien indicar l'adreça del denunciat a fi de facilitar-ne la detenció posterior, un cop la ciutat fos ocupada. Aquests interrogatoris també servien perquè alguns presoners fessin mèrits informant que ells mateixos, o algun familiar proper, havien estat perseguits pels republicans:

---

⁴². AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario fundamental del interrogado”, 1938. Aquests qüestionaris també servien per aconseguir informació sobre la localització de les fàbriques de material de guerra, per exemple la casa Elizalde de Barcelona, per d'aquesta manera marcar objectius pels bombardejos: «*¿Qué tierras e industria se colectivizaron? (...) ¡¡ATENCIÓN!! Casa Elizalde hacen material de guerra en Paseo de S. Juam*», AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1679”, 1938 Per llegir un d'aquests interrogatoris, vegi's l'annex «Auditoria del Ejército de Ocupación».

⁴³. AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1517”, 1938; AHDGC, AEdO, “Ibídem. LEG. 2, BC 1661”, 1938; i AHDGC, AEdO, “Ibídem. LEG. 2, BC 2100”, 1938. El subratllat és meu. Les acusacions fetes sobre la base de rumors no van ser exclusives dels camps durant la guerra, el segon cap del camp de Porta Coeli (València) afirmava en una carta enviada a Franco que «*estas denuncias no concretan nada, limitándose a insinuar que “según se dice” o “según se rumorea” fulano de tal puede haber tomado parte en ésta o en la otra fechoría. Las únicas acusaciones concretas que hacen unos u otros, son las de que el individuo o individuos acusados por ellos, han pertenecido a partidos de izquierda*», MOLINERO, C.: “¿Memoria de la represión o memoria del franquismo” dins JULIÁ, S. (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Taurus, Madrid, 2006, pàg. 229. La doctora Carme Molinero cita, en aquest cas, un informe localitzat a l'Archivo General de la Administración: AGA, Presidencia, Secretaría General del Movimiento, C. 228, “Carta de Emilio Tavera a Francisco Franco”, 21-6-1939.

El declarante manifiesta no conocer a nadie por haber estado escondido 26 meses en Barcelona y Castelldefels.

Estuvo preso por desertor durante 5 meses en el Castillo de Montjuich. Salió militarizado.

¿Qué asesinatos se perpetraron? Barcelona: de mi padre, del cual desde la fecha de su detención no hemos sabido nada de él, pero por informes parece que fue asesinado.⁴⁴

Tot i que el camp no va estar operatiu fins al 10 de febrer, el funcionament del CEE de la caserna de Tarragona–Numància i el castell de Montjuïc va fer que el fenomen concentracionari barceloní comencés a posar-se en marxa abans de l'obertura del recinte d'Horta. Concretament, la Comisión Clasificadora va començar a funcionar entre el 3 i el 4 de febrer,⁴⁵ tenia la seu central al palau de Justícia (Auditoria de Guerra)⁴⁶ i estava dirigida a classificar, principalment, els militars de carrera (caps, oficials i suboficials).⁴⁷

---

⁴⁴. AHDGC, AEdO, "Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 2264; AHDGC, AEdO, "Ibidem. LEG. 2, BC 1571", 1938; i AHDGC, AEdO, "Ibidem. LEG. 2, BC 1975", 1938.

⁴⁵. Les fonts hemerogràfiques i militars discrepen sobre la data exacte d'obertura de les comissions classificadores de Barcelona, mentre que *La Vanguardia Española* les anuncia el dia 3, els informes militars diuen que va ser l'endemà. Sospesant la veracitat de cadascuna d'aquestes fonts, ens decantem per la data anunciada en els informes militars de caràcter reservat. "Aviso al personal militar procedente de la zona roja", *LVE*, 2-2-1939; i AGMA, CGG, R 162, A 2, L 154, Cp 21, "Relativo a organizar nuevos BBTT, cubrir la plantilla de otros y disponer de prisioneros para trabajos urgentes", 18-3-1939.

⁴⁶. «ARTÍCULO 8º. La clasificación de los prisioneros y presentados tiene carácter de servicio de justicia y en su virtud queda afecto a la Auditoria de Guerra a cuya disposición estarán en los Campos de concentración o lugares que se determinen las personas aprehendidas en tales conceptos», AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 5, "Bando Ejército del Norte a la Liberación de Barcelona", 1939.

⁴⁷. "Auditoria de Guerra de Cataluña. Aviso a los señores oficiales", *LVE*, 3-2-1939; "Aclaración sobre la presentación de individuos que han servido en las filas rojas", *LVE*, 3-2-1939; "Juzgado de Oficiales Generales", *LVE*, 4-2-1939; "Auditoria de Guerra de Cataluña", *LVE*, 9-2-1939; i "Nota del Gobierno Militar sobre la incorporación de cabos y soldados", *LVE*, 9-2-1939.

Però centrant-nos en el cas concret del camp de concentració d'Horta, en primer lloc cal ser molt conscients que tot i ser a Barcelona no només retenia presoners catalans, sinó que també n'hi havia de fora del Principat. El recinte d'Horta servia per retenir alguns dels milers de capturats a Catalunya, independentment d'on fossin.

IL·LUSTRACIÓ 24: Façana principal del pavelló Llevant

Font: AGDB, FF. Autor: desconegut.
Any: sense data, entre 1939 i 1946

Fet aquest primer advertiment, dins el recinte d'Horta podem diferenciar tres tipus de presoners segons el motiu del seu tancament en el camp l'origen de la seva captura. Aquesta divisió és, exclusivament, de procedència i ens serveix per comprendre l'anhel repressiu franquista. Segons el que ens expliquen els testimonis —a través de les entrevistes o per mitjà dels relats que podem trobar en els llibres sobre la repressió franquista—,⁴⁸ un cop eren tancats en el

---

⁴⁸. Llegeixi's: LLARCH, J.: *Campos de concentración...*; FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*; SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a...*; CARDONA,

camp, tots els interns, independentment del procés pel qual haguessin arribat allà, rebien el mateix tracte peyoratiu.

Un primer grup és el format pels soldats republicans capturats per l'Exèrcit franquista, i hi incloem els que, com Jaume Sàbat o Joan Cardona, s'havien lliurat voluntàriament.⁴⁹ Alguns d'aquests procedien de la presó Model,⁵⁰ ja que la saturació de les xarxes d'evacuació de presoners (i presentats) i la rapidesa de l'avenç del front en terres catalanes van provocar que, el 30 de gener, l'autoritat militar n'ordenés l'ingrés a la cel·lular barcelonina mentre s'estava a l'espera de l'obertura del camp:

*A partir de hoy [30 de gener] se servirá V. admitir en esa Prisión a todos los Oficiales promovidos a este empleo por el Ejército rojo, que se presenten en ese Establecimiento [la presó Model] ya sea con carácter voluntario o que sean conducidos por fuerzas de nuestro Ejército.*⁵¹

També hi havia els refugiats que tornaven de França a través de la frontera gironina i aquells que estaven a Barcelona i que, malgrat les disposicions oficials publicades a la premsa, no tornaven a les seves localitats d'origen:

Se recuerda a todos los refugiados en esta ciudad la orden relativa a la obligación que tienen de presentarse

---

J.: *Un fusell i...*; AIXALÀ, E.: *La quinta del...*; SOLÉ i BARJAU, Q.: *A les presons...*; VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*

⁴⁹. SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a...*, pàg. 162; i CARDONA, J.: *Un fusell i...*, pàg. 120.

⁵⁰. Per ordre d'ingrés a la cel·lular barcelonina des del 30 de gener: ANC, CPHB, C 957, "García Bellosillo, Celedonio"; ANC, CPHB, C 420 "Agreda Valencia, Santiago"; ANC, CPHB, C 2143, "Viejo Sánchez, Fernando"; ANC, CPHB, C 945, "Gallego Álvarez, Antonio"; ANC, CPHB, C 1942, "Serna García, Emilio"; i ANC, CPHB, C 2176, "Vivancos Jiménez, Antonio".

⁵¹. ANC, CPHB, C 1024, "Giménez Prieto, Mariano".

en las Delegaciones de los distritos de este Servicio, por las que se les facilitará la oportuna ficha-salvoconducto para que puedan marchar a sus puntos de procedencia y cuyo viaje efectuarán por cuenta del Estado o por sus propios medios, si de ellos dispusieran. De todos aquellos que no den cumplimiento a esta orden en el plazo que la Superioridad determina se procederá a su detención e internamiento en un campo de concentración de no resultar contra los mismos cargo alguno, en cuyo caso será entregado a la Autoridad judicial.⁵²

El tercer grup d'interns el formaven els qui havien estat detinguts pels serveis d'ordre públic i els retinguts per comportaments considerats incorrectes com podien ser anar indocumentat⁵³ o «*no saludar al paso* [de la] *Bandera*». ⁵⁴ Després d'una breu estada a la presó —a la Model des del 27 de gener, a la presó habilitada de Sant Elies des del mes de març, a la provisional d'El Cànem a partir de començaments d'abril i al Palau de les Missions a partir de mitjan setembre—, alguns d'aquests homes van ser enviats a Horta.

Centrant-nos en els soldats republicans capturats per l'Exèrcit *nacional*, si estudiem acuradament els escassos llistats d'entrades conservats als arxius militars (dies 11, 15, 16, 17 i 18 de febrer del 1939)⁵⁵ descobrim que tots procedien d'unitats republicanes desplegades per Catalunya.

---

⁵². "Servicio de evacuación...".

⁵³. ANC, CPHB, C 576, "Bisbal Balmes, Joaquín".

⁵⁴. ANC, CPHB, C 1784, "Ros Aranda, Antonio". Llegeixi's l'annex «Expedient penitenciari d'Antonio Ros Aranda».

⁵⁵. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 38 bis., "Evacuación de Prisioneros del Ejército del Norte. Horta", 1939.

estructura concentracionària pensada per retenir els milers de capturats a Catalunya.

Aquesta preparació “logística” va comportar, entre altres aspectes, la conversió d’alguns centres d’evacuació provisionals en camps permanents (per exemple, Tarragona)⁵⁶ i la supressió definitiva d’altres, com el de les Borges Blanques i el de Vimbodí.⁵⁷ Una altra cosa és que el nombre de presoners els acabés desbordant, però sembla que, després de l’experiència de l’any 1937 amb la conquesta del nord peninsular, ja s’ho esperaven.

Aquest coneixement exhaustiu del desplegament de l’enemic pel territori, evidenciat en els llistats com el de l’11 de febrer, contrastava amb el desconeixement que els republicans tenien sobre l’Exèrcit franquista. Bona mostra del descontrol amb què es movien les brigades mixtes republicanes el trobem en el testimoni d’un presoner, Joan Ventura, quan explica la seva captura a Tarragona el 15 de gener:

De sobte veig que llencen els fusells i aixequen els braços enlaire. Resto astorat. Estem copats! (...) Allí ens sorprenen les enormes fileres de presoners que ja s’hi han concentrat. Una altra sorpresa important és la contemplació de quatre cotxes amb matrícula italiana, ocupats per militars graduats, abillats amb roba militar italiana. És a dir, de l’exèrcit italià.⁵⁸

La primera estratègia bàsica de bona part d’aquests capturats per eludir la responsabilitat que comportava haver estat oficial de l’Exèrcit *rojo*, o tenir el carnet d’alguna entitat republicana, era

---

⁵⁶. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 120, “Campos de concentración...”.

⁵⁷. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 7, “Plan de avance...”.

⁵⁸. VENTURA i SOLÉ, J.: *El meu diari...*, pàg. 124 i 125.

destruir aquesta documentació comprometedora, ja fos estripant-la o jo fos menjant-se-la; l'objectiu era fer desaparèixer aquestes proves inculpatòries.⁵⁹ Les autoritats militars franquistes eren conscients d'aquest primerenc acte de desafecció i, en conseqüència, les instruccions per evitar-ho eren terminants: «*cuidarán de que no tiren ni destruyan los papeles que lleven encima*».⁶⁰ Una altra actitud de resistència consistia a donar un nom fals; les autoritats concentracionàries també coneixien aquesta estratagema —«*se da frecuentemente el caso de prisioneros de guerra que empleando nombres falsos u otros subterfugios demoran el resultado de su clasificación, y por tanto su paso a Batallones de Trabajadores o aparición de responsabilidades mayores*»—,⁶¹ i quan descobrien l'engany enviaven l'individu en qüestió a un batalló de treballadors, independentment de la classificació que tingués en aquell moment i «*sin perjuicio de continuar las investigaciones convenientes para su definitiva clasificación*».⁶²

Si bé és cert que aquests comportaments no poden ser considerats activitat opositora, no deixaven de ser actes individuals de resistència —passiva— que requerien una certa complicitat dels altres captius que silenciaven l'argúcia. I és que els presoners formaven part d'un exèrcit derrotat i la seva única opció plausible abans de la captura havia estat, en bona mesura, la fugida cap a França. El sentiment de desfeta, recordat contínuament per les autoritats del camp de concentració, era una evidència que planava sobre el cap de

---

⁵⁹. VENTURA i SOLÉ, J.: *Ibidem*, pàg. 125.

⁶⁰. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52, "Curso de evacuación...".

⁶¹. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 20, Doc. 1, 1938. Subratllat en l'original. Aquesta va ser l'astúcia utilitzada per Josep Subirats i Piñana en el moment de la seva captura a Vic, l'1 de febrer del 1939, quan va identificar-se com a Josep Jurats Pruana. Engany que va poder mantenir en els camps de Cervera, San Juan de Mozarrifar i Santa Maria de Oia on va ser delatat per un paisà seu. SUBIRATS PIÑANA, J.: *Entre vivències. La...*, pàg. 61–133; i MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G.: *Les veus de...*, pàg. 59–69.

⁶². AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 52, "Curso de evacuación...".

tots els presoners. Així, com explica Carles Palasó, era impossible organitzar cap tipus de resistència col·lectiva mínimament estructurada: «si haguessin descobert qualsevol cosa que els pogués semblar organitzada, haurien pagat no només els que estaven dins l'olla, sinó tots els altres».⁶³

IL·LUSTRACIÓ 26: Vista lateral del pavelló Llevant

El pavelló vist des del camí d'accés a l'edifici. Cortesia de Jaume Caminal.
Autor: desconegut. Any: sense data, entre 1939 i 1946

En molts casos, deixant de banda la destrucció de documents inculporis i els noms falsos, el comportament resistent dels presoners es limitava a facilitar la comunicació clandestina —cartes personals— entre els companys de captura i llurs familiars o, simplement, transmetre informació sobre amics que, com ells, eren víctimes de la repressió franquista.⁶⁴

---

⁶³. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 50.

⁶⁴. BOTA-GIBERT, J.: "Blanes, any zero: cartes d'un militant cenetista condemnat a mort" dins AA. DD.: *Guerra Civil i franquisme. Seixanta anys després*. Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, 2000, pàg. 236-243.

Pel que fa als refugiats, tant els que procedien de l'exili francès com els que no havien marxat a l'altra banda de la frontera, és interessant comprovar els esforços del *Nuevo Estado* per controlar-los. D'aquesta manera, les autoritats *nacionales* no només aconseguirien classificar el màxim nombre possible de ciutadans, sinó que a més podrien assegurar-se'n la correcta depuració sociopolítica. A més, cal ser molt conscients que el règim franquista va saber jugar amb les ànsies de retornar, la bona fe i el cansament dels qui havien fugit a l'estranger i les seves famílies:

Féu que em dirigís al consolat franquista consultant el meu cas i preguntant què em passaria si retornava a Espanya. Contràriament al que feien els nostres, ells et rebien molt amablement i després de preguntar-te si tenies les mans tacades de sang, eufemisme que volia dir si havies comès crims, vent dir-los que no, però que jo sempre havia estat catalanista i republicà, em digueren que això no tenia importància i que podia retornar tranquil·lament a Espanya on seria rebut amb el braços oberts.⁶⁵

M'he arribat a creure que deu ser veritat l'afirmació que no ens ha de succeir res als qui no tenim les mans brutes de sang, i prossegueixo, per tant, amb delit i il·lusió, les gestions per poder anar cap a Reus tan prompte i ràpidament com sigui possible.⁶⁶

Pel que fa als qui havien fugit a França, a finals de febrer i sobretot a partir del març del 1939, des de les pàgines de la premsa barcelonina va començar un degoteig constant de notícies relacionades

---

⁶⁵. Testimoni d'Antoni Montseny i Monné. Citat dins DUCH, M: *Reus sota el...*, pàg. 227-228.

⁶⁶. RECASENS i MERCADÉ, J.: *Vida inquieta. Combat...*, pàg. 147.

amb aquests refugiats. Les autoritats havien organitzat el que podríem qualificar de campanya propagandística per incitar-los a tornar. Era una maniobra que s'articulava per mitjà de dos discursos: per una banda, mostrar les pèssimes condicions de vida dels refugiats a l'estranger i, per l'altra, silenciar l'existència dels camps de concentració on serien tancats els qui tornessin. D'aquesta manera es difonia, a través dels diaris, un missatge dual molt simple: a l'estranger els espanyols són maltractats i a l'Espanya de Franco són acollits com els fills pròdigs que retornen a la Pàtria.

Pel que fa al primer aspecte, es va començar publicant informació sobre les dimensions humanes de l'exili; o, el que és el mateix, donant xifres aproximades del nombre de refugiats: 220.000 homes i 187.000 dones i nens.⁶⁷ Pocs dies després es dirigia l'atenció del lector cap a l'enorme despesa econòmica que suposava per al país veí mantenir aquests milers de «*refugiados bolchevistas españoles*»: 50 milions de francs destinats a la manutenció de 250.000 espanyols sense recursos.⁶⁸

En aquests moments es produïa la primera incongruència. Si a finals de febrer es calculava en 407.000 els «*rojos*» refugiats a França i pocs dies després *Solidaridad Nacional* parlava de 250.000 desplaçats sense recursos, la pregunta era clara: què havia passat amb els 157.000 restants? Se suposava que no els calia acollir-se a l'ajuda oficial francesa, però per què? Havien marxat cap a un altre país? O és que potser formaven part dels refugiats que retornaven del país veí i que estaven sent tancats en els camps de concentració franquistes?

Pocs dies més tard, era el mateix òrgan portaveu del falangisme barceloní el que s'encarregava de denunciar la fugida d'exiliats cap al

---

⁶⁷. “Estadísticas de refugiados y milicianos rojos que pasaron a Francia”, *LVE*, 24-2-1939.

⁶⁸. “Lo que le va a costar a Francia la broma de los refugiados”, *SN*, 4-3-1939.

continent americà, insinuant que només els líders republicans gaudien del privilegi de travessar l'Atlàntic.⁶⁹ Insinuacions que l'estiu de l'*Año de la Victoria*, amb l'eufòria de la derrota total de l'odiat enemic republicà, es van convertir en difamacions d'aquest estil:

No se conoce el caso de un dirigente rojo que haya pasado hambre durante la guerra. No se conoce.

No se vió (sic.) nunca gente mejor trajeada que los dirigentes comunistas. Eran los aristócratas de la revolución roja.

Una de las cosas que se dieron con harta frecuencia durante el período rojo. Fue que los jefes marxistas que eran casados se divorciaban de una pobre mujer del pueblo para aliarse con la meretriz. A la que vestían y enjoyaban con suntuosidad.

Los jefes marxistas tenían automóvil de propiedad. Con el que atropellaban en las calles a los trabajadores que siempre iban a pie.⁷⁰

A mitjan març la premsa —especialment, *Solidaridad Nacional*, dirigida primer per Jesús Ercilla (fins al 14 de maig), després per Felipe Olivares (fins al 4 de juliol) i, finalment, per l'inefable Luys Santamarina— va començar a publicar notícies relacionades amb el retorn d'una part d'aquests exiliats. Paral·lelament es començava a informar de l'existència dels camps de concentració francesos, com per exemple el d'Argelers,⁷¹ i es comunicava que «*Francia no podía*

---

⁶⁹. “¿Y los 499.000 restantes?”, *SN*, 23-3-1939.

⁷⁰. *SN*, 23-7-1939; *SN*, 27-7-1939; i *SN*, 3-8-1939. Subratllat en l'original.

⁷¹. “Los refugiados españoles piden ser trasladados a la España nacional. Los rojos siguen cometiendo crímenes”, *SN*, 15-3-1939.

*atender por más tiempo el momento de la repatriación de los refugiados rojos españoles».*⁷²

Davant aquesta situació, els diaris ràpidament van informar de les gestions del comte de Vallellano (cap de la Creu Roja espanyola) i de les facilitats que el *Nuevo Estado* posava per a tots els que sol·licitessin ser repatriats:

*Los resultados han sido que llegarán a ser evacuados de los campos de concentración franceses de seis a siete mil refugiados por día, pasando estos desgraciados compatriotas a la España Nacional.*⁷³

En contrast amb aquesta “suposada” política d’acollida franquista, la premsa anunciava que les autoritats franceses no només internaven els refugiats en camps de concentració⁷⁴ sinó que els explotaven laboralment,⁷⁵ els feien fer el servei militar,⁷⁶ els obligaven a treballar en tasques de fortificació de les fronteres gales⁷⁷

---

⁷². “Francia no quiere a los refugiados rojos”, *SN*, 29-3-1939.

⁷³. “Los trabajos de evacuación de los refugiados españoles en Francia. Gestiones de la Cruz Roja, dirigidas por el Conde de Vallellano”, *LVE*, 25-3-1939; i “Para la repatriación de los refugiados en Francia”, *SN*, 24-3-1939.

⁷⁴. “Nuevo campo para refugiados rojos en Francia”, *SN*, 20-8-1939.

⁷⁵. «Según confiesa el ministro del Trabajo francés, M. Pomaret, en los campos de concentración de los Pirineos Orientales y de los Bajos Pirineos, como los de Barcarés, Gurs y Septfonds, se han establecido talleres auxiliares de metalurgia, gracias al trabajo de los rojillos españoles, que producen con mayor regularidad, sin temor a huelgas y sin jornales dispendiosos, como los que perciben los obreros franceses, y sin respeto para el horario legal del trabajo, los materiales de armamento de que Francia escaseaba», “Los refugiados españoles producen a Francia más de lo que le cuestan”, *SN*, 17-6-1939.

⁷⁶. “249.000 refugiados en Francia ha sido repatriados a España”, *SN*, 23-7-1939.

⁷⁷. «Los contratistas que los emplean se muestran poco dispuestos a consentir [que] les arrebaten un personal como éste, al que pueden imponer las condiciones de trabajo y el salario que les conviene, por lo que su repatriación terminaría con el espléndido negocio que realizan», “El arbitrario trato de que son objeto en Francia los refugiados españoles. Veinte mil milicianos empelados en trabajos militares”, *LVE*, 5-8-1939. També pot llegir-se: “Los españoles explotados en Francia”, *SN*, 28-5-1939; i “852 refugiados para trabajos forzados”, *SN*, 9-8-1939. En aquest sentit només cal recordar que el primer de setembre va començar la Segona Guerra Mundial.

i els utilitzaven en la collita agrícola.⁷⁸ Sobre aquest aspecte, és interessant veure què notificaven els refugiats en alguns dels camps francesos:

... les continues (sic.) coaccions de que (sic.) som objecte per part de les autoritats per a que (sic.) anem desfilant cap a Espanya i que ha culminat avui amb l'avís que a continuació copio, m'ha decidit a escriure-us (...) “Las inscripciones que se reciban después de las 4 de esta tarde [3 d'agost] no podrán ser aceptadas y los refugiados que no se hayan inscrito quedarán empleados obligatoriamente en las Colonias Francesas para los trabajos de construcción y reparación de carreteras y otros semejantes”.⁷⁹

Més endavant, amb la progressiva arribada d'exiliats al continent americà, els rotatius barcelonins van començar a fer-se ressò de la creació de camps d'acollida a l'altra banda de l'Atlàntic:

*De Méjico comunican que el diario “Excelsior” dice que el Gobierno mejicano proyecta establecer campos de concentración, para los emigrados rojos españoles. Se instalará uno en Perote (Estado de Veracruz) y el otro en Santa clara (Estado de Chihuahua). Los emigrados no podrán salir de allí hasta que encuentren trabajo definitivo.*⁸⁰

Arribats a aquest punt, cal fer un petit incís sobre la manipulació del llenguatge. Deixant de banda la constatació de

---

⁷⁸. “Los refugiados españoles son requeridos para las labores de la cosecha. Pero no atienden el requerimiento”, *SN*, 8-9-1939.

⁷⁹. AMTM, GC, Cp 74, “Copia de la carta rebuda de Joan Cabré Nogués, del quartier A – Baraque 28 – Camp de Bram (Aude)”, 3-8-1939.

⁸⁰. “Se instalarán campos de concentración en Méjico”, *LVE*, 8-8-1939.

l'arribada dels refugiats, d'aquest breu publicat per *La Vanguardia Española* ens interessa destacar que utilitzava, interessadament, el concepte «*emigrado*» per referir-se als refugiats espanyols. No és, evidentment, una qüestió de matís. Com és ben sabut, exiliar-se significa haver de marxar, voluntàriament o obligadament, del propi país, especialment per motius polítics; en canvi, emigrar implica la voluntat de partir per millorar les condicions socioeconòmiques pròpies. Pel que fa al refugiat, és aquella persona que, tot i pertànyer per ciutadania a un estat, n'ha hagut de marxar com a conseqüència d'esdeveniments polítics i ha estat acollida en el territori d'un altre estat, sense gaudir dels mateixos drets, sociopolítics i econòmics, que els autòctons. Per tant, refugiat i exiliat són conceptes que serveixen, sempre, per identificar un tipus de fugida provocada per factors sociopolítics, com podia ser la victòria franquista en la guerra. La premsa volia obviar el caràcter forçat i polític de la fugida; utilitzant la paraula emigrant lligava la partida als condicionants materials, com seria el cas de l'emigració gallega vers el continent americà a començaments del segle XX. Però la intenció era clara: la idea que es volia transmetre, mitjançant la premsa, era que uns fugien perquè tenien responsabilitats sociopolítiques i «*delictives*» de les quals podien avergonyir-se —dit amb unes altres paraules, havien de passar comptes amb la «*serena Justicia de Franco*»— i altres, els que no en tenien, marxaven per pròpia voluntat, buscant l'aventura «*allende fronteras*».

Recuperant el fil argumental, ja anunciat en pàgines precedents, sobre la campanya propagandística de les autoritats per fer tornar els exiliats, cal analitzar el silenci oficial sobre l'existència dels camps de concentració franquistes. El primer que hem de dir és que no va ser total: la premsa va publicar notícies que feien referència al fenomen concentracionari franquista; van ser poques, però rastrejant els rotatius de l'època en podem llegir algunes. Tot i així, tenint en compte la quantitat de presoners (segons les dades

facilitades per la mateixa ICCP als diaris barcelonins, pels camps van passar, des del juliol del 1937 fins al març del 1939, més de 420.000 presoners),⁸¹ i per extensió de familiars, que van tenir un contacte directe amb la realitat concentracionària, la presència de notícies sobre aquesta temàtica va ser escassa, testimonial, en les pàgines dels diaris barcelonins. Així mateix, el més important —i això els diaris mai van explicar-ho— és sens dubte que «*estos desgraciados compatriotas*» que tornaven de l'altra banda de la frontera van ser tancats en recintes com el d'Horta tant bon punt van trepitjar territori espanyol.

El febrer del 1939 va ser el moment en què es van publicar més notícies relacionades amb el funcionament de les comissions classificadores i l'organització de la Inspección de Campos a Catalunya. Eren els dies en què, passada l'eufòria de la conquesta, s'estava organitzant el *Nuevo Estado* a Barcelona. A les pàgines dels diaris barcelonins (*La Vanguardia Española* des del 27 de gener, *Solidaridad Nacional* i *El Correo Catalán* a partir del 14 de febrer i *El Noticiero Universal* des del 21 del mateix mes), això es traduïa en avisos constants sobre l'organització d'una realitat concentracionària inèdita fins aquell moment a la ciutat.⁸²

A partir del mes de març, però, les referències als camps van començar a escassejar i es van limitar a dos extensos reportatges publicats a *Solidaridad Nacional* sobre el funcionament de la delegació

---

⁸¹. “421,451 prisioneros”, *SN*, 18-3-1939; i “Estadísticas de prisioneros...”.

⁸². Per citar alguns exemples: “Servicio de clasificación de prisioneros y presentados”, *LVE*, 1-2-1939; “Aclaración sobre la presentación de individuos que han servido en las filas rojas”, *LVE*, 3-2-1939; “Nota del Gobierno Militar sobre la incorporación de cabos y soldados”, *LVE*, 9-2-1939; “Inspección de Campos de Concentración y Prisioneros de Guerra”, *LVE*, 11-2-1939; “Instrucciones para los avales de presos y presentados, certificados de adhesión al Movimiento y avales para salvoconductos”, *SN*, 16-2-1939; “Avalés para prisioneros”, *LVE*, 21-2-1939; i “Prisioneros, presentados y evacuados por el Ejército del Norte”, *LVE*, 25-2-1939

barcelonina de la Inspección de Campos,⁸³ a les notícies relacionades amb la tramitació d'aval,⁸⁴ a alguna indicació sobre el canvi de seu de la ICCP,⁸⁵ a la notificació d'alguna de les visites feta pel governador militar (el general Francisco García Escámez) als camps de la província⁸⁶ i a les notícies sobre la mobilització dels reemplaços del 1936–1941.⁸⁷ Segurament, l'exemple més clar d'aquesta manipulació periodística, induïda per les noves autoritats, es va produir l'abril del 1940, quan per referir-se al camp d'Horta —que ja només s'utilitzava per retenir els últims individus pendents de ser enviats a BBTT—,⁸⁸ *La Vanguardia Española* va anunciar que «*El gobernador militar, general García Escámez (...) estuvo (sic.) ayer por la mañana inspeccionando unos locales en la barriada de Horta para los servicios de Intendencia*».⁸⁹ Tots els diaris de la ciutat (*El Noticiero Universal*, *La Vanguardia Española*, *Solidaridad Nacional* i *El Correo Catalán*) havien anunciat, falsament, el tancament del recinte entre el 2 i el 3 de gener.⁹⁰

---

⁸³. “Admirable labor que realizan las Comisiones Clasificadoras de prisioneros y presentados”, *SN*, 30-3-1939; i “Cien mil prisioneros han sido puestos en libertad en Cataluña”, *SN*, 18-5-1939. Malgrat el caràcter propagandístic i autocomplaent, són les dues millors referències que podem trobar —en la premsa de la Ciutat Comtal— sobre el funcionament del sistema concentracionari espanyol.

⁸⁴. “Llamamientos”, *LVE*, 14-9-1939; “Las instancias cursadas por padres o familiares de ex soldados del ejército rojo”, *LVE*, 28-9-1939; “Por avalar indebidamente”, *SN*, 4-10-1939; i “La tramitación de los avales. Disposiciones del jefe provincial del Movimiento”, *LVE*, 18-10-1939.

⁸⁵. “La Inspección de los campos de concentración”, *LVE*, 28-9-1939; i “La inspección de campos de concentración queda instalada en Madrid”, *LVE*, 7-10-1939.

⁸⁶. “Visita a los cuarteles y campos de concentración”, *SN*, 27-9-1939.

⁸⁷. “Los reclutas de los reemplazos de 1941, 1940 y 1939, deberán presentarse”, *SN*, 22-3-1939; “Movilización de las quintas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 23-3-1939; “Caja de Recluta 26. Llamamiento de reclutas”, *LVE*, 21-4-1939; i “Los reclutas de 1939, 1940 y 1941”, *LVE*, 10-5-1939.

⁸⁸. ANC, CPHB, C 764, “Cros Alterats, Hermenegildo”; i ANC, CPHB, C 447, “Aloguín Andinach, Juan”. Per veure l'expedient de Joan Aloguín, vegi's l'annex «Expedient penitenciari de Joan Aloguín Andinach».

⁸⁹. “Inspección de locales de intendencia”, *LVE*, 6-4-1940.

⁹⁰. “Evacuación del Campo de prisioneros de Horta”, *ENU*, 2-1-1940; “Evacuación de un campo de concentración”, *LVE*, 3-1-1940; “Desaparición del campo de concentración de Horta”, *SN*, 3-1-1940; i “El campo de concentración de prisioneros de Horta, evacuado”, *ECC*, 3-1-1940.

La situació no era gaire millor per als desplaçats que estaven a Barcelona i que, després de la caiguda de la ciutat, no havien tornat a les seves localitats d'origen. S'havien d'inscriure abans dels 12 de febrer a les *jefaturas* del sector on residien (la capital catalana estava dividida en deu sectors que coincidien amb els antics districtes judicials). A més de les dades personals havien d'indicar «*el lugar en que habitaban al producirse el Glorioso Movimiento Nacional, indicando si desean ser trasladados a los mismos por cuenta del Estado, o prefieren continuar en Barcelona*».⁹¹ La data fixada tenia una raó de ser: esperar l'obertura del camp d'Horta. Un cop inscrits, es confeccionaven dues llistes: «*la primera comprensiva de aquellos que deseen reintegrarse a las localidades de origen y la otra de los que prefieran permanecer en esta ciudad y su provincia*».⁹² Els que volien romandre a la ciutat eren capturats, i en cas que la seva localitat d'origen estigués encara sota control republicà, eren enviats al recinte concentracionari barceloní a l'espera de ser classificats. En canvi, aquells que no s'havien inscrit —i, per tant, havien escapat del control, preventiu, de les noves autoritats— eren detinguts i tancats en alguna de les presons civils de la ciutat (en aquelles dates la Model o Sant Elies), ja que l'omissió d'aquesta obligació era, als ulls de les autoritats franquistes, la constatació de la seva «*desafección al GMN*», i per tant no calia classificar-los en el recinte concentracionari. El dia en què va obrir el camp d'Horta, el 10 de febrer, mitjançant *La Vanguardia Española* es va recordar el següent:

La ineludible obligación de presentarse en las oficinas de Evacuación que se abrirán al público en la tarde del día de mañana con objeto de proceder a su traslado a los puntos donde tuvieran su residencia habitual al

---

⁹¹. “Jefatura del Servicio Nacional de Seguridad. Nota importante para los refugiados en Barcelona”, *LVE*, 2-2-1939.

⁹². “Ibídem”.

*comenzar el Glorioso Movimiento Nacional (...) Todo el que no cumpla la presente orden será severamente sancionado.*⁹³

L'amenaça, implícita, de tancar en el camp de concentració aquells que no havien recollit el salconduit per retornar al seu lloc de residència abans de la guerra, independentment que encara no tinguessin comptes pendents amb la «*serena Justicia de la España Nacional*», es va fer explícita l'1 de març:

*Aquellos que no den cumplimiento a esta orden en el plazo que la Superioridad determina se procederá a su detención e internamiento en un campo de concentración de no resultar contra los mismos cargo alguno, en cuyo caso será entregado a la Autoridad judicial.*⁹⁴

Aquest sistema de control es complementava amb l'obligació que tenien els porters de presentar llistes on «*con todo detalle, harán constar las personas refugiadas que están domiciliadas en cada una de aquellas, bien entendido que el incumplimiento de esta orden bastará para ponerlos a disposición de la Autoridad Militar*».⁹⁵ Exigència que l'endemà s'ampliava «*a los dueños de hoteles, fondas, pensiones, casas de huéspedes matriculadas y toleradas, de dormir y similares*».⁹⁶

Era, en definitiva, una mesura de control —en aquest cas aplicada a la població desplaçada resident a Barcelona— que completava el funcionament de la *Ponencia de Alojamientos*, que

---

⁹³. “Una nota sobre la evacuación de refugiados”, *LVE*, 10-2-1939.

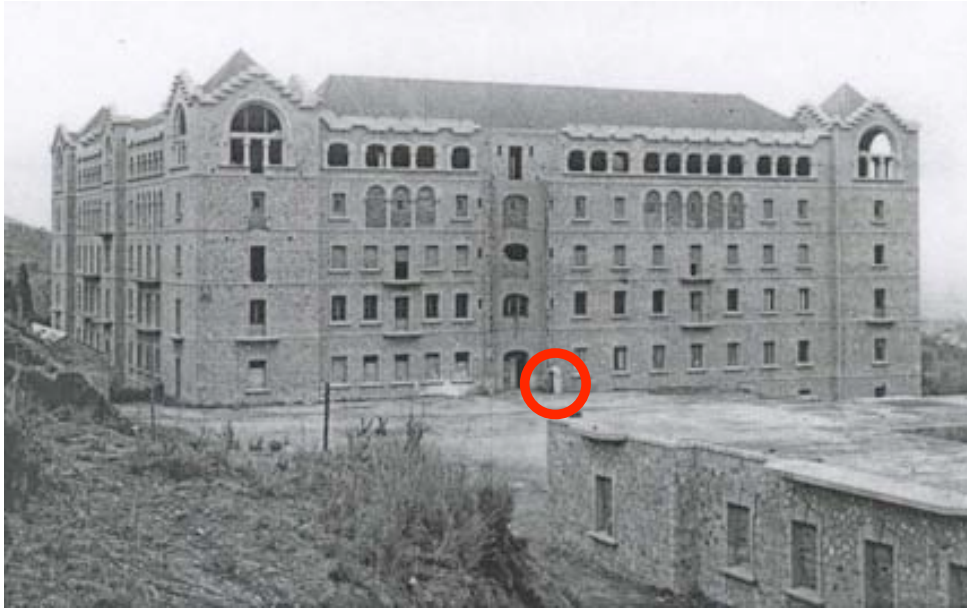
⁹⁴. “Servicio de evacuación...”.

⁹⁵. “Inspección del servicio de evacuación”, *LVE*, 7-3-1939.

⁹⁶. “La entrada y salida de huéspedes y viajeros”, *LVE*, 8-3-1939.

l'Ajuntament va posar en funcionament les primeres setmanes de l'ocupació i que ja s'ha explicat en pàgines anteriors.

IL·LUSTRACIÓ 27: Entrada lateral al pavelló Llevant

A l'esquerra, en primer terme, el pavelló Ponent. L'edifici gran és Llevant. Encerclada, la garita situada al costat de la porta d'accés a l'edifici. Font: AGDB, FF. Autor: desconegut. Any: sense data, entre 1939 i 1946

Pel que fa al darrer grup de captius d'Horta, malgrat que una part de la historiografia redueix el fenomen concentracionari als presoners militars («a Barcelona, paral·lelament als camps de concentració, que acollien soldats i militars funcionaven els organismes oficials de detenció, és a dir, les presons»),⁹⁷ la recerca en arxius militars i civils ens demostra que, dins el camp barceloní, també hi havia un grup d'interns format per paisans detinguts per

---

⁹⁷. AMAT, J., DUEÑAS, O.: "Camps de concentració...", pàg. 151; i SOLÉ i SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista...*, pàg. 48. Pel cas de Reus, la historiadora Montserrat Duch va escriure que era un «espai de destinació i confinament que apartava de la vida cívica les unitats militars o tropes republicanes fetes presoneres, per un període divers de temps a aquells que després serien sotmesos a un procés de classificació i eventualment en aplicació de les lleis repressives reclosos en presons i penals». Cal dir, però, que la mateixa autora apuntava alguna pista sobre el tancament de civils al camp reusenc quan, a la pàgina següent, afirmava que «acollia tot tipus de detinguts en el remolí repressiu de l'acabament de la guerra», DUCH, M.: *Reus sota el...*, pàg. 221 i 222.

algun dels múltiples serveis d'ordre públic (el SIPM, la Columna de Orden Público y Ocupación de Barcelona, el 19° Tercio de la Guàrdia Civil i el Rondín Anti-Marxista), els retinguts per comportaments sospitosos als ulls de les noves autoritats i, sobretot a partir de l'estiu del 1939, *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment i pendents de ser destinats als batallons de treballadors.

Entre els primers hi havia des de persones de les quals es tenia constància que eren contràries al *Nuevo Estado* fins a gent que era denunciada per veïns o coneguts. Aquests van ser el casos de Francisco García Carro i Emilio Fortun Montañes. El primer era un tipògraf de Barcelona de quaranta-quatre anys que havia estat denunciat per Julián García Martínez. Va ingressar a la Model el 13 de febrer —en un moment en què més de 1.500 homes havien ingressat a la cel·lular—, i després de passar per la presó habilitada d'El Cànem va quedar a disposició de la Comisión de Prisioneros, que en va decretar l'enviament a Horta per ser destinat a un batalló de treballadors. Cosa que es va fer efectiva el 28 d'agost del 1939. Pel que fa a Emilio Fortun, que treballava de forner i tenia vint-i-cinc anys, va ser denunciat per José García Escudero i Ana Fernández i va ingressar a la Model el 18 de febrer. El 21 de febrer va quedar a disposició de la Comisión Clasificadora de Prisioneros, que el va enviar a Horta el 8 d'octubre.⁹⁸

Pel que fa als que havien estat detinguts per comportaments sospitosos, normalment era gent que anava indocumentada —o amb papers que no reunien tots els requisits necessaris—,⁹⁹ però també hi

---

⁹⁸. ANC, CPHB, C 959, "García Carro, Francisco"; i ANC, CPHB, C 922, "Fortun Montañes, Emilio", respectivament.

⁹⁹. ANC, CPHB, C 1552, "Perea Abin, Manuel"; i ANC, CPHB, C 631, "Calvet Rius, Miguel". Manuel Perea era natural de Santander però veí de Barcelona, tenia trenta-dos anys, treballava de fotògraf i estava solter. Per «*no ir bien documentado*», havia ingressat a la Model el 3 de febrer on va restar fins el seu enviament a Horta, el 28 de juliol. Miguel Calvet era veí de Barcelona, tenia vint-i-dos anys, era confiter,

havia casos d'homes acusats d'estraperlo¹⁰⁰ o de robatori¹⁰¹ i els que incomplien alguna de les normatives sobre comportament cívic imposades per les noves autoritats, com per exemple no quadrar-se davant un edifici públic quan sonaven els himnes oficials (el *Cara al sol*, l'*Oriamendi*, la *Marxa Real* o l'himne de la Legión) o quan s'arriava la bandera.¹⁰²

Tot i que aquests retinguts no sempre eren enviats a Horta, entraven en el que podríem anomenar “zona de risc”, sobretot aquells que estaven en edat militar, susceptibles d'haver estat soldats republicans que haguessin eludit la classificació. Aquesta “zona de risc” implicava una investigació sobre els seus antecedents sociopolítics i el posterior enviament, en cas que aquests fossin desfavorables, de la presó al recinte concentracionari.

Cal assenyalar que l'enviament al camp barceloní no era automàtic: tenim constatatats desenes de casos d'homes que ingressaven a la presó per minúcies i que, tot i estar en edat militar, van sortir en llibertat abans de ser enviats a Horta, ja que després de les comprovacions oportunes —que solien trigar mesos a realitzar-se—

---

estava casat i tenia un fill. Havia ingressat a la Model el 5 de febrer del 1939 detingut per la Columna de Orden y Policía de Ocupación de Barcelona («*sospechoso e indocumentado*») i va ser enviat a Horta el primer de maig.

¹⁰⁰. ANC, CPHB, C 694, “Castillo Molla; Francisco”. Natural del Torrent (València), veí de Barcelona, tenia vint-i-quatre anys, treballava com a niquelador, estava casat i tenia un fill. Havia entrat a la Model el 22 de febrer acusat de «*vender cantidades de víveres*». Després que el seu expedient passés per diversos organismes, el 28 de juliol va ser enviat a Horta.

¹⁰¹. Aquest va ser el cas de José Escarona Avenoz. Natural de Santa Lecina (Osca), veí de Barcelona, de trenta-quatre anys d'edat, sabater de professió, casat i amb quatre fills. Havia ingressat, junt amb cinc més, a la Model el 9 de febrer per robatori i el 7 de novembre va ser enviat a Horta «*con destino a un Batallón de Trabajadores*». ANC, CPHB, C 824, “Escarona Avenoz, José”.

¹⁰². “El saludo a los himnos nacionales. Una orden del general Álvarez Arenas”, *SN*, 21-3-1939; “El saludo a la Bandera”, *LVE*, 5-5-1939; i ANC, CPHB, C 1784, “Ros Aranda, Antonio”. El 7 d'octubre, va ser enviat a Horta. Per llegir l'expedient, vegi's l'annex «Expedient penitenciari d'Antonio Ros Aranda».

es va demostrar que el seu comportament no havia estat delictiu i, sobretot, que no eren *desafectos* al règim franquista.¹⁰³

Pel que fa als *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment, que havien de ser destinats a un batalló —independentment del motiu pel qual haguessin ingressat a la presó—, no només afectava els veïns de Barcelona: també incloïa els qui ingressaven a les presons barcelonines procedents d’alguna altra presó de la província. Per citar un exemple, podem explicar el cas de Joaquín Colomina Picó: procedia de la presó de partit de Sant Feliu de Llobregat, havia ingressat a la Model el 2 d’agost i el 7 d’octubre va ser enviat a Horta per ser destinat a un batalló de treballadors.¹⁰⁴ Aquest càstig —enviament al camp per ser destinat a un batalló— tampoc tenia restriccions d’edat: s’hi va enviar des de nois que ni tant sols tenien divuit anys fins a pares de família que superaven la cinquantena.¹⁰⁵

4.3. QUANTS PRESONERS?

Saber quants homes van passar pels camps és, sens dubte, el gran problema irresoluble de la història concentracionària franquista, i el cas d’Horta no n’és cap excepció. Però tot i que mai sabrem el nombre exacte d’homes que van passar pels camps, són molt representatius els números fets públics per la Inspección de Campos en la premsa

---

¹⁰³. Per veure alguns d’aquests casos: ANC, CPHB, C 450, “Alonso Pedrosa, José” (per indocumentat); ANC, CPHB, C 822, “Enríquez Romera, José” (per indocumentat i sospitós) ANC, CPHB, C 945, “Gallego Estrella, José” (per indocumentat); ANC, CPHB, C 1121, “Hita de los Santos, Antonio” (per indocumentat); ANC, CPHB, C 1127, “Hurtado Valero, Leandro” (per indocumentat); ANC, CPHB, C 1203, “Lombera Gómez, Eugenio” (pròfug); i ANC, CPHB, C 1210, “López Fortés, Juan” (per haver amenaçat de mort); ANC, CPHB, C 1678, “Ramón Guardís, Ramón” («*Invertido, faltas a la morab*»).

¹⁰⁴. ANC, CPHB, C 732, “Colomina Picó, Joaquín”.

¹⁰⁵. ANC, CPHB, C 653, “Capaces Cros, Miguel”; i ANC, CPHB, C 589 “Bonet Llavet, Salvador”, respectivament.

diària.¹⁰⁶ A mitjan març —per tant abans de la caiguda de Madrid i València, el 28 i el 30 de març respectivament— *Solidaridad Nacional* parlava de 421.451 i *La Vanguardia Española* elevava el nombre de presoners en 10.000, però no volem entrar en un ball de xifres. L'interessant és veure com, abans del final de la guerra i la conseqüent allau de presoners com a resultat de «*la ofensiva de la victoria*», les mateixes autoritats concentracionàries xifraven en poc menys de 450.000 els homes que havien estat tancats en algun camp.

Hi ha un seguit de factors que ens ajuden a comprendre la inexistència de llistats que ens permetin conèixer el nombre de capturats que van passar per Horta.

En primer lloc, hem de citar la pèrdua —destrucció— de documentació original de part dels fons del Govern Militar de Barcelona i de la Capitanía de la 4a Regió Militar (Catalunya). En segon lloc, el lògic descontrol que va caracteritzar les actuacions dels cossos d'exèrcit i la Inspección de Campos, que havien de compatibilitzar l'allau de presoners amb el moviment dels fronts, les mancances logístiques, el final de la guerra i les modificacions dels criteris classificadors durant la primavera de l'*Año de la Victoria*. En tercer lloc, i segurament aquest és el factor determinant, la manca de voluntat política per resoldre el problema concentracionari amb promptitud; les autoritats castrenses reconeixien que «*por la gran variedad de unidades que intervinieron en las dos últimas etapas de la Campaña, se prescindió de hacer la clasificación de los prisioneros*».¹⁰⁷

---

¹⁰⁶. “421.451...”; “Estadísticas de prisioneros...”.

¹⁰⁷. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 38, “Relación de los prisioneros hechos por esta División, desde la iniciación de la ofensiva el 23 de diciembre de 1938 hasta el día 9 de febrero de 1939”, 1939.

Aquesta ràpida saturació explica que el comandament del camp d'Horta no fes llistats d'entrada els dies 12, 13 i 14 de febrer. Això no significa que en aquests tres dies no entressin presoners al camp, simplement no els van registrar. Estaven literalment desbordats, i és per això que els números de registre de les llistes dels dies 11 i 15 són correlatius. Sabem del cert que tot just acabada l'ocupació de Catalunya cada dia ingressaven presoners a Horta i per tant és poc creïble que durant tres dies no hi haguessin nous ingressos.¹⁰⁸ Intentar trobar uns documents que, segons deduïm, no es van crear en el seu dia és una quimera, de manera que fer una valoració numèrica exacta o, com a mínim, gaire aproximada a la xifra real de presoners és impossible. I més si tenim en compte que, pel que hem pogut constatar en els arxius, molts presoners van passar per més d'un camp de concentració.¹⁰⁹ En aquests casos, quan ingressaven en el nou camp generaven un nou número de registre? O, per contra, conservaven el del recinte d'origen? I en tot cas, s'informava realment a la Inspección de Campos d'aquest moviment d'homes? A les dificultats de treballar sense uns llistats que ens haurien de permetre satisfer el «cànon quantitatiu» sobre camps com el d'Horta, hem d'afegir el fet que hi havia presoners que, després de ser classificats desfavorablement, van ser enviats a la presó per passar consell de

---

¹⁰⁸. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 38 bis., "Evacuación de Prisioneros...". Aquests números de registre van ser col·locats, suposadament, pel Servicio Histórico Militar. Creat el 10 de novembre del 1939, l'SHM tenia com a objectiu instruir als oficials i suboficials a través de l'ensenyament de l'experiència bèl·lica i difondre la cultura militar històrica dins l'estament castrense. Estava format per dos negociats: el bibliogràfic i l'històric. Pel nostre cas, ens interessa el segon ja que era l'encarregat de conservar la documentació generada per l'Exèrcit durant la Guerra Civil —«*Liberación*» en la dialèctica de l'època que encara es conserva avui en dia en els lligalls de l'Archivo General Militar de Ávila—, les campanyes al Marroc i les guerres colonials. BOE, núm. 320, "Orden 8 noviembre 1939 (Ministerio Ejército). SERVICIO HISTÓRICO MILITAR. Creación", 17-11-1939. Per veure el llistat de l'11 de febrer vegi's la il·lustració «Primer llistat d'entrada de presoners (11-2-1939)». El número de registre al·ludit (00036) està situat a la part superior dreta.

¹⁰⁹. RODRIGO, J.: *Los campos de...*, especialment pàg. 219–221.

guerra i que, previ sobreseïment provisional de la causa, van ser reenviats als camps per ser destinats a un batalló de treballadors.¹¹⁰

Malgrat la impossibilitat de donar xifres exactes i concloents, sí que disposem d'un seguit de dades que permeten fer-nos una idea, creiem que bastant acurada, de la magnitud de la repressió de postguerra a través del camp d'Horta. Es tracta d'indicis disseminats per arxius, la premsa de l'època i la bibliografia que, si els ajuntem, ens donen una visió gens menyspreable del conjunt.

IL·LUSTRACIÓ 28: Llevant i Ponent vistos des de la muntanya

Font: AGDB, FF. Autor: desconegut. Any: sense data, entre 1939 i 1946

El primer indicador que tenim sobre la capacitat del camp és el telegrama postal (TP) del Cuartel General del Generalísimo ordenant l'obertura del recinte. Aquest TP indica que, juntament amb set camps més, el recinte barceloní està «*en disposición de recibir*

---

¹¹⁰. Vegi's l'apartat «La normativa del 1937 i les disposicions del 1939» i l'annex «Expedient penitenciari de Joan Aloguín».

prisioneros de guerra con una capacidad para 45.000 prisioneros».¹¹¹ Tot i que potser no és el sistema idoni, realitzant la divisió aritmètica observem que les autoritats franquistes calculaven tancar-hi 5.625 homes. Diem que la simple divisió no és el millor sistema perquè Mollerussa, per citar un dels altres camps oberts en compliment d'aquesta ordre, no disposava de la infraestructura logística de la capital catalana. És cert que fer una simple divisió matemàtica —sense valorar aspectes qualitius dels diferents camps, com poden ser el tamany dels edificis i les localitats on estaven ubicats— no és el millor procediment, però és la primera aproximació que podem fer amb base documental a les intencions de les autoritats franquistes, i davant la manca de dades més específiques és la menys deficient en l'aspecte metodològic.

Ara bé, si complementem els llistats dels dies 11, 15, 16, 17 i 18 de febrer —els únics que hem pogut localitzar en els arxius militars— amb un informe del CGG que recull informació del 16 de febrer, sabem que vuit dies després d'obrir-se el camp hi havia, fent números rodons, poc més de 6.080 captius.¹¹² És una xifra molt important que s'explica pel funcionament d'una xarxa d'evacuació (*punto de concentración de regimiento, PC de Agrupación, centro de reunión, parque de prisioneros i depósito del Ejército*) que havia d'evacuar els 110.236 homes capturats a Catalunya des del 23 de desembre del 1938 fins al 10 de febrer del 1939.¹¹³

Centrant-nos en les dades facilitades pels diferents cossos d'exèrcit implicats en la conquesta de la capital, entre l'1 i el 9 de

---

¹¹¹. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 123, “Campos de Concentración...”.

¹¹². AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 38 bis., “Evacuación de Prisioneros...”; i AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 10, “Sobre la existencia de prisioneros en los Campos de Concentración y Hospitales en diferentes fechas”, 21-2-1939, respectivament.

¹¹³. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 10, “Resumen de los prisioneros y presentados evacuados por este Ejército y pendientes de evacuación desde el 24 de diciembre de 1938 al 16-2-1939”, 21-2-1939.

febrer el CE de Navarra i el Corpo di Truppe Volontarie notificaven que havien capturat 17.923 presoners.¹¹⁴ No obstant això, hem de ser cautelosos amb aquestes xifres, perquè en alguns casos, per exemple el del dia 3, el CTV no donava cap dada, i en d'altres el CEN es limitava a fer una estimació general («unos 2.000», «unos 1.200»). Quelcom similar passava quan indicaven el nombre de baixes pròpies: hi havia dies en què simplement indicaven que eren «escasas», «desconocidas» o «unas 20». Centrant-nos en les divisions del CEN, el 17 de febrer la 4a Divisió informava que des de l'ocupació de Barcelona havia capturat 10.876 homes;¹¹⁵ pel que fa a la 5a Divisió, comunicava que des de la conquesta de Tarragona (15 de gener) fins a l'arribada a la frontera francesa (10 de febrer) havia fet 14.971 presoners;¹¹⁶ i, finalment, la 12a Divisió notificava que entre l'1 i el 12 de febrer havia capturat 1.715 soldats republicans.¹¹⁷

Recapitulant, entre el 15 de gener i el 17 de febrer les tres divisions del CEN implicades en la conquesta de la capital catalana, i responsables de la gestió inicial del camp, havien capturat 27.562 homes. La xifra parla per si sola; les dimensions que estava assolint la desfeta de les brigades mixtes republicanes eren descomunals, i era inversament proporcional a l'avenç de les unitats *nacionales*. Sobre aquest informes militars hem de dir que són uns llistats numèrics molt detallats on, a més d'indicar-se la data i el lloc de captura, s'especificava la destinació militar dels presoners dins l'Exèrcit republicà (fortificació, artilleria, cavalleria, transmissions, intendència, sanitat, etc.). El que més sobta d'aquestes sèries és l'aparició de la categoria «*despistados*». D'aquests, a Rubí se'n van capturar el 26 de gener dos, a Cerdanyola, 145 entre el 27 de gener i el

---

¹¹⁴. AGMA, ZN, A 15, L 29, C 1241, Cp 43, Doc. 1, 1939.

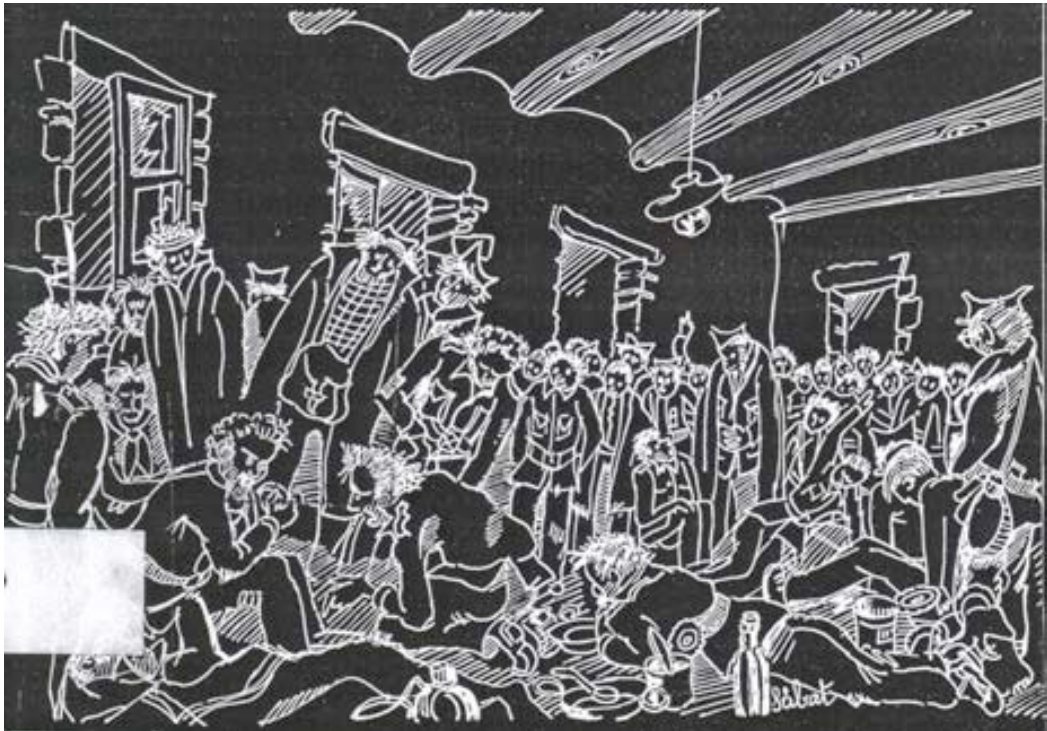
¹¹⁵. AGMA, ZN, A 14, L 2, C 1380, Cp 24, "Estado numérico por...", 20-2-1939.

¹¹⁶. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1526, Cp 38, "Relación de los..", 1939.

¹¹⁷. AGMA, ZN, A 44, L 8, C 1557, Cp 1 i 5, "Diario de operaciones correspondiente a la primera decena del mes de febrero", 1939.

4 de febrer. Analitzant aquesta documentació, i coneixent l'anhel repressor franquista, el més probable és que fossin civils i, per tant, no tinguessin destinació en l'organigrama castrense.

IL·LUSTRACIÓ 29: L'interior del pavelló Llevant ple de
presoners (dibuix fet per un expresoner)

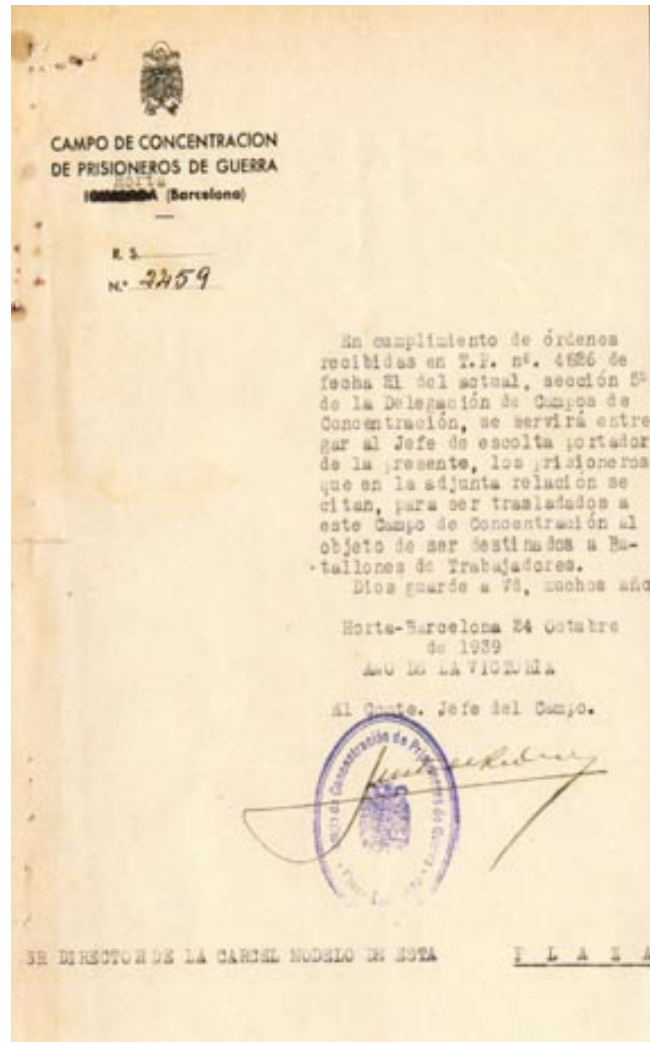

Font: SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a la masia al camp de concentració*, autor, Barcelona, 1983.

És cert que aquestes xifres són incompletes i poc detallades, i que no ens indiquen ni els centres d'evacuació ni els camps de concentració on es van tancar aquests milers de presoners; tanmateix, sí que ens permeten fer-nos una idea, bastant aproximada, dels nivells de saturació de la xarxa concentracionària franquista a Catalunya. Només així entenem les peticions fetes per les autoritats militars barcelonines, el 17 de febrer, sol·licitant un tren diari fix per poder evacuar capturats cap a altres camps de referència (Tarragona, Lleida

i Saragossa).¹¹⁸

IL·LUSTRACIÓ 30: Paper del camp d'Igualada reciclat

Font: ANC, CPHB, C 1942

Era una conjuntura caracteritzada per la saturació dels recintes concentracionaris i la manca de mitjans, materials i humans, cosa que va perdurar molts mesos. A tall d'anècdota, això explica que un cop tancat el camp de concentració d'Igualada, i com mostra la il·lustració

---

¹¹⁸. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 128, "Red de evacuación de prisioneros y presentados hacia Lérida y Zaragoza", 17-2-1939; i AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 183, "TP con petición de trenes con horario fijo para evacuación de prisioneros hacia Lérida", 17-2-1939.

precedent, el d'Horta reciclés els papers oficials d'aquest camp convenientment adequats a la desaparició del recinte d'Igualada.¹¹⁹

D'altra banda, tenim el testimoni escrit de qui va ser mossèn de Sant Cugat del Vallès, Antoni Griera Gaja, durant la immediata postguerra. En un llibre de memòries sobre la seva actuació al capdavant del monestir santcugatenc, afirmava el següent:

Els primers dies de febrer, vaig evitar, resistint amb energia, que es traslladés al Monestir el camp de concentració de presoners rojos, instal·lat a Horta. La instal·lació de dit camp significava la ruïna del Monestir, com ho fou de la Universitat de Cervera.¹²⁰

Malgrat les insinuacions del mossèn santcugatenc, l'estat ruïnós del monestir venia de molt abans de la proclamació de la Segona República i no era producte de l'actuació "destructiva" dels rojos. Després d'utilitzar-lo com a primer Campament del Centre de Reclutament, Instrucció i Mobilització número 16, la Conselleria de Cultura de la Generalitat republicana va implicar-se econòmicament en la conservació del conjunt monumental. Aquesta defensa del patrimoni es justificava perquè el monestir era un...

---

¹¹⁹. ANC, CPHB, C 689, "Castellanos Ortega, Tomás"; i ANC, CPHB, C 1942, "Serentil Cases, Ramón". Aquesta reutilització de papers oficials de camps clausurats també es va fer amb recintes de fora de Catalunya, el camp d'A Guarda (Camposancos, Pontevedra) va reciclar les quartilles del camp de Santa Maria de Oia: ANC, CPHB, C 2125, "Vergara Mistrot, José".

¹²⁰. GRIERA GAJA, A.: *Biografia de Mn. Xavier Griera*, Tip. Balmesiana, Vic, 1957, pàg. 44–45. Pel que fa al deteriorament de l'edifici de la Universitat de Cervera —actualment institut de secundària, Dipòsit d'Arxius de Cervera de la Xarxa d'Arxius de la Generalitat de Catalunya i seu de la Biblioteca comarcal— va ser, en bona mesura i com ja s'ha escrit en pàgines precedents quan s'explicava el funcionament del camp de concentració de la capital de la Segarra, responsabilitat de les autoritats franquistes que la van utilitzar com a presó habilitada. Durant la guerra, la Secció de Monuments Històrics de la Conselleria de Cultura (encapçalada per Carles Pi i Sunyer) hi havia destinat importants partides pressupostàries per tal de protegir l'immoble. AGDB, FC, L Q–325, E 12 "Secció de Monuments. Expedient general", 1935–1938.

... conjunt monumental de valuós interès, que va créixer amb els treballs d'investigació arqueològica realitzats, [per la qual cosa] convé que siguin continuats. Allí hi ha mostres d'art monumental romà, romà-cristià, visigòtic i estils posteriors, fins al barroquisme (...) l'execució d'obres de consolidació, era factor essencial per obtenir el respecte popular i la conservació del monument.

L'objectiu era...

... poder continuar els treballs de consolidació i salvaguarda del Monestir de Sant Cugat del Vallès.

Concretament, l'any 1938 s'hi van destinar tres partides pressupostàries de 10.000 pessetes cada una (els dies 28 de març, 10 de maig i 12 d'agost).¹²¹

En la documentació militar no hem trobat cap referència a la gestió feta per mossèn Antoni Griera. Suposem, per tant, que més que una proposta en ferm van ser consultes informals¹²² que buscaven, essencialment, descongestionar un camp on, com ens expliquen els testimonis, des del primer moment s'amuntegaven els presoners, quelcom normal i habitual en aquelles dates. Independentment de les gestions fetes pel mossèn, el monestir tenia un gran inconvenient: el

---

¹²¹. AGDB, FC, L Q-329, E 108 "Monestir de Sant Cugat del Vallès avui Pins del Vallès. Expedient general", 1938; i AGDB, FC, L Q-323, E 3, "Servei Tècnic de Biblioteques Populars. Expedient general. Lligall 2on. De 1er d'agost a 31 de desembre", 1938. Pel que fa a la utilització del monestir amb finalitats militars: AGDB, FC, L Q-327, E 26, "Servei de Biblioteques del Front de l'Est. Expedient general", 1937-1938. Sobre l'estat del monestir durant els primers anys del segle XX, llegeixi's: PERAY y MARCH, J: *San Cugat del Vallés. Su descripción y su historia. Últimas investigaciones (segunda edición, corregida y notablemente aumentada)*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1931, pàg. 9-10 i 18-19.

¹²². Segons ens ha comentat l'historiador santcugatenc José Fernando Mota, autor d'un interessant llibre sobre la ciutat durant els anys trenta, mossèn Antoni tenia bons contactes entre militars propers als cercles carlistes. Pot llegir-se: MOTA MUÑOZ, J. F. : *La república, la guerra civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.

temple era l'única parròquia de la localitat i, com pot veure's en la il·lustració següent, no hi havia prou separació entre l'església i el claustre o els jardins on, en teoria, s'haurien hagut de tancar els presoners.

IL·LUSTRACIÓ 31: Panoràmica aèria de Sant Cugat

En el centre de la fotografia, el monestir santcugatenc. Font: FF-AMSC.
Autor: desconegut. Any: 1940

Però no només es van fer consultes sobre el monestir santcugatenc; en un telegrama de la Inspección de Campos datat el 14 de febrer del 1939 —quatre dies després de l'obertura d'Horta!— es demanava informació sobre la possibilitat d'instal·lar un recinte concentracionari amb capacitat per a 12.000 homes a la fàbrica Uralita de Cerdanyola.¹²³ Tot i que ignorem l'emplaçament exacte, el

---

¹²³. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 129, "Prisioneros de guerra. Información sobre Cerdañola", 14-2-1939. Situada a la carretera de Barcelona, i amb un ramal propi de tren, la fàbrica havia estat inaugurada l'any 1907 i era propietat de

28 de gener la 12 Divisió del CEN ja havia muntat un punt de concentració de presoners en aquesta ciutat del Vallès. Cal dir, però, que aquest recinte només evacuava homes cap a la rereguarda, no gestionava cap tipus d'aval.¹²⁴ Ambdues propostes, Sant Cugat i Cerdanyola, responien a la lògica d'espais amplis, situats a la perifèria de Barcelona, amb facilitat per proveir-se d'aigua i ben comunicats —per tren i carretera—¹²⁵ amb la capital.

IL·LUSTRACIÓ 32: La fàbrica Uralita de Cerdanyola

En destacat, la fàbrica Uralita. Font: AMCEV, FF. Autor: desconegut.
Any: sense data, possiblement entre 1940 i 1945

---

l'empresari barceloní Josep M. Roviralta i Alemany. L'any 1930 l'empresa tenia una plantilla de 700 treballadors i durant la guerra havia estat col·lectivitzada. AJUNTAMENT DE CERDANYOLA: *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i arqueològic de Cerdanyola del Vallès. Text refós*, Cerdanyola, 2003, pàg. 138–139.

¹²⁴. AGMA, ZN, A 44, L 7, C 1556, Cp 96–103, “Cuerpo de Ejército...”.

¹²⁵. Pel cas de Sant Cugat, la connexió ferroviària es feia per mitjà de la Companyia dels ferrocarrils de Catalunya —l'estació havia estat inaugurada el 26 d'octubre del 1917—, la viària a través de l'Arrabassada. Cerdanyola, tenia una estació de la línia MZA que connectava Barcelona amb Manresa i estava comunicada amb la capital a través de la carretera d'Horta a Cerdanyola. GRAU, T., RUMBAU, M.: *Sant Cugat 100 anys. 1900–2000*, Premsa Local Sant Cugat, SL, Sant Cugat, 2000, pàg. 24.

De la mateixa manera que s'enviaven presoners als batallons de treballadors (els *Ad* i els *B*) i a la presó (els *C* i els *D*), a Horta també hi havia constants ingressos de nous captius i, a partir de l'estiu, *encartados* (*BT*). Sabem que entre la primavera i la tardor de l'*Año de la Victoria* —i deixant de banda els constants enviaments d'homes des de les presons de la ciutat que s'analitzen en el següent apartat— el camp va rebre tres grans combois enviats des de fora de la Ciutat Comtal.

Tenim notícia de l'arribada de dos vaixells carregats de presoners —segurament capturats durant la caiguda de València, en plena «*ofensiva de la victoria*»— que havien de ser tancats en els pavellons del Beat Salvador: el *Castillo Bellver*, amb 2.000 captius (el 5 de maig),¹²⁶ i el *Castillo Simancas*, amb 1.750 homes (el 26 del mateix mes).¹²⁷ Després, aquests vaixells van utilitzar-se per enviar refugiats cap a València (el primer)¹²⁸ i transportar 622 reclusos des dels penals barcelonins fins a la presó de San Miguel de los Reyes (el segon).¹²⁹

El tercer gran comboi va ingressar al camp d'Horta la nit del 24 al 25 d'octubre. Estava format per 1.086 presoners i procedien del

---

¹²⁶. AGMA, CGG, R 320, A 13, L 686, Cp 128, “TP. Cuartel General del Generalísimo. Estado Mayor de la Armada”, 5-5-1939; i “Ha entrado un barco con 2.000 prisioneros de guerra”, *SN*, 6-5-1939.

¹²⁷. “Llegada de buques mercantes”, *LVE*, 27-5-1939.

¹²⁸. «*Los refugiados de Valencia, Alicante y pueblos de sus provincias saldrán de esta plaza en la madrugada del lunes, día 8, para llegar por la tarde de dicho día a sus destinos. Normas a seguir: Primera. Lugar de embarque: Muelle de Barcelona, en el vapor “Castillo Bellver”; Segunda. Hora de embarque: el día 7 (domingo), de dos a siete de la tarde; Tercera. En dicho muelle un funcionario de esta Inspección dirigirá el embarque y revisión de fichas*», “Los refugiados de Levante”, *LVE*, 6/7-5-1939.

¹²⁹. «*Ciudad. Delegado de los Servicios de Prisiones. Participando la conducción a San Miguel de los Reyes de Valencia de 622 penados*», ANC, CPHB, C 29, “Salidas 12 abril... N° 8.959”, 29-5-1939. Per llegir l'expedient d'alguns d'aquests presos que van ser enviats a València a complir la condemna: ANC, CPHB, C 631, “Calvillo Zamora, Alfonso”; ANC, CPHB, C 664, “Carmona Olmedo, Manuel”; ANC, CPHB, C 798, “Doménech Colls, Pedro”; ANC, CPHB, C 1296, “Martínez Navarro, José”; ANC, CPHB, C 1640, “Pros Soler, Ángel”; ANC, CPHB, C 1834, “Sagrasta Bonet, Federico”; i ANC, CPHB, C 2176, “Vivancos Chumilla, Luis”.

camp de concentració de Reus, des d'on havien sortit en tren a dos quarts de tres de la tarda. La seva destinació final eren els BBTT.¹³⁰

Consultant la documentació de la Model, també trobem els enviaments d'homes de la presó al camp. Tot i que els combois no eren tant nombrosos com els que havien arribat per via marítima i per via ferroviària, eren importants quantitativament i qualitativament: 195 homes l'1 de maig,¹³¹ 150 individus el 27 de juny,¹³² 25 interns el 28 de juliol,¹³³ 27 persones el 28 d'agost¹³⁴ i 220 retinguts entre el 7 i el 15 d'octubre.¹³⁵ El primer enviament estava format, majoritàriament, per presoners de guerra que, en compliment de l'ordre del 30 de gener, havien estat tancats a l'edifici del carrer Entença mentre s'estava a l'espera de l'obertura del camp d'Horta. Els següents combois eren, segons consta en els respectius expedients penitenciaris, d'*encartados*

---

¹³⁰. ACBC, CM, "Libro 1. Salidas.... N° 1.631", 24-10-1939; i ACBC, CM, "Libro 2. Entradas... N° 2.194", 24-10-1939. En un primer moment, el 21 d'octubre, el Govern Militar de Tarragona estava preparant l'enviament de 1.200 homes. Desconeixem que va passar amb els 114 homes restants. Només sabem que el 21 de novembre el camp reusenc va enviar 91 presoners més a Horta. ACBC, CM, "Libro 1. Salidas... N° 1.625", 21-10-1939; i ACBC, CM, "Libro 1. Salidas... N° 1.696", 21-11-1939.

¹³¹. ANC, CPHB, C 475, "Antolín Expósito, Crecencio".

¹³². «*Ciudad. Inspector Campos Concentración. Pdo. que se ha comunicado al Gobierno Militar de Plaza que se pueden trasladar a Horta 150 individuos*», ANC, CPHB, C 29, "Ibíd. N° 10.979", 17-6-1939; i ANC, CPHB, C 1966, "Simón Farrés, Gabriel".

¹³³. ANC, CPHB, C 418, "Adell Albert, José"; i ANC, CPHB, C 521, "Balcells Xatruch, Juan". A través de l'anàlisi del llibre de peculí de la Model, Francisco José Marín parla d'aquest enviament, però ell dedueix, erròniament, que eren militars enviats a la presó del Castell de Montjuïc. MARÍN, F. J.: "Biografía de la presó Model de Barcelona: 1939–1962" dins SOLÉ i SABATÉ, J. M. (dir.): *Història de la presó Model de Barcelona*, Pagès, Lleida, 2000, pàg. 184.

¹³⁴. ANC, CPHB, C 429, "Alavedra Gili, Antonio"; ANC, CPHB, C 648, "Cano Rodríguez, Antonio"; ANC, CPHB, C 1121, "Homar Covas, Pedro"; i ANC, CPHB, C 2120, "Vera García, Miguel".

¹³⁵. ANC, CPHB, C 410, "Abad Fernández, Gabriel"; ANC, CPHB, C 2037, "Tormo Alsina, Antonio"; i ANC, CPHB, C 1185, "Limón Sancho, Emilio". Per veure una relació més detallada de tots els enviaments de la Model a Horta. Vegi's la taula «Combois enviats des de les presons cap Horta».

amb causes sobresegudes provisionalment que havien de ser enviats a BBTT.¹³⁶

Pel que fa a les fonts hemerogràfiques, tot repassant *Solidaridad Nacional* de l'any 1939 llegim dos reportatges on Rafael López Chacón explicava el funcionament de la Jefatura del Servicio de Prisioneros y Presentados instal·lada a Barcelona.

En el primer (30 de març) s'informava que des del 4 de febrer ja s'havien classificat 50.000 persones a Catalunya. Cal dir, però, que els informes militars, en els quals es basava el diari, no parlaven de 50.000 homes sinó de 41.705 presoners classificats entre el 5 de febrer i el 18 de març.¹³⁷ En el segon (18 de maig) es comunicava que del total de 115.434 homes catalogats per les set comissions catalanes, la de Barcelona n'havia classificat 53.464.¹³⁸ Les Comisiones Clasificadoras citades eren les de Barcelona, Girona, Tarragona, Lleida, Reus, Igualada i Cervera. Tot i no estar en territori català també es citava la de Barbastre, perquè formava part de la xarxa d'evacuació de presoners del Principat.¹³⁹ Tot i que les xifres no estaven detallades mensualment ni per camps de concentració, sembla que, si no s'indicava el contrari (Tarragona, Reus, Igualada i Cervera), feien referència als balanços provincials. En aquest cas, la comissió de Lleida inclouria els recintes de la capital, Mollerussa, la Seu d'Urgell, Tremp i, si ja funcionava, el de Bossost; la Comissió de Barcelona englobaria el camp de la Ciutat Comtal, Manresa i Granollers —no tenim la certesa que aquest camp ja funcionés en

---

¹³⁶. Per veure el llistat complet de combois d'homes enviat des de les presons barcelonines al camp, vegi's la taula «Combois enviats des de les presons cap Horta».

¹³⁷. “Admirable labor que realizan las Comisiones Clasificadoras de prisioneros y presentados”, *SN*, 30-3-1939; i *AGMA*, CGG, R 162, A 2, L 154, Cp 21, “Relativo a organizar...”, respectivament.

¹³⁸. “Cien mil prisioneros han sido puestos en libertad en Cataluña”, *SN*, 18-5-1939.

¹³⁹. Aquestes Comisiones coincidien amb el llistat facilitat per l'Estat Major dels facciosos (CGG). Per veure la xarxa d'evacuació de presoners catalana el dia en que va començar a funcionar la de Barcelona, vegi's la il·lustració «Xarxa d'evacuació de presoners (4-2-1939)».

aquelles dates—; i, finalment, la de Girona seria l'encarregada de classificar els presoners dels camps de Figueres i Puigcerdà.

D'aquests reportatges cal destacar, en primer lloc, les inexactituds. Parlaven de classificats sense especificar la categoria resultant d'aquesta classificació. En el reportatge del 30 de març, en lloc de parlar de les cinc categories establertes l'any 1937 (A, Ad, B, C i D) afirmava el següent:

*Las clasificaciones se establecen así: Adheridos, dudosos (estos pasan a los Batallones de Trabajadores), Campos de Concentración los mayores de cuarenta años, “causas”, libertad provisional y libertad absoluta.*¹⁴⁰

Pel que coneixem del sistema classificador franquista —a través dels arxius militars—, intuïm que la confusió era intencionada.

Deixant de banda que són uns dels pocs indicadors numèrics generals de què disposem, ens hem de fixar en el caràcter propagandístic d'ambdós articles:

*Fácil es de comprender el criterio de benevolencia y de comprensión en que se inspiran las Comisiones, sin dejarse influir del espíritu de persecución ni del rencor (...) aparte el contingente de soldados, que aporta al Ejército Nacional, efectúa una función justiciera encuadrando a aquellos que no han desbordado las leyes sino que, por el contrario, han actuado legalmente.*¹⁴¹

---

¹⁴⁰. “Admirable labor que...”.

¹⁴¹. “Ibídem”.

*Misión erizada de complejas dificultades. Pero llevada a cabo venturosamente inspirándose en un criterio de justicia y espíritu de benevolencia ejemplares.*¹⁴²

El darrer aspecte a destacar és el to triomfalista:

Atendiéndonos a los datos que nos facilita el capitán Rivero de Aguilar, podemos afirmar que en la actualidad, entre todos los campos, se hallan pendientes de clasificación cerca de 80.000 hombres, aproximadamente. Se confía fundadamente en que en poco más de mes y medio quedarán clasificados totalmente estos hombres.

*La situación de más de 120.000 prisioneros y presentados, resuelta en noventa días (...) Disueltas ya las Comisiones, ha quedado, sin embargo, un Tribunal Clasificador encargado de la clasificación del resto del personal que proceda del extranjero o que tengan nuevo ingreso en los Campos de Concentración.*¹⁴³

Malgrat no disposar de sèries detallades i continuades de capturats més enllà del febrer de l'any 1939, i a partir de les dades disponibles mostrades en aquestes pàgines, creiem que el nombre de presoners calculat per les autoritats franquistes —uns 5.600 individus— ha de ser considerat com una xifra de mínims. Més enllà dels testimonis d'expresoners (Antoni Quintana, Santiago Alcolea, Jaume Sàbat i Joan Cardona), hi ha diversos factors que ens fan sospitar que el pavelló Llevant va servir per retenir, al mateix temps sobretot fins a l'estiu del 1939, més de 5.600 homes. En primer lloc, les dimensions de la ciutat, que comptava amb més d'un milió

---

¹⁴². “Cien mil prisioneros...”.

¹⁴³. “Admirable labor que...”; i “Cien mil prisioneros...”, respectivament.

d'habitants i on vivien milers de refugiats que havien de ser retornats a les seves localitats de procedència. En segon lloc, l'esfondrament de l'Exèrcit republicà a Catalunya entre el 23 de desembre del 1938 i el 10 de febrer del 1939. En tercer lloc, el total d'homes capturats durant la campanya catalana i fins a l'1 d'abril, uns 115.000. En quart lloc, la llarga durada del camp (del febrer del 1939 a l'abril del 1940). En cinquè lloc, el trasllat de captius entre diversos recintes concentracionaris. En sisè lloc, la disponibilitat d'infraestructures que permetien enviar i rebre presoners. En setè lloc, l'enviament constant d'homes als batallons de treballadors. I, en darrer lloc, l'adaptació del sistema concentracionari a la realitat repressiva de la postguerra.

Així mateix, malgrat que les xifres donades pels testimonis (Antoni Quintana, Jaume Sàbat i Carles Palasó) són diferents —entre 11.000 i 10.000 homes segons Antoni Quintana i Jaume Sàbat, 5.000 segons Carles Palasó—, no són necessàriament contradictòries ja que les dates no són les mateixes. Mentre que els dos primers van passar pel camp d'Horta entre l'hivern i la primavera del 1939 i, per tant, van viure el final de la guerra tancats al camp, Carles Palasó va ingressar-hi a l'agost, mesos després del final de la guerra, i suposem que aleshores la pressió demogràfica ja era menor. Aquest descens en el nombre de captius va permetre millorar el funcionament del recinte.

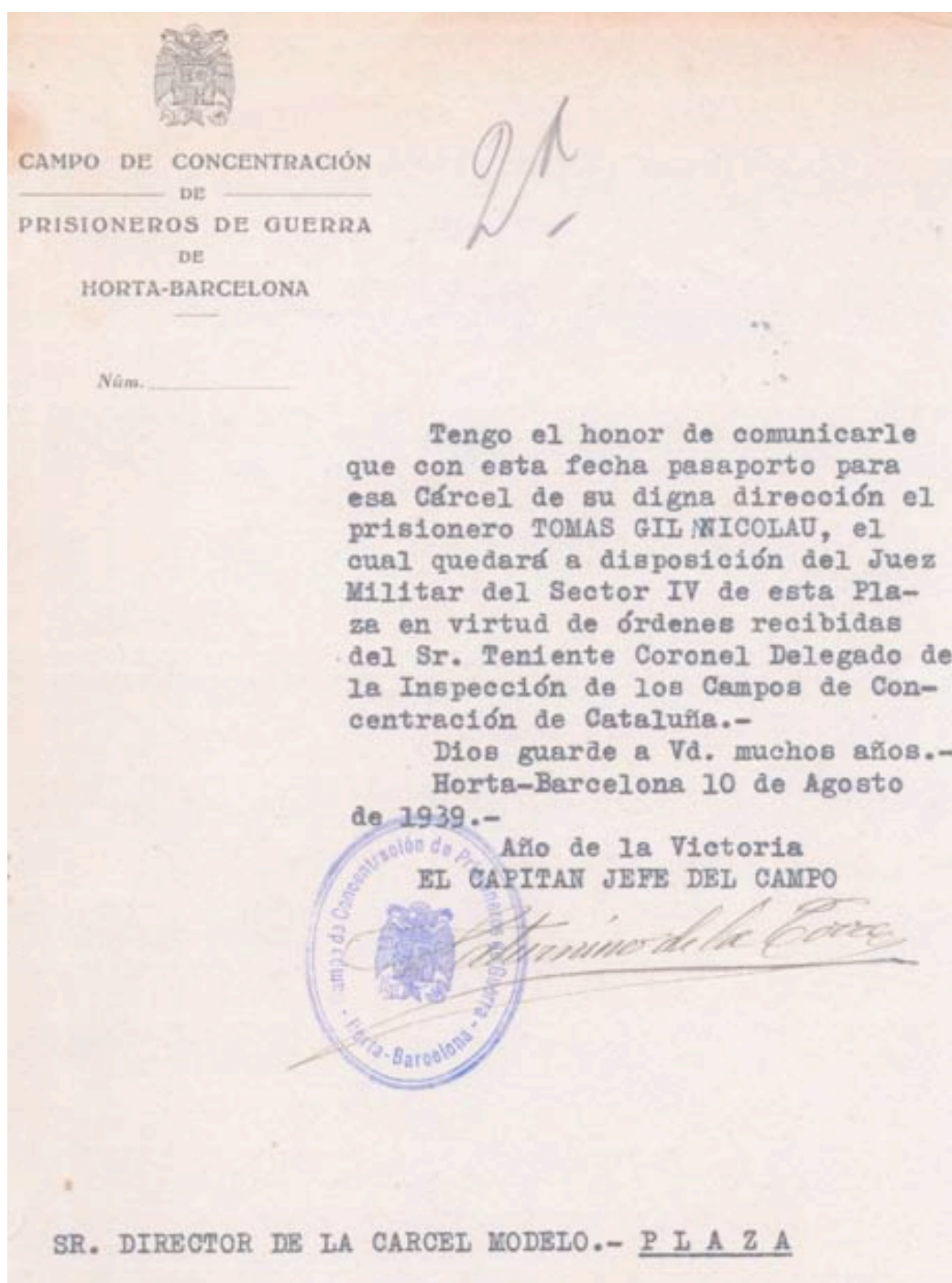
IL·LUSTRACIÓ 33: Segell del camp (1-5-1939)

Font: ANC, CPHB, C 1374

Bona mostra d'aquestes millores logístiques va ser l'elaboració de nous segells —molt més elaborats i menys provisionals que el de la il·lustració precedent, tant característics dels primers mesos de funcionament del recinte— per firmar les ordres emeses des del comandament del camp. De fet, l'estiu de l'*Año de La Victoria* va ser el moment en què, coincidint amb la clausura d'alguns dels camps catalans (Manresa, Igualada i Tarragona), Horta va començar a rebre *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment que esperaven ser enviats als batallons de treballadors.

IL·LUSTRACIÓ 34: Comunicació oficial d'Horta, amb
segell inclòs (10-8-1939)

Font: ANC, CPHB, C 1016

Possiblement, mai podrem esbrinar el nombre exacte d'homes que van passar pels pavellons d'Horta, però sabem que en van ser

milers i que l'existència del camp va impressionar molt la població barcelonina:

Una de les coses que més horror ha produït (...) la seva permanència, després de tant de temps d'acabada la guerra, la gent no se l'explica més que com l'expressió d'una severitat implacable, puix que la majoria de presoners que s'hi troben així com els enrolats als Batallons de Treballadors —reparació de ponts, carreteres, etc.— no tenen “fitxa”(…) La bona fe popular anava assenyalant diferents dates —Divendres Sant, Onomàstica del “Caudillo”, Festa de la Victoria Corpus....— per a la concessió d'una certa clemència als reclosos als camps, però les dates van transcorrent i la clemència no arriba.¹⁴⁴

Aquesta acumulació d'homes, juntament amb l'escàs interès de les autoritats per garantir unes mínimes condicions d'habitabilitat, va repercutir molt negativament en les condicions de vida dels presoners. A partir del record, oral o escrit, que ens han llegat els captius veiem que el seu pas pel camp va estar marcat per diversos factors.

El primer, i el més punyent, va ser la fam. Com en la majoria de camps, catalans o espanyols,¹⁴⁵ en el d'Horta els presoners passaven

---

¹⁴⁴. AMTM, GC, Cp 22A, “Six mois chez...”, pàg. 8.

¹⁴⁵. Pel cas del camp de Tarragona, Joan Ventura recorda com, amb el pas dels dies, la manca d'aliment es va convertint en una obsessió: «16. (...) tinc gana (...) Anem a dormir altra vegada sense menjar res (...) Ells, els que fan guàrdia, mengen. Mengen molt. Nosaltres, per ara, res (...) 17. Continuem sense res de menjar. Això ja és preocupant (...) cada vegada ens apreta més la gana. Es passa fam (...) No fa molt de fred però amb la panxa buida, el clima sembla gèlid (...) 18. (...) Fins ara no hi ha cap perspectiva que arribi el subministrament oficial. I la gent es va debilitant (...) 20. (...) La gana comença a fer-nos perdre la dignitat (...) 24. (...) Ací és probable que si seguim com fins ara, ens matin de gana (...) MARÇ 19. (...) no és bon senyal això que es redueixi la teca», VENTURA i SOLÉ, J.: *El meu diari...*, pàg. 126–131. Pel que fa als camps de fora de Catalunya, Sebastià Grau ens diu que el que més recorda de l'inafaust recinte de Miranda de Ebro és «la gana, els polls, la sarna i la malenconia,

molta gana («*la comida era escasa*», «si abans no li haguéssim entrat menjar, aquell xicot se'ns hauria mort, no ho hauria pogut aguantar, eh?», «la fam era terrible»¹⁴⁶ L'alimentació consistia, normalment, en un xusco de pa i una petita llauna de peix diària que, de vegades, s'havien de compartir amb altres companys de desgràcia.¹⁴⁷ Passar gana era quelcom intrínsecament lligat al fet d'haver estat capturat pel règim franquista, que no disposava de la infraestructura, ni de les provisions, ni de la voluntat necessària per alimentar aquesta ingent població captiva. La seva preocupació principal era assegurar-se la correcta classificació sociopolítica, i el càstig posterior, d'uns presoners que es pressuposaven «*desafectos al Glorioso Movimiento Nacional*».

El segon, el fred. El recinte concentracionari barceloní va començar a funcionar el febrer del 1939, i com que el pavelló Llevant era un edifici inacabat els captius hi patien les inclemències del temps. Els presoners van haver d'arrencar els marcs de fusta de les finestres per escalfar-se¹⁴⁸ i qui tenia manta l'havia de compartir.¹⁴⁹ A més, sabem que va ser un final d'hivern inusualment fred a

---

no ens abandonava mai (...) El camp dormia, com cada nit, un son col·lectiu bressat per l'alerta dels sentinelles, el neguit de la gana, la urpada del fred, el rosec de la sarna, els polls, la misèria...», GRAU i VIADER, F.: *Rua de captius...*, pàg. 94 i 108. En aquesta mateixa línia argumental, el turment de la fam física com a principal maldecap dels presoners, el professor Francisco Moreno afirma que «*los excombatientes de la República fueron sometidos a unas penalidades hoy difíciles de comprender, entre las que destaca, sobre todo, el hambre. En el campo de Moncófar (Castellón) no se repartía más alimento que un bollo de pan y una latita de sardinas por persona y día. Y aún era un privilegio, porque en otros campos la lata de sardinas debía ser compartida*», MORENO, F.: “La represión en...”, pàg. 280.

¹⁴⁶. LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 109; TORRES, E.: *La batalla de...*, pàg. 293; i FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 49, respectivament.

¹⁴⁷. Converses amb Santiago Alcolea...

¹⁴⁸. LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 107–108. Les obres de fusteria de l'edifici s'havien fet el novembre del 1935, AGDB, FCdC, L J–1455, E 10, “Casa del Frares. Proposta d'obres. Capítol III, Obres de Fusteria de Taller”, 1935; i AGDB, FCdC, L J–1827, “Finca Torre dels Frares”, 1934.

¹⁴⁹. Conversa amb Joan Bordàs...

Barcelona, el diumenge 19 de març (Sant Josep) el Tibidabo va despertar nevat.¹⁵⁰

I en darrer lloc, les dificultats per posar-se en contacte amb els familiars. Les autoritats del camp no van preocupar-se d'establir canals de comunicació perquè els capturats poguessin aconseguir els avals que els havien de permetre sortir del recinte. Els edificis estaven separats de l'exterior per una filferrada, això va fer que el sistema de comunicació amb els familiars que estaven fora fos el més elemental de tots: a crits.¹⁵¹ Una altra manera d'avisar els familiars consistia a aconseguir algun tros de paper i quelcom per escriure, anotar-hi l'adreça d'un familiar o conegut, lligar-lo a una pedra i llançar-lo a l'altra banda confiant que algú la recolliria i la faria arribar a l'adreça indicada.¹⁵²

4.4. LA RELACIÓ ENTRE EL CAMP I LES PRESONS DE BARCELONA

Els camps de concentració i les presons, com ja s'ha explicat en el capítol anterior, complien funcions diferents. Els primers servien per classificar —sobre la base de criteris sociopolítics i culturals—, adoctrinar i utilitzar com a mà d'obra semiesclava en batallons de treballadors els presoners de guerra. Les segones retenien, entre d'altres, aquells que ja havien estat classificats desfavorablement (*C* i *D*) en els CC i que havien de passar comptes amb la «*Justicia de Franco*». Tot i que tenien unes funcions clarament diferenciades, formaven part d'una mateixa dinàmica repressiva que aspirava a eliminar l'oposició sociopolítica, assegurar la perpetuació de la divisió

---

¹⁵⁰. «19 de març 1939. Neu al Tibidabo i al Montseny llunyà com un Mont Blanc que se'ns hagués posat a tret de fona», RENART, J.: *Diari, 1918–1961...*, pàg. 587.

¹⁵¹. Converses amb Santiago Alcolea...; LLARCH, J.: *Campos de concentración...*, pàg. 108–109.

¹⁵². Aquest sistema tant poc ortodox va ser utilitzat per Santiago Alcolea per avisar una tieta seva que vivia al carrer Saragossa. Pel cas del germà de la testimoni citada per Estanislau Torres, enlloc de l'adreça d'un familiar va dibuixar un mapa. Converses amb Santiago Alcolea...; i TORRES, E.: *La batalla de...*, pàg. 293.

entre els bons i els mals espanyols i, en conseqüència, consolidar la dictadura franquista. Així doncs, els camps i les presons eren dues fases clarament diferenciades del procés depurador franquista. Si no entenem el funcionament dels camps, com el d'Horta, difícilment comprendrem que a finals del 1939 més de 26.000 homes haguessin passat pels presidis barcelonins.¹⁵³ Els penals de la Ciutat Comtal van ser la destinació final de centenars de presoners catalogats desfavorablement en els camps. Sense l'existència de les presons, el procés classificador realitzat per les Comisiones Clasificadoras —a partir del 12 d'abril, tribunals classificadors—seria incomplet.

Coneixent les tipologies de presoners explicades en pàgines precedents i tenint en compte la voluntat repressora del *Nuevo Estado* i el funcionament del Servicio de Ocupación, no ens ha d'estranyar que la relació entre Horta i els centres penitenciaris civils barcelonins (la Model, Sant Elies, El Cànem i el Palau de les Missions) fos directa i constant en ambdues direccions. Normalment, els trasllats d'un recinte a l'altre es feien a peu «*en una corda de presos*»¹⁵⁴ i sota la vigilància de la Guàrdia Civil. Tenim el testimoni d'un empresoner d'Horta (Albert Virella) que narra el seu enviament des de la Model fins al camp, per ser destinat a un batalló de treballadors:

Tarda barcelonina d'un assolellat diumenge de tardor. Una filera de 93 detinguts [segons consta a l'expedient penitenciarí corresponent, eren 88], pintoresca com quasi totes, travessa la ciutat d'ample a ample. Carrer de Provença, des d'Entença a la Sagrada Família, i després carretera d'Horta enllà, quants quilòmetres? No ho sé..., molts. Els que van carregats amb un matalàs suen d'allò més. Jo, per sort, no porto gaire equipatge.

---

¹⁵³. ANC, CPHB, C 944, "Gallardo Sarmiento, Francisco".

¹⁵⁴. FABRE, J.: "La delació dins...", pàg. 33.

Altres, molt més sortosos que jo, troben família que poden abraçar i els ajuden a portar l'equipatge.

Contrastem amb la Barcelona endiumenjada que ens mira en passar. No és aquesta la Barcelona que voldríem veure...¹⁵⁵

En un primer moment, entre el febrer i l'1 de maig —data de l'enviament de 195 presoners de guerra de la Model a Horta—, la relació es centrava en l'enviament de captius classificats desfavorablement del pavelló als penals de la ciutat. Cal dir, però, que la Model no només rebia presoners del camp d'Horta: entre el 8 i el 9 de maig, per citar un exemple, van ingressar-hi 180 captius procedents de diferents CC.¹⁵⁶

A partir de l'estiu i amb la progressiva desaparició de l'SdO —consumada amb decret de l'1 d'agost— el camp va continuar desenvolupant un paper cabdal en la repressió extrajudicial del *Nuevo Estado* a Barcelona. L'aplicació de la normativa reclassificadora de la primavera va fer que els *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment, que fins aquell moment estaven tancats als recintes penitenciaris, fossin enviats al camp, des d'on eren destinats als batallons de treballadors. Aquests enviaments als BBTT no només va ser indiscriminat sinó que, a més, hem de recordar que aquest pas pel camp i el batalló no comptabilitzava com a temps de condemna perquè aquesta podia ser que mai arribés a existir. D'aquesta manera, Horta continuava tenint el protagonisme que ja havia tingut a partir del

---

¹⁵⁵. VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*, pàg. 129. La informació sobre la quantitat d'homes: ANC, CPHB, C 1185, "Limón Sancho, Emilio". L'expedient penitenciari d'Albert Virella: ANC, CPHB, C 2174, "Virella Bloda, Albert".

¹⁵⁶. Concretament, 1 des de Murgía (Àvila), 5 des de Burgo de Osma (Sòria), 29 des del camp de Cervera, 120 des del d'Igualada i 25 des del de Padrón. ANC, CPHB, 1160, "Juárez Fernández, Fernando"; ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 7.000", 9-5-1939; ANC, CPHB, C 29, "Ibidem. N° 7.006", 9-5-1939; i ANC, CPHB, 1379, "Montilla Suárez, Manuel". Vegi's la taula «Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939–1940)».

febrer i que, amb el final de la guerra i la desaparició de l'SdO —i la conseqüent allau i classificació de capturats—, havia vist perillar. El recinte barceloní va començar a desenvolupar aquesta nova funció abans que altres camps, que ho van fer a partir del novembre del 1939.¹⁵⁷ No obstant això, l'enviament de retinguts de la presó a Horta no va ser una novetat de l'estiu del 1939. En aquest sentit, només cal recordar l'ordre del 30 de gener¹⁵⁸ i l'existència d'un sistema de control excepcional, com va ser el Servicio de Ocupación, que facilitava, i molt, les tasques repressives dels cossos policials i parapolicials barcelonins.

Una bona mostra de la fluïdesa en la connexió entre les institucions penitenciàries barcelonines i les autoritats concentracionàries de la ciutat era el fet que la Comisión Clasificadora —tot i que en teoria s'havia de limitar a classificar presoners de guerra i presentats—, tenia la potestat d'enviar a la Model detinguts que havien de quedar a disposició de l'Auditoria de Guerra. Segons notificava l'alferes Luis Obanza, vocal de la Comisión, el 9 de febrer, el dia abans de l'obertura d'Horta:

Haciendo uso de las facultades que me han sido conferidas como Vocal de la Comisión Clasificadora de Prisioneros de Guerra y Presentados, acuerdo la detención de Miguel García Lostes y Gerónimo Domínguez Ferriol, los cuales deberán ingresar en la Cárcel Modelo de ésta capital, quedando a disposición de la Autoridad de Iltro. Sr. Auditor de Guerra de Cataluña. Lo que comunico a V. a fin de que se sirva

---

¹⁵⁷ RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 213.

¹⁵⁸ Com ja s'ha explicat quan analitzàvem les tipologies de presoners, davant la saturació de les xarxes d'evacuació de capturats, l'autoritat militar va disposar que els presoners de guerra fossin tancats a la Model, mentre s'estava a l'espera d'obrir el recinte concentracionari de la ciutat.

*darles ingreso en el Establecimiento de su digna dirección.*¹⁵⁹

La cordialitat d'aquesta relació era lògica: formaven part d'un mateix procés repressor que no només necessitava un correcte funcionament del camp i les presons, sinó que també requeria una coordinació eficaç entre ambdues institucions.

La llarga pervivència d'un sistema de retenció excepcional, com era el concentracionari, en una ciutat on a més de la cel·lular hi havia tres presons provisionals —més una militar al Castell de Montjuïc i una, també habilitada, de dones a les Corts— va provocar algunes tensions, poques i esporàdiques, entre les autoritats penitenciàries i les concentracionàries:

*Como sea que a pesar de las reclamaciones verificadas, han transcurrido más de dos meses sin realizarla [l'enviament des de la Model a Horta], causándose evidentes perjuicios al interesado, y obstaculizándose la buena marcha de este Organismo, he de hacer presente a V. la absoluta necesidad de que a la máxima brevedad se verifique dicho traslado, procurando que en lo sucesivo, no puedan repetirse hechos de esta naturaleza, que irrogan molestias irreparables.*¹⁶⁰

Però com a norma general la relació va ser fluïda i la major part dels entrebancs —per exemple, l'enviament de presoners classificats desfavorablement del camp a la Model sense indicació de quina autoritat judicial havien d'ingressar—¹⁶¹ van ser la conseqüència inevitable de la saturació del descomunal aparell

---

¹⁵⁹. ANC, CPHB, C 975, "García Lostes, Miquel".

¹⁶⁰. ANC, CPHB, C 531, "Barceló Gisbert, Ramon". El destacat és meu.

¹⁶¹. ANC, CPHB, C 606, "Brugulat Vilalta, Juan"; i ANC, CPHB, C 1533, "Pastoriza Diaz, Julio".

repressor franquista (camps, presons i auditories de guerra). La bona coordinació entre els diversos organismes implicats en la repressió del *Nuevo Estado* va ser la tònica general.

Mentre que l'enviament d'Horta a la presó solia ser senzill (un cop arribats els avals, i feta la corresponent classificació desfavorable, el presoner era portat al penal), el procés pel qual un *encartado* era enviat del centre penitenciari a Horta era una mica més complex. Primer calia que l'autoritat judicial en decretés el sobreseïment provisional; després l'individu en qüestió quedava a disposició de qualsevol dels vint-i-un jutjats militars que en aquelles dates conformaven l'Auditoria de Guerra barcelonina; més tard passava a estar sota el control del *Negociado de Prisioneros*,¹⁶² que el posava sota la custòdia de la *Inspección de Campos*, que —prèvia petició a les autoritats penitenciàries—¹⁶³ era l'encarregada d'organitzar el comboi que portava els homes al camp de concentració. Com que Barcelona disposava de diverses presons, i per tal d'evitar la dispersió d'aquests individus, els enviaments es centralitzaven des de la cel·lular, on les autoritats penitenciàries els reunien abans d'enviar-los cap al pavelló Llevant.¹⁶⁴

Malgrat l'existència d'aquest protocol de compliment obligat, en alguns casos aquests *encartados* que havien de ser enviats a Horta van poder aportar els avals que certificaven la seva «*afección al GMN*» just abans de ser inclosos en algun comboi. Aquests homes van ser

---

¹⁶². Un *Negociado* és la secció de l'Administració de l'Estat encarregada d'uns assumptes particulars i específics. En aquest cas, depenia de l'Auditoria de Guerra i s'encarregaven del tractament dels que havien de ser enviats als camps.

¹⁶³. ANC, CPHB, C 576, "Bitria Llop, Ramon"; i ANC, CPHB, C 747, "Corral Cabrera, Luis".

¹⁶⁴. Aquest agrupament a la Model també s'aplicava als militars que estaven en alguna de les presons habilitades barcelonines abans d'enviar-los al Castell de Montjuïc. Aquest va ser el cas, per exemple, de José Fortea Baguena que estava a Sant Elies i que va ser enviat, previ agrupament a la cel·lular, junt amb 903 militars més, al presidi de Montjuïc el 12 d'agost. ANC, CPHB, C 922, "Fortea Baguena, José".

posats en llibertat immediatament. Aquest va ser el cas, per citar un exemple, de Josep Domènech Casado. Aquest mecànic veí del Prat de Llobregat, que havia ingressat a la Model el 22 de març, va quedar a disposició del Negociado de Prisioneros el 3 d'agost, i el 7 d'octubre —el mateix dia en què un comboi de 116 homes va ser enviat a Horta— va ser posat en llibertat.¹⁶⁵ Segons la documentació consultada, aquests casos van ser poc freqüents, però en tot cas van existir.¹⁶⁶

Per altra banda, va haver-hi casos en què l'amuntegament de reclusos, les pèssimes condicions higienicosanitàries dels presidis barcelonins i la brutalitat dels funcionaris de presons, van fer que altres *encartados* no poguessin ser enviats a Horta i morissin abans de poder ser inclosos en cap comboi.¹⁶⁷

TAULA 4: Presoners d'Horta enviats a les presons de Barcelona

DATA	QUANTITAT D'HOMES	PRESÓ D'INGRÉS
29-3-1939	2	Model
15-4-1939	9	Model
1-5-1939	1	Model
11-5-1939	14	Sant Elies
10-8-1939	1	Model
20-10-1939	25	Palau de les Missions

¹⁶⁵. ANC, CPHB, C 798, “Domènech Casado, José”.

¹⁶⁶. Pot veure's: ANC, CPHB, C 606, “Brugués Mir, Juan”; ANC, CPHB, C 608, “Budó Gibert, Eduardo”; ANC, CPHB, 901, “Fidalgo Gómez, Manuel”; ANC, CPHB, C 977, “García Mas, José”; ANC, CPHB, C 1647, “Puig Fernández, Francisco”; i ANC, CPHB, C 1750, “Rodríguez González, Carmelo”.

¹⁶⁷. Aquest va ser el cas, per exemple, de Josep Buch i Coll. Natural de Sant Iscle de Vallalta (Barcelona) i veí de Calella, tenia quaranta-cinc anys, era pagès, estava casat i tenia quatre fills. Havia ingressat a la Model el 9 de febrer i el 6 de juny la ICCP va ordenar el seu enviament «*con la debida custodia al Campo de Concentración de Horta*». Va morir a un quart de deu del dia 27 del mateix mes «*a consecuencia de infección intestinal*», poques hores abans que un comboi de 150 homes fos enviat al pavelló Llevant. ANC, CPHB, C 608, “Buch Coll, José”.

DATA	QUANTITAT D'HOMES	PRESÓ D'INGRÉS
24-10-1939	30	Palau de les Missions
31-10-1939	30	Palau de les Missions
3-11-1939	25	Palau de les Missions
7-11-1939	19	El Cànem
29-11-1939	32	El Cànem
4-12-1939	31	El Cànem
11-12-1939	9	Palau de les Missions

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB, C 29-30, 410-2.199

TAULA 5: Combois enviats des de les presons cap Horta

DATA	QUANTITAT D'HOMES	CONDICIÓ
1-5-1939	195	Presoners de guerra
27-6-1939	150	<i>Encartados (BT)</i>
28-7-1939	25	<i>Encartados (BT)</i>
28-8-1939	27	<i>Encartados (BT)</i>
7-10-1939	116	<i>Encartados (BT)</i>
9-10-1939	46	<i>Encartados (BT)</i>
15-10-1939	88	<i>Encartados (BT)</i>
24-10-1939	21	<i>Encartados (BT)</i>
31-10-1939	4	<i>Encartados (BT)</i>
7-11-1939	5	<i>Encartados (BT)</i>
21-11-1939	13	<i>Encartados (BT)</i>
22-12-1939	5	<i>Encartados (BT)</i>

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB, C 29-30, 410-2.199

La nova funcionalitat del complex concentracionari —centre distribuïdor d'*encartados* amb causes sobresegudes provisionalment— posa en evidència diversos factors: la saturació dels recintes penitenciaris (presons cel·lulars, provincials, de partit i habilitades), la necessitat de donar sortida a un volum desproporcionat de població

reclusa, l'aplicació de la presumpció de culpabilitat per part de les autoritats i, per damunt de tot, la necessitat de mà d'obra —absolutament sotmesa i que no pogués protestar— per fer front a les dures tasques de reconstrucció del país. El canvi de centre classificador a punt de distribució d'homes en batallons va permetre racionalitzar un sistema mal gestionat i amb pocs recursos. Així, es va optimitzar el rendiment d'un camp on cada cop hi havia menys presoners pendents de classificació i més *encartados* a l'espera de ser enviats als batallons de treballadors. Ara bé, tot i que el camp va continuar funcionant com a centre distribuïdor d'homes en BBTT, a partir de començaments del 1940 ja no va acceptar nous ingressos, i aquells mossos o *encartados* que haguessin de ser destinats a un batalló eren enviats al camp de Reus.¹⁶⁸

Així mateix, aquesta nova utilitat dels camps que, com el d'Horta, continuaven funcionant més enllà de la tardor del 1939, explica el canvi de nom de la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros. A partir del desembre de l'*Año de la Victoria* era la *Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores*. Aquesta nova denominació ens indica que, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat, el nombre de presoners pendents de classificar ja era molt reduït.

4.5. ELS BATALLONS DE TREBALLADORS D'HORTA

El recinte d'Horta servia, com ja s'ha explicat en pàgines precedents, a més de classificar i adoctrinar, per enviar presoners i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment a batallons on purgarien la seva manca d'afecció al *Nuevo Estado*. Més enllà de les implicacions

---

¹⁶⁸. ANC, CPHB, C 749, "Cortada Vilalta, Antonio"; ANC, CPHB, C 944, "Gallardo Sarmiento, Francisco"; ANC, CPHB, C 969, "García Gómez, Pedro"; i ANC, CPHB, C 1141, "Jamba Quer, Paulino".

ètiques, morals, polítiques, socials i econòmiques d'aquest sistema de treball forçós extrajudicial, ens interessa esbrinar en quines tasques van ser explotats aquests homes.

Els homes que, després d'haver passat pel pavelló Llevant, van ser enviats a aquestes unitats militaritzades tant podien ser presoners pendents de classificació definitiva (*Ad*), com captius «*desafectos leves*» (*B*), com *encartados* (*BT*, a partir de l'estiu del 1939). Cal dir, però, que en els informes militars se'ls sol citar com a «*prisioneros-trabajadores*». És per això que, malgrat conèixer el diferent origen del seu captiveri, hem optat per respectar la terminologia original (presoners-treballadors). En el fons, el càstig extrajudicial imposat als *encartados* —l'estada mínima de 4 mesos en un batalló a l'espera que arribessin les possibles proves inculpatòries que facilitessin la reobertura de la causa judicial— els convertia, *de facto*, en presoners.

Les feines realitzades pels batallons de treballadors estaven relacionades amb la recuperació de material bèl·lic, la reconstrucció d'infraestructures i el condicionament d'instal·lacions. El recinte barceloní va destacar perquè a més del constant enviament d'homes a fer aquest tipus de feines, va servir per crear quatre grans batallons que van ser posats a disposició del Servicio Nacional de Regiones Devastadas i enviats a fora de Catalunya. Van ser els números 168, 169, 170 i 171.

Deixant de banda aquestes grans unitats de presoners-treballadors, és interessant fer un repàs dels tipus de feines a què van ser destinats els presoners i els *encartados* d'Horta.

En primer lloc, seguint l'ordre cronològic dels enviaments, la recuperació de ferralla: 200 homes a Comisión Provincial de Requisa

de Chatarra en Barcelona (el 28 de març)¹⁶⁹ i tres individus al batalló número 136 (el 3 de desembre).¹⁷⁰ Pel que fa al primer cas, els presoners-treballadors a més de ser especialistes —«*metalúrgicos, cargadores de barcos, ó vagones de f. c. y en todos los casos, seleccionados por medio de prueba*»—¹⁷¹ havien de ser voluntaris. Tot i que la documentació sobre aquest aspecte és confusa, sembla que els serveis de recuperació de ferralla realitzaven part de la seva feina al barri del Clot.¹⁷²

Enmig de la manca generalitzada de metall, la recollida de ferralla va ser quelcom prioritari per les noves autoritats. Això explica la constant difusió de recordatoris des de les pàgines de la premsa de l'època:

Las normas sobre la entrega de CHATARRA se publican en la Prensa durante estos días, debes conocerlas para poder cumplir un deber de patriotismo.

La ley que interesa conocer a todos, en este momento es la que se refiere a la entrega de CHATARRA. Oportunamente se indicará la forma en que deberás entregarla. Mientras tanto recógela y guárdala.

Tienes derechos y obligaciones, de éstas te incumbe, precisamente ahora enterarte, sobre lo de la entrega voluntaria de CHATARRA.

Te interesa recordar que en tu casa tienes latas de conservas, botes, etc, de metal que recogerás y guardarás hasta dentro de breves días para entregarlas,

---

¹⁶⁹. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 71, “Sobre concesión de...”.

¹⁷⁰. AIMP, CGRM(A), C 20, E 23, “Deserciones BBTT. Febrero a mayo”, 1940.

¹⁷¹. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 71, “Sobre concesión de...”.

¹⁷². AIMP, CGRM(A), C 15, E 7, “BBTT n° 140”, 1940.

cumpliendo así patrióticamente la ley dictada sobre la entrega de CHATARRA.

*Latas de conserva, juguetes de metal viejo, desperdicios metálicos de toda clase, etc., son chatarra: guárdalos para entregarlos próximamente donde se anuncie.*¹⁷³

Més concretament, des de les pàgines dels diaris s'informava que la ferralla era...

*... todo aquel hierro viejo, acero o metal que se encuentre abandonado, no teniendo por consiguiente una utilidad inmediata para su propietario (...) También entrará bajo el denominativo de Chatarra todo aquel objeto de metal, hierro u acero, incluso maquinarias y motores, que aunque estén en buen uso, sean donados voluntariamente por sus dueños como Chatarra (...) sin limitación del tamaño o calidad de piezas (...) Chatarra es, pues, todo desperdicio metálico, sea cual fuere su origen o clase de metal y que no tenga una utilización inmediata para su propietario (...) De lo dicho se desprende que el concepto de Chatarra no está limitado ni por la calidad de las piezas ni por el tamaño de las mismas, ya que aun cuando una y otro limitan su aplicación, no impiden su utilización.*¹⁷⁴

L'adquisició d'aquest material era una competència exclusiva de la Delegación del Estado para la Compra, Requisa y Distribución de Chatarra i, en conseqüència, els industrials que en necessitessin ho havien de sol·licitar a les oficines de la Comisión Provincial de

---

¹⁷³. SN, 15-3-1939; SN, 16-3-1939; SN, 17-3-1939; SN, 19-3-1939; i LVE, 16-3-1939, respectivament. S'han respectat les majúscules, les minúscules i el subratllat de l'original.

¹⁷⁴. "Qué es chatarra", LVE, 8-3-1939.

Requisa de Chatarra de Barcelona (Via José Antonio, abans Via Laietana, números 32–34, entresol). Quedava prohibida la compra i la venda directa entre particulars.¹⁷⁵

El recent final de la guerra i la necessitat de tenir controlada la munició sobrera, explica l'enviament de 200 homes a treballar en la desactivació d'armament els mesos de maig i juny. El 9 de maig, 100 presoners —32 dels quals eren especialistes (fusters, mecànics i paletes)— van ser destinats als tallers de desactivació de projectils de la Comandància General d'Artilleria de la 4a Regió Militar i es van incorporar a la 4a companyia del batalló número 121.¹⁷⁶ L'altre centenar d'homes es va incorporar el 26 de juny a la 2a companyia del mateix batalló, que estava al servei del Servicio de Recuperación de Material de Guerra.¹⁷⁷ A Barcelona, un dels principals punts de desactivació de munició era l'estació de la Sagrera,¹⁷⁸ on ja durant la guerra hi havia hagut un parc d'enginyers.¹⁷⁹

Cap a finals del 1939, entre els mesos de novembre i desembre, l'enviament d'homes a batallons relacionats amb la reconstrucció i el condicionament d'infraestructures va ser constant. El 17 de novembre

---

¹⁷⁵. “Para adquirir chatarra precisa autorización”, *SN*, 2-3-1939; i “Chatarra”, *LVE*, 26-3-1939.

¹⁷⁶. Aquest companyia s'allotjava en uns locals dels carrers Aragó (número 100) i Consell de Cent (número 214). *AGMA*, *CGG*, R 128, A 1, L55, Cp 41, “Relativo a que la Compañía Principal de Artillería de la 4º Región Militar manifieste el número total de prisioneros para trabajos en dicha Compañía”, 1939; i *AIMP*, *CGRM(A)*, C 7, E 4, “BBTT. Estado de fuerza y situación de la unidad 121”, 1939.

¹⁷⁷. *AIMP*, *CGRM(A)*, C 5, E 40, “TP núm. 9.190”, 13-7-1939.

¹⁷⁸. *AIMP*, *CGRM(A)*, C 7, E 15, “Batallón Zapadores minadores, nº 6”, 7-3-1939; *AIMP*, *CGRM(A)*, C 15, E 7, “BBTT nº 140...”; *AIMP*, *CGRM(A)*, C 15, E 37, “BBTT nº 140. Destacamento de la Sagrera”, 1940; i *AIMP*, *CGRM(A)*, C 15, E 38, “BBTT nº 140. Destacamento de la Sagrera”, 1940.

¹⁷⁹. De fet, és a on es dirigia el famós camió que el 17 de març del 1938 va explotar, en ser tocat per una bomba italiana, a la cruïlla de Gran Via amb el carrer Balmes i que procedia del castell de Montjuïc. *POBLET* i *FEIJOO*, F.: *Els bombardeigs a Barcelona durant la Guerra Civil*, Quaderns de Barcelona – Memòria històrica, Ajuntament de Barcelona – Regidoria de Dona i Drets Civils, Barcelona, 2005, pàg. 26.

es van enviar 376 presoners–treballadors al batalló número 134.¹⁸⁰ Tres dies després, 10 interns van ingressar al batalló número 12.¹⁸¹ El 5 de desembre, 277 homes van incorporar-se a la 3a companyia del batalló número 63, que estava reparant pistes a Sant Pau de Seguries (Girona) per fortificar la *Línea Pirineos* (pel que consta en els documents militars, el trasllat es va fer en camió).¹⁸² Pocs dies després, el 8 de desembre, 322 presoners van ser enviats a treballar a Garrapinillos (Saragossa), al batalló número 141.¹⁸³

En darrer lloc, el 3 desembre es van enviar 200 presoners a treballar en una de les feines amb major càrrega simbòlica: la reconstrucció d'esglésies. Aquests homes van ser destinats al batalló número 12, on se'ls va enquadrar en una nova companyia, de creació recent i «*dedicada a efectuar trabajos en la reparación de Iglesias de esta Capitab*». D'aquesta manera substituïen el batalló número 108, que havia estat traslladat a l'Acadèmia General Militar de Saragossa.¹⁸⁴ Tot i que en les comunicacions militars no s'indicava en quines esglésies havien de treballar —i per tant no ens aventurem a fer suposicions—, la premsa ja feia mesos que havia difós notícies relacionades amb la reedificació d'esglésies barcelonines:

*Por iniciativa del General Jefe de la Cuarta Región
Militar, don Eliseo Álvarez Arenas, el lunes próximo*

---

¹⁸⁰. AIMP, CGRM(A), C 19, E 62, “Estado de fuerzas del BBTT núm. 134. Martorell”, 1939.

¹⁸¹. AIMP, CGRM(A), C 19, E 49, “Estado de fuerza de oficiales, suboficiales, cabos, soldados y trabajadores del BBTT n° 12”, 1939.

¹⁸². AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, “BBTT. Diciembre y enero”, 1939–1940. Contrastant els documents militars amb el testimoni de Carles Palasó, deduïm que ell va formar part d'aquest enviament. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 50.

¹⁸³. AGMA, GMZ, C 3072, Cp 18, “Batallón de Trabajadores 141”, 9-12-1939.

¹⁸⁴. AIMP, CGRM(A), C 20, E 28, “BBTT. Diciembre y enero”, 1939-1940. Obres de reparació que la 2a Companyia del BDST número 43 (amb 21 soldats–treballadors) i la 3a companyia del batalló disciplinari número 69 (27 soldats–treballadors) encara continuaven realitzant a finals de desembre del 1940, AIMP, CGRM(A), C 21, E 61, “BBTT. Estadística, diciembre”, 1940.

*comenzarán las obras de reparación del templo de la Merced, patrona de Barcelona.*¹⁸⁵

El cas dels batallons 168, 169, 170 i 171 va ser excepcional perquè la creació (el 17 de març)¹⁸⁶ d'aquestes quatre grans unitats de presoners-treballadors al camp d'Horta va significar que el 29 d'abril 3.600 presoners fossin evacuats, de cop, del recinte:

*... encontramos dispuestos en el Campo de Concentración de Horta (Barcelona) los Batallones de Trabajadores números 168-169-170 y 171 compuestos de 900 prisioneros y escolta, cada uno.*¹⁸⁷

Aquests quatre batallons van tenir destinacions ben diverses: el número 168 va ser enviat a Oviedo per fer tasques de reconstrucció i desenrunament; el 169, a Bilbao per treballar en la «reparación de carreteras»; el 170, a Osca per reconstruir la ciutat («reparaciones diversas»); i, finalment, el 171 va acabar col·laborant en el desenrunament de Terol.¹⁸⁸

---

¹⁸⁵. “El templo de la Merced será reconstruido. Un equipo militar comenzara el lunes las obras”, *SN*, 19-5-1939.

¹⁸⁶. AGMA, CGG, R 162, A 2, L 154, Cp 19, “Telegrama Postal núm. 11.611 de la ICCP”, 17-3-1939; i AGMA, CGG, R 308, A 12, L 654, Cp 230, Doc. 1, 1939.

¹⁸⁷. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 57, Cp 51, “TP n° 4.092”, 29-4-1939. La sol·licitud inicial demanava BBTT per Oviedo, Biscaia, Osca, Terol, Lleida, Castelló i Tarragona, amb un total de 60 camions i 4 turismes per moure el personal tècnic.

¹⁸⁸. AGMA, ZN-MIR, A 35, L 12, C 1944, Cp 4, “Batallones de trabajadores afectos a la 7ª Región Militar”, 1939. La sol·licitud que va fer el governador civil d'Osca pot consultar-se a: AGMA, CGG, R 128, A 1, L 58, Cp 70, Doc. 1, 1939.

TAULA 6: Homes d'Horta enviats a BBTT (1939)

DATA SORTIDA	NOMBRE D'HOMES	BATALLÓ DE DESTINACIÓ (Companyia)	LOCALITAT (Província)	TREBALL REALITZAT
28-3-1939	200	Comisión Provincial de Requisa de Chatarra	Barcelona	Recuperació de ferralla
29-4-1939	900	168	Oviedo	Reconstrucció i desenrunament
29-4-1939	900	169	Bilbao (Biscaia)	Reconstrucció de carreteres
29-4-1939	900	170	Osca	Reconstrucció de la ciutat
29-4-1939	900	171	Terol	Desenrunament
9-5-1939	100	121 (4a)	Barcelona	Desactivació d'armament
26-6-1939	100	121 (2a)	Barcelona	Desactivació d'armament
17-11-1939	376	134 (4a)	Martorell (Barcelona)	Reconstrucció d'infraestructures
20-11-1939	10	12		Reconstrucció d'infraestructures
3-12-1939	3	136 (2a)	Mora d'Ebre (Tarragona)	Recuperació de ferralla
3-12-1939	200	12	Barcelona	Reconstrucció d'esglésies
5-12-1939	277	63 (3a)	Sant Pau de Seguries (Girona)	Reparació de pistes
8-12-1939	322	141	Garrapinillos (Saragossa)	Condicionament d'infraestructures

Font: elaboració pròpia a partir d'AGMA, CGG, ZN-MIR, GMZ; i AIMP, CGRM(A)

Cal especificar que aquests enviaments són els que hem pogut constatar documentalment en els arxius militars. Tenint en compte que estem treballant amb uns fons incomplets —sobretot els de l'Archivo Intermedio Militar Pirenaico, de la Caserna d'El Bruc— no descartem que se'n produïssin més. Aquestes xifres les considerem, doncs, de mínims. En tot cas, creiem que són molt representatives de dos fets. Per una banda, del ritme de sortides del recinte

concentració cap al sistema d'exploració laboral extrajudicial que van ser els BBTT. I, per una altra banda, de la quantitat d'homes que van ser retinguts en el camp de Barcelona. Quantitat d'homes que, atenent al volum i ritme dels enviaments, va experimentar un punt àlgid en la primavera per, posteriorment i paral·lelament a l'arribada dels *encartados*, establir-se en unes xifres més modestes. Aquesta reducció es va traduir en enviaments menys massius —els quatre grans batallons de l'abril van ser quelcom excepcional— però més regulars, sobretot a partir de la tardor de l'*Año de la Victoria*.

Ja per acabar aquest repàs dels batallons que van utilitzar presoners d'Horta cal dir que, com hem vist amb les unitats que treballaven a prop de la frontera, alguns presoners del recinte barceloní van aprofitar que en els batallons la vigilància era menys intensa per escapar-se. Tot i que pel cas d'Horta només hem pogut constatar documentalment tres casos (Santiago García Mariscal, Eduardo Tomico Escamilla i Esteban Fernández López), tenint en compte els precedents vistos en els BBTT de les comarques gironines és molt possible que es produïssin més fugides.¹⁸⁹

4.6. L'HOSPITAL MILITAR DEL CARRER TALLERS

Situat al número 77 del cèntric carrer Tallers, era un antic convent de l'ordre de Sant Vicenç de Paul que, arran de les desamortitzacions de la primera meitat del segle XIX, s'havia convertit primer, en fàbrica de tabac i, a partir del 1840, en hospital militar. Era un edifici de planta rectangular, amb diversos pisos i tenia, a finals del segle XIX, capacitat per uns 800 malalts.¹⁹⁰ Durant la dictadura de Primo de

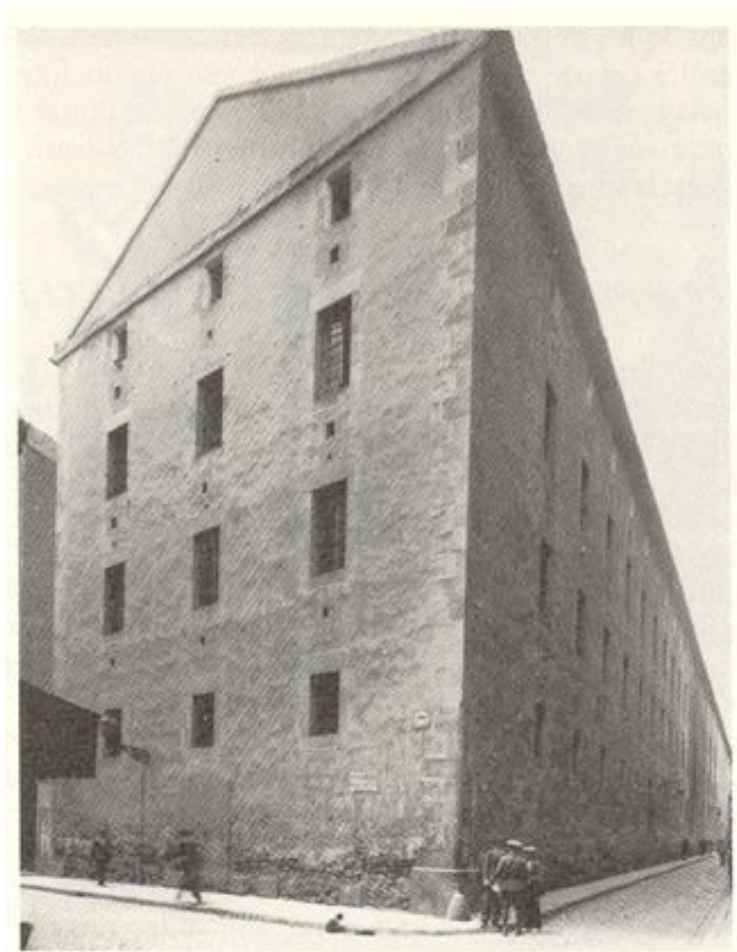
---

¹⁸⁹. AIMP, CGRM(A), C 12, E 45, "Fusión de cuerpos y unidades", 1940; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 23, "Deserciones BBTT. Febrero a mayo", 1940.

¹⁹⁰. ROCA y ROCA, J.: *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores. Ilustrada con grabados foto-tipográficos y cinco planos*, E. López Editor, Barcelona, 1884, pàg. 200–201.

Rivera, les reduïdes dimensions de l'edifici i la manca de condicions higièniques van fer que fos inclòs en el projecte de renovació de les instal·lacions militars de la ciutat. Per substituir-lo va aprovar-se la construcció del nou hospital militar de Vallcarca, que ja va funcionar durant la guerra.¹⁹¹

IL·LUSTRACIÓ 35: Vista exterior de l'Hospital

Font: AMADES, J.: *Histories i llegendes de Barcelona. Passejada pels carrers de la ciutat vella. Volum I*, Edicions 62, Barcelona, 1984. Autor: desconegut. Any: sense data, possiblement entre 1900 i 1920

---

¹⁹¹. LLORET PIÑOL, M.: “La modernización del ...”; AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 2028”, 22-8-1938; i AHDGC, “Funcionarios Caídos en la Cruzada”, 1941.

El diumenge 5 de febrer del «*Tercer Año Triunfal*», prèvia convocatòria de capellans castrensos i sacerdots mobilitzats,¹⁹² es va procedir a la consagració de l'edifici:

*Una solemne función religiosa, que con tonos de emocionante sencillez, cerró el paréntesis antirreligioso y ateo de los 30 meses de dominación soviética, devolviendo al ambiente del vetusto edificio el aire de cristiana caridad que centenariamente se había respirado siempre en este Centro Oficial de Barcelona (...) La ceremonia dejó en los concurrentes la más grata impresión, bien manifiesta por los plácemes que la Dirección e Inspección Eclesiástica Castrense recibieron de cuantos contribuyeron con su presencia al realce de esta cristiana ceremonia, principio de ulteriores actos de este género.*¹⁹³

Com que el 9 de febrer encara no funcionaven ni l'hospital ni el camp de concentració d'Horta, els presoners de guerra tancats a la Model que necessitaven una atenció mèdica especialitzada van ser enviats a l'Hospital número 3 de Montjuïc.¹⁹⁴ Malgrat que ignorem quina era la capacitat d'aquest centre hospitalari de Montjuïc i si depenia del Servicio de Frentes y Hospitales, i encara que ni tan sols en coneixem l'emplaçament exacte (el Castell? Algun dels pavellons de l'Exposició Universal del 1929?), sabem que a Barcelona, el 4 de febrer, els franquistes xifraven en 6.000 els llits «*afectos al Gobierno General [CGG]*».¹⁹⁵ Pocs dies després, l'endemà de l'obertura del camp

---

¹⁹². "El clero castrense", *LVE*, 1-2-1939.

¹⁹³. "Solemne función religiosa en el Hospital Militar", *LVE*, 7-2-1939.

¹⁹⁴. ANC, CPHB, C 1062, "González Molinero, Francisco"; i ANC, CPHB, C 2003, "Suils Rausa, Francisco".

¹⁹⁵. AGMA, ZN, A 15, L 8, C 1215, Cp 47, "Ejército del Norte, Estado Mayor, 4ª Sección". Tot i que desconexem el nombre d'efectius de les plantilles mèdiques d'aquests centres, cal destacar que es van complementar amb l'arribada de 100

d'Horta, la Inspección de Campos notificava que l'hospital podia rebre presoners perquè ja s'havien evacuat els darrers ferits *nacionales*.¹⁹⁶

Així com l'Hospital de Sant Pau servia per allotjar reclusos procedents de les presons barcelonines, les obsoletes instal·lacions del carrer Tallers s'utilitzaven per retenir presoners de guerra procedents, bàsicament, dels batallons de treballadors.¹⁹⁷ Les autoritats franquistes diferenciaven, molt clarament, els presos dels presoners: els primers eren atesos a la infermeria de la Model i en centres sanitaris civils, com Sant Pau, l'Hospital Clínic o la Clínica del Pilar;¹⁹⁸ els segons, en canvi, eren internats a Tallers. La cel·lular barcelonina era contundent: «*no depende de esta Prisión Hospital calle Tallers*». ¹⁹⁹

A finals del 1939, la plantilla de personal mèdic de l'hospital del carrer Tallers estava formada per un comandant, un capità i nou tinentes dels cossos de sanitat i d'intendència. Durant la primavera de l'any següent, la plantilla medicosanitària es va veure incrementada amb l'arribada d'un tinent, un capellà primer, un alferes, un brigada i un sergent.²⁰⁰ D'aquesta manera, Tallers es consolidava com el gran centre sanitari de Catalunya encarregat d'atendre, i retenir, aquells que estaven sent explotats a través dels batallons. En aquest sentit, cal dir que juntament amb els hospitals de Zumaia (Guipúscoa), Deusto (Bilbao, Biscaia), Guernica (Biscaia) i Getafe (Madrid), va ser

---

metges procedents de Saragossa, AGMA, GMZ, C 3050, Cp 6, "Movimientos de Fuerzas, mes de febrero 1939", 1939.

¹⁹⁶. AGMA, CGG, R 270, A 11, L 558, Cp 125, "Evacuación de prisioneros...".

¹⁹⁷. Per llegir el testimoni d'un expresoner que estava fent la *mili de Franco* i que hi va ser enviat l'estiu del 1940: VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*, pàg. 164–169 i 173–180.

¹⁹⁸. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 6.559", 2-5-1939; ANC, CPHB, C 796, "Diz Álvarez, Camilo"; i ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 14.754", 24-7-1939.

¹⁹⁹. ANC, CPHB, C 32 (1), "Salidas 28 octubre 1940 a 18 marzo 1941. Correspondencia n° 33.915", 22-11-1940.

²⁰⁰. AIMP, CGRM(A), C 20, E 47, "BBTT. Mandos y escoltas", 1-12-1939.

un dels cinc grans hospitals militars utilitzats per internar presoners de guerra.²⁰¹

La seva funció principal era atendre captius ferits o malalts —procedissin directament d'algun camp o d'algun batalló de treballadors—, però també va ser utilitzat, esporàdicament, per tancar-hi presoners i quintos que no estaven ni ferits ni malalts.²⁰² A partir de la primavera del 1940, com que a la Ciutat Comtal ja no funcionava cap recinte concentracionari —el camp d'Horta havia estat clausurat l'abril d'aquell any— també va ser conegut com a «*Depósito de Prisioneros de Guerra de "Tallers"*».²⁰³ D'aquesta manera, va assumir algunes de les antigues funcions desenvolupades pels pavellons del Beat Salvador —distribució d'homes en el sistema de treball forçat no penat— i va enviar retinguts a alguns camps de concentració (36 individus a Miranda de Ebro) i a altres hospitals de presoners (56 captius al de Guernica).²⁰⁴

Per alguns interns, el pas per aquest centre va ser una simple pausa entre el batalló i la presó. Aquest va ser el cas de Jesús García Mancilla: el 2 de maig del 1939 va ingressar —amb una ferida al peu esquerre i una artritis al genoll— a l'edifici del carrer Tallers procedent d'un batalló que estava treballant a Girona; un cop recuperat de les ferides, i com a conseqüència d'uns avals desfavorables, va ingressar a la Model el 17 de juliol del 1940 i va quedar a disposició de l'auditor de guerra de Córdoba.²⁰⁵ En canvi, per altres captius, va significar l'oportunitat ideal per escapar-se.²⁰⁶

---

²⁰¹. AIMP, CGRM(A), C 21, E 40, "Inspección de prisioneros de fuerza", 1940.

²⁰². "Por no tener el certificado de depuración militar", *LVE*, 26-1-1940.

²⁰³. ANC, CPHB, C 1019, "Gilabert Samá, Luis". En aquesta mateixa línia, a l'expedient penitenciari de Isidro Rodríguez Corraliza surt citat, el 27 d'abril del 1940, com a «*Campo Concentración. Hospitales para prisioneros (Calle Tallers)*», ANC, CPHB, C 1744, "Rodríguez Corraliza, Isidro".

²⁰⁴. AIMP, CGRM(A), C 21, E 43, "BBTT. Marzo", 1940.

²⁰⁵. ANC, CPHB, C 975, "García Mancilla, Jesús". Per veure un itinerari similar: ANC, CPHB, C 456, "Álvarez Ferrer, Antonio"; ANC, CPHB, C 521, "Baldrich Foix,

IL·LUSTRACIÓ 36: Pati interior de l'Hospital Militar de Tallers

Font: IAAH – Arxiu Mas. Autor: desconegut.
Any: sense data, possiblement entre 1900 i 1920

Si bé el principal interès de les autoritats era mantenir aquests homes aïllats —tant de la població civil com dels reclusos tancats en centres penitenciaris—, i malgrat la manca de mitjans i recursos per atendre'ls, la disciplina no era tan rígida com en els camps i els batallons. Això va fer que la majoria de malalts intentessin allargar al màxim la seva estada al centre.

Pablo”; ANC, CPHB, C 1019, “Gili Farré, Juan”; ANC, CPHB, C 1555, “Peretó Ferrando, Fernando”; i ANC, CPHB, C 1640, “Príncep Casanova, Manuel”.

²⁰⁶. Sabem que el 22 de maig del 1940 s'havien escapat tres interns i que, el 31 d'agost, ho va fer Manuel Majó Moreno. Desconeixem si aquests homes van tornar a ser capturats. AIMP, CGRM(A), C 20, E 23, “Deserciones BBTT. Febrero a mayo”, 1940; i AIMP, CGRM(A), C 20, E 19, “Deserciones BBTT. Septiembre”, 1940.

Acabat el trasllat d'interns i material sanitari a l'Hospital Militar del Generalísimo de Vallcarca, el 4 de desembre del 1942, i coincidint amb la liquidació dels BDST que enquadraven quintos *desafectos*, les autoritats militars franquistes van clausurar l'hospital del carrer Tallers. Així, l'Ajuntament de Barcelona va poder recuperar la titularitat de l'edifici²⁰⁷ i va convocar concurs públic —que va guanyar el contractista d'obres Amador Lorenzo García— per enderrocar-lo.²⁰⁸ Les obres de demolició van servir per crear l'actual plaça Castella, inaugurada el 12 d'octubre del 1943.²⁰⁹

4.7. EL TANCAMENT

Diversos factors van fer que el camp d'Horta deixés de tenir una funció clara: la definitiva classificació de gairebé la totalitat de presoners de guerra —els que encara estaven pendents de catalogació eren destinats, urgentment, a BBTT—,²¹⁰ la mobilització de les quintes d'entre el 1936 i el 1941, l'existència de les presons i, sobretot, la definitiva consolidació del sistema de treballs forçats a través dels BDST formats per quintos «*desafectos*» —en el cas català centralitzats, recordem-ho, en els camps de Reus, Cervera i Figueres que també servien, els dos darrers, per evacuar els exiliats retornats des de França. No obstant això, el tancament del recinte no va ser

---

²⁰⁷. Segons consta en els lligalls de la Comandància d'Obres del Govern Militar de Barcelona, l'Exèrcit l'havia cedit al Consistori barceloní l'any 1927. LLORET PIÑOL, M.: "La modernización del...".

²⁰⁸. AMA, GU, E 262, "Expediente relativo al derribo de los edificios que constituyen el ex-Hospital Militar de la calle de Tallers", 1942; i AMA, GU, E 560, "Relativo al proyecto de modificación de alineaciones del sector comprendido por el solar que ocupaba el antiguo Hospital Militar de la calle de Tallers y sus inmediaciones", 1943.

²⁰⁹. «A las 13 descubrimiento de la lápida que dará el nombre de Castilla a la Plaza que se ha formado en la calle de Tallers frente a la capilla del antiguo Hospital Militar», "La fiesta de la Hispanidad. Barcelona conmemorará el milenario de Castilla", *LVE*, 10-10-1943; "La Fiesta de la Hispanidad y conmemoración del Milenario de Castilla", *LVE*, 12-10-1943; i "Fiesta de la Hispanidad en Barcelona", *LVE*, 13-10-1943.

²¹⁰. AGMA, GMZ, C 3046, Cp 3, Doc 1, "Disposiciones que regulan la clasificación y evacuación de los prisioneros", F 18, 3-12-1939.

quelcom immediat, i malgrat la notícia publicada pels diaris de Barcelona no va tenir una data fixa. Les autoritats militars li van anar restant funcions d'una manera gradual fins a la clausura definitiva, abans del 30 d'abril.²¹¹

Pel que veiem en la documentació, aquest va ser un procés que va iniciar-se a finals del 1939, quan el coronel del camp va notificar a la Casa de Caritat, propietària dels pavellons, que no calia instal·lar comptadors d'electricitat ni d'aigua perquè el complex havia de ser evacuat en un termini indeterminat però curt.²¹² A més, la quantitat de detinguts en els pavellons del Beat Salvador era sensiblement inferior a les xifres registrades durant la primavera anterior. Si les millores no s'havien fet quan eren més necessàries, la pregunta era òbvia: per què s'havien de fer en un moment en què les necessitats logístiques eren clarament menors?

Per altra banda, les autoritats concentracionàries van deixar d'acceptar nous ingressos. Aquest fet i, per tant, la progressiva disminució del nombre de retinguts (bàsicament *encartados*) va fer que els militars reduïssin la quantitat d'oficials destinats al camp. El 30 de novembre, la Delegació de la ICCP de Catalunya va ordenar que tres tinentes i un brigada de la plantilla d'Horta fossin enviats a una nova destinació. És molt simptomàtic veure a on van ser enviats aquests oficials: al batalló de treballadors número 140.²¹³ El darrer enviament d'*encartados* de la Model a Horta registrat en els arxius penitenciaris és del 22 de desembre del 1939 (5 homes: Miguel Escoda

---

²¹¹. AIMP, CGRM(A), C 20, E 40, "Depósito de prisioneros. Campo de Reus", 1940; i AIMP. CGRM(A), C 20, E 45, "Depósitos de prisioneros. Altas y bajas, trabajadores", 1940.

²¹². AGDB, "Actas de las Casas de Caridad y de Maternidad y Expósitos, 1939. Sesión 2 de noviembre", F 153, 1939.

²¹³. Concretament, eren els tinentes Manuel Cruz Jiménez, Gregorio García Gómez, Emilio Oriola Serrano i el brigada José García García. AIMP, CGRM(A), C 19, E 70, "Relación nominal de los jefes oficiales y suboficiales del BBTT núm. 140. Las Borjas Blancas", 1939.

Comas, Martín Martínez Mosete; Jaime Abril Viure, José Visiedo Castillo i Miguel Heras).²¹⁴

En aquesta línia d'anar traient funcions al recinte barceloní, el febrer del 1940 es va traslladar el tribunal classificador al camp de concentració de Reus.²¹⁵ Per aquest motiu, la Model va passar a enviar els seus *encartados* amb causes sobresegudes al camp reusenc.²¹⁶

El següent pas en el procés de tancament va ser l'enviament dels darrers retinguts a d'altres camps, normalment al de Reus. Un dels presoners que va viure aquesta situació va ser Hermenegildo Cros Alterats. Aquest oficinista havia ingressat a la Model el 9 de febrer i d'allà va ser enviat a Horta el 28 de juliol per ordre de l'Auditoria de Guerra (en condició de *BT*). Va estar internat al pavelló Llevant fins al 20 de març del 1940, quan va ser traslladat al camp de concentració reusenc.²¹⁷ Un altre dels captius que va experimentar una situació similar va ser Joan Aloguín Andiñach; en aquest cas es va incorporar el 15 d'abril al batalló número 5 que estava treballant a Granada. L'itinerari vital d'aquest home ens ensenya, en tota la seva crueltat, l'experiència que van sofrir molts dels mossos de la Lleua del Biberó. Joan Aloguín havia nascut l'any 1921 i el curs 1937–1938 era estudiant de l'Escola Industrial de Barcelona. El 12 de gener del 1938 va rebre una beca de 200 pessetes mensuals de l'Institut d'Acció Social

---

²¹⁴. ANC, CPHB, C 826, "Escoda Comas, Miguel"; ANC, CPHB, C 1295, "Martínez Mosete, Martín"; ANC, CPHB, C 415, "Abril Viure, Jaime"; ANC, CPHB, C 2175, "Visiedo Castillo, José"; i ANC, CPHB, C 1102, "Heras Canadell, Miguel". Vegi's la taula «Combois enviats des de les presons cap Horta».

²¹⁵. ANC, CPHB, C 573, "Besada Lores, Dionisio"; i ANC, CPHB, C 1160, "Judez Bernald, Bernardo".

²¹⁶. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 8.960", 1-4-1940.

²¹⁷. ANC, CPHB, C 764, "Cros Alterats, Hermenegildo". També pot veure's el cas de Mariano Robledo: ANC, CPHB, C 1726, "Robledo Parro, Mariano".

Universitària i Escolar de Catalunya.²¹⁸ Posteriorment, durant la primavera d'aquell mateix any, va ser mobilitzat amb la Lleva del Biberó. Va ser capturat per l'Exèrcit franquista i tancat al camp de concentració de Logronyo, des d'on el 18 d'abril —a causa d'uns avals desfavorables— va ser enviat a la Model barcelonina i posat a disposició de l'Auditoria de Guerra. La seva causa va ser sobreseguda provisionalment, motiu pel qual el jutjat militar número 13 va ordenar-ne l'enviament a un batalló de treballadors per un mínim de quatre mesos. Això va fer que fos enviat a Horta (el 28 d'agost) a l'espera de l'enviament definitiu a un batalló de treballadors, com a pas previ a la realització de la *mili de Franco*.²¹⁹

Com ja s'ha explicat anteriorment, els camps de concentració continuaven sent indispensables per a la correcta explotació laboral extrajudicial dels *desafectos* —recordem que els *encartados* no redimien cap tipus de condemna—, i a més, com veurem en el capítol següent, les presons barcelonines (l'agost del 1939 la Model, Sant Elies i El Cànem) continuaven amb un gravíssim problema d'amuntegament de retinguts: el dia en què Joan Aloguín va ser enviat a Horta, 20.672 homes havien ingressat als presidis de la ciutat.²²⁰

Finalment, des del març i fins a l'abril del 1940, els 122 presoners de la 4a companyia del batalló de treballadors número 140 —convenientment vigilats per set soldats, un cap, un sergent, un alferes i un tinent— van començar la «*limpieza* [del] *Campo de*

---

²¹⁸. AGDB, FC, L 4.244, E 22, “Institut d'acció social universitària i escolar de Catalunya. Expedient general”, 1937–1938; i AGDB, L. 4.243, E 16, “Escola Industrial de Barcelona. Expedient general”, 1938.

²¹⁹. ANC, CPHB, C 447, “Aloguín Andinach, Juan”. Pot veure's l'expedient penitenciari a l'annex «Expedient penitenciari de Joan Aloguín».

²²⁰. Pel nombre d'homes que havien passat pels establiments penitenciaris de Barcelona: ANC, CPHB, C 420, “Aguado San José, Isidoro”.

Horta». ²²¹ Pel que sabem, la utilització de batallons per desmuntar recintes concentracionaris durant la postguerra no va ser exclusiu de Barcelona, ja que també va passar a Figueres. ²²²

---

²²¹. AIMP, CGRM(A), C 21, E 58, “BBTT 140. Marzo”, 1940. Era una companyia adscrita al parc d'intendència de la 4a Regió Militar, AIMP, CGRM(A), C 21, E 7, “BBTT. Estadística abril”, 1940.

²²². AIMP, CGRM(A), C 21, E 40, “Inspección de prisioneros de fuerza”, 1940–1943.

5. LES PRESONS DE BARCELONA

Atès que la implantació del *Nuevo Estado* va anar acompanyada d'un anhel repressor desconegut fins aquell moment, les instal·lacions destinades a recloure els represaliats es van veure desbordades i un dels millors exemples va ser la presó model de Barcelona. Això va provocar que, amb el pas dels mesos, mentre Horta continuava classificant presoners i enviant homes als batallons, s'haguessin d'habilitar un seguit d'edificis per allotjar una part d'aquesta ingent població reclusa i evitar, així, el col·lapse total de la cel·lular barcelonina. Eren les presons habilitades de Sant Elies, El Cànem (Poble Nou) i el Palau de les Missions.

Paral·lelament, continuaven funcionant els centres de detenció dels serveis policials, com el soterrani de la banca Tusquets (a la plaça d'Urquinaona amb la Via Laietana) o la Jefatura de Policía (a l'actual plaça Francesc Macià), que a part tenia un gran calabós en un antic garatge al carrer Urgell (entre els carrers Buenos Aires i París)¹ i la presó militar del Castell de Montjuïc.

Les dones eren tancades a Can Duran, també conegut com Can Feló. El recinte estava a les Corts, just on ara hi ha El Corte Inglés de Diagonal, i ja havia estat presó de dones durant la guerra.²

Així, durant la immediata postguerra, a Barcelona van coexistir un sistema concentracionari i un sistema penal —de presoners i

---

¹. FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 52; i “La libertad de detenidos gubernativos”, *SN*, 24-12-1939. L'informe anònim del juny del 1939 localitzat a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià del Monestir de Poblet identifica el soterrani de la plaça Urquinaona com el Crèdit Lyonnais. AMTM, GC, Cp 22A, “Six mois chez...”, pàg. 10.

². Per un estudi complet de la presó de dones de Les Corts i, en general, sobre la repressió de gènere durant el franquisme: VINYES, R.: *Irredentas. Las presas...*; i *El daño y ...*

presos, respectivament— que tenien com a objectiu «eliminar els obstacles per a l'estabilització del nou estat».³ Aquesta voluntat de reprimir no entenia d'edats i tant podia afectar, per posar dos exemples extrems, a un jove de setze anys com un sexagenari.⁴ El funcionament d'aquesta enorme maquinària repressiva explica, en part, l'esterilitat de qualsevol moviment opositor durant la postguerra.

IL·LUSTRACIÓ 35: La presó de dones de les Corts

Font: AMDC, FF. Autor: desconegut. Any: sense data, possiblement entre 1939 i 1950

El que determinava l'ingrés a la Model o a una de les habilitades era, lògicament, el nivell de saturació dels diferents

---

³. AMTM, GC, Cp 22A, “Six mois chez...”, pàg. 11.

⁴. En el moment del seu ingrés, durant l'any 1939, tant Joan Martínez Valero com Miquel Fortuny Abelló i Emili León Rubió tenien setze anys, Enric Adrià Pedemonte en tenia seixanta-sis. ANC, CPHB, C 1304, “Martínez Valero, Juan”; ANC, CPHB, C 922, “Fortuny Abelló, Miguel”; ANC, CPHB, C 1183, “León Rubio, Emilio”; i ANC, CPHB, C 418, “Adrià Pedemonte, Enrique”.

edificis. Així, per exemple, el 30 de juny catorze presoners classificats desfavorablement en el camp de concentració de A Garda (Camposancos, Pontevedra) van ingressar a la Model, el 5 d'agost vint-i-un presoners del camp d'Igualada van ingressar a Sant Elies, el 14 de setembre nou presoners del camp de Cervera van ingressar al Palau de les Missions i el 14 de novembre vint-i-sis homes procedents del mateix recinte concentracionari van ingressar al Poble Nou.⁵

Les presons habilitades també eren conegudes com a «*provisionales*», o «*eventuales*», i solien funcionar com a galeries auxiliars d'una presó «convencional» de la qual depenien orgànicament. La creació d'aquestes presons no va ser una particularitat barcelonina ni catalana. Els locals habilitats com a presidis van proliferar per tota la geografia espanyola ja que, com reconeixia el Ministeri de Justícia, «*el contingente de reclusos alcanza una cifra sin precedentes y obliga a abrir cada día nuevos Establecimientos donde alojarlos*».⁶ Els respectius governs civils eren els encarregats de suggerir a la Dirección General de Prisiones «*la ocupación y arriendo de aquellos edificios que reúnan, a su juicio, condiciones para habilitarlos como Prisiones provisionales cuando así sea necesario*».⁷ D'aquest tipus d'establiments penitenciaris en trobem, per citar alguns exemples, a Madrid (Torrijos 65, San Antón,

---

5. ANC, CPHB, 2005, "Suñol Bilbeny, Esteban"; ANC, CPHB, C 480, "Aragón Soler, Julio"; i ANC, CPHB, C 653, "Cañizares Paz, Francisco"; i ANC, CPHB, C 1125, "Huerta Ramírez, José". Pel que fa al camp de concentració de A Garda (La Guardia), era un col·legi de jesuïtes format per l'internat, el propi col·legi i altres edificis auxiliars; posteriorment va evolucionar a presó central. RODRÍGUEZ TEIJEIRO, D.: "Los espacios de reclusión en Galicia. Prisiones y campos de concentración", dins JUANA, J. de, PRADA, J. (coords.): *Lo que han hecho en Galicia. Violencia política, represión y exilio (1936-1939)*, Barcelona, Crítica, 2006, pàg. 213, 216. Vegi's la taula «Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939-1940)».

6. BOE, núm. 140, "Orden 16 mayo 1939 (Ministerio de Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Oposiciones para el Cuerpo de Prisiones", 20-5-1939.

7. BOE, núm. 319, "Decreto 9 noviembre 1939 (Ministerio Justicia). GOBIERNOS CIVILES. Facultades en orden a prisiones", 15-11-1939.

Las Comendadoras, Santa Engracia, Yaserías i El Cisne),⁸ a Barbastre (Las Capuchinas),⁹ a Bilbao (Tabacalera),¹⁰ a Múrcia («Prisión Habilitada n° 1 “Isabelas”» i «Prisión Habilitada n° 2»),¹¹ a San Juan de Mozarrifar,¹² a Cuenca (Seminario),¹³ a Elx («Fabrica n° 2»),¹⁴ a Palma de Mallorca (Estaciones),¹⁵ a Alcoi,¹⁶ a Alcalá de Henares («Habilitada del Manicomio»)¹⁷ i a Carabanchel (Santa Rita).¹⁸

La característica principal de les presons franquistes —tant les barcelonines com les catalanes o de la resta de l'Estat— era l'amuntegament de reclusos¹⁹ en recintes que estaven en pèssimes

---

8. ANC, CPHB, C 601, “Bozosa Gómez, Hipólito”; ANC, CPHB, C 31 (1), “Salidas 14 mayo 1940 a 4 julio 1940. Correspondencia N° 16.829 i 16.835”, 6-6-1940; ANC, CPHB, C 31 (1), “Ibíd. n° 16.750”, 5-6-1940; ANC, CPHB, C 31 (1), “Ibíd. N° 15.140”, 22-5-1940; ANC, CPHB, C 31 (3), “Salidas 13 agosto... N° 25.151”, 19-8-1940; ANC, CPHB, 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 12.583”, 30-4-1940.

9. Tot i que Barbastre no tenia les dimensions de Barcelona, o Madrid, en aquest cas la presó habilitada va coexistir amb el camp de concentració que, recordem-ho, era un dels centres d'evacuació de presoners capturats a Catalunya: «PRISIÓN PROVISIONAL “LAS CAPUCHINAS” DE BARBASTRO (...) 27 abril 1939. Ingresos en esta Prisión procedente del Campo de Clasificación de Prisioneros de Barbastro». ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 5.769”, 24-4-1939; i ANC, CPHB, C 1141, “Jaime Pujol, José”.

10. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 7.419”, 15-5-1939.

11. ANC, CPHB, C 31 (3), “Salidas 13 agosto... N° 15.944, 24.862”, 28-5-1940 i 15-8-1940. Per llegir quelcom més concret sobre les presons murcianes durant la postguerra: ESCUDERO ANDÚJAR, F.: “Murcia, muerte y condiciones de vida en las cárceles de la dictadura. “fiero monstruo”!”, dins *Congreso Internacional La Guerra Civil Española*, Madrid, 27–29 novembre, 2006.

12. Per la informació de què disposem, sembla que estava situat en el mateix emplaçament que abans havia estat camp de concentració, clausurat el 4 de desembre del 1939. En els primers moments retenia uns 500 reclusos. Va funcionar com a presó provisional, com a mínim, fins l'octubre del 1943. AGMA, GMZ, C 3072, Cp 15, “Organización. BBTT: interesando el personal que queda a cada uno de los anteriores”, F 16, 1-12-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 12.923”, 4-5-1940; i ANC, CPHB, C 1305, “Gomà Arnabat, Salvador”.

13. ANC, CPHB, C 31 (1), “Salidas 13 agosto... N° 15.141”, 22-5-1940.

14. ANC, CPHB, C 31 (1), “Ibíd. N° 14.456”, 17-5-1940.

15. ANC, CPHB, C 31 (1), “Ibíd. N° 19.105”, 23-6-1940.

16. ANC, CPHB, C 31 (2), “Salidas 5 julio 1940 a 13 agosto 1940. Correspondencia N° 20.576”, 5-7-1940.

17. ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibíd. N° 2.637”, 12-2-1940.

18. ANC, CPHB, C 685, “Cassani Pujadó, Julio”.

19. El 1940, el Ministeri de Justícia xifrava en 270.719 els homes tancats a les presons espanyoles. VINYES, R.: “El universo penitenciario durante el franquismo” dins MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J.: *Una inmensa prisión...*, pàg. 160–161.

condicions.²⁰ Pel cas de Barcelona, com que el Servicio de Ocupación concentrava els màxims poders en matèria militar i civil, la xifra de «*detenidos gubernativos*» (segons consta en els comprovants d'ingrés a la presó, eren els detinguts per ordre militar però a disposició, indistintament, del comandament castrense o del governador civil)²¹ no només es va disparar, sinó que, fins a l'estiu del 1939, estaven tots sota control d'una sola autoritat totpoderosa, el general Eliseo Álvarez Arenas. Sobresaturació que la premsa justificava afirmant el següent:

*Si en las épocas normales había unos 13.000 presos comunes en las prisiones de España, a nadie extrañará que al romperse los diques de la ley en las zonas dominadas por la barbarie y el engaño marxistas, hayan aumentado la cifra de los delincuentes de manera exorbitante.*²²

La superpoblació dels recintes penitenciaris repercutia molt negativament en les condicions de vida dels presos. En aquest sentit, les similituds amb les experiències explicades pels expresoners del camp són evidents. Hi ha, però, un factor diferencial: mentre que el tancament en el camp era un sistema alegal de retenció i, per tant,

---

²⁰. «Gobierno Militar Tarragona. Ordenando se dé cuenta de las localidades donde haya cárceles en malas condiciones», ACBC, CM, “Libro 2. Salidas... N° 2.190”, 23-10-1939.

²¹. Pel que fa al temps que aquests detinguts podien restar tancats a l'espera que l'autoritat competent prenguéss una decisió, podia ser de mesos. Aquest va ser el cas, per citar un exemple, de Francisco Nin Carbonell: va ingressar a la Model en qualitat de «*detenido gubernativo*» el 24 de febrer del 1939, el Juzgado Especial de Detenidos Gubernativos (depenent de l'Auditoria de Guerra de Barcelona) va decretar la seva llibertat el 4 d'octubre del mateix any. És a dir, va estar 8 mesos tancat a la presó a l'espera de la decisió governativa. ANC, CPHB, C 1447, “Nin Carbonell, Francisco”.

²². “El Patronato Central para la redención de las penas por el trabajo hace un llamamiento a los industriales españoles para que cooperen a tan importante obra social”, *LVE*, 3-2-1939.

sense restriccions temporals,²³ la reclusió en els centres penitenciaris estava vinculada a l'obertura d'un procés judicial (o governatiu); com a tal, doncs estava supeditada a uns límits temporals que, per molt amplis que fossin i independentment del resultat final, limitaven l'estada en el recinte. Això no exclou, però, situacions “de descontrol”: així el 18 de setembre (quatre dies després de l'obertura de la presó habilitada del Palau de les Missions) les autoritats penitenciàries de Barcelona reconeixien que retenien 180 homes «*incontrolados*». Dit amb unes altres paraules, sabien que havien de continuar tancats però ignoraven a disposició de quina autoritat judicial estaven.²⁴

Si bé mai no sabrem quanta gent va passar pel camp de concentració d'Horta, esbrinar quants homes van ser retinguts a les presons de la ciutat no és impossible. Tanmateix, no és gens fàcil i supera les possibilitats d'aquest treball. Segons consta en el registre de comunicacions emeses per la Model, cada setmana s'enviaven al Servicio Nacional de Prisiones (després Dirección General de Prisiones) llistats indicant quants reclusos hi havia a les presons.²⁵ Malauradament, en els arxius només hem pogut localitzar el del 2 de gener del 1940 —que xifrava en 14.509 els reclusos de la capital, dels

---

²³. En aquest sentit, era molt significatiu que les instruccions militars fixessin un temps mínim de pas pel BBTT (4 mesos), però en canvi no establissin un temps màxim d'enquadrament en aquests batallons.

²⁴. ANC, CPHB, C 425, “Aguiló Prats, José”.

²⁵. «*Estado numérico Población del día 9 del mes en curso*»; «*estado numérico existente en las Prnes. de esta provincia desde el 6 al 25 del actual*»; «*relación numérica de la población en 21 enero 1940*»; «*Estado numérico población reclusa esta capital y provincia en 23/3/40*»; «*relación numérica penados, procesados y detenidos existentes en prisiones esta capital y las de partido de la provincia*». ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 19.403”, 13-9-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 28.769”, 28-12-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibidem. N° 1.546, 25-1-1940; ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibidem. N° 8.286”, 26-3-1940; i ANC, CPHB, C 31 (3), “Salidas 13 agosto... N° 30.436”, 16-10-1940.

quals 1.184 eren dones—²⁶ i algunes referències als balanços provincials dels mesos de març, abril, maig i juny del mateix any.²⁷

TAULA 7: Xifra de presos a Catalunya (1939–1940)

DATA	BARCELONA CIUTAT	BARCELONA PROVÍNCIA	CATALUNYA
21-4-1939	9.000*		
27-5-1939	12.000**		
2-1-1940	14.509	16.985	27.779
6-1-1940			27.309
3-3-1940		16.763	
11-3-1940		16.444	
16-3-1940		15.911	
1-4-1940		15.955	
8-4-1939		16.114	
14-4-1939		15.931	
20-4-1940		16.449	
1-5-1940		17.244	
5-5-1940		16.791	
12-5-1940		16.418	
29-5-1940		16.247	

²⁶. AIMP, CGRM(A), C 21, E 24, “Establecimientos penales. Inspección de Prisiones de Cataluña. Relación numérica de los reclusos existentes en las Prisiones de esta Región en el día de la fecha”, 2-1-1940. Vegi’s l’annex «Presos a Catalunya (2-1-1940)».

²⁷. Pocs dies més tard del primer informe, el 30 de gener, les autoritats penitenciàries barcelonines van escriure a la DGP «*suplicando no destinen más penados de otras prisiones a ésta*», ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 2.030”, 30-1-1940.

* És el nombre de vacunes que demanen les autoritats de la presó. Inclou la Model i les habilitades del moment: Les Corts (dones), Sant Elies (homes) i El Cànem (homes). ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 5.392”, 21-4-1939.

** És la quantitat de vacunes que demanen les autoritats de la presó. Inclou la Model i les habilitades del moment: Les Corts (dones), Sant Elies (homes) i El Cànem (homes). ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 8.953”, 27-5-1939.

DATA	BARCELONA CIUTAT	BARCELONA PROVÍNCIA	CATALUNYA
2-6-1940		16.384	
13-6-1940		16.529	
15-6-1940		16.550	
23-6-1940		16.993	
1-8-1940	14.096		
13-9-1940	13.212		

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB; i AIMP, CGRM(A)

Tot i que desconeixem el nombre exacte d'individus que van passar per les presons de la capital catalana, i no sabem en quin dels quatre recintes van ser tancats, coneixem el ritme d'ingressos als penals barcelonins mentre van coexistir el camp i les presons —és a dir, des del febrer del 1939 fins a l'abril del 1940—: al voltant dels 3.000 mensuals fins a finals de juny, uns 2.200 el juliol i l'agost, uns 1.500 entre setembre i novembre, uns 800 el desembre del 1939 i el gener del 1940, i uns 1.000 de febrer a l'abril.²⁸

TAULA 8: Ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)

ANY	MES	NOMBRE D'INGRESSOS
1939	Gener (a partir del dia 27)	183
	Febrer	3.318
	Març	3.546
	Abril	2.811
	Maig	3.689
	Juny	2.849
	Juliol	2.207

²⁸. ANC, CPHB, C 443–2.232.

ANY	MES	NOMBRE D'INGRESSOS
	Agost	2.215
	Setembre	1.348
	Octubre	1.729
	Novembre	1.420
	Desembre	716
1940	Gener	810
	Febrer	1.416
	Març	897
	Abril	1.023

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB, C 410-2.199

Pel que fa a xifres més globals el capellà de la Model, Martín Torrent, parlava de 77.705 expedients penitenciaris entre els anys 1939 i 1942.²⁹

Cal explicar el perquè de la diferència entre les xifres de les dues taules precedents. Si tenim que entre el 27 de gener del 1939 i el 30 d'abril del 1940 s'han registrat unes 30.500 altes a les presons de Barcelona, com és que el nombre màxim de reclusos no supera mai, en xifres aproximades, els 14.500?

La resposta és senzilla: sense tenir en compte els que havien estat executats al camp de la Bota, els morts per causes diverses (pallisses, suïcidis, accidents amb els guàrdies³⁰ i manca d'atenció

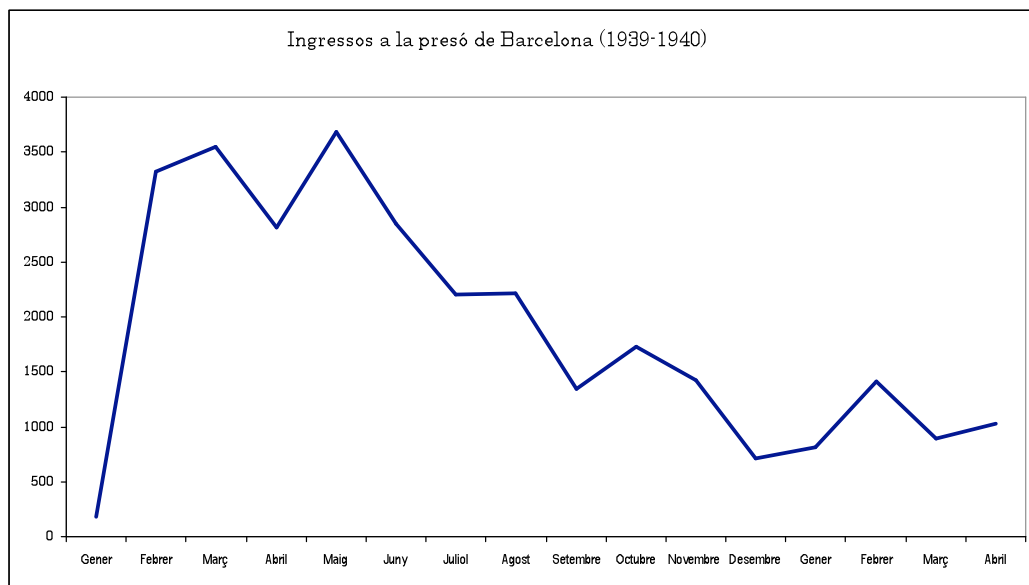
---

²⁹. TORRENT, M.: *¿Qué me dice...*, pàg. 91. Malgrat el caràcter propagandístic del llibre, Martín Torrent havia estat el capellà del centre des de l'entrada de les tropes *nacionales* fins el 1942, aquesta obra resulta molt útil per comprendre la visió que les autoritats franquistes tenien sobre el funcionament de la cel·lular

³⁰. «Juez Militar de Guardia. Plaza. Ppdo. falleció a las 8.15 por disparo de una centinela, al asomarse a la ventana del retrete, durante el aseo el día 13/4 (San Elías) Jaime Torres Torres», ANC, CPHB, 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 10.088", 13-4-1940.

sanitària),³¹ els *encartados* enviats a Horta i els que havien estat destinats a redimir condemna fora de la presó, el 26 d'abril del 1940 havien estat posats en llibertat 10.878 homes.³² Cada un d'aquests alliberats s'havia de presentar al Gabinet de Identificación de la Policía del carrer Casanovas, número 203, per «*ser fichado*».³³ Ara bé, que l'autoritat judicial decretés una ordre de llibertat —en qualsevol dels graus possibles: presó atenuada, llibertat condicional o llibertat absoluta— no era sinònim que es fes efectiva en pocs dies; així, el 15 de desembre l'Auditoria de Guerra va demanar a les autoritats penitenciàries «*el porqué muchos de los reclusos que tiene decretada libertad no salem*». Tres dies després, la Model va contestar que la saturació del recinte alentia el procés.³⁴

GRÀFICA 2: Ritme d'ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB, C 410–2.199

³¹. ANC, CPHB, C 796, “Dios Gracias, Julián-José”; ANC, CPHB, C 1247, “Mañas Salvador, Antonio”.

³². ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 12.681”, 1-5-1940.

³³. ANC, CPHB, C 921, “Fort Argilaga, José Maria”. També pot veure's: ANC, CPHB, C 921, “Foro Tarridas, Primo”; i ANC, CPHB, C 981, “García Murcia, Epifanio”.

³⁴. ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 28.070”, 18-12-1939.

Si bé la suma de 10.878 alliberats pot ser considerada una xifra molt elevada, en realitat no ho és tant si es posa en relació amb el fet que fins aquell dia s'havien registrat un mínim de 30.366 expedients penitenciaris.³⁵ Ara bé, és ben il·lustrativa, i confirma la magnitud de la repressió. En aquest sentit, el decret del 9 de gener del 1940 que regulava les detencions era molt clar:

*La magnitud de la criminal revolución roja ha producido a la Nación española situaciones que la legislación no podría prever y que no pueden ser reguladas, por su carácter circunstancial, de una manera definitiva. Con el fin de armonizar los diferentes criterios, inspirados todos en el más alto espíritu patriótico, que se refleja en el régimen de las detenciones y prisiones, se hace preciso dictar normas que, si bien tienen que evitar la impunidad del culpable, ni produzcan daños ni ocasiones molestias superiores a las indispensables para restablecer el equilibrio jurídico.*³⁶

Aquesta ordre fixava que els directors de les presons havien de deixar en llibertat —prèvia confirmació de l'autoritat que havia decretat la detenció— tant els detinguts que portessin més de trenta dies tancats com els reclusos que, a criteri de l'autoritat judicial, podien ser condemnats a penes inferiors als dotze anys i un dia. Les ordres de llibertat havien de ser aprovades, en el termini màxim d'un mes, per una comissió formada per un cap de l'Exèrcit, un funcionari de carrera judicial o fiscal, un oficial del cos jurídic militar i el director de la presó, aquest últim amb veu però sense dret a vot. A causa de la gran quantitat d'expedients d'acumulats, el febrer el termini es va

---

³⁵. ANC, CPHB, C 1489, "Oset Amate, José".

³⁶. BOE, núm. 11, "Orden 9 enero 1940 (Presidencia). DETENCIONES. Regulándolas: excarcelamientos", 11-1-1940.

ampliar fins a dos mesos. Posteriorment, el 29 de març el termini es va ampliar fins al 30 d'abril.³⁷

Un cop alliberats, els reclusos havien de presentar-se a l'autoritat corresponent (comissaria de policia, caserna de la Guàrdia Civil o ajuntament) «*cada quince días, y, precisamente en un día festivo*».³⁸ La saturació de les presons, els jutjats i els serveis policials va fer que aquestes ordres de llibertat es tramitessin molt lentament i que, com a norma, se superessin els terminis fixats per la mateixa legislació franquista.

En el cas de Barcelona, l'existència d'unes infraestructures adequades va fer que, eventualment, les presons fossin utilitzades com a punt de pas de presoners classificats desfavorablement en el seu trajecte entre algun camp de concentració català i les presons de fora del Principat. Aquest va ser el cas, per exemple, de Pascual Martínez Castaño, que del camp de Cervera va ser enviat a El Cànem —on va ingressar el 17 de novembre— com a pas previ al seu trasllat a la presó de la seva localitat natal (Cieza, Múrcia).³⁹

Així com els classificats desfavorablement a Horta no tenien per què ser enviats necessàriament a un centre penitenciari de la ciutat, les presons de Barcelona rebien presoners procedents de qualsevol camp de concentració, català o espanyol, i dels batallons de treballadors que estaven treballant dins la 4a Regió Militar.⁴⁰ Al

---

³⁷. BOE, núm. 49, "Orden 12 febrero 1940 (Presidencia). DETENCIÓN. Prorroga plazo del art. 13 de O. 9 enero", 18-2-1940; i BOE, núm. 94, "Orden 29 marzo 1940 (Presidencia). DETENCIONES. Prorroga plazo a Comisiones reguladoras de detenidos y excarcelamientos", 3-4-1940.

³⁸. BOE, núm. 11, "Orden 9 enero...".

³⁹. ANC, CPHB, C 1281, "Martínez Castaño, Pascual".

⁴⁰. Per citar alguns casos: José Amela Royo el 2 de maig des del camp de Cervera; Tomás García Marqués el 8 de maig des del de Burgo de Osma (Sòria); Juan Aparicio Alcón el 13 de juliol procedent del CC de Montilla (Córdoba); Vicente Bergés Cerezuela el 24 de juliol des del camp de Rota (Cadis). Pels casos dels que procedien de batallons de treballadors: Vicente Barcala López procedia del BBTT número 150; Manuel Fernández Galíndez del número 12; Mario Braña Antuña del

mateix temps, la Model mantenia una relació constant amb altres presidis catalans o espanyols: l'1 de setembre van ingressar-hi 300 reclusos procedents de la presó de Tarragona i 300 de Madrid, que després de passar el consell de guerra corresponent van ser enviats a complir la sentència lluny de les seves localitats de residència.⁴¹ Eren homes ja condemnats que, en compliment del que havia disposat el decret del 7 d'octubre del 1938 i segons la durada de la pena, podien incorporar-se al sistema de redempció de penes pel treball mostrant sempre «*gratitud a un régimen que usa con ellos de tan extraordinaria piedad y que prueba [el penat], asimismo, que se hallan en camino de regeneración para reincorporarse en su día a la convivencia social*».⁴²

A la província de Barcelona, la redempció de penes pel treball va començar a aplicar-se el 19 de juliol del 1939.⁴³ Era, sens dubte, una data emblemàtica: el tercer aniversari de la derrota del *Glorioso Movimiento Nacional* a la Ciutat Comtal. Els que havien estat derrotats l'estiu del 1936, ara no només havien guanyat sinó que, a més, podien beneficiar-se de la força de treball dels seus enemics. Aquest sistema va tenir diverses finalitats: en primer lloc, per enviar homes als tallers penitenciaris del Reformatori d'Alcalá de Henares (Artes Gráficas y de Carpintería Mecánica);⁴⁴ en segon lloc, per

---

número 134 i Joaquín Valls Monclús del batalló número 140. ANC, CPHB, C 463, "Amela Royo, José"; ANC, CPHB, C 975, "García Marqués, Tomás"; ANC, CPHB, C 477, "Aparicio Alcón, Juan"; ANC, CPHB, C 565, "Bergés Crezuela, Vicente"; ANC, CPHB, C 871, "Fernández Galíndez, Manuel"; ANC, CPHB, C 601, "Braña Antuña, Mario"; i ANC, CPHB, C 2099, "Valls Monclús, Joaquín".

⁴¹. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 18.471-18.472", 1-9-1939.

⁴². BOE, núm. 77, "Orden 14 febrero 1939 (Ministerio de Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Exclusiones del régimen de redención de penas por el trabajo", 14-3-1939.

⁴³. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 14.131", 19-7-1939.

⁴⁴. Els tallers penitenciaris del Reformatori i la Casa de Treball d'Alcalá de Henares van ser els primers centres on es va aplicar la redempció de pena pel treball, dos mesos més tard —i en vista del bon funcionament d'aquesta prova pilot— va començar a aplicar-se en altres presons. BOE, núm. 123, "Orden 30 abril 1939 (Ministerio de Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Talleres penitenciarios dentro de las cárceles", 3-5-1939; "La redención de penas por el trabajo. Los talleres de Alcalá de Henares", *LVE*, 2-8-1939; i ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 16.996", 17-8-1939.

utilitzar els mestres reclusos en la instrucció dels presos;⁴⁵ i, en tercer lloc, per destinar presos a les Colonias Penitenciarias Militarizadas,⁴⁶ que treballaven, entre altres obres emblemàtiques, en la reconstrucció de Belchite,⁴⁷ la catedral de Vic⁴⁸ i la reparació dels desperfectes provocats per les inundacions de la tardor del 1940 a Manlleu i Torelló.⁴⁹

D'aquesta manera, i mentre continuava funcionant el treball forçós dels que procedien dels camps —presoners i *encartados* amb causes sobresegudes provisionalment—, el *Nuevo Estado* va aplicar als presos ja sentenciats en consells de guerra uns criteris de rendibilització econòmica i adoctrinament similars als aplicats en els batallons de treballadors. La reeducació d'uns homes dels quals ja es tenia la certesa que eren *desafectos* —ja que així ho havia confirmat el tribunal que els havia sentenciat— va anar a càrrec dels actes litúrgics i les xerrades patrioticoreligioses fetes pels capellans de presons.⁵⁰ Per difondre la ideologia del règim i, sobretot, assegurar-se la subordinació dels reclusos, els religiosos que actuaven dins les presons van comptar amb l'ajuda, des del 5 d'abril, del setmanari *Redención*, escrit i pensat per reeducar els reclusos.⁵¹ Dels primers números, a les presons barcelonines se'n van distribuir 2.800 exemplars per tirada; a finals del 1939 la xifra havia augmentat fins a

---

⁴⁵. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 5 julio... N° 9.337-9.340", 5-4-1940.

⁴⁶. «*Se estructura un nuevo servicio encaminado a utilizar las aptitudes de los penados, con el doble fin de aprovecharlas en su propio beneficio moral y material y en el del Estado, aplicándolas a la ejecución de obras de utilidad nacional*», BOE, núm. 2600, "Ley 8 septiembre 1939 (Jefatura del Estado). COLONIAS PENITENCIARIAS MILITARIZADAS. Creación", 17-9-1939.

⁴⁷. ANC, CPHB, C 583, "Bobadilla Pérez, Antonio"; i ANC, CPHB, C 1798, "Rovira Soler, Andrés".

⁴⁸. ANC, CPHB, C 764, "Cros Vilanova, Joaquín"; i ANC, CPHB, C 1128, "Ibáñez Jiménez, Enrique".

⁴⁹. ANC, CPHB, C 493, "Arnau Pujol, Clemente"; ANC, CPHB, C 1489, "Otaño Llorente, Pedro"; i ANC, CPHB, C 1852, "Salvador Ferrer, Manuel".

⁵⁰. TORRENT, M.: *¿Qué me dice...*, pàg. 31-34, 55-57 i 60-66.

⁵¹. "Periódico redactado por reclusos", *LVE*, 6-4-1939:

4.300 i a començaments del 1940 ja se'n distribuïen 5.155.⁵² La difusió i la quantitat d'exemplars repartits ens constaten, per una banda, la voluntat adoctrinadora de les autoritats franquistes, i per una altra, la sobrepoblació de les presons de la capital catalana. Cal dir que la Model tenia, en el seu origen, capacitat per uns 800 reclusos.

El control de les presons requeia en els funcionaris del Servicio Nacional de Prisiones (després Dirección General de Prisiones), que eren complementats puntualment per unitats militars, falangistes i requetés.⁵³ Durant la tardor de l'*Año de la Victoria*, quan les quatre presons barcelonines ja havien registrat més de 23.564 ingressos,⁵⁴ el Govern Militar de Barcelona era contundent:

*Tengo el honor de informar a V. E., que las poblaciones de esta Provincia donde existen cárceles con bastante número de reclusos, escasa seguridad en los edificios, y falta de personal de prisiones para atender a su vigilancia, es necesario la presencia de guarniciones militares por lo menos de una compañía.*⁵⁵

Així, el 26 de gener, el Ministeri de Justícia va convocar 800 places per a vigilant de presons entre la Guàrdia Civil.⁵⁶ En aquesta mateixa línia, cal destacar que a començaments del 1940 la vigilància de les presons de la Ciutat Comtal s'havia vist complementada amb dos regiments d'infanteria, un de cavalleria, un d'artilleria, un batalló i dues companyies d'enginyers. En total, 147 efectius que s'havien de

---

⁵². ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 4.817", 15-4-1939; ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 4.817", 15-4-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 5 julio... N° 26.843", 1-12-1939; i ANC, CPHB, C 30 (2), "Ibídem. N° 333", 8-1-1940.

⁵³. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 11.829, 14.227", 25-6-1939 i 19-7-1939.

⁵⁴. ANC, CPHB, C 525, "Ballvé Pallisó, José".

⁵⁵. AIMP, CGRM(A), C 21, E 11, "Cuerpos y unidades. Negociado 3º, n° 3521", 27-10-1939. Subratllat en l'original.

⁵⁶. MINISTERIO DEL EJÉRCITO: *Colección legislativa del Ejército. Año 1940*, Servicio Geográfico y Cartográfico, Madrid, 1940, pàg. 40-41.

sumar als funcionaris que ja estaven treballant en els centres.⁵⁷ No obstant això, el moviment de reclusos entre recintes penitenciaris i entre les presons i els camps de concentració era competència de la Guàrdia Civil.⁵⁸

La manca de personal de custòdia no era exclusiu dels presidis de Barcelona: fins al 18 d'abril del 1940 no es van nomenar 1.000 nous oficials provisionals per complementar el cos de funcionaris de presons per a tot l'Estat.⁵⁹ El novembre del 1939, davant la impossibilitat d'evacuar les presons d'Igualada, Sabadell i Terrassa («*existen más de quinientos presos en cada uno y las restantes de la provincia están al completo de su capacidad*»), s'ordenava «*que la custodia de las citadas cárceles se encomiende a las Milicias de Segunda línea de FET para lo cual se podrían facilitar a cada una quince fusiles con sus correspondientes dotaciones*».⁶⁰ Com no podia ser d'una altra manera,

---

⁵⁷. AIMP, CGRM(A), C 21, E 24, “Establecimientos penales...”; i AIMP, CGRM(A), C 21, E 14, “Justicia, cárceles”, 1940.

⁵⁸. «*Madrid. Director General Prisiones. Pdo. telegráficamente que los reclusos destinados a Lérida no han ido por no presentarse la guardia civil para su conducción*», ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 17.712”, 26-8-1939. «*La conducción de presos corresponde al Gobierno civil que es quien ordena a la fuerza pública para dicho fin*», ANC, CPHB, C 29, “Ibidem. N° 18.519”, 2-9-1939; ANC, CPHB, C 1034, “Godoy García, Nicolás”; i ANC, CPHB, C 577, “Blanco Cano, Eugenio”.

⁵⁹. BOE, núm. 114, “Orden 18 abril 1940 (Ministerio Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Nombramiento de oficiales”, 23-4-1940.

⁶⁰. Excloent les presons de la Ciutat Comtal, quelcom similar passava a la resta de presons catalanes: Provincial de Lleida, Seminari Vell (Lleida), Solsona, Sort (tancada el 30 de gener del 1940), Balaguer, Tremp, les Borges Blanques, Cervera, Viella, Seu d'Urgell, Pilats (Tarragona), La Punxa (Tarragona), Oblates (Tarragona), Montblanc (clausurada el 23 de gener del 1940), Gandesa (tancada el 23 de desembre del 1940), El Vendrell (suprimida el desembre del 1939), Reus, Tortosa, Valls, Falset (clausurada el 23 de gener del 1940), Mora d'Ebre (suprimida el 23 de gener del 1940), Arenys de Mar, Badalona, Berga, Granollers, Manresa, Mataró, Sant Feliu de Llobregat, Vic, Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Girona, Figueres, Puigcerdà, Olot, Sta. Coloma de Farners, La Bisbal i St. Feliu de Guíxols. AIMP, CGRM(A), C 21, E 12, “Cárceles que deben ser atendidas con guarnición militar”, 1939–1940; AIMP, CGRM(A); C 21, E 13, “Cárceles: notificación al Coronel auditor de las localidades con guarnición militar fija”, 1940; AIMP, CGRM(A), C 21, E 14, “Justicia, cárceles...”; AIMP, CGRM(A), C 21, E 24, “Establecimientos penales...”. Pel que fa al tancament de la presó d'El Vendrell: ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 28.445, 24-12-1939. Per la supressió de les tres presons el 23 de gener: ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibidem. N° 1.491”, 23-1-1940.

tant els funcionaris com els civils de complement havien de presentar «*certificados de garantía de adhesión al glorioso Movimiento Nacional, así como acreditar cuál es la situación de cada solicitante con relación al cumplimiento de sus deberes militares*». ⁶¹ Aquest procés depurador també va aplicar-se a les presons barcelonines:

Ciudad. Delegación E. del Cuerpo de Prisiones. Adjuntando los avales relativos a D. Justo Gimeno Revilla para el cuerpo de Guardián.

Madrid. Jefe del Servicio Nacional de Prisiones. Remitiendo avales de la Guardia Civil y Alcalde referente al guardián Luis Rueda.

Ciudad. Jefe de la Comandancia Guardia Civil. Rogando informe de la conducta de Ceferino Barragan que ha solicitado su ingreso en Prisiones.

Madrid. Director General de Prisiones. Remitiendo Aval de Falange a favor del guardián Antonio Rodríguez.

Director General de Prisiones. Remitiendo certificados del Guardián D. Herminio Pandora. ⁶²

5.1. LA MODEL

Inaugurada l'any 1904 entre els carrers Entença, Provença, Nicaragua i Rosselló, la presó cel·lular de Barcelona va tornar a

---

El tancament de la presó de partit de Sort: AIMP, CGRM(A), C 21, E 25, “Cárceles. Evacuación de los presos de la cárcel de Sort”, 1940.

⁶¹. BOE, núm. 140, “Orden 16 mayo...”.

⁶². ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 7.428”, 15-5-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 10.959”, 16-6-1939. ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 13.577”, 13-7-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 14.287–14.291”, 20-7-1939; i ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 5 julio... N° 28.760”, 28-12-1939.

funcionar el divendres 27 de gener del 1939, l'endemà de l'ocupació de la ciutat. És molt significatiu veure quins van ser els primers nous ingressos: Mariano Aznar Montfort (comandant de la plana major del 3er Tercio de la Guardia Civil a Catalunya el 19 de juliol del 1936), Francisco Brotons Gómez (coronel de la plana major del 3er Tercio en les mateixes dates), Fernando Berenguer de las Cajigas (auditor de l'Armada) i Francisco Doménech Casaus (cap de serveis de la presó abans del 26 de gener).⁶³ Els dos primers van ser tancats a la Model el 27 de gener i els darrers, el 28.

Va ser una reobertura feta sota la supervisió directa del cap del Servicio Nacional de Prisiones, el coronel del cos jurídic Máximo Cuervo.⁶⁴ Tot i que els gairebé tres anys de guerra havien deixat les instal·lacions en molt mal estat,⁶⁵ les noves autoritats necessitaven un recinte per tancar-hi multitud de detinguts a la capital catalana. L'únic recinte que reunia les condicions mínimes per funcionar com a presó preventiva i centre de compliment de condemnes judicials era la Model, ja que en un primer moment el convent de Sant Elies funcionava com a centre de reclusió exclusiu de l'SIPM. La cel·lular era un edifici pensat per retenir un màxim de 820 reclusos,⁶⁶ però el dia en que l'Exèrcit franquista va consumir l'ocupació de Catalunya

---

⁶³. ANC, CPHB, C 511, "Aznar Montfort, Mariano"; ANC, CPHB, C 605, "Brotons Gómez, Francisco"; ANC, CPHB, C 563, "Berenguer de las Cajigas, Fernando"; i ANC, CPHB, C 798, "Doménech Casaus, Francisco". Per més informació sobre els dos caps de la Guàrdia Civil, llegeixi's: RISQUES, M., BARRACHINA, C.: *Proces a la Guàrdia Civil. Barcelona (1939)*, Pòrtic, Barcelona, 2001.

⁶⁴. "Una visita a la Prisión Modelo. Se está procediendo rápidamente a la reorganización de todos los servicios penitenciarios", *LVE*, 31-1-1939.

⁶⁵. «*Las dependencias donde funcionaban el economato y los locutorios de jueces y abogados habían sido pasto del incendio; y en el interior, dos, por lo menos, de las seis galerías centrales, aparecían sin puertas o con ellas hechas astillas e inservibles (...) Todo había sido arrancado, destrozado, deshecho*», TORRENT, M.: *¿Qué me dice...*, pàg. 8.

⁶⁶. MARÍN, F. J.: "Biografía de la...", pàg. 177.

(10 de febrer) ja retenia més de 1.300 homes; a finals del mateix mes, el nombre d'ingressos havia superat els 3.467.⁶⁷

L'edifici es va poder reutilitzar en condicions molt precàries. De fet, no disposava ni de material d'oficina *nacional* la qual cosa va obligar a reutilitzar, fins el 6 de febrer del 1939, les fitxes penitenciàries dels Serveis Correccionals de la Generalitat; així mateix, els llibres de registre de correspondència republicans es van reutilitzar fins al 5 d'octubre del mateix any.⁶⁸ Les mancances materials van ser la norma durant tot aquest temps: l'economat no va començar a funcionar fins al *Día de la Victoria*;⁶⁹ constantment havien d'augmentar-se els pressupostos d'alimentació⁷⁰ per adquirir aliments bàsics com els llegums,⁷¹ l'oli,⁷² la carn congelada,⁷³ l'arròs⁷⁴ o el sucre;⁷⁵ durant la tardor del 1939 i el gener del 1940 encara s'estaven fent obres de condicionament de l'edifici;⁷⁶ a finals de novembre es demanaven cent llits per a la infermeria al Servicio de Recuperación

---

67. ANC, CPHB, C 1708, "Ribes Almiñana, Emilio"; i ANC, CPHB, C 997, "Gargallo Sancho, Manuel".

68. ANC, CPHB, C 733, "Comas Calvó, Juan"; i ANC, CPHB, C 428, "Alarcón Cánovas, Manuel". El 2 de febrer es van començar a fer servir unes fitxes fetes a màquina (ja en castellà) que van ser el precedent del model estàndard que van utilitzar-se a partir del dia 11. ANC, CPHB, C 975, "García Martí, Francisco"; i ANC, CPHB, C 1725, "Roa Carranza, Julián".

69. ANC, CPHB, C 138 (2), "Actas 31-3-1939 – 10-8-1942", 1939–1942.

70. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 8.523", 25-5-1939.

71. ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 8.868, 8.869, 20.812–20.815", 27-5-1939, 27-9-1939. Finalment, les provisions van ser enviades des de Sevilla, Salamanca i Alacant.

72. ANC, CPHB, C 30 (1), "Índice de salida. Correspondencia n° 85, 245", 1-9-1939, 1-12-1939.

73. ANC, CPHB, C 30 (1), "Ibídem. N° 236", 13-11-1939.

74. ANC, CPHB, C 30 (1), "Ibídem. N° 149, 261", 4-10-1939, 6-12-1939.

75. ANC, CPHB, C 30 (1), "Ibídem. N° 266", 11-12-1939.

76. «*autorización para presentar cuenta gastos reparaciones [de] esta Prisión*»; «*cuenta reparación locales [de] esta Prisión*»; i «*solicitando 2 camiones para servicios y arquitecto [para] proyecto obras esta Prisión*». ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 20.694", 27-9-1939; ANC, CPHB, C 30 (1), "Índice de salida... N° 26.690", 29-11-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 202", 5-1-1940, respectivament. En aquesta mateixa línia, el juliol s'havien demanat pressupostos per fer reformes a la presó de dones de Les Corts: ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 13.966", 17-7-1939.

de Muebles y Vivienda;⁷⁷ el 30 de diciembre encara es sol·licitaven 1.000 bombetes al Govern Militar;⁷⁸ i l'últim dia del 1939 s'instal·lava una nova línia telefònica amb l'exterior.⁷⁹

IL·LUSTRACIÓ 36: La presó Model

Font: AHCB–AF. Autors: J. M. Sagarra i P. Ll. Torrents. Any: 1929–1930

A causa d'aquestes limitacions materials, els donatius extraordinaris es van convertir en quelcom imprescindible. En aquest sentit, cal destacar la decisió del cap de la 4a Regió Militar, el general Luis Orgaz Yoldi, d'augmentar en una pesseta el pressupost destinat al ranxo de tots els reclusos de la província el Dia de Reis. No obstant això, pel que podem constatar en la documentació, aquest acte va ser puntual i estava carregat de simbolisme: els presos i les preses *rojos* es beneficiaven, tot i que no s'ho mereixessin, de la caritat de les autoritats franquistes en una festivitat molt assenyalada en el calendari catòlic. Deixant de banda el fet que el 6 de gener els reclusos

---

⁷⁷. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 25.732", 20-11-1939.

⁷⁸. ANC, CPHB, C 30 (2), "Ibíd. N° 28.941", 30-12-1939.

⁷⁹. Concretament el número 30439. ANC, CPHB, C 30 (2), "Ibíd. N° 29.052", 31-12-1939.

de la província tinguessin un dinar millor, l'acte va servir perquè l'endemà els diaris fessin propaganda, com ja hem vist anteriorment amb el cas del retorn dels refugiats, de les bondats del *Nuevo Estado*.⁸⁰ D'aquesta manera, l'acció benèfica es convertia en una maniobra propagandística que amagava una realitat cruel: el donatiu va ser de 27.309 pessetes perquè aquesta era la quantitat de persones tancades a les presons de la província de Barcelona el 6 de gener.

Una bona mostra de les penúries que suportaven els reclusos de la Model la trobem en la carta clandestina que Agustí Aragonès va escriure a la seva dona, i que la direcció va interceptar:

Estoy bien un poco debil por la comidas pues por las noches nos dan lentejas pues tu sabes lo que me gustan pues por la noche casi ninguna seno y por el medio dia cuatro garbanzos con 4 granos de arros con agua caldo y pan y por la mañana café marca churris puedes figurarte como estoy de gordo pues si tardo mucho en salir mis piernas servirán para mangos de escoba (...) solo te pido que si trabaja Francisco y Agustinet que me mandes todo lo que puedas de comer pues por lo que dan aquí no puede vivir nadie (...) puedes escribir siempre que quieras pues de fuera se puede recibir correspondencia pero de dentro a fuera solo los Viernes podemos escribir (...) cuando escribas me pones siempre lo que meas mandado para saber si pican algo pero al tanto en escribir segun que cosas (...) Acuerdate de la pomada de la sarna en cada carta te pido y nunca llega (...) Juanita me mandarás el colchon pequeño pues estamos muy mal para dormir (...) tambien me

---

⁸⁰. ANC, CPHB, C 30 (2), "Ibíd. N° 62, 76", 2-1-1940, 3-1-1940; i "Importante donativo del general Orgaz para los presos", *LVE*, 6-1-1940.

mandaras pomada para el cuello pues me pica mucho y pomada para la sarna pues desde que estoy en la carcel que te lo pido y toda bia no la e recibido y un caza tanques osea un peine espeso que cada garbanzo que por aquí corre parecen tanques (...) y latas de sardinas pues es tanta la gana que padezco que cuando recibo el paquete poca cosa me queda para los demas dias pues el café que nos daban ya no lo dan pues con las dos comidas que dan se muere uno de gana porque es muy poca cantidad de comida.⁸¹

Juntament amb nou condemnats més, va ser executat el 7 de maig del 1939 al camp de la Bota.⁸²

Cal fer un darrer incís sobre les condicions de vida dels reclusos de la Model. Tot i saber, pel que expliquen els expresos,⁸³ que van ser una excepció, tenim la certesa que alguns dels interns van gaudir d'un tracte respectuós per part de les autoritats penitenciàries. Aquests tres privilegiats van ser, concretament, els caps de la Guàrdia Civil implicats en la Causa 1/39, que va servir per jutjar els comandaments de l'Institut Armat de Catalunya i Barcelona quan va fracassar el cop d'Estat del 19 de juliol («*por estar ya infectados por el virus rojo*»):⁸⁴ el general José Aranguren Roldán i els tinents coronels Antonio Moreno Suero i Modesto de Lara Molina.⁸⁵ En els tres casos, el comandant jutge instructor va ser explícit en recordar que la categoria militar dels acusats comportava un tracte singular:

---

⁸¹. La carta és del 13 de març del 1939. Com es pot comprovar, s'ha respectat l'ortografia original. ANC, CPHB, C 480, "Aragonés Giménez, Agustín".

⁸². ANC, CPHB, C 480, "Ibídem".

⁸³. I confirmen els més de 2.400 expedients penitenciaris consultats a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

⁸⁴. ARRARÁS, J., SÁENZ DE TEJADA, C., PÉREZ BUSTAMANTE, C.: *Historia de la Cruzada Española. Volumen V, tomo XXI*, Ediciones Españolas SA, Madrid, 1942, pàg. 323.

⁸⁵. Per comprendre el consell de guerra celebrat contra els caps del 19 i 3er Tercio de la Guàrdia Civil, llegeixi's RISQUES, M., BARRACHINA, C.: *Proces a la...*

Sírvase levantar la incomunicación impuesta al General de la Guardia Civil Excmo. Sr. Don José Aranguren Roldán, por haberlo así dispuesto en procedimiento que instruyo, debiendo guardarle las consideraciones inherentes a la categoría militar que ostenta.

Se servirá Vd., ingresar en esa Prisión Celular en calidad de detenido a mi disposición, al Sr. Teniente Coronel de la Guardia Civil, DON ANTONIO MORENO SUERO, por hallarse incurso en causa que instruyo, concediéndosele el trato que le corresponde por su categoría militar.

Debiendo ser tratado con las deferencias correspondientes a su categoría militar.⁸⁶

Com és sabut, els tres van ser executats: Aranguren el 21 d'abril, i Moreno Suero i de Lara Molina el 24 de març. No obstant això, les ordres dictades per l'autoritat judicial demostren que el *Nuevo Estado* els va dispensar un tracte respectuós, malgrat el linxament moral que va suposar el consell de guerra i la voluntat de justificar d'una manera simplista (i tendenciosa) el fracàs del *Glorioso Movimiento Nacional* el 19 de juliol a Catalunya. Això sí, el tracte considerat va quedar restringit a dins de la presó; traspassats els murs de la Model, la infàmia pública va ser la norma.

Paral·lelament a les intervencions materials citades anteriorment, el 29 d'abril es va sol·licitar al Servicio Nacional de Prisiones un mínim de trenta guàrdies interins per adequar la

---

⁸⁶. ANC, CPHB, C 482, "Aranguren Roldán, José"; ANC, CPHB, C 1400, "Moreno Suero, Antonio"; i ANC, CPHB, C 1174, "Lara Molina, Modesto de", respectivament. S'han mantingut les majúscules i les minúscules de l'original.

vigilància a les necessitats reals de la presó.⁸⁷ I mesos més tard, el 3 de setembre, es recordava a les «9 Prisiones de Partido de esta provincia» que, tot i les mancances logístiques, estaven obligades a enviar els informes mensuals dels serveis i les destinacions durant els tres primers dies de cada mes.⁸⁸ Aquest descontrol i aquest funcionament sota mínims van fer que sovintegessin situacions absurdes, com eren les concessions de llibertat condicional a reclusos finats feia dies.⁸⁹

Aquesta saturació tant del recinte penitenciari com de l'Auditoria de Guerra no va alentir, però, el ritme d'execucions. Malgrat no disposar de xifres definitives, els darrers estudis parlen de 1.029 executats en el camp de la Bota des del 18 de febrer del 1939 fins al 30 d'abril del 1940.⁹⁰ Més enllà de la quantitat d'afusellats, cal destacar que els enviaments a l'escamot d'execució solien ser col·lectius. Entre els centenars de casos constatats en els expedients penitenciaris, i sense voluntat de fer-ne un recompte exhaustiu, podem citar l'enviament del 22 d'abril (10 homes), el del 7 de maig (21), el del 30 del mateix mes (22), el del 2 d'agost (14), el del 27 d'octubre (10) i el del 12 d'abril del 1940 (8).⁹¹

---

⁸⁷. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 6.118", 29-4-1939. Cal dir, però, que la petició no especificava si els guàrdies havien de ser destinats només a la Model o s'havien de distribuir entre la cel·lular i les dues habilitades del moment (Sant Elies i El Cànem).

⁸⁸. ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 18.566", 3-9-1939.

⁸⁹. Podem citar els casos de Jaime Valls Rigol i Jaime Marigó Mas. Pel que fa al primer, l'ordre de llibertat va ser decretada pel Juzgado Militar de Liquidaciones el 19 de març del 1940, havia mort el 7 de desembre del 1939; pel que fa al segon, el 2 d'agost del 1939 va ser condemnat a mort, el 18 de maig del 1943 se li va commutar la pena per 20 anys i 1 dia, havia mort de broncopneumonia el 3 de juliol del 1939. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 7.782", 19-3-1940; i ANC, CPHB, C 1255, "Marigó Más, Jaime".

⁹⁰. ABAD, F.: *Exposició. El camp de la Bota*. Espai Tecla Sala, L'Hospitalet de Llobregat, 2007. Informació facilitada per Laia Arañó.

⁹¹. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 5.624", 22-4-1939; ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 6.863-6.864", 7-5-1939; ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 9.069", 30-5-1939; ANC, CPHB, C 29, "Ibídem. N° 15.405", 2-8-1939; ANC, CPHB, C 1138, "Isern

En compliment de les ordres decretades pel Servicio de Ocupación,⁹² a partir del 30 de gener del 1939 a més dels detinguts a disposició de l'autoritat judicial, l'edifici del carrer Entença va començar a retenir presoners de guerra que restaven a disposició de la Inspección de Campos.⁹³ L'excepcionalitat del cas barceloní i la saturació de les xarxes d'evacuació van fer que, tot i no funcionar com a centre classificador —no disposava de Comisión Clasificadora que gestionés els avals—, la Model servís per internar una xifra indeterminada d'aquests capturats. Aquesta situació anòmala no va ser exclusiva de la presó barcelonina; també es va donar, com a mínim, a les presons d'Escolapios (Bilbao) i Dueso (Santoña) i ens demostra, per damunt de tot, que la saturació del sistema carcerari i les xarxes d'evacuació va ser la constant de l'any 1939.⁹⁴

Alguns d'aquests homes, després de la corresponent ordre de la ICCP, van sortir en llibertat durant la primavera del 1939. Aquest va ser el cas, per exemple, de Juan González Molinas («*teniente infantería roja*»), que havia ingressat a la Model el 3 de febrer i va ser deixat en llibertat el 29 d'abril.⁹⁵ D'altres no van tenir aquesta sort: tenim constància de 195 homes que després de la petició de la Model («*Ciudad. Excmo. Sr. Gobernador Militar. Adjunto relación nominal Prisioneros guerra existentes en este establecimiento interesando el traslado al campo concentración de Horta*»)⁹⁶ i convenientment custodiats pel 19° Tercio de la Guardia Civil, van ser enviats al camp d'Horta a l'espera d'una classificació que havia de determinar-ne la

---

Vila, Lorenzo»; i ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 10.165", 14-4-1939.

⁹². ANC, CPHB, C 1024, "Giménez Prieto, Mariano".

⁹³. "Aviso al personal militar procedente de la zona roja", *LVE*, 2-2-1939.

⁹⁴. RODRIGO, J.: *Cautivos: Campos de...*, pàg. 159.

⁹⁵. ANC, CPHB, C 1062, "González Molinas, Juan".

⁹⁶. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 5.398", 22-4-1939.

seva llibertat, l'enviament a un batalló de treballadors o el reingrés a la presó a disposició de l'Auditoria de Guerra.⁹⁷

Com que la Model —i les habilitades, que funcionaven com les seves galeries externes— era la presó de la capital catalana, ràpidament es va convertir en un centre receptor de centenars de captius que, prèvia classificació desfavorable als camps, eren enviats a la Ciutat Comtal per passar comptes amb la «*Justicia de Franco*».

TAULA 9: Presoners amb classificació desfavorable ingressats a les presons de Barcelona (1939–1940)

DATA	QUANTITAT D'HOMES	CAMP DE PROCEDÈNCIA	PRESÓ D'INGRÉS
11-2-1939	17	Castell de Montjuïc	Model
9-3-1939	1	Logronyo	Model
27-3-1939	1	Barbastro (Saragossa)	Model
29-3-1939	2	Horta	Model
3-4-1939	34	San Marcos (Lleó)	Model
5-4-1939	1	Huelva	Model
6-4-1939	2	La Punxa (Tarragona)	Model
7-4-1939	1	Aranda de Duero (Burgos)	Model
15-4-1939	9	Horta	Model
18-4-1939	1	La Aurora (Màlaga)	Model
20-4-1939	1	Logronyo	Model
23-4-1939	2	Càceres	Model
28-4-1939	1	Igualada	Model
29-4-1939	30	Cervera	Model
1-5-1939	1	Horta	Model
2-5-1939	12	La Punxa (Tarragona)	Model
2-5-1939	24	Cervera	Model
4-5-1939	19	Cervera	Model
6-5-1939	7	Toro (Zamora)	Model
8-5-1939	1	Murgía (Àlaba)	Model
8-5-1939	29	Cervera	Model
8-5-1939	120	Igualada	Model
9-5-1939	25	Padrón (Pontevedra)	Model

⁹⁷. ANC, CPHB, C 1034, "Godoy García, Nicolás".

DATA	QUANTITAT D'HOMES	CAMP DE PROCEDÈNCIA	PRESÓ D'INGRÉS
10-5-1939	40?	Igualada	Sant Elies
10-5-1939	12	Cervera	Sant Elies
11-5-1939	14	Horta	Sant Elies
16-5-1939	5	San Marcos (Lleó)	El Cànem
24-5-1939	3	Orduña (Biscaia)	Model
26-5-1939	14	San Marcos (Lleó)	Model
31-5-1939	9	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Model
5-6-1939	12	Cervera	Model
13-6-1939	3	Cervera	Sant Elies
21-6-1939	33	Cervera	Model
26-6-1939	28	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Model
29-6-1939	10?	Sta. Maria de Oia (Pontevedra)	Model?
30-6-1939	14	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Model
30-6-1939	6	Santana (Astorga)	Model
3-7-1939	11?	San Marcos (Lleó)	Model
10-7-1939	10	La Carbonera (Figueres)	Model
12-7-1939	1?	San Marcos (Lleó)	Model
14-7-1939	20	Cervera	Sant Elies
15-7-1939	13?	San Marcos (Lleó)	Sant Elies
19-7-1939	1	Burgo de Osma (Sòria)	El Cànem
24-7-1939	17	Rota (Cadis)	Model
28-7-1939	11	Igualada	Model
31-7-1939	1	Las Isabelas (Múrcia)	Model
3-8-1939	4	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Model
3-8-1939	27	Cervera	Model
5-8-1939	21	Igualada	Sant Elies
5-8-1939	1?	Murgía (Àlaba)	Sant Elies
6-8-1939	1	Orduña (Biscaia)	Model
7-8-1939	10	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	El Cànem
10-8-1939	1	Horta	Model
10-8-1939	12?	Padrón (Pontevedra)	Model

DATA	QUANTITAT D'HOMES	CAMP DE PROCEDÈNCIA	PRESÓ D'INGRÉS
11-8-1939	34	Igualada	Model
12-8-1939	1?	Montilla (Córdoba)	Model
24-8-1939	1?	La Aurora (Màlaga)	Model
26-8-1939	26	Igualada	El Cànem
1-9-1939	25	Igualada	Model
4-9-1939	8?	Igualada	Model
6-9-1939	2?	Medinaceli (Sòria)	Model
14-9-1939	9	Cervera	Palau de les Missions
27-9-1939	23	Igualada	Palau de les Missions
27-9-1939	15	Cervera	Palau de les Missions
7-10-1939	3?	Cervera	Palau de les Missions
12-10-1939	13	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Palau de les Missions
17-10-1939	1?	Toro (Zamora)	Palau de les Missions
18-10-1939	3?	A Garda (Camposancos, Pontevedra)	Palau de les Missions
20-10-1939	25	Horta	Palau de les Missions
24-10-1939	30	Horta	Palau de les Missions
31-10-1939	30	Horta	Palau de les Missions
3-11-1939	25	Horta	Palau de les Missions
7-11-1939	19	Horta	El Cànem
9-11-1939	10?	Cervera	El Cànem
14-11-1939	26	Cervera	El Cànem
17-11-1939	49	Cervera	El Cànem
29-11-1939	32	Horta	El Cànem
4-12-1939	31	Horta	El Cànem
11-12-1939	9	Horta	Palau de les Missions
16-12-1939	3	Salamanca	Palau de les Missions
13-1-1940	15	Reus	Palau de les Missions
15-1-1940	20	Hospital M. Tallers	Model
16-1-1940	15	Reus	Palau de les Missions
24-1-1940	19	Hospital M. Tallers	Model
5-3-1940	3	Padrón (Pontevedra)	Palau de les Missions

Font: elaboració pròpia a partir d'ANC, CPHB, C 29-30, 410-2.199. Amb interrogant, les dades que no han pogut ser confirmades

A més d'aquests presoners de guerra, abans del 31 de gener també van començar a ingressar a la Model els militars de carrera,

inclosos els membres de la Guàrdia Civil que s'havien quedat en zona «roja» després del 18 de juliol del 1936.⁹⁸ La seva desafecció era, a ulls de les autoritats franquistes, evident, i com que no eren paisans van ser enviats, normalment, a la presó militar del Castell de Montjuïc. Entre aquests enviaments a la fortalesa cal destacar el del 12 d'agost de 904 homes, amb la intenció de normalitzar el funcionament de la Model —que, convé no oblidar-ho, era un recinte penitenciari per a civils.⁹⁹

Més enllà de les xifres de reclusos i el motiu del seu internament a la cel·lular barcelonina, cal destacar la manera com es va tractar el problema medicosanitari derivat de l'amuntegament de reclusos en condicions infrahumanes. La possible propagació d'epidèmies era un perill que s'havia d'afrontar:

*En el ambiente penitenciario, no sólo con la mira de que el estado de salubridad de la población reclusa sea mejorado, sino con la de evitar por todos los medios posibles la extensión y propagación de las enfermedades del tipo infecto-contagioso con el natural peligro para la población conjunta del país y la lógica alteración de su salud pública.*¹⁰⁰

Aquesta problemàtica es va resoldre de dues maneres. Per una banda, utilitzant els «médico recluso»¹⁰¹ (presos que abans del seu

---

⁹⁸. AGMA, ZN, A 14, L 5, C 1383, Cp 11, "TP n° 2895...". Pel que fa als efectius de la guàrdia civil poden veure's: ANC, CPHB, C 480, "Aragonés Ortega, Juan"; ANC, CPHB, C 521, "Baldó Moreno, Miguel"; ANC, CPHB, C 1379, "Montiol Oliver, José"; i ANC, CPHB, C 1695, "Requena Doménech, José".

⁹⁹. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 17.024 bis.", 17-8-1939; ANC, CPHB, C 969, "García Gómez, Salvador"; ANC, CPHB, C 975, "García Marcos, Francisco"; i ANC, CPHB, C 1280, "Martínez Borrés, Ángel".

¹⁰⁰. BOE, núm. 114, "Orden 18 abril 1940 (Ministerio Justicia). PRESIDIOS Y PRISIONES. Normas para el tratamiento de enfermedades infecto-contagiosas", 23-4-1940.

¹⁰¹. ANC, CPHB, C 1309, "Mas Romagosa, Emilio".

ingrés en el penal exercien de metges)¹⁰² per atendre els casos considerats menys greus dins la mateixa presó.¹⁰³ Per una altra banda, habilitant una «*sala de detenidos*» a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau que funcionava com a servei auxiliar extern.¹⁰⁴ El trasllat entre els recintes es feia, òbviament, «*con las seguridades convenientes*».¹⁰⁵

La creació d'un espai exclusiu per a reclusos dins un hospital que no era penitenciari s'explica, en primer lloc, per la voluntat de mantenir-los controlats i separats de la població no reclusa,¹⁰⁶ i en segon lloc, per assegurar-se'n una correcta vigilància que impedís les fugues.¹⁰⁷ Com que l'hospital de Sant Pau no estava plenament operatiu,¹⁰⁸ també van utilitzar-se, esporàdicament, altres recintes hospitalaris de la ciutat, com l'Hospital Clínic,¹⁰⁹ la leproseria de Sant Llàtzer (Horta),¹¹⁰ la Clínica de Santa Madrona,¹¹¹ la Clínica l'Aliança¹¹² i la Clínica del Pilar.¹¹³ En altres casos, l'atenció al reclus

---

¹⁰². «*Relación de todos penados médicos y practicantes*», ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 27.640”, 12-12-1939.

¹⁰³. ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 27.640”, 12-12-1939. Aquest personal sanitari, tot i seguir sent reclusos, estava sota les ordres del metge oficial de la Model, Juan Jiménez Vilches. ANC, CPHB, C 429, “Alastuey Andía, Tomás”; ANC, CPHB, C 753, “Cos Calvet, José”; i ANC, CPHB, C 901, “Feu Parellada, Fausto”. L'ús dels metges reclusos també va ser habitual a les presons habilitades de la ciutat: ANC, CPHB, C 1702, “Riba Gual, Francisco”.

¹⁰⁴. ANC, CPHB, C 1152, “Jorba Rius, Pedro”; i ANC, CPHB, C 1674, “Raga Jiménez, Primitivo”; ANC, CPHB, C 2038, “Torner Genobart, Enrique”.

¹⁰⁵. ANC, CPHB, C 1674, “Raga Jiménez, Primitivo”.

¹⁰⁶. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 15.473”, 3-8-1939.

¹⁰⁷. No obstant això, tenim constats, documentalment, algunes fugues: ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. n° 17.036”, 18-8-1939.

¹⁰⁸. De fet, el març del 1939 hi havia un batalló de sapadors fent feines de sanejament del recinte. AIMP, CGRM(A), C 7, E 15, “Batallón de Zapadores...”.

¹⁰⁹. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 5.090”, 18-4-1939; i ANC, CPHB, C 796, “Diz Álvarez, Camilo”. El cas de Camilo Diz va ser especialment cruel: havia estat detingut pel SIPM a mitjan febrer, després va ser tancat a la Model on, per ordre de l'Auditoria de Guerra, va quedar a disposició de la Comisión de Prisioneros. El 25 de març va haver de ser traslladat, d'urgència, a l'Hospital Clínic per ser operat d'apendicitis. Un cop recuperat, l'1 de maig, va ser inclòs en el comboi que va servir per portar 195 homes de la Model a Horta.

¹¹⁰. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 8.030”, 20-5-1939.

¹¹¹. «*Ciudad. Juez E. de Gubernativos. Pdo. el traslado a la Clínica de Santa Madrona José Plantada*», ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 11.505”, 22-6-1939.

¹¹². ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 16.657”, 14-8-1939.

malalt es limitava al trasllat des d'una de les habilitades fins a la Model, on se suposava que l'atenció sanitària era menys deficient.¹¹⁴

Pel que fa als aspectes purament preventius, es van limitar a evacuar ràpidament els reclusos morts,¹¹⁵ vacunar els reclusos, verificar que els que procedien d'altres presidis estiguessin vacunats i, quan es donava el cas, aïllar els infectats. En aquest sentit, la col·laboració del Govern Civil de Barcelona va ser fonamental.¹¹⁶ La primera campanya de vacunació contra el tifus i la verola de què tenim notícia és la que va començar el 16 d'abril del 1939, quan, pocs dies després de l'obertura d'El Cànem, la direcció de la Model va demanar 9.000 vacunes a les autoritat sanitàries provincials.¹¹⁷ En aquells moments, les presons d'homes de Barcelona ja havien registrat més de 8.324 ingressos.¹¹⁸ Com que l'amuntegament de persones i les pèssimes condicions medicosanitàries persistien, el 29 de desembre del 1939 la Dirección General de Prisiones va ordenar que les visites certifiquessin estar vacunades contra el tifus i la verola.¹¹⁹

5.2. EL CONVENT DE SANT ELIES

El convent de Sant Elies era un edifici situat a la zona alta de Barcelona, al barri de Sant Gervasi, que va ser construït en el darrer

---

¹¹³. ANC, CPHB, C 1304, "Martínez Valor, Ricardo"; i AGMG, FPBDST, "Martínez Valor, Ricardo". Tot i que no explica el seu pas per la Clínica del Pilar, ni l'enviament al camp de concentració d'Horta, ni el posterior pas per un BDST, pot llegir-se el testimoni de la seva experiència a la presó d'El Cànem dins FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 50–52.

¹¹⁴. ANC, CPHB, C 477, "Año Vilar, Juan".

¹¹⁵. «*Fallecidos sean sacados inmediatamente*», ANC, CPHB, C 29 (1), "Salidas. 12 abril... N° 5.392", 21-4-1939.

¹¹⁶. BOE, núm. 319, "Decreto 9 noviembre...". Cal dir, però, que el problema sanitari no era exclusiu de les presons, el 21 de març del 1939 l'Ajuntament de Barcelona ja s'havia implicat activament en la producció de vacunes. AMA, ACP, 408, "Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 1º", 21-3-1939.

¹¹⁷. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 4.852", 16-4-1939

¹¹⁸. ANC, CPHB, C 565, "Bergues Planas, Juan".

¹¹⁹. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 28.912", 29-12-1939.

terç del segle XIX per allotjar una comunitat de monges de clausura.¹²⁰ De tot el conjunt, convent i església, que l'any 1958 encara es conservava intacte,¹²¹ actualment només resta la petita capella de Santa Agnès.

Durant la guerra, després que les monges de clausura fugissin a l'estranger, el convent va funcionar com a centre de reclusió provisional del Servicio de Información Militar.¹²² Un cop ocupada la ciutat, va quedar en poder del Servicio de Información Político-Militar, que el va utilitzar fins a finals de febrer com a centre de reclusió exclusiu i independent de la Model.¹²³ D'aquest manteniment com a centre de reclusió des de l'etapa de la guerra en va quedar una cel·la de correcció, que les autoritats penitenciàries no van dubtar a continuar utilitzant.¹²⁴

Tot i les dimensions del convent, el SIPM va necessitar altres edificis per retenir els seus detinguts, que en un primer moment no controlaven ni les autoritats judicials ni les penitenciàries. Entre aquests múltiples centres de reclusió podem destacar el garatge del número 240 del carrer Mallorca, l'antiga txeca de Vallmajor, la seu central del SIPM al carrer Balmes número 424, el garatge Mercè

---

¹²⁰. AMDSG, FOP, E 2170, "Proyecto para construir la iglesia y el convento entre las calles Tavern y Ferrocarril", 1883; i AMDSG, FOP, E 2137, "Proyecto de cerca para el solar que las sras. Religiosas de Jerusalén poseen en la calle de Sn. Elías del pueblo de S. Gervasio de Casolas", 1884.

¹²¹. ICC, C, FB (CEFTA), 1958.

¹²². «¿Qué registros hubo? En la calle camelias 27, 7 registros por la policía patrullas de control de San Elías», AHDGC, AEdO, "Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1933", 22-8-1938; "Una visita a..."; i "A los presos de San Elías", LVE, 16-2-1939. Segons l'historiador Pelai Pagès, durant la guerra el convent era conegut com el Preventori 2on, PAGÈS i BLANCH, P.: *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, pàg. 109.

¹²³. El primer ingrés de St. Elies del qual tenim constància, documental, que va quedar sota la custòdia de la Model va ser Salvador Berenguer i Boch el 10 de febrer. ANC, CPHB, C 563, "Berenguer Boch, Salvador".

¹²⁴. ANC, CPHB, C 493, "Arnau Rosell, Salvador". Aquest reclús va ser-hi tancat el 9 d'abril, després de xiular l'himne de Riego quan la resta de presos cantaven el Cara al Sol.

(carrer Balmes), un edifici al número 73 de la carretera de Sants, les oficines del número 442 del carrer Roselló i un edifici al carrer Copèrnic (possiblement l'actual institut Montserrat).¹²⁵

Com que durant la guerra havia estat una presó del SIM republicà, i malgrat que ara era utilitzat pels serveis secrets franquistes (SIPM), durant el mes de febrer *La Vanguardia Española* va publicar anuncis de familiars d'antics presos com aquests:

AGRADECEREMOS a quien habiendo estado en San Elías desde el 3 hasta el 15 de octubre de 1936 pueda dar alguna noticia de JOSÉ MARIA GARCÍA MONTESINOS, de 16 años de edad, lo comunique a sus padres: calle DIPUTACIÓN, 164, 1º 1ª. BARCELONA.

Se ruega a quienes estuvieron en dicha cárcel [St. Elies] desde el 10 de enero 1937 en adelante y conocieran al comandante de Estado Mayor D. Antonio Rubio hagan el favor de comunicárselo a su esposa, Carolina Nieto, en San Baudilio de Llobregat; Calle San Baldiri, 3.¹²⁶

Pels volts del 10 de març va deixar de funcionar com a centre exclusiu de reclusió del Servicio de Información per convertir-se en la primera presó habilitada dependent de la Model.¹²⁷ Aquest pas a presó eventual va coincidir amb un moment en què per l'edifici del carrer Entença ja hi havien passat més de 4.600 homes,¹²⁸ i això va fer que el

---

¹²⁵. AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 9 i 14, "Centros de reclusión...", 1939.

¹²⁶. *LVE*, 14-2-1939; i "Sant Elías", *LVE*, 24-2-1939.

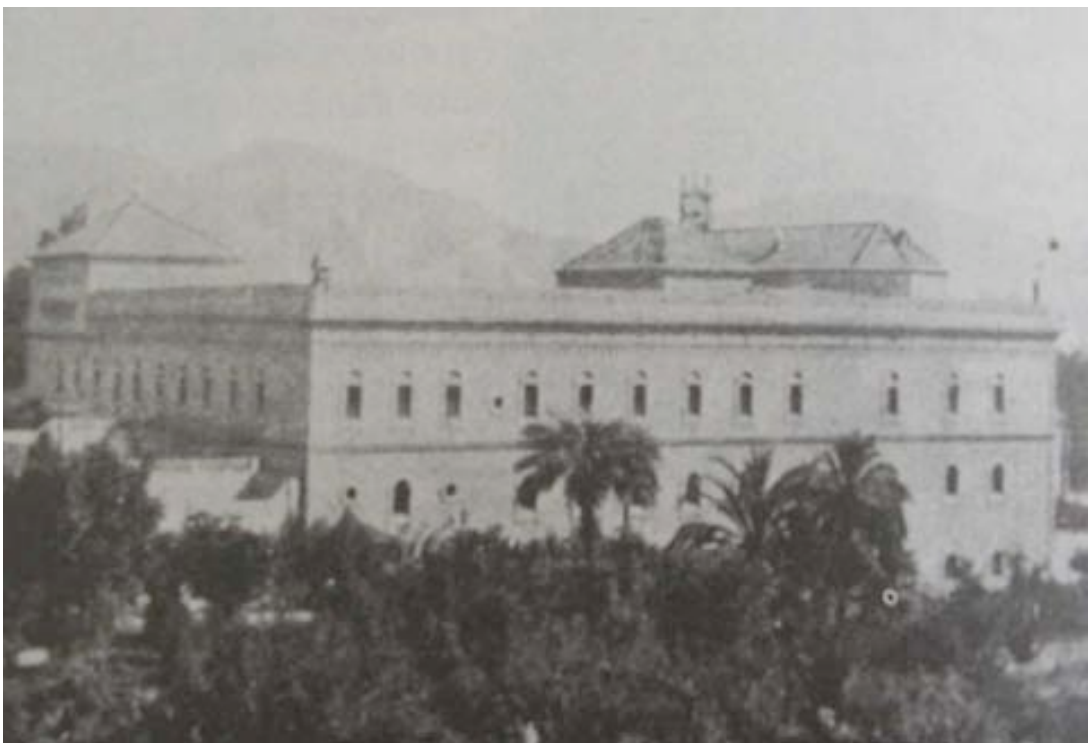
També pot veure's, per citar un altre exemple: "A los presos de San Elías", *LVE*, 16-2-1939, pàg. 4.

¹²⁷. ANC, CPHB, 269 (2), "Comptabilitat. Diari. Llibre de peculí", 1939-1941. Per llegir el testimoni d'un dels milers d'homes que hi va passar durant l'any 1939: VIRELLA BLODA, A.: *Imatges de la...*; i "Sant Elies, 1939. Un convent que fou presó franquista", *L'avenc*, Barcelona, núm. 59, 1983, pàg. 14-21.

¹²⁸. ANC, CPHB, C 945, "Gallart Figueras, Marcelino".

convent comencés a omplir-se ràpidament de reclusos a disposició de l'Auditoria de Guerra.¹²⁹ A diferència del que va passar amb altres presons provisionals, Sant Elies sí que disposava de connexió telefònica amb la cel·lular, com a mínim des de l'abril d'aquell any.¹³⁰

IL·LUSTRACIÓ 37: El convent de Sant Elies

Font: VIRELLA BLODA, A.: "Sant Elies, 1939. Un convent que fou presó franquista", *L'Avenç*, Barcelona, núm. 59, 1983. Autor: desconegut. Any: sense data, possiblement de començaments del segle XX

---

¹²⁹. Per ordre d'ingrés: ANC, CPHB, C 1226, "Lorente Aguilera, Alfonso"; ANC, CPHB, C 796 "Diogens Dufour, Luis"; ANC, CPHB, C 1136, "Irigoren Elgarrista, Félix"; ANC, CPHB, C 921, "Fort Amorós, Fernando"; ANC, CPHB, C 1931, "Segú Salvat, José"; ANC, CPHB, C 654, "Capdevila Nin, Juan"; i ANC, CPHB, C 1861, "Sánchez Baños, Juan".

¹³⁰. «*Ciudad. Juez de Guardia. Notificando comunicación telefónica pdo. recluso Prisión San Elías a disposición auditor de guerra esta Región, Roberto Samsó Lorenzo, el cual ha fallecido por haberse precipitado desde los pisos altos dicho Establecimiento*», ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 4.659", 13-4-1939.

La seva conversió en presó provisional va fer que la premsa barcelonina deixés de publicar notícies sobre aquest convent reutilitzat amb finalitats repressives. No obstant això, els diaris sí que informaven sobre les cerimònies religioses celebrades a les antigues txeques dels carrers Vallmajor i Saragossa,¹³¹ i especialment anunciaven la possibilitat de visitar-les cada dia (matins i tardes), recordant que *«la memoria de los crímenes cometidos por los marxistas en nuestra ciudad, perdura todavía y perdurará muchos años en la mente de los españoles. Pero hay todavía numerosas personas que no conocen toda la gama de los procedimientos soviéticos que culminaron en el establecimiento de las fatídicas checas. La apertura de estas sombrías cárceles subsanará esta falta de conocimiento del público barcelonés y de los forasteros que nos visitan»*.¹³² A partir de l'estiu de l'Año de la Victoria les crides per visitar-les van ser abundants:

*¡¡Los procedimientos del terror soviético al descubierto!!
Visitad las checas de las calles de Vallmajor y de
Zaragoza, a partir del día primero de agosto.*

*Contribuid a la lucha contra el comunismo mundial,
visitando las checas de Barcelona. Apertura al público el
día primero de agosto.*

*¡¡Conoced a vuestros verdugos!! Ni un solo barcelonés
debe dejar de visitar las «chekas» de Barcelona.
Apertura el próximo día 1º de agosto.*

*El C.I.A.S. (Acción contra la Tercera Internacional),
abrirá al público las checas de Barcelona el día primero*

---

¹³¹. "Misa solemne en la «Cheka» de Vallmajor", *LVE*, 20-4-1939; "Misa en la «cheka» de la calle Zaragoza", *SN*, 16-6-1939; i "Vía Crucis de las Chekas" *LVE*, 3-2-1940.

¹³². "Las «chekas» podrán ser visitadas por el público desde el próximo mes", *SN*, 20-7-1939; i "Cambio de horario de la visita a las «Chekas»", *SN*, 25-10-1939.

de agosto próximo. ¡Los procedimientos del terror soviético al descubierto!

Las «chekas» de Barcelona, es la huella que mejor denuncia el paso de Moscú por España. No dejéis de visitarlas.

El horror del crimen en su manifestación más perversa, podréis apreciarlo visitando las celdas de tortura de las checas de Vallmajor y Zaragoza. Horas de visita: de 10 a 1 y de 4 a 7.

No hay reportaje ni fotografía que pueda dar idea de la barbarie roja. Para conocer su verdadero alcance, es necesario visitar las «chekas» de Barcelona.

No basta con que estemos convencidos de la barbarie del marxismo. Es preciso que, además, nos capacitemos para poderlo pregonar a los cuatro vientos, en beneficio de la Humanidad. Debemos conocer a fondo los procedimientos soviéticos, visitando las «chekas» de Barcelona.¹³³

Paral·lelament, el silenci sobre Sant Elies era la norma. La premsa va limitar-se a comentar la visita d'alguna autoritat en dates assenyalades com, per exemple, el 12 d'octubre (Dia de la Hispanitat), el 6 de gener (Dia de Reis), el 26 de gener (Dia de la *Liberación*) i la Setmana Santa.¹³⁴ Aquest mutisme —relatiu— no era, evidentment,

---

¹³³. *LVE*, 22-7-1939; *LVE*, 28-7-1939; *SN*, 29-7-1939; *LVE*, 30-7-1939; *SN*, 6-8-1939; *LVE*, 8-8-1939; *SN*, 20-8-1939; *SN*, 23-8-1939. S'han mantingut l'ortografia, les majúscules i les minúscules originals.

¹³⁴. "En la prisión de San Elías", *LVE*, 13-10-1939; "En otras prisiones", *LVE*, 7-1-1940; "En la Cárcel Modelo se celebró el aniversario de la liberación de Barcelona", *SN*, 28-1-1940; i "Inauguración de un altar en la prisión de San Elías", *LVE*, 26-3-1940.

cap casualitat. Fins i tot la panegírica i voluminosa *Historia de la Cruzada*, publicada entre els anys 1940 i 1943 va obviar tota referència al convent; simplement explicava que «*la rapidez con que se produjo la caída de la capital catalana impidió a los rojos destruir aquellos terribles antros acusadores, cuya existencia conmovió al mundo entero. Estaban situadas, respectivamente, en las calles de Zaragoza y de Vallmayor*». ¹³⁵

A diferència del que va passar amb altres edificis reutilitzats amb finalitats repressives —per exemple els pavellons del Beat Salvador—, la cessió del convent no va ser gratuïta. El 21 de juliol del 1939, la Model va rebre un «*escrito de las Abadesas solicitando donativo por la cesión del edificio llamado Prisión de San Elías*», ¹³⁶ i a partir del 27 de novembre va començar a pagar el lloguer de l'edifici. ¹³⁷ El cobrament de lloguers per part de les ordres religioses no va ser quelcom exclusiu de Barcelona: l'Església va cobrar també per la cessió de convents a Tarragona i Tortosa. En el primer cas, per la cessió de La Punxa cobrava 16.000 pessetes anuals, i per la de les Oblates (presó de dones) en cobrava 12.000. A Tortosa, el lloguer del convent de la Puríssima era de 200 pessetes mensuals. ¹³⁸

Va estar en funcionament fins al 21 de novembre del 1942, quan va deixar en llibertat condicional la major part de presos retinguts i va traslladar la resta a la Model i al Palau de les

---

¹³⁵. ARRARÁS, J., SÁENZ DE TEJADA, C., PÉREZ BUSTAMANTE, C.: *Historia de la Cruzada Española. Volumen VIII, tomo XXXIV*, Ediciones Españolas SA, Madrid, 1943, pàg. 154.

¹³⁶. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 14.418”, 21-7-1939.

¹³⁷. Tot i que desconeixem el preu del lloguer, sabem que el pagament es feia en quotes trimestrals: ANC, CPHB, C 30 (2), “Salidas 10 noviembre... N° 26.298”, 27-11-1939; ANC, CPHB, C 30 (2), “Ibídem.. N° 11.218”, 21-4-1940; i ANC, CPHB, C 31 (1), “Salidas 13 agosto... N° 18.419”, 18-6-1940; ANC, CPHB, C 31 (1), “Ibídem. N° 19.475, 26-6-1940.

¹³⁸. AIMP, CGRM (A), C 21, E 26, “Establecimientos...”.

Missions.¹³⁹ Pel que fa als funcionaris de presons, els darrers cinc guàrdies van ser destinats a la Model i els dos oficials, al Palau de les Missions.¹⁴⁰

5.3. EL CÀNEM

El segon recinte habilitat com a presó va ser la fàbrica de filatures de jute que els propietaris de *La Vanguardia Española*, els Godó, tenien al Poble Nou, entre els carrers Lull, Enna, Lutzana i el passeig del Triomf.¹⁴¹ Popularment coneguda com El Cànem, la fàbrica data de finals del segle XIX,¹⁴² estava formada per dues naus i un pati exterior i estava situada davant una caserna de la Guàrdia Civil que durant la guerra ho havia estat de la Guàrdia Nacional Republicana.¹⁴³ La fàbrica es desmuntaria entre el 1949 i el 1955, amb la qual cosa s'obriria definitivament el carrer Llacuna.¹⁴⁴

Segons consta en les declaracions de presoners de guerra barcelonins fetes en els camps de concentració de Santander i Deusto (Bilbao), la fàbrica va ser col·lectivitzada després del 19 de juliol del

---

¹³⁹. ANC, CPHB, C 36 (1) “Registro salida documentos. Desde 26 octubre 1942 hasta 3 febrero 1943. Orden nº 59.147–59.150, 59.154–59.208”, 24-11-1942.

¹⁴⁰. ANC, CPHB, C 36 (1), “Ibídem. Nº 59.072–59.078, 59.403”, 26-11-1942. «*Interesando sea retirada la guardia militar de la suprimida Habilitada San Elías*», ANC, CPHB, C 36 (1), “Ibídem. Nº 59.403”, 26-11-1942.

¹⁴¹. Actualment: Lull, Ramon Turró, Roc Boronat i Rambla del Poble Nou, respectivament.

¹⁴². AMDSM, FHSMP, E 52, 1880; AMDSM, FHSMP, E 144, 1880; AMDSM, FHSMP, E 814, 1885; AMDSM, FHSMP, E 1492, 1890; SERVEI MUNICIPAL: *Plano de la Ciudad de Barcelona: años 1930–1940. Gráfico de conjunto con la numeración de las hojas expuestas*. Ajuntament de Barcelona – Servei Municipal, Barcelona, 1930–1940; FABRE, J., HUERTAS, J. M.: *Tots els barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976; i RIQUER, B.: *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. L'època dels nous moviments socials, 1900–1930*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pàg. 207.

¹⁴³. CABANA, F.: *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya (llana, seda, gènere de punt, lli, jute, acabats)*, Volum 3, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, pàg. 303–304; AGMA, ZN, A 15, L 16, C 1225, Cp 18, “Relación de las...”.

¹⁴⁴. ICC, C, FB (CEFTA), 1947 i 1958; i AMA, FOP, E 55.053, “Llacuna 22–34”, 1955.

1936.¹⁴⁵ Pel que sabem, Carles Godó (propietari de la factoria i de *La Vanguardia Española*) no només va cedir gratuïtament l'edifici a les autoritats penitenciàries¹⁴⁶ sinó que també va fer un donatiu de 25.000 pessetes a l'Ajuntament «*destinado a la beneficencia municipal*».¹⁴⁷ D'aquesta manera, mostrava la seva afecció al *Nuevo Estado*, al mateix temps que demostrava que les seves donacions a les autoritats republicanes durant la guerra s'havien fet sota coacció.¹⁴⁸

IL·LUSTRACIÓ 38: Vista aèria d'El Cànem

Font: AHCB–AF. Autor: Escola Aeronàutica Naval. Any: 1927

---

¹⁴⁵. AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1599”, 31-8-1938; AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1606”, 13-8-1938; i AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 2147”, 30-8-1938.

¹⁴⁶. Quelcom que no va passar ni a Balaguer ni a Solsona, on els propietaris reclamaven per la cessió dels seus immobles amb finalitats penitenciàries lloguers de 200 pessetes i 175 pessetes mensuals, respectivament. AIMP, CGRM(A), C 21, E 26, “Establecimientos...”.

¹⁴⁷. AMA, ACP, 411, “Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 4°”, 10-10-1939.

¹⁴⁸. AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1566”, 1-9-1938.

A començaments del mes de març es va comprovar que «*la fábrica está parada desde hace tiempo, ignorándose cuando se pondrá en marcha*».¹⁴⁹ L'edifici va començar a funcionar com a presidi el 6 d'abril del 1939 durant la Setmana Santa, amb 25 reclusos i sota la direcció d'Alejandro Marín Company.¹⁵⁰ En aquell moment, les altres dues presons barcelonines (Model i Sant Elies) ja havien registrat 7.568 altes.¹⁵¹ Segons es notifica en un informe confidencial de la diplomàcia britànica datat el 24 d'agost del 1939, el recinte integrava set barracons —un d'ells pels serveis administratius—, cinc latrines i dues dutxes.¹⁵²

Com ja hem vist amb la Model, l'obertura d'aquest presidi habilitat va anar acompanyada del condicionament mínim indispensable per poder tancar-hi el màxim nombre possible d'homes amb unes mínimes condicions de seguretat. Així, el 9 de maig la cel·lular va sol·licitar la instal·lació d'un telèfon que facilités la comunicació entre els dos centres,¹⁵³ però les obres per adaptar la fàbrica a les noves necessitats penitenciàries no s'acabarien fins a finals d'agost del 1939.¹⁵⁴

Aquesta obertura en precari va anar acompanyada, a partir de l'11 de maig,¹⁵⁵ d'un ràpid amuntegament de presos, cosa que va

---

¹⁴⁹. AMDSM, E 21.761, "Antecedents", 1939–1959.

¹⁵⁰. ANC, CPHB, C 268 (1), 1939–1942.

¹⁵¹. ANC, CPHB, C 901, "Ferruz Molina, José".

¹⁵². ARCO BLANCO, M. A.: "Alargando las sombras del franquismo: represión y cárcel en España según la diplomacia británica (1936–1951)" dins *VI Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Saragossa, 15–17 novembre 2006, pàg. 837. Sobre la data de l'informe, cal dir que es va escriure 18 dies després que les autoritats de la Model demanessin a l'Ajuntament la cessió del Palau de les Missions i, en conseqüència, la sobresaturació de reclusos dels presidis barcelonins persistia, ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 15.783", 6-8-1939.

¹⁵³. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 6.865", 9-5-1939. La línia telefònica no va quedar instal·lada fins el setembre de l'any següent: ANC, CPHB, C 31 (3), "Salidas 13 agosto... N° 27.486", 12-9-1940.

¹⁵⁴. ANC, CPHB, C 30 (1), "Índice de salida... N° 52", 27-8-1939.

¹⁵⁵. Aquell dia retenia poc més de cinquanta reclusos, però a partir d'aquell moment el nombre d'ingressos es va disparar. ANC, CPHB, 268 (1), 1939–1942. Per veure els

provocar l'empitjorament de les condicions de vida i de l'estat de salut de molts d'aquests homes.¹⁵⁶ Podem destacar el cas d'Àngel Fabregat, un carreter que havia ingressat a la Model el 16 de maig del 1939. Després de l'obertura d'El Cànem l'hi van traslladar per descongestionar l'edifici d'Entença. A causa del seu delicat estat de salut («*padece una tumoración hepigástrica consecutiva de un cáncer de estómago y además infartos ganglionales*») va ser enviat a la presó barcelonina més allunyada del mar, Sant Elies, des d'on va ser traslladat (l'11 de novembre) a l'Hospital de Sant Pau per morir: «*estado abanzado (sic.) del proceso obliga a hacer un pronóstico letal a corto plazo de dicho enfermo, por lo que seria de urgente necesidad su traslado a un centro hospitalario*». Va morir el 21 de desembre.¹⁵⁷

El Cànem va tenir tres directors: Alejandro Marín Company (fins al 2 de juliol del 1939), Juan Rodeño (fins al 31 d'agost del 1941) i Alfonso Escribano Isabal,¹⁵⁸ i va estar en funcionament fins al 23 de març del 1942, quan va traslladar les darreres provisions i els seus últims 212 reclusos a la Model. Aquell dia el personal de vigilància estava format per tres oficials i quatre guàrdies.¹⁵⁹

---

ingressos, per ordre d'entrada, a partir de l'11 de maig: ANC, CPHB, C 2001, "Subirana Juliá, José"; ANC, CPHB, C 1043, "Gómez Negro, Juan Antonio"; ANC, CPHB, C 582, "Blázquez Pino, Juan"; ANC, CPHB, C 444, "Algueró Sanchiz, Antonio"; i ANC, CPHB, C 694, "Castillo Sánchez, Rafael".

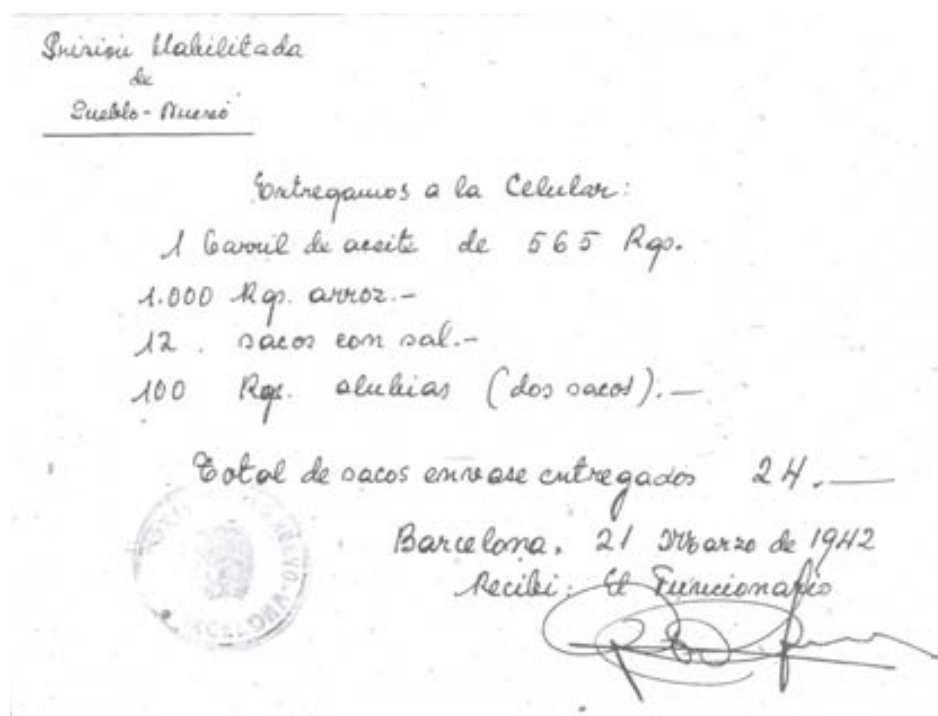
¹⁵⁶. CARBONELL i FITA, P.: *Tres nadals empresonats...*; "Dossier. Guerra civil i postguerra al Poblenou. La terrible presó del Cànem. Entrevista a Ramon Fernández Jurado", *Icària. Arxiu Històric del Poble Nou*, Barcelona, núm. 3, 1998; FERNÁNDEZ JURADO, R.: *Memòries d'un militant obrer (1930-1942)*, Editorial Hacer, Barcelona, 1987, pàg. 293-296; i RIUS i MORGADES, J.: "El Cànem. Camp de concentració del Poble Nou", *4 Cantons*, núm. 124, 1976.

¹⁵⁷. ANC, CPHB, C 851, "Fabregat Fabregat, Àngel".

¹⁵⁸. ANC, CPHB, C 268, 1939-1942. El pas dels anys i les similituds fonètiques, han fet que alguns expresos d'El Cànem afirmen que el segon director es deia Juan Brugueño. D'altres no només confonen el director del Poble Nou amb l'inspector central i director de presons de Barcelona, sinó que fins i tot li canvien el cognom: Isidro Castejón. Es deia Isidro Castillón. FERNÁNDEZ JURADO, R.: *Memòries d'un...*, pàg. 293; FABRE, J, HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de...*, pàg. 52.

¹⁵⁹. ANC, CPHB, C 268 (2), 1941-1942. «*Informado ha sido clausurada la prisión del Prisión Nuevo*», ANC, CPHB, C 34, "Salida documentos desde 10 de marzo 1942 hasta 12 de mayo 1942. Comunicación n° 15.097-15.140", 23-3-1942.

IL·LUSTRACIÓ 39: Retorn de provisions a la Model (21-3-1942)

Font: ANC, CPHB, C 236

5.4. EL PALAU DE LES MISSIONS

Amb el pas dels mesos l'anhel repressor del *Nuevo Estado* no decreixia i el nivell d'ingressos a les tres presons d'homes barcelonines continuava sent extraordinàriament elevat: 13.603 l'1 de juny, 16.461 l'1 de juliol, 18.705 el primer d'agost i 20.923 l'1 de setembre.¹⁶⁰ Aquest fet va fer que les autoritats penitenciàries haguessin de buscar un nou recinte per evitar el col·lapse del sistema carcerari de la ciutat.

En aquest cas l'edifici triat va ser el Pavelló de les Missions del recinte firal de Montjuïc. Construït entre finals del 1928 i l'estiu del 1929, era obra de l'arquitecte Antoni Darder i havia servit per allotjar

---

¹⁶⁰. ANC, CPHB, C 1210, "López Funes, Miguel"; ANC, CPHB, C 437, "Alcázar Moreno, Vicente"; ANC, CPHB, C 733, "Comas Deu, Juan"; i ANC, CPHB, C 969, "García Gómez, Pedro".

l'exposició de la Central Misionera Española, sobre les missions espanyoles repartides per tot el món, durant l'Exposició Internacional del 1929.¹⁶¹

IL·LUSTRACIÓ 40: El Palau de les Missions

Font: IAAH – Arxiu Mas. Autor: desconegut. Any: 1928

Durant la guerra havia funcionat com a centre provisional de reclusió republicà.¹⁶² El procés que va donar lloc a la utilització del

---

¹⁶¹. AMA, PM, E 1550, “Expediente relativo al palacio de las Misiones en el Parque de Montjuich”, 1928–1929; AMA, FEU, C 47.166, “Colocación de la primera piedra del Palacio de las Misiones”, 1928; AMA, PM, E 1548, “Expediente relativo al palacio de las Misiones en el Parque de Montjuich”, 1928–1929; AGDB, L 3926, E 588, “Inauguració del Palau de les Missions”, 1929; i AGDB, L 3927, E 602, “Inauguració de diferents pavellons de l'Exposició”, 14-6-1929.

¹⁶². AHDGC, AEdO, “Declaraciones informativas. Cuestionario... LEG. 2, BC 1730”, 16-7-1938; TERMES, J.: *Història de Catalunya. De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil, 1868–1939*, Edicions 62, Barcelona, 1987, pàg. 405; TASIS, R.: *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1990, pàg. 152.

pavelló com a presó habilitada va començar a mitjan juliol del 1939 (els dies 13 i 21), quan la direcció de la Model va demanar al Govern Civil nous edificis per retenir presos. El 5 d'agost el general en cap de la 4a Regió Militar va proposar el pavelló, i l'endemà la direcció penitenciària va sol·licitar l'edifici a l'Ajuntament. La signatura de la concessió va haver d'esperar l'autorització de la Dirección General de Prisiones.¹⁶³ Finalment, el 14 de setembre, després que el Consistori hagués fet la «*limpieza de árboles existentes en el patio del Palacio de Misiones*»,¹⁶⁴ la presó eventual va començar a funcionar.¹⁶⁵

Com era habitual, l'edifici no reunia les condicions necessàries («*a pesar de no reunir condiciones para ello, encontrándose otros edificios, como el de Bellas Artes, en estado ruinoso, y sin posibilidad de ser utilizados*»),¹⁶⁶ i és per això que va ser una cessió precària: l'Ajuntament no cobrava el lloguer, però, a canvi, les obres de condicionament eren assumides per les autoritats penitenciàries.¹⁶⁷ El Consistori va reconèixer, des d'un primer moment, que l'edifici no reunia les condicions adients, però com que els militars ja ocupaven els altres recintes disponibles no podien cedir-los cap altre local.

Hi ha tres fets puntuals que ens il·lustren a la perfecció la precarietat de les instal·lacions. En primer lloc, la petició de la Model —de la qual depenia el nou penal— de quatre cuines de campanya a la Dirección General de Prisiones (finalment qui va cedir una cuina va

---

¹⁶³. ANC, CPHB, C 29, “Salidas. 12 abril... N° 13.581”, 13-7-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 14.356”, 21-7-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 15.630”, 5-8-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 15.783”, 6-8-1939; ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 17.291”, 21-8-1939. Vegi's l'annex «La cessió del Palau de les Missions».

¹⁶⁴. ANC, CPHB, C 29, “Ibíd. N° 19.402”, 13-9-1939.

¹⁶⁵. ANC, CPHB, C 267 (3), 1939–1941.

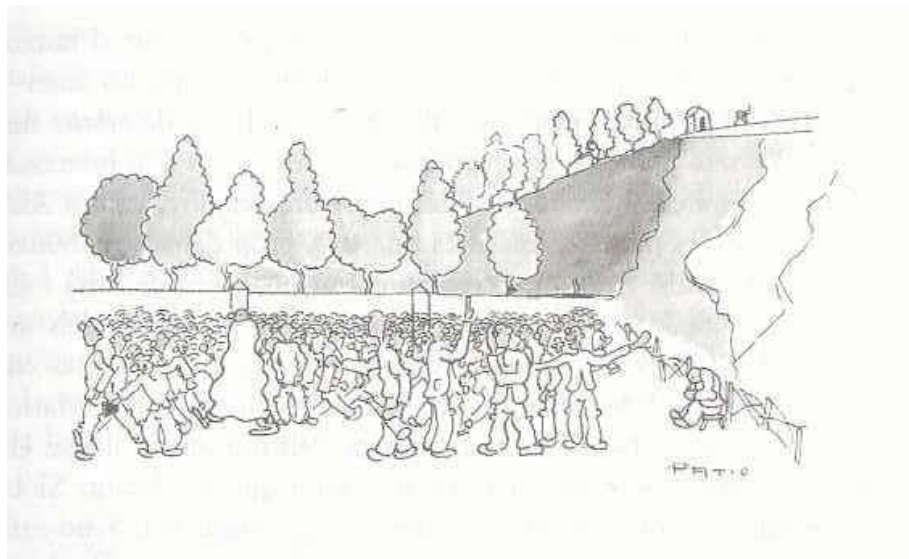
¹⁶⁶. AMA, ACP, 412, “Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 4°”, 28-11-1939.

¹⁶⁷. AMA, ACP, 410, “Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 3°”, 16-8-1939; i AMA, AP, 407, “Libro de Actas. Comisión Pleno, Vol. 1°. 1939”, 20-10-1939. Les condicions d'aquesta cessió a precari eren les mateixes que la Casa de Caritat va acordar amb el Consistori per habilitar els pavellons del Beat Salvador com a alberg per a indigents i captaires l'any 1941: AGDB, FCdC, “Actas de las Casas de Caridad y de Maternidad y Expósitos, 1941”, 20-3-1941.

ser la Casa de Caritat).¹⁶⁸ En segon lloc, que el 2 de gener del 1940 el Govern Militar va haver de facilitar el material d'obra per arreglar el sostre del cos de guàrdia de la presó.¹⁶⁹ I, en tercer lloc, que la connexió telefònica amb la Model no va quedar establerta fins a mitjan setembre d'aquell any.¹⁷⁰

Això no va ser impediment perquè el 26 d'octubre el centre retingués 2.092 homes. De fet, entre aquell dia i el 15 de gener de l'any següent la mitjana de presos que cada dia dormien en aquell edifici era d'uns 2.200; el dia que n'hi va haver menys va ser el 31 de desembre (1.817), i el dia que n'hi va haver més va ser el 8 de novembre (2.687).¹⁷¹

IL·LUSTRACIÓ 41: El pati del Palau de les Missions, segons un dibuix fet per un reclus

Font: ALBA, V.: *Sísif i el seu temps. II Costa amunt*, Laertes, Barcelona, 1990.

---

¹⁶⁸. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 19.960", 19-9-1939. Les autoritats penitenciàries van tornar la cuina a l'entitat benèfica el 29 de febrer del 1940, ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 5.007," 29-2-1940.

¹⁶⁹. ANC, CPHB, C 30 (2), "Ibidem. N° 54", 2-1-1940.

¹⁷⁰. ANC, CPHB, C 31 (3), "Salidas 13 agosto... N° 27.486", 12-9-1940.

¹⁷¹. ANC, CPHB, C 216 (4), 1939-1940. Per llegir el testimoni d'un expres d'aquest pavelló: ALBA, V.: *Sísif i el seu temps. II Costa amunt*, Laertes, Barcelona, 1990.

El tancament de la darrera de les presons habilitades barcelonines no implicava, ni molt menys, una reducció de la quantitat d'homes tancats a la Model. Tot i que l'edifici del carrer Entença havia estat pensat per retenir poc menys de 800 presos, sabem, per exemple, que el 29 d'abril del 1944 el nombre de reclusos havia pujat fins a 2.721.¹⁷² Dit amb unes altres paraules, un cop clausurat el darrer dels presidis eventuais, la Model encara retenia el triple d'homes per la qual havia estat ideada l'any 1904.

Després que es tanqués com a presó habilitada (18 d'abril del 1944)¹⁷³ es va convertir en el centre classificador d'indigents i immigrants de Barcelona i província.¹⁷⁴ El problema de la indigència no era una novetat del 1945: ja abans, el juliol del 1942, els pavellons utilitzats com a camp de concentració d'Horta havien estat «*campamento para indigentes*» per alleugerir un sobresaturat pavelló de Romania de Montjuïc.¹⁷⁵ L'edifici va ser enderrocat durant la primavera del 1967 per construir els actuals jardins de Joan Maragall.¹⁷⁶

---

¹⁷². ANC, CPHB, C 69 (6), “Registro de salida de telegramas. Desde 22 de enero de 1943 hasta 1º de mayo 1944”, 1943–1944.

¹⁷³. ANC, CPHB, C 204, 1943–1944; ANC, CPHB, C 217 (5), 1944; «*interesando traslado personal Misiones por supresión*», ANC, CPHB, C 39 (2), “Registro salida documentos. Desde 11 febrero 1944 hasta 26 mayo 1944. Telegrama nº 12.568”, 11-4-1944; i ANC, CPHB, C 39 (2), “Ibíd. N.º 13.538–13.539”, 21-4-1944.

¹⁷⁴. AMA, PM, C 46.105, E 6116, “Proyecto de bases del concurso par al prestación del servicio del personal y suministro de materiales para la construcción en el Palacio de Misiones de un local para residencia de religiosas”, 1949–1960; i AMA, DUOP, E 1426, “Expediente de reparación del pabellón de Clasificación de indigentes (Palacio de las Misiones)”, 1963. Per llegir una síntesi sobre la utilització del pavelló com a centre d'internament d'immigrants i indigents: BOJ, I.: “El pabellón de las Misiones: la represión de la inmigración en la Cataluña franquista” dins *4t Congrés sobre la immigració a Espanya. Ciutadans i participació*, Universitat de Girona, Girona, 10–13 novembre 2004; i BOJ, I., VALLÈS, J.: “El pavelló de les Missions. La repressió de la immigració durant el període franquista”, *L'avenç*, Barcelona, núm. 298, 2005, pàgs 38–44.

¹⁷⁵. AGDB, FCdC, L J–1455, E 12, “Contracte entre la Casa de Caritat i el Patronat Nacional Antituberculós. Cessió de la Casa dels Frares”, 1940–1943

¹⁷⁶. AMA, DUOP, 137/67, “Proyecto de jardín en la zona comprendida entre el Palacio Nacional, Palacete Albéniz y antiguo Palacio de Misiones”, 1967; i AMA,

IL·LUSTRACIÓ 42: Vista aèria del Palau de les Missions

En un segon pla, a l'esquerra de l'Estadi de Montjuïc i amb la seva cúpula característica, el Pavelló de les Missions. Font: ICC, FFG. Autor: desconegut.
Any: 1928

DUOP, E 348, "Expediente relativo al proyecto de Establecimiento de cerramiento y camino de ronda en el límite sur de los jardines del palacete Albéniz, junto a la avda. Del estadio en el Parque de Montjuich", 1967.

CONCLUSIONS

Durant la guerra, l'Exèrcit franquista va organitzar els camps de concentració com a llocs d'internament, classificació, reeducació i explotació dels presoners de guerra i, en general, de tots aquells que eren sospitosos de no ser *afectos al Glorioso Movimiento Nacional*. D'aquesta manera, van servir de complement previ, indispensable, del sistema penitenciari. Dit amb unes altres paraules, en aquests camps es destriaven els milers de capturats segons la seva suposada responsabilitat sociopolítica. Després del *Día de la Victoria*, el sistema penitenciari, tot i ser la base de la repressió franquista, va continuar necessitant un sistema paral·lel —camps de concentració, batallons de treballadors i, a partir de la primavera del 1940, batallons disciplinaris de soldats treballadors— amb diferents objectius: per una banda havia de finalitzar el procés de classificació iniciat a finals del 1936, i per l'altra havia d'actuar com a vàlvula d'escapament de la saturació de les presons. Així, els *encartados* amb causes sobreesgudes provisionalment eren enviats als camps per ser destinats a un batalló de treballadors.

Tots aquests eren objectius instrumentals per assegurar el bon funcionament d'una «*Justicia de Franco*» que perpetuava la separació entre els vencedors i els vençuts. Una bona mostra d'aquesta voluntat maniquea del *Nuevo Estado* van ser les modificacions de la normativa concentracionària durant la primavera del 1939; tot i que el fenomen concentracionari era una resposta a la dinàmica bèl·lica (ocupació de Madrid i València i el final, formal, de la guerra), el franquisme va optar per mantenir en funcionament el sistema de camps i batallons que tant bon rendiment havia donat des de la seva regularització, a través de les disposicions del Cuartel General del Generalísimo, la primavera del 1937.

L'anhel repressor franquista va ser tan descomunal que va permetre la coexistència de dos sistemes punitius complementaris, que si bé formaven part d'una mateixa dinàmica repressiva n'eren dues fases clarament diferenciades: el concentracionari i el penitenciari. Si bé és cert que, segons dades de la mateixa Inspección de Campos, 431.251 homes havien estat reclosos en algun camp, fins al març del 1939, tampoc podem oblidar els milers d'individus que van ingressar a les presons en qualitat de «*detenidos gubernativos*» i que, en un primer moment, no havien passat per cap tipus de recinte concentracionari. Això no exclou, però, que posteriorment molts d'aquests reclusos, previ sobreseïment provisional de la causa, fossin enviats a algun camp amb destinació final a un batalló de treballadors. D'aquesta manera, el sistema concentracionari esdevenia quelcom imprescindible per a la implantació del *Nuevo Estado*. Això justifica, creiem, la necessitat d'afrontar estudis com aquest, en què s'expliqui no només la història dels camps, en aquest cas Horta, sinó també, paral·lelament, la de les presons.

La combinació d'ambdós sistemes era la màxima expressió d'un projecte de purificació social partint d'una dicotomia exclouent que no acceptava matisos ni indefinicions: per una banda, els bons (els vencedors), i per l'altra, els dolents (els derrotats).¹

Malgrat les humiliacions, la fam, les tortures i el maltractament constant, els camps de concentració franquistes no van ser pensats per exterminar presoners. La seva funció, com va escriure Javier Rodrigo, era ser «*el bisturí social con el que separar el bien del mal, España de la Anti-España*»,² i actuava amb independència, i

---

¹. «La repressió empresa pel *Nuevo Estado* s'esplaiava (...) ferotge i implacable per tal de mostrar que, en la construcció del règim, només hi cabien els qui clarament, sense matisos ni vacil·lacions, havien lluitat en el bàndol "nacional" des del principi», RISQUES, M., BARRACHINA, C.: *Proces a la...*, pàg. 15.

². RODRIGO, J.: *Cautivos. Campos de...*, pàg. XXVI.

prèviament, al sistema judicial. No només es volia castigar els “culpables”: també es volia inspirar por per tal de neutralitzar els possibles simpatitzants dels vençuts. És en aquest sentit que cal entendre l’escrit enviat, el 23 de juliol del 1940, per un reclús del Palau de les Missions al president de la Comisión de Excarcelamientos:

*que el recurrente está detenido desde el día 20 de junio de 1939, habiendo pasado al Campo de Concentración de Cervera luego a este Palacio [Missions]: No se me ha tomado nunca declaración por ningún juez y como quiera que los cargos que se me hacen son carentes de realidad y de importancia solicito que de acuerdo con el apartado B del artículo 2º de la Orden de 9 de Enero de 1940 en relación con las normas anexas a la Circular de 25 de Enero último, se decrete mi libertad provisional.*³

Per comprendre la complexitat d’aquesta repressió —un dels elements definidors del règim, no ho oblidem— cal tenir present que l’estudi del fenomen concentracionari no és dificultós només per la manca de fonts documentals, sinó també perquè alguns d’aquests recintes van evolucionar, amb el pas dels mesos, de centres classificadors de presoners a punts de distribució de capturats, *encartados* i quintos en batallons de treballadors i batallons disciplinaris de soldats–treballadors. Un cas evident —com s’ha pogut comprovar en el capítol corresponent— és el d’Horta, però també cal recordar els camps de Reus, Figueres, la Seu Vella (Lleida) i Cervera. En canvi, d’altres van acabar convertint-se en presons habilitades; aquest va ser el cas del Seminari Vell (Lleida) i La Punxa (Tarragona). Tampoc podem oblidar, pel cas de Barcelona, la reutilització d’espais amb finalitats repressives. Aquest va ser el cas

---

³. ANC, CPHB, 975, “García Marcos, Anastasio”. El subratllat és meu.

del convent de Sant Elies i el Palau de les Missions, que durant la guerra havien estat centres republicans de detenció provisionals i després, durant la postguerra, presons habilitades.

Amb el final de la guerra i la normalització del servei militar, la funció dels CC va mudar i això complica, encara més, el seguiment dels recintes concentracionaris; aquests ja no tenien, ni de lluny, la mateixa dimensió (vegi's la gràfica «Homes en batallons a Catalunya (1939–1940)») ni la mateixa repercussió social, sobretot a partir de l'ordre del 15 de maig del 1940, que ordenava la llibertat dels homes que portessin més d'un any retinguts en camps o batallons.

També dificulta la recerca el fet que alguns d'aquests camps estaven en localitats properes a la frontera (Figueres, Puigcerdà, la Seu d'Urgell i Bossost).⁴ En conseqüència, a la seva funció primigènia de classificar presoners i enviar homes als batallons (BBTT i BDST) caldria sumar-li la retenció de refugiats. D'aquesta manera, aquests recintes —dels quals desconeixem l'emplaçament exacte, les dimensions i, fins i tot, la cronologia concreta— formarien part d'una segona generació de camps que responien a les necessitats de la conjuntura de postguerra. Context determinat, en primer lloc, per la liquidació del procés classificador dels presoners de guerra; en segon lloc, per la necessitat d'adequar els camps a una funcionalitat més d'enquadrament —dels quintos catalogats de *desafectos* per les caixes de recluta corresponents— que no pas de classificació; i en tercer lloc, per una Segona Guerra Mundial que estava assolant el continent. Aquesta arribada regular d'exiliats obligava a continuar aplicant algun criteri classificador. Això explica, per exemple, que continués funcionant el tribunal classificador del camp de Puigcerdà entre la primavera i l'estiu del 1940; en teoria, la classificació ja s'hauria

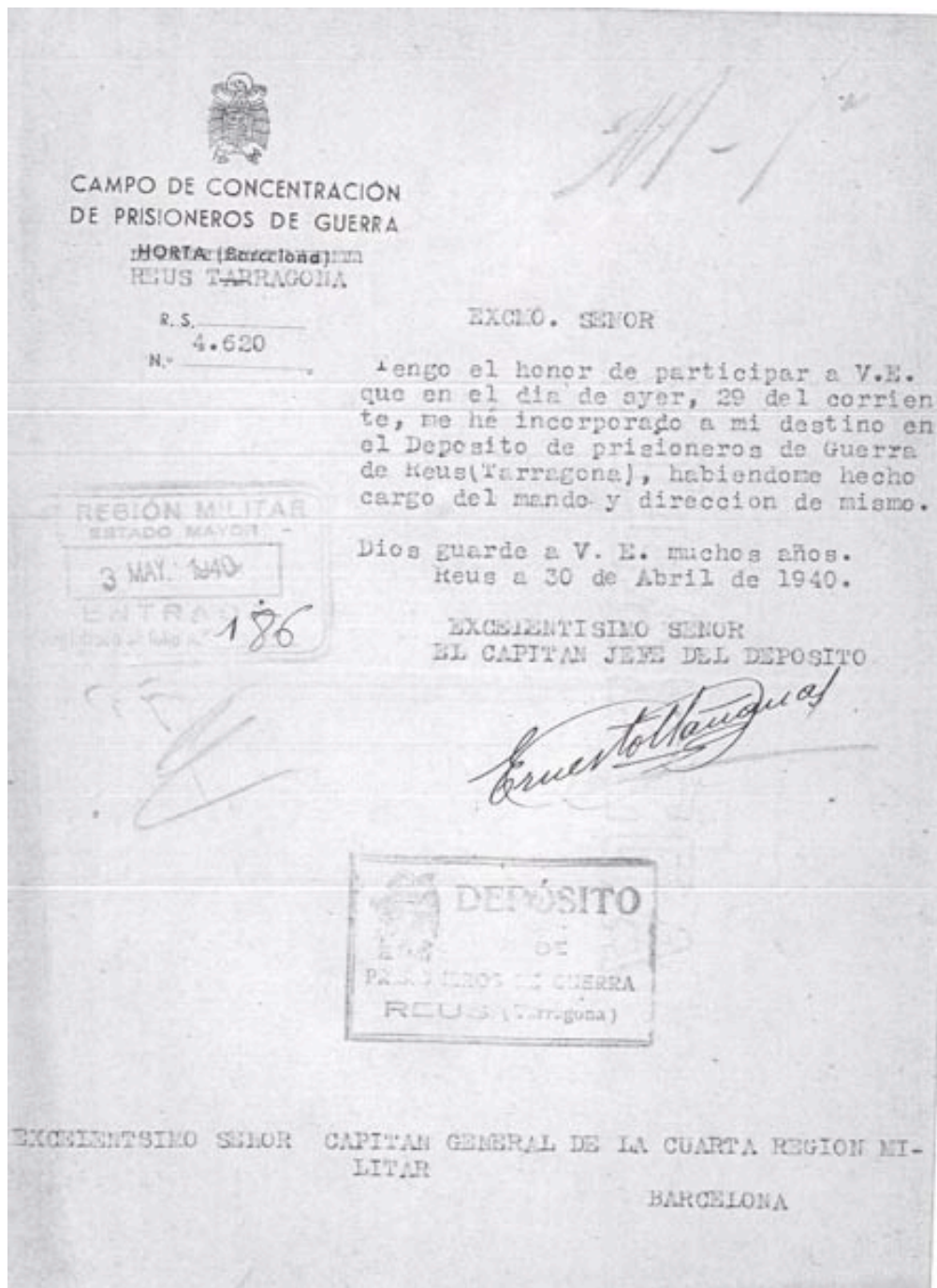
---

4. Vegi's la il·lustració «Els camps de concentració catalans (1938–1942)».

d'haver acabat, però era evident que encara no s'havia pogut catalogar els qui procedien de l'altra banda de la frontera.

Els camps de concentració, i els batallons de treballadors, eren un sistema de retenció alegal producte de la guerra que, en el cas d'Horta, durant la postguerra va adequar-se a les necessitats d'un *Nuevo Estado* victoriós. Això ens ajuda a entendre l'absència de cap tipus d'informe establint una data de clausura definitiva, tot i que respecte a l'obertura sí que disposem de l'ordre del Cuartel General del Generalísimo. Davant aquesta situació ens hem hagut de guiar per indicis. Deixant de banda la informació continguda en els expedients de presos de la Model que van ser enviats a Horta, el factor determinant que ens ha permès fixar un dia límit de l'existència del camp ha estat, curiosament, la manca de documentació oficial. Com ja hem vist amb el camp d'Igualada, el tancament va anar acompanyat de la reutilització dels papers que havien sobrat. En un context caracteritzat per la manca de molts materials —el Ministeri de la Governació va restringir l'ús del paper el 29 d'octubre—, els comunicats amb el segell oficial del recinte clausurat eren enviats a un altre camp que, després d'eliminar el segell de l'anterior, els utilitzava per a les seves comunicacions. Així com Horta havia reciclat papers d'Igualada, el camp de Reus va reutilitzar els del recinte barceloní. Som conscients que aquest mètode per fixar la cronologia no és gaire ortodox, però com a mínim permet, creiem que amb força precisió, establir el tancament del recinte en una data relativament precisa: la segona quinzena d'abril del 1940.

IL·LUSTRACIÓ 46: Paper del camp d'Horta reutilitzat

Font: AIMP, CGRM(A), C 20, E 40

Un cop clausurat el camp, i després de la utilització del recinte com a alberg per a captaires (entre el 1942 i el 1944), el *Nuevo Estado* va esborrar el record de la seva existència. De la mateixa manera que durant els primers mesos del 1939 es va eliminar la propaganda republicana de les parets de la ciutat, i malgrat que la victòria bèl·lica

era la font principal de legitimitat que li permetia diferenciar entre els bons i els mals espanyols, el règim franquista va eliminar tot rastre d'aquest sòrdid passat. De fet, en el llibre que l'any 1951 va editar la Casa de Caritat sobre la seva història⁵ i en els diversos números de la revista oficial de l'entitat (*Nuestro Hogar*) es va silenciar l'existència fins i tot dels dos pavellons, fins el 1955 amb la construcció de les Llars Mundet.

Atesa la confusió existent fins ara en una àmplia bibliografia entre *presoner* i *pres*, en aquesta recerca s'ha explicat la diferència entre ambdues realitats (camp de concentració i presó, respectivament). Hi ha una dada que ens ajuda a comprendre tant els constants moviments de presoners —deixant de banda la realitat d'un front bèl·lic en continu moviment, la mateixa dinàmica militar de dos exèrcits enfrontats i la saturació dels recintes concentracionaris— com l'enviament de reclusos d'un centre penitenciari a un altre durant la postguerra. Mentre que amb els presoners, igual que es va fer després amb els quintos que van purgar el seu passat *desafecto* fent la *mili de Franco*, les autoritats van aplicar el principi de dispersió absoluta amb l'objectiu de trencar els vincles sociopolítics existents abans del 1936, amb els reclusos van fer al revés: centenars de presos van ser reenviats a les seves localitats d'origen per ser jutjats per les respectives auditories de guerra. En aquest cas, la finalitat era evident: enviant aquests homes a passar comptes als llocs de residència d'abans de la guerra es facilitava l'obtenció d'informació sobre la seva actuació durant els anys precedents; d'aquesta manera, les autoritats s'asseguraven el bon funcionament de la maquinària repressora i venjativa de la «*Justicia de Franco*».

---

5. CASA PROVINCIAL DE CARIDAD DE BARCELONA: *La Casa Provincial...*, pàg. 8–11.

També és clara la distinció entre els batallons de treballadors (BBTT i BDST) i el sistema de redempció de penes pel treball impulsat pel jesuïta José Agustín Pérez del Pulgar —i les colònies penitenciàries del Servicio de Colonias Penitenciarias Militarizadas (SCPM) que se'n deriven. Així doncs, en la recerca s'ha mostrat que si bé es cert que ambdós servien per realitzar un tipus de treball molt similar —pel cas català, com a mínim, es van destinar a la reconstrucció d'edificis i la reparació i condicionament d'infraestructures malmeses per la guerra o per altres motius, com per exemple, les inundacions de Manlleu i Torelló de la tardor del 1940—, la procedència i, en conseqüència, la situació legal dels que estaven enquadrats en aquestes unitats era molt diferent.

Els BBTT i BDST van ser un sistema de treball forçat no penat organitzat en unitats militaritzades. Aquestes unitats estaven formades per presoners i *encartados* amb causes sobreesgudes provisionalment, els primers, i per quintos considerats *desafectos*, els segons. Tots procedien dels camps de concentració i no redimien cap tipus de condemna; simplement, se'ls castigava a treballs forçats perquè no eren considerats *afectos* al *Nuevo Estado*, però mai van ser acusats —ni condemnats— per cap tipus de delictes sancionable pel codi penal. En canvi, els reclusos que redimien condemna —ja fos en els tallers penitenciaris o en el SCPM— sí que estaven complint sentència judicial i procedien de les presons (cel·lulars, habilitades, provincials o de partit). Així, mentre que els homes enquadrats en els batallons, de treballadors o disciplinaris, eren les víctimes d'una repressió extrajudicial, els reclusos que redimien condemna pel treball formaven part d'una repressió judicial i penitenciària. Només podien redimir dies de pena aquells que havien estat condemnats en sentència judicial; per tant, si qui estava sent explotat en un batalló no havia estat jutjat i, en conseqüència, tampoc havia estat condemnat, la pregunta és evident però necessària: redimir quina condemna?

L'ús de presoners de guerra, *encartados* i quintos en el sistema de treball forçat no penat ens recorda un dels factors que explica el funcionament inicial dels camps de concentració: la voluntat de castigar extrajudicialment aquells que eren considerats enemics sociopolítics. I més si es tenia present la «*baratura de la mano de obra del prisionero*».⁶ Els tallers penitenciaris i el sistema de redempció de penes pel treball serien l'equivalent als BBTT, però amb la diferència —cronologia al marge— que en aquest cas sí que eren homes que havien estat condemnats. Així mateix, l'existència dels tallers penitenciaris no significava, ni de bon tros, la supressió del treball forçat no penat. Això tampoc era sinònim que els uns tinguessin unes condicions laborals i personals millors que els altres; en tots els casos la situació d'aquests represaliats pel règim franquista era miserable.

La projecció pública d'aquests batallons mitjançant la premsa va ser escassa. Per contra, el sistema de redempció de penes era un instrument de propaganda importantíssim. Era presentat com el resultat de l'aplicació no d'una doctrina científica sinó d'un humanisme cristià. Era un discurs d'integració vers els derrotats, des de la inqüestionable superioritat que donava la victòria militar. Els vençuts havien d'acceptar-lo, submisament, interioritzant valors tan típics del nacionalcatolicisme com l'obediència —a la jerarquia superior, al Caudillo i a la Pàtria, s'entén—, la disciplina, l'estalvi i la gratitud. A més, servia per afirmar que mitjançant la feina i el sou s'ajudava a formar el reclús, professionalment i econòmicament, de cara a la seva nova vida fora de la presó. Una bona mostra de la propaganda que es feia del sistema ideat per Pérez del Pulgar és el breu que trobem a *La Vanguardia Española* del 3 de setembre del 1939, on s'informava del següent:

---

⁶. AGMA, CGG, R 128, A 1, L 57, Cp 51, "Sobre utilización de...", 13-7-1938

El fichero fisotécnico de la bolsa del trabajo del Patronato de redención de penas por el trabajo, consta en la actualidad de 45.000 fichas, con un total de 602 oficios. En este fichero de la Dirección de Prisiones hay arquitectos, horticultores, periodistas y cocineros. La redención de penas por el trabajo y los beneficios de la libertad condicional, son: Un recluso condenado a doce años, si trabaja, puede recobrar la libertad a los cuatro años y medio. Un día de trabajo supone dos de extinción de condena. En el mes de julio último redimieron pena 5.438 reclusos, cobrando las familias 62.696 pesetas. En un mes se han redimido 418 años de condena. El número de los días que trabajaron fueron 23.943. El número de familias beneficiarias, 793 (...) La distribución, por provincias, de reclusos redimidos, arroja a Barcelona, 877; a Lérida, 1.062; a Tarragona, 1.275.⁷

Cal fer dues consideracions sobre la xifra de 877 presos que redimien condemna a la província de Barcelona a començaments de setembre de l'*Año de la Victoria*. Tot i que no coneixem el nombre exacte de persones tancades en els presidis de la província en aquella data, sabem —gràcies les comunicacions oficials emeses per les autoritats penitenciàries barcelonines— que el 27 de maig la població reclusa de la ciutat era de 12.000 persones («*Participando que quedan 12 mil reclusos existentes en distintas Prisiones [de la ciutat], faltan solo para vacunar contra viruela dos mil y que al terminar [...] la vacuna antitífica quedara 0*»)⁸ i que mesos més tard, el 2 de gener del 1940, hi havia 16.985 persones tancades en els penals de la província. No és exagerat suposar que pocs dies abans de l'obertura de la presó

---

7. “La redención de penas por el trabajo. En el mes de julio último, redimieron penas por el trabajo 5.438 reclusos”, *LVE*, 3-9-1939.

8. ANC, CPHB, 29, “Salidas. 12 abril... N° 8.953”, 27-5-1939.

habilitada del Palau de les Missions (14 de setembre del 1939) —i mentre la Model, Sant Elies i El Cànem continuaven retenint reclusos— la xifra de presos fos similar. A més, com pot comprovar-se en la taula corresponent («Ingressos a les presons de Barcelona (1939–1940)»), el 3 de setembre les presons d’homes de la ciutat —no de la província— havien registrat més de 21.013 altes.⁹ Així doncs, 877 persones redimint condemna a tota la província sobre una població penal estimada d’entre 12.000 i 16.000 persones representa, en el millor dels casos, poc més d’un 7% del total, un percentatge insignificant.

És clar que, com passava amb els refugiats que tornaven de França, per posar només un exemple, la notícia transcrita a la pàgina anterior no explicava tota la veritat: només podien redimir condemna pel treball els reclusos amb sentència ferma i, en aquells moments, els condemnats a menys de 12 anys i 1 dia. És a dir, els que estaven complint condemna a la presó, i no tots; cal recordar que va haver-hi milers de presos que van passar mesos esperant sentència, i que abundaven les condemnes superiors a 12 anys i 1 dia. Així mateix, aquest sistema redemptor exclouïa els milers de presoners que estaven treballant en BBTT i sobre els quals “només” pesava una classificació no excessivament desfavorable (*Ad* o *B*) i els que tenien una causa sobreseguda provisionalment (els *encartados*) i que, segons xifres de la Inspección de Campos, sumaven un total de 93.096 homes l’1 de juliol del 1939.¹⁰

L’univers concentracionari franquista (camps, batallons de treballadors i BDST) va servir per retenir milers d’individus, sense acusar-los formalment de res. Va representar la supressió de tot tipus de dret o garantia jurídica, va aïllar socialment els presoners i

---

⁹. ANC, CPHB, C 565, “Bergós Massó, Antonio”.

¹⁰. AGMA, ZN, MIR A 35, L 12, C 1944, Cp 4, “Estado de fuerza...”.

encartados amb causes sobresegudes provisionalment, va significar la incorporació de milers d'homes a la xarxa de treballs forçats en condicions de semiesclavitud i, per sobre de tot, va assegurar la submissió dels vençuts i *no afectos* a la *Nueva España*. Pels retinguts en els camps i en qualsevol dels abundants —en quantitat i tipologia— espais de reclusió franquista, la derrota portava al silenci i la resignació dels vençuts:

Ja havíem arribat al final de la lluita i ens tocava emmotllar-nos resignadament —amb el silenci que a totes les guerres sol imposar-se als perdedors— a una altra manera de viure, fins i tot de pensar, sense proferir una sola queixa.¹¹

Segurament, i tenint en compte quin era l'ambient sociopolític imposat per les noves autoritats franquistes, per molts d'aquests homes l'experiència concentracionària (camp i batalló) va ser la millor escola per aprendre com s'havien de comportar en sortir, ja que haurien d'arrossegar l'estigma de *rojo* que tothom qui passava per un camp —i no aconseguia una classificació favorable, *A*— havia de portar de per vida, en un règim que sempre va diferenciar entre els vencedors i els vençuts.

Era una infraestructura repressora que en quantitat i qualitat no tenia relació directa amb el que havia passat durant la guerra a Catalunya. Malgrat no disposar d'estudis definitius sobre la quantitat de morts a la rereguarda barcelonina durant la guerra,¹² pel cas de la capital catalana sabem que el nombre de funcionaris *caídos* entre el 19 de juliol del 1936 i el 26 de gener del 1939 va ser de 75 (entre

---

¹¹. GRAU i VIADER, F.: *Rua de captius...*, pàg. 40.

¹². Vegi's, SOLÉ SABATÉ, J. M., VILLARROYA, J.: *La repressió a la rereguarda catalana, 1936–1939*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989–1990.

aquest personal de l'Administració pública s'inclouen, entre d'altres, personal tècnic de la Diputació, regidors, diputats provincials, professors d'escoles públiques, guàrdies urbans i operaris municipals).¹³ Cal dir, però, que aquesta xifra no inclou els civils que no eren funcionaris i que, segons els professors Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroya, van ser 2.328.¹⁴ És innegable que la situació bèl·lica va actuar com a detonant, i justificant màxim, de moltes de les actuacions de la postguerra. El gran salt qualitatiu és que va ser un *terror blanc* sistemàtic, metòdic i calculat: s'havien d'eliminar tots els obstacles físics —els homes i les dones que havien donat suport a la República i els exiliats, que van ser comminats a retornar— o intangibles —la legislació republicana i «*sus funestas consecuencias*»— que dificultessin la implantació total i definitiva, irreversible, del *Nuevo Estado*.

Per valorar en la seva justa mesura no només la magnitud sinó també la voluntat punitiva («*redentora*») del *Nuevo Estado*, és interessant constatar qui va participar activament en la repressió mitjançant la cessió d'edificis que permetien retenir grans quantitats de presoners i presos. En primer lloc, lògicament, l'Exèrcit, que va utilitzar les seves instal·lacions a la ciutat per evacuar presoners de guerra a la rereguarda (la caserna de cavalleria de Tarragona–Numància) i retenir militars (el Castell de Montjuïc) mentre s'estava a l'espera de l'obertura del camp de concentració d'Horta. En segon lloc, l'Administració civil de l'Estat, que a través de la Casa de Caritat va cedir desinteressadament els pavellons que van ser camp de concentració. A més de ser una cessió sense cap tipus de compensació econòmica, cal destacar que l'entitat propietària dels edificis només va interessar-se per l'immoble quan, el maig del 1939 i a petició de les

---

¹³. AHDGC, *Funcionarios Caídos en la Cruzada*, 1941.

¹⁴. SOLÉ SABATÉ, J. M., VILLARROYA, J.: *La repressió a... Volum I...*, pàg. 346–351. Per veure la relació nominal, vegi's: SOLÉ SABATÉ, J. M., VILLARROYA, J.: *La repressió a... Volum II*, pàg. 28–130, 521–531.

autoritats militars, va haver de netejar-ne els soterranis i el novembre del mateix any, quan va demanar informació sobre les despeses d'aigua i llum de les instal·lacions.¹⁵ També cal citar, com no podia ser d'una altra manera, l'Ajuntament, que malgrat reconèixer que l'edifici no reunia les condicions necessàries —això explica que la cessió fos en precari— va cedir el Palau de les Missions a les autoritats penitenciàries de la ciutat. Tampoc podem oblidar l'Església, concretament les monges clarisses, que van cedir —amb cobrament de lloguer inclòs— el convent de Sant Elies, primer al SIPM i després a la direcció de la Model.

A un altre nivell, trobem uns empresaris impacients per col·laborar amb les noves autoritats. Aquest va ser el cas dels propietaris de *La Vanguardia Española*, la família Godó que a més de fer donatius econòmics a les autoritats municipals, va cedir una de les seves fàbriques als suburbis de la capital. És possible que alguns d'aquests propietaris cedissin els seus immobles forçats per les circumstàncies i perquè només ells disposaven d'instal·lacions de grans dimensions. No obstant això, la documentació consultada mostra que no va haver-hi cap tipus de protesta; ans el contrari, una voluntat de col·laborar en la repressió

Arreu aquest desig punitiu va comportar la implantació, per la força de les armes, d'uns criteris de selecció sociopolítica desconeguts fins llavors. A efectes pràctics, a Barcelona, això es va traduir en tres fets: per una banda, l'aparició d'un recinte de classificació inexistent abans de la guerra (en un primer moment, i de manera molt puntual, el Castell de Montjuïc i, posteriorment amb un caràcter més perdurable, el camp de concentració d'Horta); per una altra, la sobresaturació del recinte penal ja existent abans de la guerra, la Model; i, en darrer lloc, la multiplicació dels espais de reclusió amb

---

¹⁵. Vegi's la cronologia adjunta.

l'aparició d'unes presons habilitades (Sant Elies, El Cànem i Palau de les Missions) que, tot i ser una solució d'emergència pensada en un context tan específic com el de l'any 1939, van perdurar més enllà del 1941.

ANNEX DOCUMENTAL

CRONOLOGIA 1939–1940

1939

- 26 gener Les divisions del CEN, CEM i algunes unitats motoritzades del CTV ocupen Barcelona.
La ciutat queda sota el control de la Jefatura de los Servicios de Ocupación dirigits pel general Eliseo Álvarez Arenas.
Primera missa de campanya a la Plaça Catalunya.
- 27 gener El cap de l'SdO arriba a la Ciutat Comtal.
La Model torna a funcionar com a presó cel·lular de Barcelona.
Miquel Mateu i Pla pren possessió del càrrec d'alcalde de la primera Comissió gestora de l'Ajuntament de Barcelona.
Reapareix *La Vanguardia*, ara com a *La Vanguardia Española*.
- 28 gener Segona missa de campanya a la Plaça Catalunya per iniciativa del general Solchaga (CEN). Després es fa una desfilada que compta amb uns 80.000 homes.
- 29 gener Tercera missa de campanya a la Plaça Catalunya per iniciativa de l'Ajuntament.
El ministre de la Governació, Ramón Serrano Suñer, visita Barcelona.
- 30 gener José Ungría assumeix el comandament dels Servicios de Seguridad en la Plaza y Provincia de Barcelona. Es crea la Delegación de Seguridad de Barcelona dirigida per Luis Martí Olivares (marquès de Rebalso).
Es constitueix la Comissió Gestora de la Diputació de Barcelona presidida per Josep M. Milà i Camps.
Es constitueix, en precari, l'Auditoria de Guerra de

- Barcelona.
- La Comissió Municipal Permanent de Barcelona crea la Ponencia para el Servicio de Alojamiento.
- L'autoritat militar ordena que els presoners de guerra de la ciutat ingressin a la Model.
- 31 gener   Álvarez Arenas ordena l'obertura dels comerços i les fàbriques. En cas contrari, propietaris, empleats i obrers seran sancionats per «*desafección a la Causa Nacional*».
- El nombre de presoners fets pels CE operatius a Catalunya passa dels 70.000 homes.
- 1 febrer   L'Exèrcit franquista ocupa Vic.
- 2 febrer   L'Exèrcit *nacional* ocupa Berga.
- Es restableix el culte a la catedral de Barcelona.
- Ordre perquè els militars de professió depurin responsabilitats per la seva actuació a partir del 18 de Juliol.
- El periodista Manuel Aznar és designat director de *La Vanguardia Española*.
- 4 febrer   Girona és ocupada pel CEN dirigit pel general Solchaga.
- 8 febrer   L'Exèrcit franquista ocupa Figueres.
- 9 febrer   Ley de Responsabilidades Políticas amb capacitat per jutjar fets amb efectes retroactius fins el 1934. Les sancions poden ser restrictives de l'activitat, limitatives de la llibertat i econòmiques.
- Les tropes franquistes arriben a la frontera francesa.
- 10 febrer   Ocupació definitiva i global de Catalunya.
- Comença a funcionar el camp de concentració d'Horta.
- 11 febrer   La Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros instal·la la seva nova seu barcelonina a l'avinguda Diagonal número 538.
- Accident de tren entre les estacions de Peu de Funicular i Sarrià: 32 morts i 130 ferits.

- 17 presoners de guerra del Castell de Montjuïc ingressen a la Model.
- 12 febrer   Ordre del CGG perquè s'instal·lin Comissions de recepció de presoners a la Jonquera, Puigcerdà i Portbou. L'objectiu és descongestionar el pas d'Irún.
- 14 febrer   Reapareix el diari carlí *El Correo Catalán* i publica el primer número el falangista *Solidaridad Nacional*.
- 16 febrer   Al camp d'Horta ja hi ha 5.413 presoners.
- 18 febrer   La Diputació de Barcelona comença la depuració dels 15.860 funcionaris de l'extingida Generalitat.
- Des de la premsa de la ciutat es recorda l'obligatorietat que tenen els refugiats de retornar a les seves localitats de residència d'abans del 18 de juliol.
- 21 febrer   L'autoritat militar encarregada de la Campanya de Catalunya xifra en 110.236 en total d'homes capturats des del 23 de desembre del 1938.
- Desfilada de la Victòria entre Diagonal i Passeig de Gràcia amb la presència de Franco.
- Reapareix *El Noticiero Universal*.
- 22 febrer   L'aeròdrom del Prat torna a funcionar amb serveis diaris a Saragossa, Burgos, Sevilla, Vitòria i Palma de Mallorca.
- 24 febrer   S'inicia la causa contra el general José Aranguren i el coronel Juan Escobar, caps de la Guardia Civil a Catalunya i Barcelona el 18 de juliol de 1936. Són acusats de rebel·lió militar que no haver donat suport al *Glorioso Movimiento Nacional*.
- 28 febrer   L'aeròdrom del Prat inaugura tres noves línies aèries: Tetuan–Barcelona, Vitòria–Barcelona–Palma i Sevilla–Barcelona.
- 1 març   A través de la premsa, s'avisava als refugiats que si no marxen cap a les poblacions d'origen seran tancats en camps de concentració.

- 3 març Es reconstitueixen les velles capitanies generals enlloc de les divisions orgàniques El cap de l'SdO es converteix en el capità general de la 4a Regió Militar.
- 5 març Es reintegra al culte públic el Sant Crist de Lepant. La cerimònia es fa a la Plaça Catalunya a les 11 del matí.
- 7 març Per decisió de la Comissió Municipal Permanent, els carrers de la ciutat recuperen els noms que tenien abans del 14 d'abril del 1931.
- 8 març L'empresa responsable del transport públic de Barcelona concedeix el passatge gratuït als membres de l'Exèrcit que vagin d'uniforme.
Es restableix el servei marítim entre Barcelona i Palma de Mallorca.
- 10 març *Ampliación Aclaratoria de la Orden General de Clasificación de 1937* modificant part de la normativa classificadora dels presoners. Es fa una primera separació entre *evacuables* i *retenibles*.
- 13 març El general Pedro Yeregui Moreno pren possessió del Govern Militar de Barcelona.
- 14 març El Rondín Anti-Marxista de Barcelona queda integrat en l'estructura policial de l'Estat.
- 16 març Últim dia per canviar bitllets republicans per la nova moneda.
El Ministeri de la Governació autoritza l'entrada, prèvia acreditació demostrativa, a Barcelona de tot aquell habitant de la ciutat d'abans del 18 de juliol de 1936.
- 17 març En el camp d'Horta es creen els batallons de treballadors número 168, 169, 170 i 171, amb 900 presoners cada un.
- 18 març La Inspección de Campos xifra en 177.905 els presoners pendents de classificació a tot el territori «*liberado*».
- 20 març Miguel de los Santos Díaz de Gómara (bisbe de Cartagena) és nomenat administrador apostòlic de la Diòcesi de

	Barcelona.
24 març	El vicepresident de la Diputació de Barcelona, Felip Batlló, decreta l'obligació del « <i>saludo brazo en alto</i> » a la Diputació.
25 març	Es crea la Comisión de Barcelona del Servicio Nacional de Regiones Devastadas.
28 març	L'Exèrcit franquista ocupa Madrid. 200 presoners d'Horta són enviats Comisión Provincial de Requisa de Chatarra en Barcelona per treballar en les tasques de recuperació de ferralla a la Ciutat Comtal.
29 març	2 presoners classificats desfavorablement al camp d'Horta ingressen a la Model.
30 març	L'Exèrcit franquista ocupa València.
31 març	Últim dia per a què els estrangers justifiquin la seva presència a Barcelona.
1 abril	Final de la guerra civil. A tota Espanya hi ha 119 BBTT en funcionament englobant uns 88.000 presoners.
2 abril	Missa de campanya davant el Palau Nacional de Montjuïc.
3 abril	Per ordre del Ministeri de la Governació l'epígraf « <i>III Año Triunfab</i> » és substituït per « <i>Año de la Victoria</i> ». 34 presoners classificats desfavorablement en el camp de concentració de San Marcos (Lleó) ingressen a la Model.
5 abril	Apareix el primer número del setmanari <i>Redención</i> a Vitòria. A partir del número 6 (6 de maig) es publica a Madrid.
6 abril	Obertura de la presó habilitada del Poble Nou a l'antiga fàbrica d'El Cànem. Estarà en funcionament fins el 23 de març del 1942.
12 abril	<i>Normas complementarias a las de 11 de Marzo de 1937, sobre clasificación de Prisioneros y Presentados.</i> Promulgades pel CGG, entre d'altres aspectes, determinen que els <i>encartados</i> amb causes sobresegudes

- provisionalment siguin enviats als camps amb destinació final a un batalló de treballadors un mínim d'entre quatre i sis mesos.
- 15 abril Consell de guerra al general José Aranguren Roldán, cap de la Guàrdia Civil a Catalunya el 18 de juliol de 1936. L'acte dura dues hores.
La direcció de la Model encarrega 2.800 exemplars de *Redención*.
9 presoners de guerra classificats desfavorablement en el camp d'Horta ingressen a la Model.
- 16 abril Inauguració del monument als *caídos* al fossar del castell de Montjuïc.
La direcció de presó Model comença la «*vacunación antitífica*» dels reclusos internats en el centre.
- 18 abril El Servicio de Evacuación comença a dispensar les fitxes corresponents per marxar cap a les províncies de Madrid, València, Alacant, Múrcia, Albacete, Almeria, Jaén, Ciudad Real, Cuenca i Guadalajara.
- 21 abril A les 5 de la matinada és afusellat al camp de la Bota el general José Aranguren Roldán.
Per prevenir el contagi entre els internats, la direcció de la Model demana 9.000 vacunes contra la verola i el tifus a les autoritats sanitàries provincials.
- 22 abril La presó Model demana al governador militar traslladar els presoners de guerra del seu recinte al camp d'Horta.
- 29 abril Els BBTT número 168, 169, 170 i 171 formats amb presoners d'Horta són traslladats a Oviedo, Biscaia (Bilbao), Osca i Terol per treballar a les ordres del SNRD.
30 presoners classificats desfavorablement en el camp de concentració de Cervera ingressen a la Model.
La presó Model demana al Servicio Nacional de Prisiones més guàrdies interins.

- Reobertura del Liceu amb una «*función benéfico-patriótica homenaje al Ejército Español*» i una de les obres més típiques del naturalisme operístic italià: *La Bohème* de Giacomo Puccini.
- 30 abril Inauguració solemne de l'obelisc als *caídos* a la Plaça Catalunya.
- 1 maig La direcció de la presó cel·lular de Barcelona demana 3.000 exemplars de *Redención*.
La Model envia, per ordre del Govern Militar, 195 presoners de guerra al camp d'Horta.
1 presoner classificat desfavorablement en el recinte d'Horta és enviat a la Model.
- 2 maig Procedents dels camps de concentració de Cervera i Tarragona, ingressen a la Model 36 presoners classificats desfavorablement.
- 3 maig Comença l'evacuació dels refugiats madrilenys, a raó de 1.500 diaris.
- 4 maig Ingressen a la Model 19 presoners de guerra procedents del camp de Cervera.
- 5 maig El vapor "Castillo Bellver" arriba a Barcelona portant 2.000 presoners que han d'ingressar al camp d'Horta.
Es restableix el tren directe entre Barcelona i Madrid.
- 8 maig 155 presoners de guerra classificats desfavorablement en diferents camps de concentració (Murgía, Burgo de Osma, Igualada i Cervera) ingressen a la Model.
El vaixell "Castillo Bellver" és utilitzat per evacuar refugiats cap València.
Espanya es retira de la Societat de Nacions.
- 9 maig 100 presoners (32 especialitzats) del camp d'Horta són enviats a la Comandància General d'Artilleria de la 4a RM (Catalunya) per desactivar armament procedent de l'Exèrcit republicà.

- 25 presoners classificats desfavorablement en el camp de concentració de Padrón (Pontevedra) ingressen a la Model. La direcció de la presó Model demana a la Companyia Telefònica que instal·li el telèfon que connecti la cel·lular amb El Cànem.
- 10 maig Un grup de presoners classificats desfavorablement en els camps d'Igualada i Cervera ingressen a la presó habilitada de Sant Elies.
- 11 maig A petició de les autoritats militars, la Junta de Govern de la Casa de Caritat acorda que es procedeixi a la neteja i desinfecció del soterrani del Pavelló de Llevant.
- 14 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Horta són enviats a Sant Elies.
- 16 maig El Ministeri d'Indústria i Comerç ordena el racionament de carn a tot l'Estat.
- 17 maig Es crea el Comité Delegado Provincial Antituberculoso de Barcelona.
- 18 maig Luis de Galinsoga pren possessió de la direcció de *La Vanguardia Española*. El nomenament havia estat el 15 d'abril.
- El Ministeri de la Governació fixa les normes que han de regir el subsidi de l'*excombatiente*.
- Solidaridad Nacional* informa que a Barcelona les Comisiones Clasificadoras ja han classificat 53.464 presoners.
- 20 maig Desfilada de la victòria pels carrers de Madrid. A Barcelona també es celebra.
- 21 maig El Servicio Nacional de Prisiones (després Dirección General de Prisiones) trasllada la seva seu de Vitòria a Madrid.
- 22 maig Per decret del general Álvarez Arenas comencen les obres de reconstrucció de l'església de la Mercè.

- Pacte militar d'amistat germano-italià firmat a Berlín.
- 25 maig BOE decretant la supressió de la Delegación Nacional de Asistencia a Frentes y Hospitales.
- 26 maig Procedent de València, arriba al port de Barcelona el vapor "Castillo Simancas" amb un carregament 1.570 presoners de guerra que han de ser tancats a Horta.
14 presoners classificats desfavorablement en el camp de San Marcos (Lleó) ingressen a la Model.
- 27 maig Per ordre del Ministeri de la Governació s'estableix un salconduit únic, vàlid per tres mesos, per tot l'Estat i emès per Jefatura del Servicio Nacional de Seguridad de Madrid. La Inspección Nacional de Servicios de Prisiones informa que la població reclusa barcelonina (Model, Sant Elies, El Cànem i Les Corts) està formada per 12.000 persones.
- 28 maig La presó Model envia 622 penats a la presó de San Miguel de los Reyes (València).
- 4 juny Primera missa en record dels *caídos* al fossar de Montjuïc. S'estableix que es repeteixi cada primer diumenge de mes.
- 5 juny La direcció de la Model recorda a les autoritats de les presons de partit de la província que han de vacunar contra el tifus i la verola la població reclusa.
12 presoners classificats desfavorablement en el camp de Cervera ingressen a la Model.
- 7 juny El Col·legi d'Advocats de Barcelona publica una nota avisant que els consells de guerra són competència exclusiva dels oficials militars.
- 10 juny El Ministeri de Governació dicta les noves normes sobre salconduits.
- 14 juny La ICCP notifica que a tot l'Estat reté a 70.146 presoners en tràmit de classificació.
Ramón Serrano Suñer visita Barcelona durant dos dies.
El Ministeri d'Hisenda autoritza a l'Ajuntament de

- Barcelona a prorrogar el pressupost del 1936.
- 17 juny Per ordre del general en cap de la 4a RM, la Model envia 150 retinguts al camp d'Horta.
- Degut a problemes logístics a la línia de trens Martorell – Vilanova, el trànsit de llicenciats i presoners queda reduït a uns 100 diaris.
- 21 juny 33 presoners classificats desfavorablement en el camp de Cervera ingressen a la Model.
- 24 juny Es publica el primer número del setmanari *Destino* a Barcelona.
- 25 juny El Foment del Treball Nacional ofereix 10.000 places a *caballeros mutilados*.
- 26 juny Un grup de 100 presoners d'Horta és destinat al batalló número 121 per la desactivació de projectils pel Servicio de Recuperación de Material de Guerra dins la 4a RM.
- 28 presoners del camp d'A Garda (Camposancos, Pontevedra) ingressen a la Model.
- 27 juny La Model envia 150 *encartados* al camp d'Horta perquè siguin destinats a BBTT.
- 30 juny 14 presoners classificats desfavorablement en el camp d'A Garda (Camposancos, Pontevedra) ingressen a la Model.
- Últim dia perquè els refugiats abandonin voluntàriament Barcelona.
- 1 juliol El Consell de Ministres nomena Wenceslao González Oliveros governador civil de Barcelona. Comença a exercir a partir del 10 de juliol.
- Segons les xifres oficials de la ICCP, hi ha 156.789 presoners tancats en camps.
- 2 juliol Relleu a la direcció de la presó habilitada d'El Cànem. Juan Rodeño Castillo substitueix a Alejandro Marín.
- 3 juliol 11 presoners classificats desfavorablement en el camp de San Marcos (Lleó) ingressen a la Model.

- 4 juliol El Ministeri de Justícia suprimeix les vacances dels tribunals.
- 5 juliol Reorganització de les capitanies generals: el general Luis Orgaz Yoldi substitueix Álvarez Arenas al capdavant de la 4a Regió Militar (Catalunya).
Els dos establiments penitenciaris d'Alcalá de Henares (Reformatorio i Casa de Trabajo) són convertits en els Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares.
El ministre de la Governació designa l'escriptor falangista, i *camisa vieja*, Luys Santamarina director de *Solidaridad Nacional*.
- 6 juliol Aplicació oficial del *Día del Plato Único* en els restaurants i serveis d'alimentació públics de Barcelona. A partir de l'1 d'agost s'implanta a tota la província.
- 10 juliol S'implanta a Barcelona el *Día Sin Postre*.
Visita la ciutat el Comte Ciano (ministre d'Afers Exteriors italià i membre del Gran Consell Feixista).
10 presoners del camp de La carbonera (Figueres) ingressen a la Model.
- 11 juliol S'instal·la a Barcelona el Tribunal Regional de Responsabilidades Polítiques. Situat al Passeig de Gràcia (112, principal) està format pel Tribunal Regional, els Jutjats d'Instrucció Provincial i el Civil Especial.
- 13 juliol El general Álvarez Arenas deixa Barcelona per assumir la seva nova funció al capdavant de la 5a Regió Militar.
La direcció de la Model demana al governador civil recintes per habilitar-los com a presidis.
- 14 juliol 20 presoners classificats desfavorablement en el camp de Cervera ingressen a Sant Elies.
- 15 juliol Data límit perquè els industrials i els comerciants retolin exclusivament castellà dins els seus establiments.
13 presoners del camp de San Marcos (Lleó) ingressen a

- Sant Elies.
- 16 juliol Confirmació massiva de 931 nens i nenes.
- 17 juliol La presó Model envia al SNP els pressupostos per reformar la presó de dones de les Corts.
- 18 juliol Missa de campanya a les drassanes per commemorar el començament del *Glorioso Movimiento Nacional*.
- 19 juliol La direcció de la presó Model autoritza a les presons de partit de la província a aplicar el sistema de redempció de penes pel treball.
- 21 juliol La direcció de la presó Model torna a demanar informació al governador civil sobre nous locals per habilitar-los com a presidis.
- Les monges propietàries del convent de Sant Elies demanen a la Model un lloguer per la cessió de l'edifici.
- 22 juliol El Govern Civil substitueix definitivament la Secretaria Política del General Jefe de los Servicios de Ocupación.
- 24 juliol Ingressen a la Model 17 presoners classificats desfavorablement en el camp de concentració de Rota (Cadis).
- Inauguració del servei aeri Barcelona – València – Madrid – Sevilla.
- Reobertura de la línia de transport marítim de passatgers Gènova – Barcelona – Portugal.
- 25 juliol Coincidint amb la festivitat de l'apòstol Santiago (patró d'Espanya), es restableix el culte al Tibidabo després que els fidels haguessin pujat en processó una creu de nou metres d'alt i uns 1.500 quilos de pes.
- 28 juliol La Model envia 25 interns a Horta.
- Ingressen a la cel·lular barcelonina 11 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Igualada.
- 31 juliol La direcció de la cel·lular torna a enviar instruccions a les presons de partit per a l'aplicació del sistema de redempció

- de penes pel treball.
- 1 agost El BOE anuncia la desaparició definitiva del Servicio de Ocupación de Barcelona. El decret de la seva suspensió té data del 10 de juliol, és per això que les seves competències havien estat assumides pel governador civil González Oliveros i el nou cap de la 4a RM, Luis Orgaz.
- S'inauguren a la presó d'Alcalá de Henares els primers tallers penitenciaris on s'aplica el sistema de redempció de penes pel treball.
- 3 agost Amb el final de l'SdO, els militars retornen part dels edificis que havien ocupat en els últims mesos. Només a aquells propietaris no implicats en responsabilitats polítiques.
- Ingressen a la Model 27 presoners del camp de Cervera amb classificació desfavorable.
- Reobertura del Museu Arqueològic de Barcelona.
- 5 agost La direcció de la Model accepta la proposta de nous locals enviada pel general en cap de la 4a Regió Militar.
- Ingressen a Sant Elies 21 presoners del camp de concentració d'Igualada.
- 6 agost La direcció de la presó Model demana a l'Ajuntament que li cedeixi el Palau de les Missions per convertir-lo en presó habilitada.
- 7 agost 10 presoners classificats desfavorablement en el camp d'A Garda (Camposancos, Pontevedra) ingressen a El Cànem.
- 8 agost L'Ajuntament convoca un concurs per a 100 places de la guàrdia urbana, el 30% per a *caballeros mutilados*, les restants per a *excombatientes*.
- L'Ajuntament demana un crèdit d'un milió de pessetes per continuar les feines de tapiat dels refugis i retirada de runa.
- 10 agost Ingressen a la Model 13 presoners classificats

- desfavorablement en els camps d'Horta i Padrón (Pontevedra).
- 11 agost Ingressen a la Model 34 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Igualada.
Tres presos s'escapen de la presó habilitada de Sant Elies.
- 12 agost L'Ajuntament autoritza al tinent alcalde de Cultura, José Bonet del Rio, a negociar amb les autoritats militars i civils de la ciutat per buscar un edifici que serveixi de presó habilitada.
904 militars retinguts a la Model són enviats a la presó militar del Castell de Montjuïc.
- 18 agost Es restableix el culte al Monestir de Pedralbes.
- 20 agost Acte solemne de primera comunió massiva de 1.500 nens a la catedral.
- 21 agost La presó Model informa a l'Ajuntament que està a l'espera de l'autorització de la Dirección General de Prisiones per firmar l'entrega del Palau de les Missions.
- 23 agost Firma del pacte de no agressió germano-soviètic.
- 24 agost Dissolució del Cuartel General del Generalísimo.
- 25 agost Decret pel qual totes les oposicions i concursos públics han de reservar el 80% de les places als *afectos*.
- 26 agost 26 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Igualada ingressen a El Cànem.
- 27 agost Finalització de les obres de condicionament de la fàbrica d'El Cànem per a la seva utilització com a presó habilitada.
- 28 agost Per ordre del Ministerio de la Gobernación, el carnet de FET-JONS serveix com a salconduit per circular lliurement dins d'Espanya.
Procedents de la Model, ingressen al camp d'Horta 27 *encartados* per ser destinats a BBTT.
- 29 agost L'Ajuntament de Barcelona estableix la preferència de familiars (fills i viudes) de funcionaris *caídos* per ocupar

- les vacants en l'ensenyament i mercats públics.
- 31 agost El general Francisco García Escámez és nomenat cap del Govern Militar de Barcelona.
- 1 setembre Primer dia en que els militars han de pagar bitllet en el transport públic barceloní.
- 300 reclusos procedents de Tarragona i 300 de Madrid ingressen a la Model.
- 25 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Igualada ingressen a la Model.
- La direcció de la Model demana a les autoritats sindicals 1.000 litres d'oli pel provisionament del penal.
- El Tercer Reich envaeix Polònia, comença la Segona Guerra Mundial.
- 4 setembre Decret que estableix la neutralitat espanyola.
- El governador civil dóna de termini fins el 15 de setembre perquè es canviï d'idioma els rètols dels comerços que encara estan en català.
- 8 setembre Llei de la Jefatura del Estado per la qual es creen les Colonias Penitenciarias Militarizadas.
- 10 setembre Es restableix el culte a la Sagrada Família amb una missa a la cripta en memòria dels *caídos* del barri.
- Les autoritats de la Model alliberen 84 reclusos.
- 11 setembre Antonio María Simarro és designat president de la Diputació de Barcelona. La presa de possessió és el dia 13.
- 13 setembre La direcció de la Model ordena a l'Ajuntament que netegi el pati del Palau de les Missions.
- 14 setembre Obertura de la presó habilitada del Palau de les Missions. Estarà en funcionament fins el 18 d'abril del 1944.
- Reposició solemne del crucifix a les escoles que van restar dins la zona republicana.
- 18 setembre Ingressen a les presons barcelonines 169 reclusos procedents de Lleida.

- 19 setembre La direcció de la cel·lular barcelonina demana a la Direcció General de Prisiones que li enviïn quatre cuines de campanya.
- 25 setembre Per ordre del Ministeri de Justícia, el sistema de redempció de penes pel treball s'estén a la població reclusa femenina.
- 26 setembre El Servicio Militar de Reparación de Iglesias envia 141 treballadors del batalló de treballadors número 108 a col·laborar en les feines de reparació de l'església de la Mercè.
- 27 setembre 38 presoners classificats desfavorablement en els camps d'Igualada i Cervera ingressen al Palau de les Missions.
- 29 setembre Llei que exonera de responsabilitat penals a aquells que havien participat en la guerra del bàndol *nacional* i que estaven implicats en activitats delictives abans del 18 de juliol.
- 1 octubre Restabliment del servei de trens exprés Barcelona – Madrid.
En motiu del *Día del Caudillo*, s'indulta als militars i civils mobilitzats per l'Exèrcit republicà condemnats a penes inferiors a 6 anys i 1 dia.
- 7 octubre Per decret del Consell de Ministres, el cap de l'Estat adopta, a efectes de la reconstrucció: Belchite, Brunete, Teruel, Tortosa, Nules, Bielsa, La Rápita, Corbera, Villanueva de la Cañada, Villanueva del Pardillo, Las Rozas, Majadahonda, Guadarrama, Quijorna, Potes, Las Reguesas, Tarna, Pendones, Rediezmo, Villamanin, Quinto, Medina de Aragón, Apiés, Bisecas, Bielsa, Agramunt, Castellans, Hita, Gajanejos, Masegoso, Esparragosa, Valsequillo, Lopera y Pitres. A aquestes primeres localitats se li sumen, el 21 d'octubre, Guernica, Lleida, Vilanova de la Barca, Porcuna, Zarzaparrilla,

- Bellcaire i Orjiva.
- 38 reclusos de la presó d'Igualada ingressen a la Model.
- Des de la Model s'envia un comboi de 116 *encartados* a Horta.
- 9 octubre La Model envia 46 homes a Horta per ser destinats a batallons.
- 10 octubre S'implanta un "abonament militar" i el "bitllet militar" en algunes línies dels transport públic barceloní.
- 12 octubre 13 presoners classificats desfavorablement en el camp d'A Garda (Camposancos, Pontevedra) ingressen al Palau de les Missions.
- 15 octubre 88 *encartados* són enviats de la Model a Horta.
- 20 octubre El camp d'Horta envia 25 presoners classificats desfavorablement al Palau de les Missions.
- 24 octubre El camp d'Horta envia 30 presoners al Palau de les Missions.
- La Model envia 21 reclusos a Horta per ser destinats a BBTT.
- Des del camp de Reus s'envien 1.086 homes al camp d'Horta per ser destinats a batallons.
- 26 octubre Primer llistat de reclusos de la presó habilitada del Palau de les Missions. Hi ha 2.092 homes.
- La *Ponencia de Reconstrucción (Negociado de Urbanización y Reconstrucción)* de l'Ajuntament de Barcelona aprova un de pressupost 77.420.772'28 pessetes per reparar immobles danyats per la guerra.
- 29 octubre El Ministeri de la Governació restringeix l'ús del paper per a la premsa diària.
- 31 octubre El camp d'Horta envia 30 presoners al Palau de les Missions a disposició de l'Auditoria de Guerra de Barcelona.
- La Model envia 4 *encartados* a Horta.

- 2 novembre El vocal de la Junta de Govern de la Casa de Caritat, Benito de Pomés y de Pomar (comte de Sta. Maria de Pomés), visita el camp de concentració d'Horta i s'entrevista amb el coronel que el dirigeix per tractar assumptes relacionats amb el consum d'electricitat i d'aigua.
- 3 novembre El camp d'Horta envia 25 presoners classificats desfavorablement al Palau de les Missions.
- 7 novembre S'elimina el salconduit per desplaçar-se de Barcelona a Montcada.
19 presoners d'Horta són enviats a la presó habilitada d'El Cànem.
La Model envia 5 *encartados* a Horta amb destinació final als batallons.
- 8 novembre El bisbat de Barcelona limita la firma d'avalis entre els sacerdots de la diòcesi.
- 9 novembre El Ministeri de la Governació decreta la supressió del *Día Sin Postre*.
10 presoners classificats desfavorablement en el camp de Cervera ingressen a El Cànem.
- 10 novembre Decret del Ministeri de la Governació pel qual els productes alimentaris queden exempts del recàrrec del *Subsidio del Combatiente*.
- 13 novembre La direcció de la presó Model demana a la Comisión de Abastos de la Barcelona que li siguin lliurats 14.000 kgs. de carn congelada per alimentar la població reclusa de la ciutat.
- 14 novembre 26 presoners classificats desfavorablement en el camp de Cervera ingressen a El Cànem.
- 17 novembre 376 presoners del camp d'Horta són enviats al batalló número 134 (Martorell).
49 presoners del camp de Cervera ingressen a El Cànem.

Disposició del Ministeri de l'Exèrcit pel qual es llicencia els oficials i soldats que han servit voluntaris a les files de l'Exèrcit franquista.

Creació de la Inspección General de Talleres Penitenciarios.

18 novembre 300 penats procedents de Tarragona ingressen a les presons barcelonines.

20 novembre 10 presoners del camp d'Horta ingressen en el batalló número 12.

Comença el trasllat de les despulles de José Antonio d'Alacant a l'Escorial.

La direcció de la presó Model demana al Servicio de Recuperación de Muebles y Vivienda 100 llits per la infermeria.

21 novembre El camp de Reus envia 91 presoners a Horta.

La Model envia 13 interns al camp d'Horta.

27 novembre La direcció de la Model informa al governador civil de Barcelona del pagament del lloguer del convent de Sant Elies.

28 novembre Mor a Madrid el jesuïta José Agustín Pérez del Pulgar, l'ideòleg del sistema de redempció de penes pel treball.

29 novembre La Delegació Provincial de FET-JONS de Barcelona organitza un tren amb 1.000 falangistes per assistir al funeral de José Antonio.

La direcció de la Model remet a la Dirección General de Prisiones les factures de les obres de reparació de l'edifici d'Entença.

32 presoners classificats desfavorablement en el camp d'Horta ingressen a El Cànem.

1 desembre La guarnició del camp d'Horta està formada per 10 oficials més la tropa encarregada de la custòdia.

La direcció de la presó Model demana 1.000 litres d'oli a les

autoritats sindicals per proveïment del presidi.

Les autoritats de la cel·lular demana a la Dirección General de Prisiones que els envii 4.300 exemplars de *Redención*.

- 3 desembre 200 presoners del CC d'Horta són enviats al BBTT número 12 per a la reconstrucció d'esglésies a Barcelona.
3 presoners d'Horta són enviats al BBTT número 136 que està a Mora d'Ebre recuperant material de guerra.
- 4 desembre Ingressen a El Cànem 31 presoners d'Horta.
- 5 desembre 277 presoners del camp d'Horta són enviats al batalló número 63 (Sant Pau de Seguries).
- 6 desembre La direcció de la Model sol·licita 50.000 Kgs. d'arròs a Comisión de Abastos de la Ciudad.
- 8 desembre 322 presoners d'Horta ingressen en el batalló número 141 que està treballant a Garrapinillos (Saragossa).
- 9 desembre 300 penats procedents de Tarragona ingressen a les presons barcelonines.
- 11 desembre 9 presoners d'Horta ingressen al Palau de les Missions a disposició de l'Auditoria de Guerra.
La Model demana 200 kgs. de sucre a la Comisión de Abastos de la Ciudad.
- 13 desembre El tinent coronel de cavalleria Luis González Barreras és cessat del comandament del batalló número 121 i és nomenat cap de la Sub-Inspección de los Batallones de Trabajadores de la 4ª Región Militar.
9 presoners d'Horta queden a disposició de l'Auditoria de Guerra de la 4a RM.
- 15 desembre L'Instituto de Crédito para la Reconstrucción Nacional concedeix un crèdit extraordinari de 6.210.000 pessetes a l'Ajuntament de Barcelona pel desenrunament i tancament de refugis de guerra.
- 16 desembre La direcció de la presó Model prohibeix l'entrada de

- qualsevol tipus de recipient metàl·lic a l'interior de l'edifici.
- 18 desembre Ramón Serrano Suñer fa una visita oficial de tres dies a Barcelona.
- 21 desembre Consell de guerra contra l'excoronel de la guàrdia civil de Barcelona Antonio Escobar Huertas.
- 22 desembre La Model envia 5 *encartados* al pavelló Llevant per ser destinats a BBTT.
- 24 desembre Ingressen a la Model 2 reclusos de la presó del Vendrell, per la clausura d'aquell centre.
- 29 desembre La Dirección General de Prisiones decreta que les visites de presos certifiquin estar vacunats contra el tifus i la verola.
- 30 desembre La direcció de la presó Model demana al Govern Civil 1.000 bombetes per condicionar el presidi.
- 31 desembre La direcció de la Model instal·la una nova línia de telèfon a la presó.

1940

- 1 gener La Model ordena la llibertat de 6 *encartados* que estaven a Horta a l'espera de ser destinats a un batalló de treballadors.
- 2 gener A Barcelona hi ha 14.509 presos repartits entre la Model, Sant Elies, El Cànem, Palau de les Missions i Les Corts (dones).
- La direcció de la presó Model prohibeix l'entrada de menjar i comunicacions a l'establiment.
- La direcció de la Model demana al Govern Militar material d'obra per arreglar el sostre del cos de guàrdia del Palau de les Missions.

- 3 gener El general de la 4a RM fa un donatiu de 27.309 pessetes per millorar el ranxo de les presons de la província de Barcelona el Dia de Reis.
- 4 gener La direcció de la Model sol·licita 700 kgs. de carn pel ranxo extraordinari del dia 6.
- 6 gener El cap de la 4a RM i el governador militar de Barcelona (Luis Orgaz i Francisco García Escámez, respectivament) assisteixen a la missa del Dia de Reis de la presó habilitada d'El Cànem.
- 8 gener La direcció de la Model demana 5.155 exemplars de *Redención*.
- 9 gener Llei que regula la concessió de la llibertat condicional als presos condemnats a menys de 12 anys i 1 dia.
- 13 gener 15 presoners classificats desfavorablement en el camp de Reus ingressen al Palau de les Missions.
- 15 gener 20 presoners hospitalitzats a l'Hospital Militar del carrer Tallers ingressen a la Model.
- 16 gener 15 presoners classificats desfavorablement en el camp de Reus ingressen al Palau de les Missions.
- 20 gener La presó Model trasllada 200 penats a la presó de Girona.
- 21 gener Comença la classificació dels mossos de la província de Barcelona dels reemplaços 1936–1941.
- 24 gener Per ordre de la Inspección de Campos 19 presoners de l'Hospital Militar de Tallers ingressen a la Model.
- 25 gener Les autoritats civils i militars obren una col·lecta popular per construir un monument als *caídos* al fossar de Santa Elena del Castell de Montjuïc.
- 26 gener El Ministeri de Justícia convoca 800 places de guardià de presons entre la Guàrdia Civil.
- 30 gener La presó Model demana a la Dirección General de Prisiones que no enviïn més penats d'altres províncies a la ciutat.

8 febrer	És executat el coronel de la Guàrdia Civil Antonio Escobar Huertas.
10 febrer	Ingressen a la Model 265 reclusos procedents del jutjat militar de Granollers.
12 febrer	160 presos del Palau de les Missions i 50 de Sant Elies surten, de cop, en llibertat.
14 febrer	En aplicació de la llei del 9 de gener són deixats en llibertat 403 reclusos de la Model.
20 febrer	96 reclusos de la presó habilitada de Sant Elies són deixats en llibertat.
1 març	Llei de Represión de la Masonería y el Comunismo.
21 març	La direcció de la Model dóna les ordres corresponents per retornar l'edifici de la Universitat a l'Ajuntament de Cervera.
29 març	La presó Model envia 12 presos al camp de concentració de Reus.
1 abril	Comença la construcció del Valle de los Caídos.
5 abril	La direcció de la Model fa un primer llistat de reclusos susceptibles de redimir condemna exercint de professors dins la presó.
13 abril	El reclús de Sant Elies Jaime Torres i Torres mor pel tret d'un sentinella.
21 abril	La direcció de la Model paga el lloguer de la presó de Sant Elies.
26 abril	Decret del Ministeri de Justícia que crea la Causa General.

INFORME DE LA GENERALITAT SOBRE EL FRONT A CATALUNYA (15-1-1939)

15 DE GENER DEL 1939.-

Aquesta tarda, acompanyat del Sr. Martí Feced m'he dirigit cap a Tarragona, per tal de posar-me en contacte amb els Alcaldes d'aquelles comarques, i per a conèixer la situació militar dels nostres fronts. Passant per S. Feliu m'ha estranyat el veure un gros nombre de carabiners detinguts per Guàrdies d'Assalt. Per les costes d'Ordal he començat a veure llargues caravanes de carros i automòbils que anaven cap a Barcelona, així com també grups de carabiners i soldats, uns armats i altres sense arma que es dirigien carretera avall, completament desfets.

En tots els pobles fins a Vilafranca, hi havia un extraordinari moviment de vehicles, i per arreu es veien forces de l'exèrcit, que donaven la sensació com si es retirassin dels fronts. A Vilafranca la situació de desordre era extraordinària, motivada per l'aglomeració de camions, evacuats i soldats que d'una manera ràpida anaven caient en aquella vila. Ens ha estat difícil travessar dita ciutat, havent-nos vist obligats a donar diferents voltes per a poder sortir de la mateixa.

La carretera de Vilafranca fins a Monjos, malgrat que a la sortida de Vilafranca hem trobat controls que impossibilitaven el pas dels fugitius del front, era extraordinari el nombre d'aquests que es veien arreu. Passat aquest últim poble, ens hem vist obligats a romandre durant més de mitja hora en un turó prop de la carretera, tota vegada que l'aviació enemiga estava bombardejant i ametrallant aquells contorns. He aprofitat aquest temps per a parlar amb diferents soldats i oficials sobre la situació en què es trobàvem les nostres forces. M'he tret l'impressió de que s'estava repetint amb escreix la retirada dels nostres fronts d'Aragó,

He parlat amb un Capità, que m'ha informat que li havien donat ordre d'instal·lar-se a Sardanyola, amb les seves forces de cavalleria. Dintre del mateix grup, he parlat amb altres oficials que m'han dit que es dirigien a Aiguafreda, per a instal·lar-hi els serveis d'Anti-Gas.

He preguntat a un oficial castellà on es trobava l'Estat Major del 5è Cos de l'Exèrcit, del qual segons ell en formava part, havent-me contestat que junt amb altres es dirigien a Vilafranca per a organitzar-hi l'esmentat Estat Major d'aquell Cos. He tret l'impressió que no sabia on era.

Hem continuat cap a Arbós, i a la sortida d'aquell poble l'aviació ene-

miga ens ha impossibilitat durant un temps bastant llarg de continuar el nostre viatge, car constantment estaven ametrallant i bombardejant.

He tingut ocasió de parlar amb diferents grups de soldats i oficials dels 5è, 12è i 24 Cossos d'Exèrcit, que es dirigien cap a Vilafranca. En conjunt donava l'impressió d'homes que no es donaven compte de la realitat i amb una gran inconsciència parlaven de que no hi havia ja res a fer, i que tant no valia la pena de fer cap altre sacrifici, ja que la guerra estava perduda tan mateix. Eren homes sense cap moral, i un d'ells ha dit que li era igual que l'afusellesin a la rereguarda, però que ell no podia aguantar més al front, davant l'immensa superioritat de l'enemic, i després de tres setmanes de lluitar constantment. Aquestes paraules eren corroborades pels seus companys, el que demostrava abastament llur manca absoluta de moral. Al preguntar'ls-hi d'on venien, on es trobaven situades les seves forces, tenien que fer un esforç considerable per a recordar-ho. Donaven l'impressió d'estar posseïts d'amnèsia mental que els impossibilitava de recordar absolutament res.

Més tard hem continuat cap al Vendrell.- L'entrada de dita població estava presa per forces de Guàrdies d'Assalt armades amb fusells ametralladora, que impossibilitaven la sortida de carabiners i soldats que anaven baixant del front. Hem deixat el cotxe a la carretera, i hem entrar al Vendrell a peu. He trobat un oficial quinò nom no recordo, el qual m'a dit que políticament militava a Esquerra, i que m'ha donat informes del que estava succeint. M'ha confirmat en línies generals el desordre existent, i he tornat a treure l'impressió que ningú no sabia on es trobaven els nostres soldats. Tothom tenia la preocupació de no quedar copat, i aquesta preocupació era la que precisament produïa tal desbandada.

M'he dirigit a l'Ajuntament, trobant-hi l'Alcalde i un funcionari. Segons m'ha manifestat, tots els Regidors havien marxat del Vendrell, i ell es preparava a fer-ho aquella mateixa nit, si els aconteixements es precipitaven, com semblava. Una prova de l'esverament existent la vaig tenir pel fet de que mentres parlava amb ell li han telefonat de Vilafranca, preguntant-li si els facciosos havien ja arribat a S.Vicenç.

Malgrat tot l'impressió que n'he tret es que la gent en general no mar-

xava. Les poblacions acostumàven a anar als boscos per a reintegrar-se als pobles quan els facciosos hi entraven. Teníem el propòsit d'arribar fins a Torredenbarra, però els constants ametrallament de la carretera feia molt difícil complir el meu propòsit. Per altra part, a primera hora de la tarda els feixistes havien ametrallat criminalment una caravana de carros d'Evacuats, i havien fet moltes víctimes.

Arxiu
Montserrat
Tarradellas
i Macià
III
Poblet

Després d'estar-me prop d'una hora al Vendrell, fent comentaris amb diversa gent, he retornat cap a Vilafranca on era impossible el trànsit, tota vegada que s'acumulava en dita ciutat tota la gent evacuada d'aquelles comarques, a l'ensens que la Caserna General i tots els serveis de l'Exèrcit. He parlat amb l'Alcalde, el qual m'ha donat compte de la situació confusionalista existent i de l'impossibilitat en què es trobava de atendre les nombroses peticions que li eren fetes, així com d'atendre els refugiats. Després de romandre a Vilafranca fins a les 8 del vespre, m'he dirigit cap a Barcelona. En la carretera d'Ordal fins a Vallirana es veien arreu grups de soldats que carretera avall es dirigien suposo cap a Barcelona, o procuraven escampar-se pel mig dels camps i montanyes, per tal de no ésser recuperats. En resum, he tret l'impressió que realment el nostre exèrcit de l'Ebre ja no existia. Ningú no sabia exactament on es trobaven situades les nostres forces, i la gent amb qui parlàvem tenia l'impressió que ja no hi havia res a fer.

Al meu entendre, jo crec que ha estat una idea equivocada la de portar a Vilafranca la Caserna General de l'Exèrcit, tota vegada que si l'aveng feixista continuava, dintre de pocs dies es veurien obligats a treure-la d'aquella població, el que indubtablement hauria de produir una nova desmoralització dels mateixos soldats, i de la població de la reraguarda. Jo crec que hauria estat molt més convenient situar dita Caserna General a Molins de Rey o a S. Feliu. És a dir, aquesta vegada ha faltat la valentia que hi hagué en el mes de març, (i que llavors fou molt censurada) de fer retirar totes les línies i la Caserna General fins al límit en el qual fós possible la resistència, donant temps així a la defensa de les mateixes. Però com sigui que tota la política de guerra que es fa tendeix a escamotejar el fracàs de l'Exèrcit de l'Ebre, que estava dirigir exclusivament pels comunistes, es veu clarament que no s'ha sabut afrontar la situació actual. I

per aquest motiu es manté la Caserna General a Vilafranca.

Com sigui que havia estat informat que es construïa una línia de defensa que passava per Vilanova, Begues, Ordal i Igualada he volgut assabentar-me com es trobaven realment dites fortificacions; en realitat no existeixen ni a hores d'ara s'ha començat cap treball ni tan sols per a fer trinxeres. Es tracta de pura literatura comunistaide, perquè la gent tingui la sensació que es podrà aturar aquest avenç, talment com si no coneguèssim el país, i no poguèssim informar-nos de la situació en què es troben els voltants de Barcelona.

*M'he donat l'impressió q' 10 dies i
com q' natural l'esverament. Al arribar
volia tomar compte p. però a la primera general
veia q' se tornat q' no volia presenciar
i no l'interessa i se dirigint al callar
si ven que a l'hora l'anar a Torin volia tranquil·litat.*

Arxiu

Montserrat
Tarradellas
i Macià

III

Poblet

15/1/34

*Seguint motiu just amb Heró. Però
ambet fins al ventall, al dirigint intere
d'anar-hi amb ell, perquè q' l'any unq' de
situació, però gran que debi en quant les
condicions rebuts, al retornar hem fet
viatge Vilapera a Martorell, però
veure situació, però comi en molt l'hor
passa.*

Font: AMTM, GC

PISOS AMB REFUGIATS A BARCELONA (GENER – FEBRER 1939)

PISOS OCUPADOS POR REFUGIADOS

-0-0-0-0-0-0-0-

Bruch 50-2ª	Refugiados de Madrid
Bruch 93-3ª-1ª	Refugiados de Pasajes
Diputación 302 -1ª-1ª	Refugiados de la Barceloneta
Gerona 63 -prel-1ª	Refugiados de San Sebastian
Rambla de Catalunya 81-prel	Refugiados.....17 habitaciones
Aragon 247 -prel	Refugiados.....10 habitaciones
Mallorca 226 -2ª-2ª	Refugiados.....7 habitaciones
Mallorca 226 -1ª-1ª	Refugiados.....7 habitaciones
Mallorca 226-1ª-bis-1ª	Refugiados.....7 habitaciones
Clarís 96 prel-1ª y prel-2ª	Refugiados de la Barceloneta
Lauria 119 -1ª-2ª	Refugiados de Madrid
Diagonal 369 -3ª-2ª	Ocupado por un ex-guardia de asalto
Diagonal 367 -1ª -2ª	Refugiados de Zaragoza
Diagonal 365 -2ª -2ª	Refugiados de la Barceloneta y Bill

Font: AMA, G

**DECRET NÚMERO 281 QUE ESTABLEIX EL DRET AL TREBALL DELS
PRESOS I DELS PRESONERS DE GUERRA (28-5-1937)**

El victorioso y continuo avance de las fuerzas nacionales en la reconquista del territorio patrio ha producido un aumento en el número de prisioneros y condenados que la regulación de su destino y tratamiento se constituye en apremiante convivencia. Las circunstancias actuales de la lucha y la complejidad del problema impiden, en el momento presente, dar solución definitiva a la mencionada conveniencia. Ello no obsta para que con carácter netamente provisional y como medida de urgencia se resuelva sobre algunos aspectos cuya justificación es bien notoria.

Abstracción hecha de los prisioneros y presos sobre los que recaen acusaciones graves, cuyo régimen de custodia resulta incompatible con las concesiones que se proponen en el presente Decreto, existen otros, en número considerable, que sin una imputación específica capaz de modificar su situación de simples prisioneros y presos, les hacen aptos para ser encauzados en un sistema de trabajos que represente una positiva ventaja.

El derecho al trabajo, que tienen todos los españoles, como principio básico declarado en el punto 15 del programa de Falange Española tradicionalista y de las JONS no ha de ser regateado por el nuevo Estado a los prisioneros y presos rojos, en tanto en cuanto no se oponga, en su desarrollo, a las previsiones que en orden a vigilancia merecen quienes olvidaron los más elementales deberes de patriotismo. Sin embargo, la concesión de este derecho como expresión de facultad, en su ejercicio, podría implicar una concesión más, sin eficacia, ante la pasividad que adoptasen sus titulares, dejando total o parcialmente incumplidos los fines que la declaración del derecho al trabajo supone, o sea, que puedan sustentarse por su propio esfuerzo, que presten el auxilio debido a su familia, y que no se constituyen en peso muerto sobre

el erario público. Tal derecho al trabajo viene presidido por la idea de derecho función o derecho deber, y en lo preciso de derecho obligación.

Por las razones expuestas.

DISPONGO:

Artículo 1°. Se concede el derecho al trabajo a los prisioneros de guerra por delitos no comunes en las circunstancias y bajo las condiciones que a continuación se establecen.

Artículo 2°. Aquellos prisioneros y presos podrán trabajar como peones, sin perjuicio de que por conveniencias del servicio puedan ser utilizados en otra clase de empleos o labores en atención a su edad, eficacia profesional o buen comportamiento, todo ello a juicio de sus respectivos jefes.

Artículo 3°. Cobrarán en concepto de jornales, mientras trabajen como peones, la cantidad de dos pesetas al día, de las que se reservará una peseta con cincuenta céntimos para manutención del interesado, entregándosele los cincuenta céntimos restantes al terminar la semana. Este jornal será de cuatro pesetas diarias si el interesado tuviere mujer que viva en la zona nacional, sin bienes propios o medios de vida, y aumentando en una peseta más por cada hijo menor de quince años que viviera en la propia zona, sin que en ningún caso pueda exceder dicho salario del jornal medio de un bracero de su localidad. El exceso sobre las dos pesetas diarias que señala como retribución ordinaria será entregada directamente a la familia del interesado.

Cuando el prisionero preso trabaje en ocupación distante de la de peón, será aumentado el jornal en la cantidad que se señale.

Artículo 4°. Los presos y prisioneros de guerra tendrán la consideración de personal militarizado, debiendo vestir el uniforme que

se designará, y quedando sujetos en su consecuencia, al Código de Justicia Militar y Convenio de Ginebra de 27 de Junio de 1929.

Artículo 5º. La Inspección General de Prisiones y los Generales Jefes de Cuerpo de Ejército, a cuya custodia u ordenes se encuentren sometidos los prisioneros de guerra y presos formarán relación de unos y otros con derecho a trabajo, indicando los nombres y apellidos, profesión, edad, naturaleza y estado; nombre, apellidos y domicilio de la mujer en su caso, número, sexo y edad de los hijos si los tuvieren, el lugar de su residencia y su situación económica.

Artículo 6º. Por los Jueces Instructores de los procedimientos incoados y que se incoen a los presos y prisioneros de guerra, se dictará, con urgencia, providencia concediendo provisionalmente al encartado el derecho al trabajo, que se confirmará o denegará en virtud de resolución auditoriada recaída en los procedimientos que los comprendan. En el supuesto afirmativo, se notificará la concesión de aquel derecho a la Inspección y Generales que determina el artículo 5º.

Artículo 7º. De la relación a que se alude en el mismo artículo 5º, se remitirá una copia a la Oficina General que se creará, a la cual deberán dirigirse las peticiones de personal, que será la encargada de formar los equipos correspondientes. A esta Oficina Central se dará inmediata cuenta de las altas y bajas que ocurran en las diferentes prisiones.

Artículo 8º. Por la Presidencia de la Junta Técnica del Estado y Organismos correspondientes, se darán las instrucciones necesarias para el desenvolvimiento del presente Decreto.

Dado en Salamanca, a veintiocho de Mayo de mil novecientos treinta y siete.

FRANCISCO FRANCO

**ORDRE 7 D'OCTUBRE DEL 1938 ESTABLINT EL SISTEMA DE
REDEMPCIÓ DE PENES PEL TREBALL**

Ilmo. Señor:

El Decreto número 281, de 28 de Mayo de 1937, proclama el derecho al trabajo de los presos por delitos no comunes, como peones o en otras clases de empleos o labores en atención a su edad, su eficacia profesional y a su buen comportamiento.

La organización y utilización del trabajo de los presos trae como consecuencia, según el citado Decreto, el abono a las mujeres de los reclusos de una cantidad de dos pesetas, sobre la una cincuenta que se abonan para manutención del recluso y los cincuenta céntimos que se le entregan en mano, y el de una peseta más por cada hijo menor de quince años que viviere al amparo de la madre, hasta el límite que alcance el jornal de los braceros en la localidad.

Juntamente con el auxilio material para vivir la vida física que el Decreto expresado establece, conviene que los órganos encargados de hacer efectivo ese subsidio tengan la vocación de apostolado y acción necesarios para completar esa obra de asistencia material con la necesaria de procurar el mejoramiento espiritual y político de las familias de los presos y de estos mismos. De aquí conveniencia de crear en cada pueblo y ciudad en que haya familias de presos que trabajen, una o varias juntas locales pro-presos que, compuestas de un representante del Alcalde, con el Párroco respectivo y otro vocal femenino elegido entre los elementos más caritativos y celosos, tendrían como misión recibir las cantidades destinadas a las familias de los reclusos trabajadores y entregárselas a éstas, inspeccionando, al visitar a los beneficiarios, las alteraciones del jornal que corresponda percibir a cada familia por el aumento o disminución de personas que tuvieran derecho al subsidio, así como recoger para su curso los recibos por duplicado de las cantidades

entregadas a las familias, procurando además aliviar a aquéllas en sus necesidades con espíritu de verdadera asistencia y solidaridad social y promover en lo posible la educación de los hijos de los reclusos en el respeto a la Ley de Dios y el amor a la Patria, relacionándose a tales efectos con las demás Autoridades y Organismos públicos locales y con el Patronato Central de la Jefatura del Servicio Nacional.

Por otra parte, el Patronato que en el Ministerio se establece, tendrá como misión el encauzamiento de los servicios específicos antes señalados y otros complementarios de selección de personas que puedan colaborar a los trabajos de las Juntas locales: la organización mediante los asesoramientos necesarios de las Bibliotecas de los Establecimientos penitenciarios y de los libros, folletos y artículos de periódicos que han de ser leídos en común en dichos Establecimientos a las horas que se designen; la organización de grupos de conferenciantes con previo señalamiento de temas, que han de realizar cerca de los reclusos una labor de propaganda política y ciudadana, así como el encauzamiento, estímulo y apoyo a las iniciativas privadas que han empezado a surgir para acometer la ingente labor de arrancar de los presos y de sus familias el veneno de las ideas de odio y antipatria, sustituyéndolas por la de amor mutuo y solidaridad estrecha entre los españoles.

En orden a conseguir los fines elevadísimos que quedan expuestos y en ejecución del Decreto 281, de 1937, antes citado, este Ministerio, de acuerdo con el Consejo de Ministros, ha tenido a bien disponer:

Artículo 1º. Dependiente de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones del Ministerio de Justicia se crea un servicio cuya ejecución se encomienda:

- a) A un Patronato Central para la redención de las penas por el trabajo, en la sede del Ministerio de Justicia.

- b) A las Juntas Locales que se constituirán en los pueblos en donde residen las mujeres e hijos de los presos que trabajan y se hallan condenados por delitos comunes.

Artículo 2°. El Patronato Central para la redención de las penas por el trabajo será presidido por el Jefe del Servicio Nacional, actuando como Secretario un funcionario de la expresada Jefatura, y serán vocales de ella un Inspector de Prisiones, un miembro de la Secretaria Técnica de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones, un representante del Servicio Nacional de Prensa y Propaganda que será nombrado a propuesta del Ministerio del Interior, y un sacerdote o religioso nombrado a propuesta del Eminentísimo Cardenal Primado.

Tendrá adscrito además para el desempeño de su cometido, el personal colaborador y auxiliar que sea necesario.

Artículo 3°. Las Juntas locales dependientes de aquel Patronato las nombrará la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones, y se compondrá de un representante del Alcalde del pueblo de que se trate, que habrá que recaer necesariamente en un afiliado a la Organización de FET y de las JONS, del señor Cura Párroco del pueblo o sacerdote en quien éste delegue y de un vocal de libre nombramiento del Servicio Nacional de Prisiones, que se procurará recaiga en mujer que reúna condiciones de espíritu profundamente caritativo y celoso, que será, además, la Secretaria de la Junta local respectiva.

En las poblaciones importantes se pondrán constituir varias Juntas locales.

Artículo 4°. Para la organización del servicio del pago del subsidio a las familias de los reclusos que trabajen, los Directores de los Establecimientos penitenciarios formularán al Patronato Central de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones, en los tres días primeros de cada mes, relación nominal de los reclusos del respectivo Establecimiento

que hayan trabajado en el mes anterior, a la que se unirán declaraciones escritas firmadas por cada recluso, en las que se hagan constar por éste, además de los días que trabajó durante el mes, el pueblo y domicilio de su mujer e hijos y edad y nombre de éstos.

A dichos documentos se unirán por el Director del Establecimiento respectivo, certificados de los Directores, Jefes o encargados de los trabajos acreditativos de que el rendimiento efectivo de cada obrero no ha sido inferior al normal en un obrero libre y hábil. En su caso, se hará constar por dichos Directores que no ha sido posible por la calidad de los trabajos la organización de destajos individuales o colectivos.

Cuando el trabajo está organizado en forma de destajos, el certificado de los capataces o directores de las obras se referirá al número de días de jornal que se considere trabajado por cada obrero por razón del rendimiento que haya prestado en efecto.

Artículo 5°. Corresponderá al Patronato Central de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones:

- I. Recibir y otorgar las peticiones de presos en los distintos Establecimientos para trabajos a favor del Estado, las Diputaciones o los Ayuntamientos, así como para aquellas obras privadas que a propuesta de la expresada Junta, el Ministerio de Justicia declarase de utilidad pública o social.
- II. Reclamar del Registro Índice de la población reclusa, creado en la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones por Orden Ministerial de 1° de Septiembre actual (B.O. del 4 del mismo mes), o de las Direcciones de las Prisiones, las relaciones de los reclusos que puedan trabajar en una obra, con expresión de los nombres, apellidos, profesión, edad, naturaleza, último domicilio y estado de aquéllos y del lugar en que extinguen condena.

- III. Reclamar del Ministerio de Hacienda o de las Diputaciones Provinciales, Ayuntamientos o particulares las cantidades globales “a justificar” que estime necesarias para atender puntualmente al pago de los haberes de las familias de los reclusos, llevando a cabo su percepción.
- IV. Recibir las reclamaciones de haberes para las familias de los reclusos que trabajen, formuladas por los Directores de los penados y de los certificados prescritos, y ordenar la remisión del importe de dichos haberes a las familias beneficiarias por conducto de las Juntas locales, las que los abonarán previa comprobación de hallarse justificada la reclamación de aquéllos.
- V. Recibir las cuentas justificativas de dichos abonos y rendir a la Hacienda, entidades o patronos, previa la aprobación del Servicio Nacional de Prisiones, las en que se justifique la inversión de los libremente recibidos.
- VI. Proponer igualmente al Gobierno, al fin de cada año, la condonación de tantos días de condena a favor de los reclusos que hayan trabajado como sea el número de días que hayan trabajado en efecto, con rendimiento real no inferior al de un obrero libre y hábil, según certificado expedido conjuntamente por los Directores de los Establecimientos penales y los jefes o directores de los trabajos, y que además acrediten intachable conducta por medio de acta de la Junta de Disciplina de los Establecimientos.
- VII. Proponer a la Jefatura el cambio de destino de los penados que por su excelente conducta y laboriosidad lo merezcan, cuando lo soliciten para situarse en Establecimiento de reclusión más próximo al lugar en que resida su familia.
- VIII. Encauzar y dirigir las actividades privadas que surgen en sentido de ejercer cerca de los reclusos una propaganda adecuada de carácter político y ciudadano, organizando

grupos de conferenciantes y aprobando previamente los temas de todos los órdenes que han de desarrollarse en las conferencias.

- IX. Nutrir mediante los asesoramientos necesarios las Bibliotecas de los Establecimientos penitenciarios y adquirir directamente los libros, folletos, revistas y periódicos que han de ser leídos en común en dichos establecimientos a las horas que se designen.
- X. Fomentar la propaganda y asistencia religiosa de los reclusos, ayudando y favoreciendo en su labor a los Capellanes y a aquellas personas o entidades eclesiásticas o seculares que ofrezcan las debidas garantías y que quieran dedicar su actividad a procurar el mejoramiento moral y religioso de los reclusos.

La representación del Patronato queda enteramente encomendada a su Presidente, el Jefe del Servicio Nacional de Prisiones.

Artículo 6º. Se entenderán preferentemente las peticiones de obreros reclusos para obras del Estado, de las Diputaciones y de los Ayuntamiento.

Los patrones de obras particulares en las que trabajen reclusos, pagarán a la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones el salario íntegro que según las bases de trabajo rijan en la localidad correspondería pagar a los trabajadores reclusos si se tratase de obreros libres, y este Organismo, después de abonar el subsidio a que hubiere lugar en su caso a las familias de los trabajadores reclusos hasta el límite establecido, ingresará el remanente en la Hacienda a beneficio del Estado.

Artículo 7º. Será cuenta de la entidad o del patrono a cuyo servicio trabajen los presos el pago de todos los seguros sociales que se

establezcan con carácter obligatorio a favor de los obreros libres, tales como los de vejez, accidentes del trabajo, invalidez y paro.

Por excepción, la cuota que les corresponda pagar a los obreros para incrementar el seguro de vejez, lo abonarán íntegramente los patronos o entidades a cuyo servicio trabajen, cuando no tenga derecho al percibo del subsidio familiar.

Las especialidades que en cuanto a la percepción o pago de los seguros sociales puedan establecerse por razón de la calidad de reclusos, serán declaradas previamente de acuerdo entre la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones y el Instituto Nacional de Previsión y demás órganos oficiales de los seguros sociales.

Artículo 8º, el exceso que en su caso pudiera corresponder por suplemento de trabajo a aquellos que lo realicen en horas extraordinarias o en labores contratadas a destajo, se entregará en todo caso sobre los límites ya señalados a las familias de los reclusos con derecho a percepción de subsidio familiar, sin perjuicio de que éstas puedan abonar a favor del recluso en su cuenta del Establecimiento las cantidades que deseen ingresar una vez cobradas por conducto de las Juntas locales.

Respecto de los obreros que no tengan familia con derecho a subsidio, el pago de las cantidades que les correspondería percibir por el exceso de trabajo en el destajo serán entregado íntegramente a los trabajadores reclusos.

Artículo 9º. La percepción de los jornales de las mujeres reclusas se organizará análogamente a la forma que queda expresada a favor de los varones, cuando en los establecimientos penitenciarios que se están encomendado a congregaciones Religiosas queden montados los talleres de labores y trabajos adecuados a su sexo.

Respecto de ellas, el subsidio familiar sólo se extenderá en su caso a aquellos hijos menores de quince años que carezcan de padre.

Artículo 10°. Sólo tendrán derecho a percepción de subsidio los reclusos que estén legítimamente casados y los hijos que tengan la calidad de legítimos o de naturales reconocidos.

Artículo 11°. Para la efectividad del trabajo de los penados se tendrá en cuenta por el Patronato que los reos condenados a penas de reclusión perpetua sólo podrán trabajar dentro de los Establecimientos o destacamentos penales o en las organizaciones especiales que al efecto se puedan crear; los condenados a reclusión temporal podrán hacerlo además en campos de concentración debidamente vigilados, y los condenados a penas de menor gravedad podrán trabajar en un régimen de mayor libertad y en relación con obreros libres, si bien siempre convenientemente vigilados.

Asimismo podrán usar del derecho al trabajo en los términos y con los derechos antes expresados, aquellos reos condenados por delitos comunes que por su excelente conducta lo merezcan, a propuesta de la Junta de Disciplina de los Establecimientos y previo acuerdo del Patronato Central de la Jefatura.

Artículo 12°. La Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones, en nombre del Patronato Central que en esta disposición se crea, elevará al Gobierno semestralmente una Memoria en la que exponga con datos estadísticos los resultados obtenidos en cuanto al trabajo de los reclusos, subsidios a las familias y propaganda realizada, además de las propuestas que juzgue convenientes para el sucesivo perfeccionamiento de los servicios a que esta Orden Ministerial se refiere.

Disposición transitoria. La Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones queda encargada de poner en pleno vigor los órganos de dirección y ejecución de los servicios a que esta Orden se refiere, en el

plazo máximo de dos meses a partir de su publicación en el Boletín Oficial del Estado.

Lo digo a V. I. Para su conocimiento y demás efectos.

Dios guarde a V. I. muchos años .

Vitoria, 7 de Octubre de 1938. III Año Triunfal.

Tomás Domínguez Arévalo.

Ilmo. señor Jefe del Servicio Nacional de Prisiones.

EFFECTES DELS BOMBARDEJOS AL PORT DE BARCELONA (FEBRER 1939)

Font: EFE. Autor: desconegut. Any: 1939

ORDRE DE LLIBERTAT DE PRESONERS (15-5-1940)

COPIA QUE SE CITA

Inspeccion de Prisioneros de Guerra.- Seccion 1ª-2ª.- Nº19.267.- Cumplimentando ordenes del Excmo.Sr. Ministro del Ejercito,deberan ser puestos en libertad inmediatamente todos los individuos que lleven más de un año en situacion de prisioneros,computándose el tiempo permanecido en Batallones, Campos de Concentracion, Hospitales y restantes Organismos dependientes de esta Inspeccion.- Quedan exceptuados de esta Orden los que permanecieron en el extranjero sujetos a movilizacion que deben estar como prisioneros tanto tiempo como sus respectivos reemplazos estuvieron o están en filas.- Los individuos con tiempo de trabajadores fijado por Autoridades Judiciales serán libertados al cumplir los plazos señalados.- Los que cumplan recargos o castigos impuestos por Autoridades Militares, serán libertados conforme ordenes de dichas Autoridades.- En las Unidades de castigo serán libertados únicamente los que observen buena conducta.- Se exceptúa de esta Orden los considerados prófugos conforme a las Normas de clasificacion de 15 de Enero del corriente año.- Los libertados comprendidos en reemplazos de 1936 a 1941 marcharán a los lugares donde les corresponda el alistamiento, presentándose inmediatamente a las Juntas Municipales.Sus expedientes de clasificaci6n, en el estado en que se encuentren y especificando en los mismos el tiempo que, conforme a lo dispuesto en la O.C. RESERVADA de la Direccion General de Personal y Reclutamiento de 5 de Enero último, deben servirles de abono para el Servicio en filas, serán remitidos a las Cajas de Recluta correspondientes.- Los pertenecientes a otros reemplazos que sean libertados y no se encuentren todavia clasificados, marcharán a su residencia presentándose en las Comandancias de Puesto de la Guardia Civil, a las que serán comunicadas por los Jefes de las Unidades las libertades que se vayan efectuando, a efectos de la debida vigilancia a que deben quedar sometidos, hasta tanto sean clasificados en dicha situacion; continuándose en las Unidades a que pertenecen la tramitacion rápida de sus expedientes para clasificaci6n que comunicará esta Inspeccion a las citadas Comandancias de Puesto de la Guardia Civil.- Todos los libertados marcharán provistos de la documentacion conveniente en donde constan los extremos citados y obligacion de presentarse.- Debe comunicarse a las Autoridades Militares los licenciamientos para conocimiento y adopcion de medidas en traslados y transportes.- Diariamente las Sub-inspecciones anticiparán por telefono número de individuos libertados, remitiendo por Correo estados especificando los datos de filiacion, reemplazos y lugares para donde son pasaportados.-Deben cursarse con toda urgencia ordenes convenientes a todos los Batallones y Organismos dependientes de esta Sub-inspeccion que acusarán recibo.-El licenciamiento que se ordene se efectuará en forma escalonada, conforme al ritmo que en cada Region fijen las Autoridades Militares al tiempo de facilitar los medios de transportes y pasaportes necesarios que de las mismas deben ser recibidos. "Dios guarde a V.S. muchos años Madrid 11 de Mayo de 1940.-EL CORONEL SUB-INSPECTOR.-FIRMADO Y RUBRICADO E. PINILLO.-HAY UN SELLO EN TINTA QUE DICE: INSPECCION DE LOS CAMPOS DE CONCENTRACION DE PRISIONEROS.-JEFATURA.- AL PIE: SR. SUB-INSPECTOR DE BATALLONES DE TRABAJADORES DE LA IV REGION.-BARCELONA.

ES COPIA.

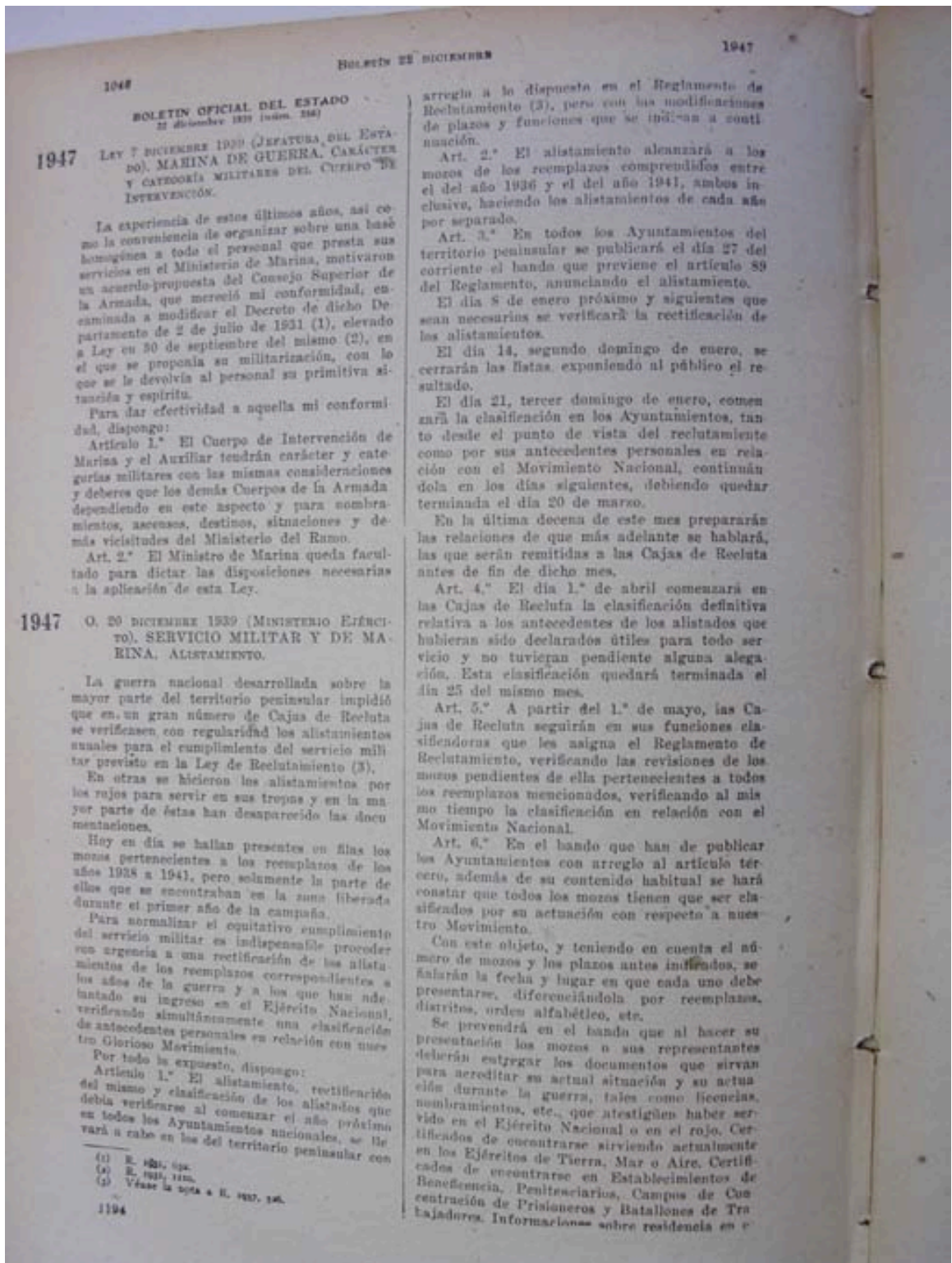
Barcelona, 15 de Mayo de 1940.

EL CORONEL SUB- INSPECTOR,

1 *Manuel Pinillo*

Font: AIMP, CGRM(A), C 21, E 10

ORDRE D'ALLISTAMENT (22-12-1939)

1048

BOLETIN DE DICIEMBRE

1947

BOLETIN OFICIAL DEL ESTADO
22 diciembre 1939 (años 1947)

1947 LEY 7 DICIEMBRE 1939 (JEFATURA DEL ESTADO). MARINA DE GUERRA. CARÁCTER Y CATEGORÍA MILITARES DEL CUERPO DE INTERVENCIÓN.

La experiencia de estos últimos años, así como la conveniencia de organizar sobre una base homogénea a todo el personal que presta sus servicios en el Ministerio de Marina, motivaron un acuerdo-propuesta del Consejo Superior de la Armada, que mereció mi conformidad, examinada a modificar el Decreto de dicho Departamento de 2 de julio de 1931 (1), elevado a Ley en 30 de septiembre del mismo (2), en el que se proponía su militarización, con lo que se le devolvía al personal su primitiva situación y espíritu.

Para dar efectividad a aquella mi conformidad, dispongo:

Artículo 1.º El Cuerpo de Intervención de Marina y el Auxiliar tendrán carácter y categorías militares con las mismas consideraciones y deberes que los demás Cuerpos de la Armada dependiendo en este aspecto y para nombramientos, ascensos, destinos, situaciones y demás vicisitudes del Ministerio del Ramo.

Art. 2.º El Ministro de Marina queda facultado para dictar las disposiciones necesarias a la aplicación de esta Ley.

1947 O. 20 DICIEMBRE 1939 (MINISTERIO EJÉRCITO). SERVICIO MILITAR Y DE MARINA. ALISTAMIENTO.

La guerra nacional desarrollada sobre la mayor parte del territorio peninsular impidió que en un gran número de Cajas de Recluta se verificasen, con regularidad, los alistamientos anuales para el cumplimiento del servicio militar previsto en la Ley de Reclutamiento (3).

En otras se hicieron los alistamientos por los rejos para servir en sus tropas y en la mayor parte de éstas han desaparecido las documentaciones.

Hoy en día se hallan presentes en filas los mozos pertenecientes a los reemplazos de los años 1938 a 1941, pero solamente la parte de ellos que se encontraban en la zona liberada durante el primer año de la campaña.

Para normalizar el equitativo cumplimiento del servicio militar es indispensable proceder con urgencia a una rectificación de los alistamientos de los reemplazos correspondientes a los años de la guerra y a los que han adelantado su ingreso en el Ejército Nacional, verificando simultáneamente una clasificación de antecedentes personales en relación con nuestro Glorioso Movimiento.

Por todo lo expuesto, dispongo:

Artículo 1.º El alistamiento, rectificación del mismo y clasificación de los alistados que debía verificarse al comenzar el año próximo en todos los Ayuntamientos nacionales, se llevará a cabo en los del territorio peninsular con

(1) R. 1931, 624.

(2) R. 1931, 1120.

(3) Véase la Ley de R. 1937, 146.

1194

arreglo a lo dispuesto en el Reglamento de Reclutamiento (3), pero con las modificaciones de plazos y funciones que se indican a continuación.

Art. 2.º El alistamiento alcanzará a los mozos de los reemplazos comprendidos entre el del año 1936 y el del año 1941, ambos inclusive, haciendo los alistamientos de cada año por separado.

Art. 3.º En todos los Ayuntamientos del territorio peninsular se publicará el día 27 del corriente el bando que previene el artículo 89 del Reglamento, anunciando el alistamiento.

El día 8 de enero próximo y siguientes que sean necesarios se verificará la rectificación de los alistamientos.

El día 14, segundo domingo de enero, se cerrarán las listas, exponiendo al público el resultado.

El día 21, tercer domingo de enero, comenzará la clasificación en los Ayuntamientos, tanto desde el punto de vista del reclutamiento como por sus antecedentes personales en relación con el Movimiento Nacional, continuándose en los días siguientes, debiendo quedar terminada el día 20 de marzo.

En la última decena de este mes prepararán las relaciones de que más adelante se hablará, las que serán remitidas a las Cajas de Recluta antes de fin de dicho mes.

Art. 4.º El día 1.º de abril comenzará en las Cajas de Recluta la clasificación definitiva relativa a los antecedentes de los alistados que hubieran sido declarados útiles para todo servicio y no tuvieran pendiente alguna alegación. Esta clasificación quedará terminada el día 25 del mismo mes.

Art. 5.º A partir del 1.º de mayo, las Cajas de Recluta seguirán en sus funciones clasificadoras que les asigna el Reglamento de Reclutamiento, verificando las revisiones de los mozos pendientes de ella pertenecientes a todos los reemplazos mencionados, verificando al mismo tiempo la clasificación en relación con el Movimiento Nacional.

Art. 6.º En el bando que han de publicar los Ayuntamientos con arreglo al artículo tercero, además de su contenido habitual se hará constar que todos los mozos tienen que ser clasificados por su actuación con respecto a nuestro Movimiento.

Con este objeto, y teniendo en cuenta el número de mozos y los plazos antes indicados, se señalará la fecha y lugar en que cada uno debe presentarse, diferenciándola por reemplazos, distritos, orden alfabético, etc.

Se prevendrá en el bando que al hacer su presentación los mozos o sus representantes deberán entregar los documentos que sirvan para acreditar su actual situación y su actuación durante la guerra, tales como licencias, nombramientos, etc., que atestigüen haber servido en el Ejército Nacional o en el rojo, Certificados de encontrarse sirviendo actualmente en los Ejércitos de Tierra, Mar o Aire, Certificados de encontrarse en Establecimientos de Beneficencia, Penitenciarios, Campos de Concentración de Prisioneros y Batallones de Trabajadores. Informaciones sobre residencia en r

extranjero o paradero desconocido. Certificados de defunción; ídem de pensión para acreditar el lugar de aquél el fallecimiento de los causantes. Testimonios de sentencia o de la clasificación obtenida ante las Comisiones deparadoras de prisioneros o presentados, etc.

Los certificados que no lleguen a tiempo y después de acreditar que se han solicitado, podrán ser sustituidos provisionalmente por declaraciones juradas de tres personas solventes, a juicio de la Comisión clasificadora.

Art. 7.º Para la clasificación provisional en los Ayuntamientos, por lo que se refiere a la conducta de los mozos comprendidos en los alistamientos indicados, se formará una Comisión presidida por el Alcalde o Concejal en quien éste delegue, un representante de P. E. T. y de las J. O. N. S. solicitado por el Alcalde y un tercer representante, perteneciente a la Guardia Civil, o un ex cautivo o ex combatiente, nombrados estos últimos también por el Alcalde.

En las poblaciones de más de 5,000 habitantes se agregará a dicha Comisión un representante de la Autoridad militar regional de categoría de Teniente o Capitán, nombrado a petición del Alcalde por la expresada Autoridad militar.

Art. 8.º La expresada Comisión, auxiliada por los escribientes necesarios, recibirá la documentación que le entregue cada mozo o su representante, recogiéndola en un sobre-carpetas, cuyo exterior llevará un formulario con arreglo al modelo que se inserta al final de esta Orden.

Estudiará los documentos y manifestaciones de cada mozo o su representante en un plazo de ocho días, al cabo de los cuales se presentarán nuevamente los mozos o sus representantes por si tuviesen que pedirle la apartación de nuevos datos o documentos.

Recibidos éstos y con los informes que solicite la Comisión directamente, formalizará un acta, formulario número 2, en la que figuren los examinados cada día con la propuesta de clasificación que estime le corresponda a cada mozo, la cual se hará también constar escrita a mano y con la firma del Presidente en el lugar correspondiente del sobre-carpetas.

Cuando algún individuo no presente todos los documentos necesarios para justificar su actuación en el día que se le haya señalado, se le podrá conceder una prórroga que no exceda del plazo fijado para terminar las operaciones de la clasificación en los Ayuntamientos, clasificándolo finalmente con los datos que haya aportado e informes pedidos por la Comisión.

Art. 9.º Las Cajas y Ayuntamientos recibirán oportunamente instrucciones relativas a las normas generales para la clasificación provisional de los mozos por sus antecedentes y a las resoluciones a tomar con los clasificados.

Art. 10.º Antes del 1.º de abril remitirán los Ayuntamientos a las Cajas respectivas el resultado de la clasificación provisional a que se refiere el artículo anterior relativa a los mozos clasificados útiles para todo servicio, y sin que hayan formulado alegaciones, reclama-

ciones, ni solicitado prórroga, en la forma siguiente:

1.º Relación nominal de los que se hallan sirviendo actualmente en los Ejércitos Nacionales.

2.º Relación nominal de los licenciados que hayan servido exclusivamente en el Ejército Nacional.

3.º Relación nominal de los que hayan servido solamente en el Ejército rojo.

4.º Relación nominal de los que hayan servido en los dos Ejércitos.

5.º Relación nominal de los que no hayan servido en ninguno.

En dichas relaciones figurarán agrupados por Armas o Cuerpos y por tiempo de servicio en meses, salvo los que estén en filas, y todos ellos con separación de recambios, agregando a continuación de cada nombre la clasificación que proponen por sus antecedentes con respecto al Movimiento. Acompañarán a las relaciones los sobres-carpetas con la documentación de cada mozo.

Art. 11.º Durante el mes de abril se verificará por las Justas de Clasificación y Revisión de las Cajas la clasificación definitiva relativa a la conducta con respecto al Movimiento de los mozos a que se refiere el artículo anterior. Esta operación estará terminada el día 25 de dicho mes, ingresado en Caja con fecha 1.º de mayo los mozos a quienes corresponda.

Art. 12.º Antes del 30 de abril remitirán los Ayuntamientos a las Cajas de Recruta relaciones nominales, sobres-carpetas y demás documentación de los mozos cuya clasificación, según el Reglamento de Reclutamiento, tiene que pasar a la Junta de Clasificación y Revisión de las Cajas de Recruta.

Estas Justas, a partir del 1.º de mayo, verificarán la revisión normal con arreglo a los preceptos del Reglamento de Reclutamiento, verificando simultáneamente la clasificación de los mozos por su actuación con respecto al Movimiento.

Esta revisión deberá quedar terminada el día 31 de agosto. Oportunamente se indicará la fecha del ingreso en Caja de los que deban verificarse.

Art. 13.º Serán bien conceptuados, sin más información, los licenciados que hayan servido en nuestras filas durante la guerra y los que se hallen sirviendo en el momento de la clasificación en los Ejércitos Nacionales.

Art. 14.º Al entregar en el Ayuntamiento los mozos a sus representantes los documentos correspondientes para acreditar su situación y actuación durante el Movimiento, llevará duplicado índice de dichos documentos, extendido en dos cuartillas, una de las cuales se les devolverá con el recibí.

Por las Cajas de Recruta se entregará a cada mozo o su representante certificado de la clasificación definitiva relativa a su conducta en relación con el Movimiento, con arreglo al modelo que se determine.

La documentación entregada por los mozos o sus representantes será devuelta por las Cajas, con arreglo a las instrucciones que recibirán éstas oportunamente.

Art. 15. Los Jefes de los Cuerpos armados, Cuerpos de Concejeros, Buitones de Trabajadores, Auxiliares, Establecimientos Penitenciarios o de Beneficencia, etc., etc., bajo cuya autoridad se hallen individuos de cualquier categoría pertenecientes a los comprendidos en las leyes 1934 a 1941, ambos inclusive, redactarán inmediatamente y remitirán sin tardar a la Caja correspondiente un certificado para acreditar la presencia en los Cuerpos o Establecimientos de los individuos comprendidos en esta disposición.

Art. 16. En los Ayuntamientos de Balcón, Casales y plazas de soberanía de Marruecos, así como en las demarcaciones consiguientes, se verificará las operaciones del alistamiento de todos los comprendidos a que se refiere esta Orden, siguiendo las normas y pla-

nas señaladas en el Reglamento de Reclutamiento, incluyendo en ellas solamente a los que no verificaron su alistamiento a un debido tiempo, y clasificando a éstos por su conducta, en la misma forma que se previene para las Cajas de la Península.

Art. 17. Es necesario que todo el personal que ha de intervenir en estas operaciones, tanto en los Ayuntamientos como en las Juntas de Clasificación, se percaten de la trascendencia de su misión y de la necesidad de imponerse un esfuerzo ciertamente considerable, para terminar las operaciones en los plazos indicados, a cuyo efecto se numerará en cuanto sea necesario el personal subalterno de las Secciones de Reclutamiento de los Ayuntamientos, reforzándose también el de las Cajas en la forma que oportunamente se señalará.

(FORMULARIO NUMERO 1)

Región Militar, Caja de Recluta de ..... Distrito de ..... Número .....
 Ayuntamiento de ..... Fecha de clasificación número .....
 Apellido ..... Nombre .....
 Natural de ..... provincia de ..... Nació el ..... de ..... de .....
 Hijo de ..... y de ..... residentes en .....
 Estado ..... Nombre de la esposa .....
 Residencia actual del sujeto .....
 Ocio actual ..... Idem anteriores .....
 Lugares en que residió desde octubre del año 1934 .....
 Sirvió en el Ejército Nacional en .....
 Sirvió en el Ejército rojo en .....
 Ostentando los empleos de .....
 En julio del 36 estaba en ..... destinado a ..... por .....
 Pasó a la España Nacional el día .....
 Prisionero o perseguido ..... Pasa bien en .....
 Tiene pendientes asuntos en ..... Personas que pueden avalarlo .....
 Documentos que presenta ..... de ..... de 1946.

(Fecha y firma del interesado o de su representante.)

Clasificación provisional
 Véase los antecedentes e informes, la Comisión Municipal lo clasifica de ..... (acta número .....)
 de ..... de 1946.
 El Presidente de la Comisión,

Clasificación definitiva
 La Junta de Clasificación y Revisión de la Caja n.º ..... lo ha clasificado de ..... (acta número .....)
 de ..... de 1946.
 El Secretario,

(FORMULARIO NUMERO 2)

Región Militar, Caja de Recluta de ..... Distrito de ..... Número .....
 Ayuntamiento de ..... Acta número .....
 Acta de las clasificaciones acordadas en el día de la fecha, correspondientes a los nombres que a continuación se expresan, en relación con su adhesión al Movimiento Nacional.

Número de antecedentes	NOMBRES	Número de la lista	Clasificación	Situación en que quedó

Fecha y firma de los que constituyen el Tribunal.

INFORME SOBRE LA IMPLANTACIÓ DELS BDST (13-6-1940)

80
6

SUB-INSPECCIÓN DE
BATALLONES DE TRABAJADORES
DE LA 4.ª REGIÓN MILITAR

Excmo. Sr.

Sección
Número 11.326

REGIÓN MILITAR
ESTADO MAYOR
13 JUN 1940
ENTRADA
registrado al folio n.º 254

Al tomar posesión de esta Sub-Inspección de Batallones de Trabajadores y con el fin de conocer en su detalle la marcha administrativa de los mismos y las necesidades que es necesario atender para el buen régimen de aquellos, he girado una visita de inspección, pudiéndome percetar de varias irregularidades y deficiencias que tienen su origen en diversas circunstancias que si bien son ajenas algunas a la voluntad de los Mandos revelan otras falta de celo o negligencia que es necesario señalar y corregir.

Por ello elevo a V.E. el siguiente informe, consecuencia de dicha visita de inspección, en la que he podido constatar:

1.ª.- Las Planas Mayores de los Batallones se hallaban en algunos lugares muy separadas de sus Compañías que en realidad y por este hecho venían a formar Unidad independiente de dicha P.M. por la dificultad de control en todos los órdenes, que permitiera corregir en el acto cualquier deficiencia o irregularidad. Tal ocurrió por ejemplo, con el Batallón nº 177, cuya P.M. se halla en Vilafranca del Penedés, teniendo dos de sus Compañías situadas respectivamente en Torroella de Montgrí y en García y con el Batallón nº 63, que teniendo su P.M. en Darnius, varias de sus Compañías se hallaban muy alejadas de dicho punto. Tales deficiencias han sido remedias procurando el Sub-Inspector que suscribe trasladar las P.M. a los puntos donde exista mayor a-

Al contestar, hágase referencia a la Sección, Número y fecha

grupación de sus Compañías, para lo cual, tengo el honor de proponer a V.E. me sea concedida facultad para poder, en todo caso, ordenar aquellos traslados.

2a.- Los alojamientos son muy deficientes y por regla general en muchos pueblos no existe local con capacidad para albergar las Compañías, lo que hace sumamente difícil su vigilancia y seguridad, facilitando ello evasiones de trabajadores, especialmente en las regiones fronterizas. Podría ello remediarse utilizando en los casos en que las condiciones del terreno lo permitan, campos alambrados en los que podrían instalarse los necesarios barracones.

3a.- Los suministros se efectúan en forma irregular, por carecerse en los Batallones del necesario medio de transporte, ya que por la naturaleza especial y contextura de los mismos, de acuerdo con el fin a que obedece su constitución, se hallan sus Compañías en lugares apartados de grandes núcleos de población. Sería por tanto necesario dotarles de camionetas para subsanar tal deficiencia.

4a.- La existencia de gran número de individuos encuadrados en los Batallones, naturales de esta Región, influye notablemente, sumando a ello la deficiencia de locales ya señalada en el extremo 2a, en que el número de desertiones haya ido progresando, maxime teniendo en cuenta que muchas de las Compañías de dichos Batallones se hallan destacadas en zona fronteriza y que muchos de los trabajadores eran naturales de la provincia de Gerona, lo cual les facilitaba enormemente, por su conocimiento de territorio, el conseguir su evasión. Esto ha ocurrido, por ejemplo, en el Batallón n.º 136 de cuya Compañía sita en Bosadella, desertaron cuarenta trabajadores, dando lugar ello a que se sustituyera en el Mando de dicha Compañía el Alférez a cuyo cargo se hallaba, Freire de Legos por falta de celo y negligencia, habiéndole sido impuesto además el correctivo de apercibimiento por el Jefe del Batallón; el nuevo Jefe de dicha Compañía ha tomado todas las medidas conducentes a evitar la repetición de hechos de tal clase. Lo mismo puede indicarse por lo que se refiere a las desertiones ocurridas en los Batallones n.º 63 y 122. Me permito sugerir a V.E. la conveniencia de que dejasen de ser destinados a Batallones sitos en esta Región, los naturales de la misma.

5a.- Insuficiente número de escoltas, especialmente en aquellos puntos en que por las circunstancias arriba señaladas debe ser extremada la vigilancia. Por ejemplo, el Batallón n.º 136, que tiene Compañías destacadas en Pont de Molins y cuya fuerza en revista es de mil ciento treinta y uno trabajadores, tiene ciento treinta y seis escoltas.

6a.- por lo que se refiere al rancho, se nota gran diferen-

SUB-INSPECCIÓN DE
BATALIONES DE TRABAJADORES
DE LA 4.ª REGIÓN MILITAR

Sección _____

Número _____

cia, incluso entre las Compañías del mismo Batallón, en la cantidad y calidad del mismo, según se hallen aquellas destacadas en importantes núcleos de población o en pueblos, lo que puede atribuirse a que en estos últimos existe mayor facilidad en la obtención de los artículos y en que es mas módico el precio de los mismos.

Al contestar, hágase referencia a la Sección, Número y fecha

72.- Desde el punto de vista de higiene y sanidad, los trabajadores en general presentan aspecto que revela suficiente nutrición, siendo todos ellos vacunados, llevando consigo el correspondiente certificado de vacunación antitífica y antiveriólica.

Es todo cuanto tengo el honor de informar a V.E. para su Superior conocimiento y efectos que V.E. estime pertinentes.

Dios guarde a V.E. muchos años.
Barcelona, 13 de Junio de 1940.

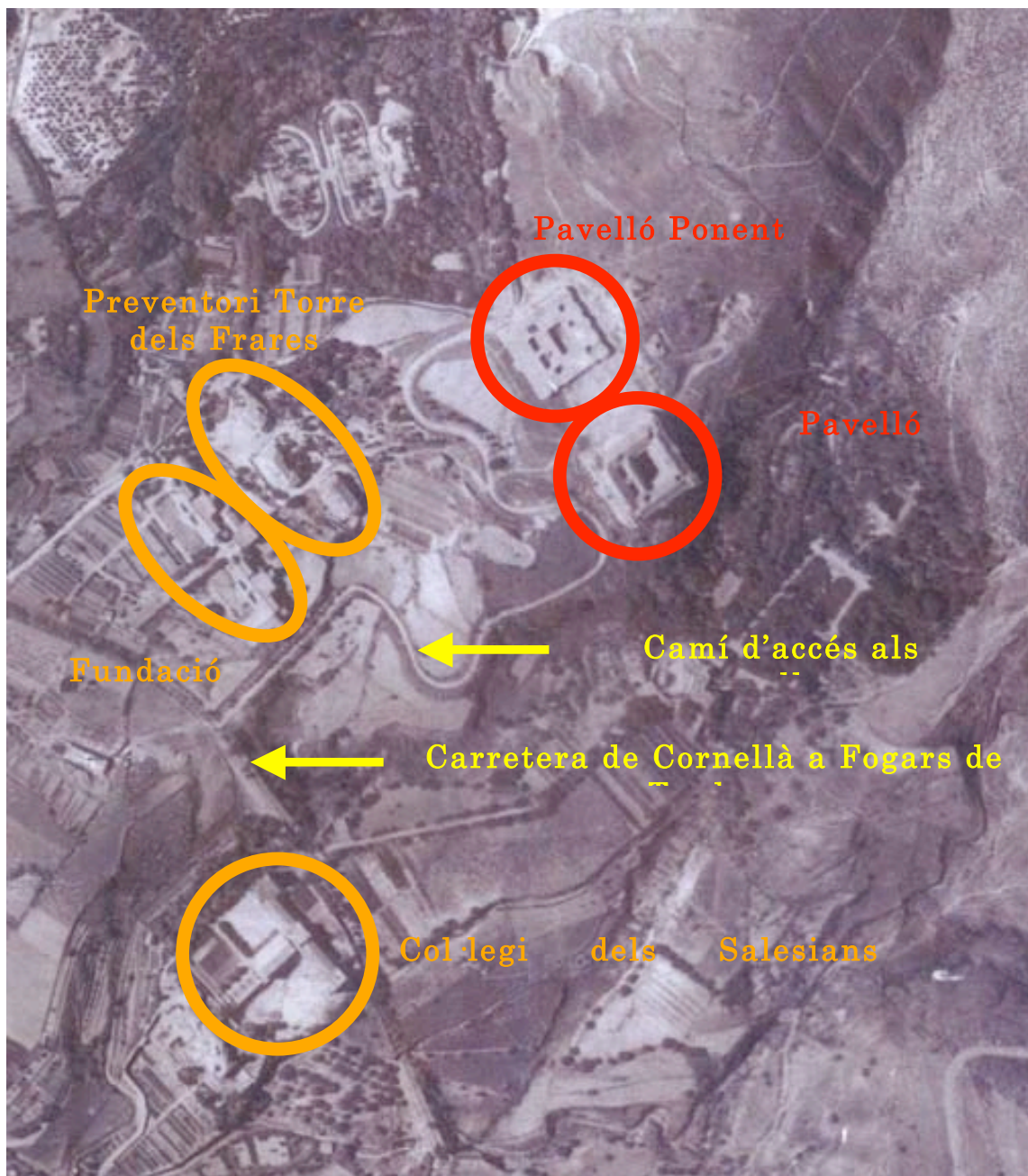
Excmo. Sr.
EL CORONEL SUB-INSPECTOR

Carrión y Jale

EXCMO. SR. CAPITAN GENERAL DE ESTA REGION MILITAR.

PLAZA

VISTA AÈRIA DEL CAMP DE CONCENTRACIÓ (1939–1940)

Font: elaboració pròpia a partir d'ICC, FB (CEFTA); i AGDB

QUESTIONARI DE L'AUDITORIA DEL EJERCITO DE OCUPACION (5-7-1938)

AUDITORIA DEL EJERCITO DE OCUPACION

DECLARACION INFORMATIVA N.º 10-2 HC 1885

Provincia de Barcelona Partido Judicial de _____ Pueblo de BARCELONA - SAUS

En Barcelona a los cuatro dias de Julio de 19 38 II Año Trienal

y de Norie Nombre y apellidos Juan Bautista Sureda hijo de Fernando

natural de Loria provincia de Uencia

vecino de Barcelona provincia de la misma calle Caceres num. 13

que 32 años de edad, profesion Paisano.

DECLARA que, al estallar el Movimiento, se encontraba en el pueblo de Barcelona - Saus, provincia de la misma formando el Comité rojo con fecha de _____ y habiendo residido durante su permanencia en la zona roja en los pueblos de _____

¿Dónde trabajaba? En el taller de la calle Pi y Suñer, que Brigada y Batallón perteneció al estubo militarizado el Brig. La Internacional. B. de Valencia.

Conteste lo más posible en las preguntas siguientes los hechos que concierne al interrogado, distinguiendo los pueblos en los que ha estado lugar

¿Qué registros hubo? Barcelona - Saus. Lo ignora.

¿Qué robos, saqueos e incendios se registraron? Barcelona - Saus. Se quemó la Estación de Saus y el Colegio de los Hermanos de la Cruz.

¿Qué detenciones se practicaron? Barcelona - Saus. Detención a Esteban Sureda calle Caceres N.º 13.

¿Qué asesinatos se perpetraron? Barcelona - Saus. Lo ignora.

¿Qué peticiones de dinero hubo? Barcelona - Saus. Lo ignora.

¿Qué tierras e industrias se expropiaron? Barcelona. Se colectivizó la agricultura de la comarca de Barcelona de Juan Bosch, calle Pi y Suñer, la Pauleta de Juan Bosch, calle Pi y Suñer, la Pauleta de Juan Bosch, calle Pi y Suñer, y la Pauleta de Juan Bosch.

CUESTIONARIO FUNDAMENTAL DEL INTERROGATORIO

1. ¿Quiénes formaban el Ayuntamiento de izquierdas que había en el pueblo al estallar el Movimiento Nacional?
2. ¿Quiénes han formado los Comités que han funcionado en el pueblo durante la dominación roja?
3. ¿Quiénes han cometido delitos, especificando la clase de éstos?
4. ¿Quiénes han ingresado voluntarios en las milicias rojas?
5. ¿Quiénes constituyen los mandos militares que ha tenido el interrogado?
6. Otros dirigentes o propagandistas rojos a quien conozca.

ELEMENTOS EXTREMISTAS

FUERO	APELLIDOS O APODO	NOMBRE	Partido político o social	Cargos políticos, sindicales o militares	DETENIDOS Y HECHOS QUE SE HAYAN REALIZADO
1.º	Barral < Sanj. >				Lo ignora
2.º	Barral < Sanj. >				Lo ignora
3.º	Barral < Sanj. >				Lo ignora
4.º	Barral < Sanj. >				Tras cesar en sus funciones en el momento de salir del pueblo para ir a la guerra.
5.º	Taqueo	Taqueo		Capitán	Lo ignora
6.º	Lo ignora				Lo ignora

Juan José Bastida

«Que conste en este campo con sus emplazamientos en el P. S. T. en todo el mundo en la España, sobre todo en España.»

EXPEDIENT PENITENCIARI DE JOAN ALOGUÍN ANDIÑACH

3072
385

PRISIÓN CELULAR DE BARCELONA

Expediente procesal de Juan Aloguín Andinach

Natural de <u>Barcelona</u>	Provincia de <u>id</u>
Vecino de <u>id</u>	Provincia de <u>id</u>
Hijo de <u>Juan</u>	y de <u>María</u>
Edad <u>11 años</u>	Profesión <u>Estudiante</u>
Instrucción <u>tiene</u>	Religión <u>católica</u>
Estado <u>soltero</u>	Hijos _____ N.º de ellos _____
Antecedentes _____	Ingreso por _____
Domicilio <u>Avilau 11. 4º</u>	

Pulgar derecho

Fórmula Deciloscópica

639

Pulgar izquierdo

CAUSA					
Número del Sumario	Año	JUZGADO	DELITO	Fecha en que se decretó prisión	Fecha de libertad
				20.4.39	

FECHAS				VICISITUDES
Hora	Día	Mes	Año	
	20	Abril	1939	<p style="font-size: small; color: blue;">Ingreso como detenido a disposición del Juzgado Militar nº 18, según oficio del Gobierno Militar de Logroño que se une. Se da cuenta.</p> <p style="text-align: center; color: blue;">al Director al Subdirector</p>

92274,0001

FECHAS				VICISITUDES
Hora	Día	Mes	Año	
	24	Agosto	1939	<p>De su oficina del Juzgado Militar n.º 13 en el que se dispone que este recluso pase a disposición del Sr. Jefe del Servicio Nacional de Prisioneros. Se acusa recibida y de cuenta.</p> <p>V.º B.º El Subdirector El Director</p>
	24	Agosto	1939	<p>Al expte. 9982 de Ramon Medina Lorenzo, se su oficina del Negociado de Prisioneros, en el que se dispone que este recluso pase a disposición de la Inspección General de Campes de Concentración.</p> <p>V.º B.º El Subdirector El Director</p>
	28	Agosto	1939	<p>En virtud de orden de la Subdirección este recluso ha sido trasladado al Campes de Concentración de Horta.</p> <p>V.º B.º El Subdirector El Director</p>
	15	Abri	1940	<p>Se su oficina del Batallón de Trabajadores n.º 5 ganando participando la obligación que tiene de incorporarse a dicho Batallón. Se acusa recibida participando traslado.</p> <p>V.º B.º El Subdirector El Director</p>

9274,0002

JUZGADO MILITAR Nº. 15
Barcelona.

8647

Habiendo recaído acuerdo del Consejo de guerra Permanente Nº. 1 de esta Plaza, confirmado por otro del Ilmo. Sr. Auditor, en la causa instruida por este Juzgado contra JUAN ALOGUIN ANDINACH, por los cuales se acuerda, quede el encartado a disposición del Negociado de Prisioneros, a fin de ser destinado a un Batallón de Trabajadores, por un periodo no inferior a cuatro meses, ruego a Vd. retenga al citado encartado en esa Prisión de su digna dirección a disposición del Sr. Jefe del Servicio Nacional de prisioneros de esta Plaza, a los fines acordados.

Ruego también a Vd. se sirva acusarme recibo del presente oficio, para debida constancia en autos.

Dios guarde a Vd. muchos años.

Barcelona 7 de Julio de 1939. - Año de la Victoria.

El teniente Juez Instructor.

J. Puig i Dal

Sr. Director de la Prisión Celular de esta PLAZA.

92274,0003

Batallón de Trabajadores núm. 5

MANDO

*25-8-37
A Dn. Jefe*

Núm. 694

Ruego a V.S. se digne comunicarme la situación en que se encuentra el Trabajador de este Batallón **JUAN ALONGUIN ONDIRACH**, que salió del Deposito de Prisioneros de Guerra de Logroño para esa Prisión de su digna Desección, con fecha 18 de Abril del pasado año, a fin de dar cumplimiento a lo ordenado por la Superioridad, que dispone que los Prisioneros que sean absueltos en las causas que les sigan, no pierden por ello su condición jurídica de tales, incorporándose a la Unidad de procedencia al ser puestos en libertad.

Dios guarde a V.S. muchos años.
Granada 10 de Abril de 1.940
EL COMANDANTE JEFE

PRISION CELULAR
BARCELONA
13 ABR 1940
REGISTRO } EDICION 4528
              } SALIDA

DIRECTOR DE LA PRISION CELULAR DE
BARCELONA

92274,0004

EXPEDIENT PENITENCIARI D'ANTONIO ROS ARANDA

324

PRISION CELULAR DE BARCELONA

Expediente procesal de Antonio Ros Aranda

M. 4

Natural de <u>La Alfranca</u>	Provincia de <u>Alburea</u>
Vecino de <u>Barcelona</u>	Provincia de _____
Hijo de <u>Isaac</u>	y de <u>Joaquina</u>
Edad <u>23 años</u> <u>20 Agosto 1915</u>	Profesión <u>Bestil</u>
Instrucción <u>U.</u>	Religión <u>C. R. P.</u>
Estado <u>S.</u>	Hijos _____ N.º de ellos _____
Antecedentes _____	Ingresó por _____
Domicilio <u>Casa de Soler 293 h. 2.</u>	

Pulgar derecho	H	Fórmula Dactiloscópica	B-39	Pulgar derecho
----------------	---	---------------------------	------	----------------

CAUSA

Número del Sumario	Año	JUZGADO	DELITO	Fecha en que se decretó prisión	Fecha de libertad
				27-2-1939	

FECHAS				VICISITUDES
Hora	Dia	Mes	Año	
	27	febrero	1939	Ingresó de libertad entregado por Agentes de la Columna de Orden y Policía de Compañía en concepto de demandado y a disposición del Jefe de la Prisión de la Penitenciaría con orden de la referida libertad que se dio al expediente. Se participa. El Subdirector,

DATES				VICISSITUDS
Hora	Dia	Mes	Any	
	30	marzo	1937	<p>Al expediente de Antonio Ros, dijo Villaverde 5061, pone a este recluso a disposicion de la Comision de Prisioneros de la cuenta.</p> <p>V.º B.º El Director</p> <p>El Subdirector</p>
	7	Octubre	1937	<p>Este recluso ya sido trasladado al Campo de Concentracion de Horta por orden de la Impresion de Campo de Concentracion que se une al expediente n.º 10578 de Antonio Ferrer.</p> <p>V.º B.º El Director</p> <p>El Subdirector</p>
	1.19	agosto	1940	<p>Se unificó de la Inspeccion de Batallones de Terabafados, participando para interesarlo el traslado de este recluso al Depoite de Prisioneros de Reus. Si aora recluso participante traslado al Campo de Concentracion de Horta en 7-10-37.</p> <p>V.º B.º El Director</p> <p>El Subdirector</p> <p><i>J. Carrión</i></p>

Sector N.º 3

Orden de ingreso en la cárcel Modelo

Detenido:

Apellidos ... Pas Aranda.....
Nombre ... Antonio..... Apodo .....
Edad ..... 27 años. Estado soltero.. Profesión lucero textil..
Natural de ..... Cartagena..... Provincia de .. Murcia.....
Hijo de ..... Mariano..... y de ..... Joaquina.....
Domicilio .. Navas de Tolosa 293-4º-2º (Clot).....
Conducido por sold. Angel Gil Ota (1º Reg. Flechas Negras)
Motivo de la detención .. No saludar al paso Bandera.....

Barcelona, 27 de Febrero..... de 1939.
III Año Triunfal.

Alfonso Juan Pas

Sr. Director de la cárcel de ... Barcel Modelo.....

SUB-INSPECCIÓN DE
BATALLONES DE TRABAJADORES
DE LA 4.ª REGIÓN MILITAR

*Bajas
del
1939*

Sección 5a
Número 13.794

Pongo en su conocimiento que con esta fecha **intereso** del Excmo. Sr. General Gobernador de esta Plaza el traslado al Depósito de Prisioneros de Guerra de Reus, del recluso en ese Establecimiento ANTONIO ROS ARANDA.

Dios guarde a Vd. muchos años.
Barcelona 12 de Agosto de 1940.

EL CORONEL SUB-INSPECTOR

Cañal de la...

Se hace referencia a la Sección, Número y fecha

PRISION CELULAR
DE
BARCELONA
13 AGO 1940
REGISTRO
Escriba
Cada...

SR DIRECTOR DE LA PRISION CELULAR DE

PLAZA

Tengo el honor de participar a V.S. que el individuo a que en su oficio nº 13794 alude ANTONIO ROS ARANDA que debe ser trasladado al Depósito de Prisioneros de Reus, fué conducido ya el 7 de octubre de 1939 al Campo de Concentracion de Horta.

Dios guarde a V.S. muchos años
Barcelona a 17 de agosto 1940

Sr Coronel Sub-Inspector de Batallones de Trabajadores
Seccion 5ª- Barcelona

Font: ANC, CPHB, C 1784

PRESOS A CATALUNYA (2-1-1940)

INSPECCION DE PRISIONES DE CATALUNYA		
Relacion nominal numerica de los reclusos existentes en las Prisiones de esta Region en el dia de la fecha.		
Prisiones	Varones	Mujeres
PROVINCIA DE BARCELONA		
Prisiones de Barcelona.....	15,325	1,184
Prision de Arenys de Mar.....	51	"
id " Badalona.....	54	"
id " Berga.....	82	"
id " Granollers.....	175	"
id " Igualada.....	54	"
id " Manresa.....	505	"
id " Mataró.....	99	"
id " San Feliú de Llobregat.....	75	"
id " Sabadell.....	361	"
id " Tarrasa.....	537	"
id " Vic.....	317	"
id " Villafranca del Penedés.....	13	"
id " Villanueva y Geltrú.....	123	"
Suma.....	15,601	1,184
Provincia de Gerona		
Capital y Partidos.....	3,170	"
Suma.....	3,170	"
PROVINCIA DE TARRAGONA		
Tarragona.....	2,691	593
Prision de Reus.....	375	"
Tortosa.....	114	"
Prision de Vendrell.....	2	"
id " Monblanch.....	15	"
id " Gaudera.....	20	"
id " Plaset.....	125	"
id " Valls.....	27	"
id " Mora de Ebro.....	2	"
Suma.....	3,372	593
PROVINCIA DE LERIDA		
Lerida Capital.....	2,911	153
Prision de Cervera.....	145	"
id " Seu de Urgel.....	59	"
id " Viella.....	49	"
id " Solomó.....	143	"
id " Borjas Blancas.....	143	"
id " Sort.....	25	"
Suma.....	3,505	153
RESUMEN		
Provincia de Barcelona.....	15,325	1,184
id " Gerona.....	3,170	"
id " Tarragona.....	3,372	593
id " Lerida.....	3,505	153
Suma.....	25,373	1,930
Hombres.....	25,373	
Mujeres.....	1,930	
Total general.....	27,303	
Barcelona 2 de Enero de 1940 El Inspector.		

Font: AIMP, CGRM(A), C 21, E 24

LA CESSIÓ DEL PALAU DE LES MISSIONS (1939)

PRISIÓN CELULAR
DE
BARCELONA

DIRECCIÓN

N.º 1737/

Saludo a Franco:
¡Arriba España!

Excmo Señor

Tengo el honor de participar a V.E. contestando su respetable escrito nº 209 fecha 17 del actual que, por no tener autorización para ello, con esta fecha telegrafico al Ilmo Señor Director General de Prisiones al objeto de que se autorice o designe la persona que estime conveniente para la firma del acta de la recepción del Palacio de las Misiones, que la Excmo. Comisión Municipal permanente acordó ceder a prescrio y durante el tiempo que el servicio lo haga necesario para ser ocupado por presos.

Tan pronto reciba contestacion a este telegrama, participaré a V.E. día y hora en que pueda hacerse esta recepción

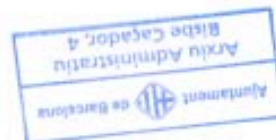
Dios guarde a V.E. muchos años
Barcelona 21 de Agosto de 1939

Año de la Victoria

Excmo Señor Alcalde Presidente del Excmo Ayuntamiento de esta Capital. Barcelona

M. P. M. 1939

Font: AMA, PM

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRAFIA

FONTS DOCUMENTALS I HEMEROGRÀFIQUES

ACBC: Arxiu Comarcal del Baix Camp (anteriorment Arxiu Comarcal de Reus)

CM: Comandància Militar

AGA: Archivo General de la Administración

DGS: Dirección General de Seguridad

G: Gobernación

AGMA: Archivo General Militar de Ávila

CGG: Cuartel General del Generalísimo

GMZ: Gobierno Militar de Zaragoza

ME: Ministerio del Ejército

ZN: Zona Nacional

AGMG: Archivo General Militar de Guadalajara

FPBDST: Fondo Provisional de BDST

AGDB: Arxiu General de la Diputació de Barcelona

FC: Fons Cultura

FCdC: Fons Casa de Caritat de Barcelona

FF: Fons Fotogràfic de l'Arxiu Històric

NH: Nuestro Hogar

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa de l'Ardiaca)

AHCB-AF: Arxiu Fotogràfic

DG: Departament de Gràfics

ECC: El Correo Catalán

ENU: El Noticiero Universal

LVE: La Vanguardia Española

SN: Solidaridad Nacional

AHDGC: Arxiu Històric de la Delegació del Govern a Catalunya
(anteriorment Govern Civil de Barcelona)

AEdO: Auditoria del Ejército de Ocupación. Declaraciones de
afectados

AHPN: Arxiu Històric del Poble Nou

AHUAD–COAC: Arxiu Històric d'Urbanisme, Arquitectura i Disseny
del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (Demarcació
Barcelona)

FRiB: Fons Rubió i Bellver

FFG: Fons Fotogràfic i Geogràfic de l'Arxiu Històric del COAC

AIMP: Archivo Intermedio Militar Pirenaico (Caserna d'El Bruc)

CGRM(A): Capitanía General de la 4ª Región Militar. Asuntos

CGRM(P): Capitanía General de la 4ª Región Militar. Personal

GMB(HS): Gobierno Militar de Barcelona. Hojas de Servicio

FPGM: Fondo Personal General Jesús Maldonado de Arjona

AMA: Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona

ACP: Actes Comissió Permanent

AP: Actes Ple

DUOP: Delegació Urbanisme i Obres Públiques

FEU: Fons Exposició Universal del 1929

FOP: Fons Obres Particulars

G: Governació

GU: Gestió urbanística

PM: Patrimoni Municipal

AMCEV: Arxiu Municipal de Cerdanyola

FF: Fons fotogràfic

AMDC: Arxiu Municipal del Districte de Les Corts

FF: Fons fotogràfic

AMDCV: Arxiu Municipal de Districte de Ciutat Vella

AMDHG: Arxiu Municipal de Districte d'Horta–Guinardó

AMDSG: Arxiu Municipal de Districte de Sarrià – Sant Gervasi

FOP: Fons Obres Particulars de Sant Gervasi

AMDSM: Arxiu Municipal de Districte de Sant Martí

FHSMP: Fons Històric de Sant Martí dels Provençals

AMSC: Arxiu Municipal de Sant Cugat

FF–AMSC: Fons fotogràfic de l'Arxiu Municipal

DJV: Donació Joaquim Villaronga

AMTM: Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (Monestir de Poblet)

GC: Guerra Civil

P: Postguerra

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

CPHB: Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona

FSN: Fons Solidaridad Nacional

GCiG: Fons Gabriel Casas i Galobardes

TAF

CRAI–BPR: Centre de Recursos per a l'Autoaprenentatge i la
Investigació – Biblioteca Pavelló de la República

BF: Biblioteca Figueras

EFE: Agència Efe

IAAH – Arxiu Mas: Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas

ICC: Institut Cartogràfic de Catalunya

C: Cartoteca

FC: Fons Cuyàs

FFG: Fons Fotogràfic Gaspar

MTN: Sèrie Mapa Topogràfico Nacional escala 1:50.000

FB (CEFTA): Fotoplano de Barcelona y sus contornos (Compañía Española de Trabajos Fotogramétricos Aéreos)

FONTS ORALS

Santiago Alcolea i Gil (Barcelona, 2-2-2006 i 23-3-2006)

Joan Bordàs i Brullas (L'Hospitalet, 3-7-2006)

BIBLIOGRAFIA

AA. DD.: *El Poblenou: 150 anys d'història*, Arxiu Històric del Poblenou, Barcelona, 1991.

AA. DD.: *La Guerra civil española. La caída de Barcelona*, Volum 22, Ediciones Folio, Barcelona, 1997.

AA. DD.: *Guerra Civil i franquisme. Seixanta anys després*. Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, 2000.

AA. DD.: *Cárcel Modelo: cien años bastan, derribemos la Modelo para no levantar otra*, Ateneu Llibertari Poble Sec, Barcelona, 2004.

AA. DD.: *La Model: cent anys i 1 dia d'històries*, Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona — Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil — Departament de Justícia, Barcelona, 2004.

- AA. DD.: “Els camps de concentració”, *El trenta-nou. Butlletí del Grup de Recerca de l'Època Franquista de Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro*, Sant Feliu de Guíxols, desembre 2006.
- ACOSTA BONO, G. i altres: *El canal de los presos (1940–1962). Trabajos forzados: de la represión política a la explotación económica*, Crítica, Barcelona, 2004.
- AGENCIA EFE: *Imágenes inéditas de la Guerra Civil (1936–1939)*, EFE, Madrid, 2002.
- AGUILAR OLIVENZA, M.: *El ejército español durante el franquismo. Un juicio desde dentro*, Akal, Madrid, 1999.
- AIXALÀ, E.: *La quinta del biberó. Els anys perduts*, Proa, Barcelona, 2004.
- AJUNTAMENT DE CERDANYOLA: *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i arqueològic de Cerdanyola del Vallès. Text refós*, Cerdanyola, 2003.
- ALBA, V.: *Sísif i el seu temps. II Costa amunt*, Laertes, Barcelona, 1990.
- ALBERCH i FUGUERAS, R. (dir.): *Els barris de Barcelona*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.
- ALBERTÍ GUBERN, S., ALBERTÍ CASAS, E.: *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936–1939)*, Albertí Edicions, Barcelona, 2004.
- ALCOFAR NASSAES, J. L.: *CTV. Los legionarios italianos en la Guerra Civil española, 1936–1939*, Dopesa, Barcelona, 1972.
La Aviación legionaria en la guerra española, Euros, Barcelona, 1976.
- ÁLVAREZ, R.: “Eugenesia y fascismo en la España de los años treinta”, dins HUERTAS, R., ORTIZ, C. (eds.): *Ciencia y fascismo*, Doce Calles, Madrid, 1998.

- ÁLVAREZ BOLADO, A.: *Para ganar la guerra, para ganar la paz. Iglesia y guerra civil: 1936-1939*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 1995.
- ÁLVARO DUEÑAS, M.: “Los militares en la represión política de la posguerra: la jurisdicción especial de Responsabilidades políticas hasta la reforma de 1942”, *Revista de Estudios Políticos*, Madrid, núm. 69, 1990.
- AMADES, J.: *Histories i llegendes de Barcelona. Passejada pels carrers de la ciutat vella. Volum I*, Edicions 62, Barcelona, 1984.
- AMAT, J., DUEÑAS, O.: “Camps de concentració i Batallons de Treballadors” dins SOLÉ SABATÉ, J. M. (dir.): *El franquisme a Catalunya. La dictadura totalitària (1939–1945)*, Edicions 62, Barcelona, 2005.
- AMBROS i MONSONIS, J.: *El monestir de Sant Cugat del Vallès*, Oikos, Barcelona, sense data.
- ARANZADI, E.: *Repertorio cronológico de legislación. 1937*, Editorial Aranzadi, Pamplona, 1937.
- Repertorio cronológico de legislación. 1938*, Editorial Aranzadi, Pamplona, 1938.
- Repertorio cronológico de legislación. 1939*, Editorial Aranzadi, Pamplona, 1940.
- Repertorio cronológico de legislación. 1940*, Editorial Aranzadi, Pamplona, 1941.
- ARCO BLANCO, M. A.: “Alargando las sombras del franquismo: represión y cárcel en España según la diplomacia británica (1936–1951)” dins *VI Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Saragossa, 15–17 novembre 2006.
- ARENAL CARDIEL, I.: *95 Batallón de Soldados Trabajadores*, PareDÓS, Madrid, 1999.

- ARÓSTEGUI, J. (coord.): “Violencia y política en España”, *Ayer*, Madrid, núm. 13, 1994.
- ARRARÁS, J., SÁENZ DE TEJADA, C., PÉREZ BUSTAMANTE, C.: *Historia de la Cruzada Española*, Ediciones Españolas SA, Madrid, 1940–1943 (36 volums).
- ASSOCIACIÓ CATALANA D'EXPRESOS POLÍTICS: *Notícia de la Negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939–1959)*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001.
- AZNAR, M.: *Historia militar de la guerra de España*, Editora Nacional, Madrid, 1964 (1a edició de 1940).
- BANDRÉS, J., LLAVONA, R.: “La psicología en los campos de concentración de Franco”, *Psicothema*, vol. 8, núm. 1, 1996.
- BARALLAT, M.: *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938–1945)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.
- BARRIUSO BABOT, J.: *Camps de concentració i unitats disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco*, tesina, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005. Consultable a: <http://seneca.uab.es/hmic/recerca/html>
- BARRULL, J., MIR, C.: *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936–1945*, Universitat de Lleida, Lleida, 1994.
- BARRUSO, P.: “«Que borren sus yerros pasados»: la aplicación de la Ley de Responsabilidades Políticas en Guipúzcoa (1939–1945)” dins *V Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Albacete, 13–15 novembre 2003.
- BASSA, D., DUEÑAS, O.: “Els esclaus de Franco. Del camp de concentració al batalló de treballadors”, *Sàpiens*, Barcelona, núm. 38, desembre 2005.
- BEAUMONT, E., MENDIOLA, F.: “Perspectivas y archivos locales: Propuestas teóricas y metodológicas para el estudio de los

Batallones de trabajos forzados (BT y BDST) en la posguerra a partir del caso navarro” dins *V Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Albacete, 13–15 novembre 2003.

“Prisioneros de guerra, esclavos de posguerra: Los límites de la propaganda política y la explotación económica en los Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores (BDST)” dins *Congreso Internacional La Guerra Civil Española*, Madrid, 27–29 novembre, 2006.

Esclavos del franquismo en el Pirineo. La carretera Igal – Vidángoz – Roncal, Txalaparta, Tafalla, 2006.

BEDMAR GONZÁLEZ, A. (coord.): *Memoria y olvido sobre la guerra civil y la represión franquista*, Lucena, 2003.

BENET, J.: *Catalunya sota el règim franquista*, Edicions Catalanes de París, París, 1973.

BERENGUER, M. A.: “El registre d’ingressos i filiacions i els expedients d’interns del fons de la Presó Model de Barcelona a l’Arxiu Nacional de Catalunya” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

BERNAL, À., DURAN, A.: “Els llibres d’actes de la presó Model que conserva l’Arxiu Nacional de Catalunya” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

BERTRAN i GÜELL, F.: *Els serveis de sanitat i assistència social de Catalunya. Reports i impressions del meu pas per la Conselleria de la Generalitat encarregada d’aquests serveis*, Llibreria Verdaguer, Barcelona, 1936.

- BOJ, I.: “El pabellón de las Misiones: la represión de la inmigración en la Cataluña franquista” dins *4t Congrés sobre la immigració a Espanya. Ciutadans i participació*, Universitat de Girona, Girona, 10–13 novembre 2004.
- BOJ, I., VALLÈS, J. “El pavelló de les Missions. La repressió de la immigració durant el període franquista”, *L’avenç*, Barcelona, núm. 298, gener 2005.
- BRUGUÉS TARRATS, G.: *Historia de la Casa de Caridad: Barcelona, 1362–1957*, Autor, Barcelona, 2000.
- CABALLÉ CLOS, T.: *Barcelona roja: dietario de la revolución (julio 1936 – enero 1939)*, Librería Argentina, Barcelona, 1939.
- CABANA, F.: *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya (llana, seda, gènere de punt, lli, jute, acabats)*, Volum 3, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994.
- CAMINAL i SERRET, J., DíEZ i QUIJANO, D.: *Horta. Àlbum de fotos. V. Transformació d’Horta de poble a barri de Barcelona*, El Tinter SAL, Barcelona, 2005.
- CARDONA, J.: *Un fusell i un biberó. A la guerra amb 17 anys*, Cossetània Edicions, Valls, 2004.
- CARDONA, G.: *El gigante descalzo. El ejército de Franco*, Aguilar, Madrid, 2003.
- CASA PROVINCIAL DE CARIDAD DE BARCELONA: *Les Cases Provincials de Caritat i de Maternitat i Expòsits de Barcelona*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1918.
- “Preventorium”. *Pabellones de Horta*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1927.
- La Casa Provincial de Caridad. Sus orígenes y actuación. Un gigantesco esfuerzo frente a la humanidad desvalida*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1951.

- CASANOVA, J.: “Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado”, *Historia Social*, Valencia, núm. 20, 1993.
- (coord.) *Guerras civiles en el siglo XX*, Pablo Iglesias, Madrid, 2001.
- La Iglesia de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 2001.
- CASANOVA, J., ESPINOSA, F., MIR, C., MORENO GÓMEZ, F.: *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Crítica, Barcelona, 2002.
- CENARRO, Á.: “Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del Nuevo Estado”, *Historia Social*, Valencia, núm. 30, 1998.
- “Muerte, control y ruptura social: la salida de la guerra civil en Teruel, 1939”, *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Universitat de València — FEIS, València, 1999.
- “Matar, vigilar, delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936–1948)”, *Historia Social*, València, núm. 44, 2002.
- La sonrisa de Falange: Auxilio Social en la guerra civil y en la posguerra*, Crítica, Barcelona, 2006.
- COVERDALE, J. F.: *La intervención fascista en la Guerra Civil española*, Alianza Editorial, Madrid, 1979.
- CRUANYES i TOR, J.: “L’espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil (1937–1939)”, *Lligall 19. Revista Catalana d’Arxivística*, Barcelona, 2002.
- Els papers de Salamanca. L’espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1938–1939)*, Edicions 62, Barcelona, 2003.
- CRUELLES, M.: *La revolta del 1936 a Barcelona*, Galba Edicions, Barcelona, 1976.

D'immigrants a ciutadans. La immigració a Catalunya del franquisme a la recuperació de la democràcia, Diputació de Barcelona — Ajuntament de Sant Adrià del Besós — Museu d'història de la immigració de Catalunya — Caja Madrid, Barcelona, 2004.

“Dossier. Guerra civil i postguerra al Poblenou. La terrible presó del Cànem. Entrevista a Ramon Fernández Jurado”, *Icària. Arxiu Històric del Poble Nou*, Barcelona, núm. 3, 1998.

DUCH, M.: *Reus sota el primer franquisme. 1939–1945*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1996.

DURÓ FORT, R.: “El preventori judicial de Lleida–Solsona, 1937–1939” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d'Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

ENGEL, C.: *Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la República, 1936-1939*, Almena Ediciones, Madrid, 1999.

Historia de las Divisiones del Ejército Nacional, 1936-1939, Almena Ediciones, Madrid, 2000.

ESTEBAN, H: *Amb el biberó a les trinxeres. La lleva de 1941 durant la Guerra Civil*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

ETXANIZ, J. A., PALACIO, V.: “Presos políticos: mano de obra barata. El Hospital Penitenciario y el Batallón de Trabajadores durante la reconstrucción de Gernika–Lumo (1938–1945)” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d'Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

FABRE, J.: “La delació dins la repressió franquista de postguerra”, *L'aveng*, Barcelona, núm. 75, 1984.

Periodistes uniformats. Diaris barcelonins dels anys 40: la represa i la repressió, Diputació de Barcelona — Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1996.

Periodistes sota censura. De la fi de la Guerra Civil a la Llei de Premsa, Diputació de Barcelona — Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1999.

La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002.
Consultable a: www.tesisenxarxa.net

Els que es van quedar. 1939: Barcelona, ciutat ocupada, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.

FABRE, J., HUERTAS, J. M.: *Tots els barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976.

“Francesc Serinyà, l'últim funcionari”, *L'Avenç*, Barcelona, núm. 33, 1980.

“L'Ajuntament de Barcelona (1939-1979): quaranta anys d'Ajuntament sense eleccions municipals”, *L'Avenç*, Barcelona, núm. 58, 1983.

Noticiari de Barcelona. De l'Exposició Universal als Jocs Olímpics, La Campana, Barcelona, 1991.

FABRE, J., HUERTAS, J. M., RIBAS, A.: *Vint anys de resistència catalana, 1939–1959*, Edicions La Magrana, Barcelona, 1978.

FERNÁNDEZ JURADO, R.: *Memòries d'un militant obrer (1930–1942)*, Editorial Hacer, Barcelona, 1987.

FUNDACIÓ CARLES PI I SUNYER: *Franco a Barcelona*. Documents d'Història. Sèrie franquisme, Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals, Barcelona, 2000. Original: *Franco in Barcelona*, United Editorial Ltd., Londres, abril 1939.

GALLART i VIVÉ, E.: “Any zero: una aproximació al Bisbat de Barcelona (Gener – Març 1939)” dins AA.VV.: *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n*

- Congrés de la CCEPC*, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana — Institut d'Estudis Baleàrics — Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs — Edicions Cossetània, Valls, 2001.
- GIL, P.: “Redentores y redimidos: la reducción de penas en la posguerra” dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de investigadores del franquismo*, València, 1999.
- GONZÁLEZ CALLEJA, E.: “Qué es y que no es violencia en política. Consideraciones teóricas en torno al conflicto social violento”, dins BARRULL, J. i MIR, C. (coords.): *Violència política y ruptura social a Espanya, 1936-1945*, Dossier de *Espai-Temps*, Universitat de Lleida, Lleida, 1994.
- GONZÁLEZ CORTÉS, J. R.: “Represión institucionalizada, explotación económica e identificación ideológica: los campos de concentración franquistas en Extremadura”, dins *Congreso Internacional La Guerra Civil Española*, Madrid, 27–29 novembre, 2006.
- GONZÁLEZ DURO, E.: *El miedo en la posguerra*, Oberón, Madrid, 2003.
- GRAU, T., RUMBAU, M.: *Sant Cugat 100 anys. 1900–2000*, Premsa Local Sant Cugat, SL, Sant Cugat, 2000.
- GRAU i VIADER, F.: *Rua de captius*, Pòrtic, Barcelona, 1981.
- GRIERA GAJA, A.: *Biografia de Mn. Xavier Griera*, Tip. Balmesiana, Vic, 1957.
- GUARNER, V.: *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya 1936–1939*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.
- GUTIÉRREZ LATORRE, F.: *Los cuarenta años de periodismo de “Solidaridad Nacional” (1936–1979)*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.

- HEREDIA URZÁIZ, I.: “Redención de penas por el trabajo: entre la explotación y la re-ideologización”, dins *VI Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Saragossa, 15–17 novembre 2006.
- HUERTAS CLAVERIA, J. M.: *200 anys de premsa diària a Catalunya, 1792–1992*, Col·legi de Periodistes de Catalunya — Ajuntament de Barcelona — Caixa de Catalunya, 1995.
- Barcelona: memòria d'un segle*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2001.
- “El Cànem, fábrica, cárcel y hotel”, *La Vanguardia*, 14-2-2006.
- IBÁÑEZ ESCOFET, M.: *La memòria és un gran cementiri*, Edicions 62, Barcelona, 1995.
- JUANA, J. de, PRADA, J. (coords.): *Lo que han hecho en Galicia. Violencia política, represión y exilio (1936–1939)*, Barcelona, Crítica, 2006.
- JULIÁ, S. (dir.): *Víctimas de la guerra civil*, Temas de Hoy, Madrid, 1999.
- Violencia política en la España del siglo XX*, Taurus, Madrid, 2000.
- Memoria de la guerra y del franquismo*, Taurus, Madrid, 2006.
- LABRADOR, R. F.: “La vida del preso” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d'Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- LACUESTA, R.: *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*, Diputació de Barcelona — Àrea de Cooperació — Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, Barcelona, 2002.

- LACRUZ, F.: *El Alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona (1936, 19 julio – 26 enero 1939)*, Librería Aysel, Barcelona, 1943.
- LAFUENTE, I.: *Esclavos por la patria. La explotación de los presos bajo el franquismo*, Temas de Hoy, Madrid, 2002.
- LANERO, M.: *Una milicia de la Justicia. La política judicial del franquismo (1936–1945)*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1996.
- LLARCH, J.: *Campos de concentración en la España de Franco*, Producciones Editoriales, Barcelona, 1978.
- LLORET PIÑOL, M.: “La modernización del sistema de acuartelamiento en la ciudad de Barcelona: del derribo de las murallas (1854) a la Guerra Civil de 1936”, *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universitat de Barcelona, núm. 84, 2001.
- LÓPEZ JIMÉNEZ, F. J.: “Fondos documentales conservados en el Archivo General Militar de Guadalajara”, *Cuadernos Republicanos*, Madrid, núm. 55, 2004.
- “Las fuentes: los archivos militares”, *Ayer*, Madrid, núm. 57, 2005.
- MAGRINÀ, E.: *Supervivència de postguerra. El cas de Tarragona*, Arola Editors, Tarragona, 2004.
- MARÍN, M.: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Pagès, Lleida, 2000.
- (dir.) *La Guerra Civil a Catalunya (1936–1939). 5 Els papers de Salamanca*, Edicions 62, Barcelona, 2006.
- MARTÍ, J.: *Coses viscudes. 1939–1945. Presons i Camps de treball*, Rubí, 1989.
- MARTÍ GÓMEZ, J.: *La España del estraperlo (1936–1952). Una crónica entrañable y ácida de aquellos años de hambre y*

esperanza que fueron las dos primeras décadas de la posguerra, Planeta, Barcelona, 1995.

MARTÍN, J. LL.: “Les redempcions de les penes pel treball a Sabadell (1942–1945)” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G.: *Les veus de presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, Edhasa — La Campana, Barcelona, 2003.

MARTÍNEZ, L., MORENO, F.: “El Canal de los Presos. Estudio jurídico-penitenciario. Aproximación a una tipología penitenciaria de emergencia en situaciones postbélicas” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya UAB/CEFID, Barcelona, 2002.

MARTÍNEZ BANDE, J. M.: *La batalla del Ebro. Monografías de la Guerra Civil de España. N° 13*, Editorial San Martín, Madrid, 1976.

La campaña de Cataluña. Monografías de la Guerra Civil de España. N° 14, Editorial San Martín, Madrid, 1976.

MARTÍNEZ REVERTE, J.: *La caída de Cataluña*, Crítica, Barcelona, 2006.

MASOLIVER, A.: *L’Arxiu President Tarradellas a Poblet*, Publicacions Abadia de Poblet, Barcelona, 1982.

MELGAR, M.: “Fondos contemporáneos del Archivo General Militar de Ávila”, *Revista de Historia Militar*, Madrid, núm. 1, 2002.

MERROUN, M. El: *Las tropas marroquíes en la Guerra Civil española, 1936–1939*, Almena, Madrid, 2003.

- MESA, J. L. de: *El regreso de las legiones. (Voluntarios italianos en la Guerra Civil española)*, García Hispan Editor, Granada, 1994.
- MINISTERIO DE DEFENSA: *Guía de Archivos Militares españoles*, Ministerio de Defensa, Secretaría General Técnica, Madrid, 1995 (2a versió actualitzada 1999).
- Reglamento de Archivos Militares*, Ministerio de Defensa, Secretaría General Técnica, Madrid, 1999.
- MINISTERIO DEL EJÉRCITO: *Colección legislativa del Ejército. Año 1940*, Servicio Geográfico y Cartográfico, Madrid, 1940.
- MIR, C.: *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.
- “El estudio de la represión franquista: una cuestión sin agotar”, *Ayer*, Madrid, núm. 43, 2001.
- “La funció política dels capellans en un context rural de postguerra”, *L'Avenç*, Barcelona, núm. 246, 2000.
- MIR, C., AGUSTÍ, C., GELONCH, J. (coords.): *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme. Balanç historiogràfic i perspectives*, Espai/Temps, Universitat de Lleida, núm. 42, Lleida, 2001.
- MOLINERO, C.: “La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía”, *Ayer*, Madrid, núm. 50, 2003.
- La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Cátedra, Madrid, 2005.
- MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J.: *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Crítica, Barcelona, 2003.

- MOLINERO, C., YSÀS, P.: *“Patria, Justicia y pan”*. *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya. 1939-1951*, Edicions La Magrana, Barcelona, 1985.
- “La Diputació de la postguerra: 1939–1949” dins RIQUER, B.: *Història de la Diputació de Barcelona. Tercer volum*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988.
- “La Diputació de 1949 a 1977” dins RIQUER, B.: *Història de la Diputació de Barcelona. Tercer volum*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988.
- MOTA MUÑOZ, J. F.: *La república, la guerra civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931–1941)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.
- NAVARRO i DOMÈNECH, E.: *La repressió franquista a Granollers*, XIII Memorial Joan Camps, Granollers, 2005. Consultable a: <http://www.xtec.cat/~enavarr22/projecterepressio.htm>
- NAVARRO i MOLLEVÍ, I.: *Masies de Les Corts*, Ajuntament de Barcelona — Districte de Les Corts, Barcelona, 1993.
- NEGREIRA VERJILLOS, J. LL.: *Del somni republicà a la barbàrie franquista. Cerdanyola del Vallès (1936-1952)*, Quaderns de Recerca de Cerdanyola del Vallès — Servei de publicacions de la UAB, Cerdanyola, 2006.
- NIERGA, J., ALEMANY, J.: *Memòries d'un soldat de la República*, Cedosa, Barcelona, 1984.
- NOVELLE, L., PRADA, J.: “Permaneced vigilantes y en alerta. El control de la disidencia a través de los expedientes de responsabilidades políticas” dins *V Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Albacete, 13–15 novembre 2003.
- NÚÑEZ DÍAZ-BALART, M.: “Propaganda e información en las instituciones penitenciarias del primer franquismo: 1939–1945”

- dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de investigadores del franquismo*, València, 1999.
- Los años del terror. La estrategia de dominio y represión del general Franco*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2004.
- “El dolor como terapia. La médula común de los campos de concentración nazis y franquistas”, *Ayer*, Madrid, núm. 57, 2005.
- OLEA i MORILLAS, A. J.: *L'abans. El Vallès Occidental. Cerdanyola del Vallès. Recull gràfic 1890-1965*, Efadós — Ajuntament de Cerdanyola, Molins de Rei, 2002.
- ONTAÑÓN, A.: “Campos de concentración y centros penitenciarios. Cantabria, 1937–1952” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d'Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- PAC VIVAS, M.: *Batalló de càstig. Memòries d'un vell lluitador d'origen pagès*, Lleida, 1999.
- PAGÈS i BLANCH, P.: *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936–1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.
- Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939–1975)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2004.
- PASCUAL, P.: “Campos de concentración en España y batallones de trabajadores”, *Historia 16*, Madrid, núm. 310, 2002.
- PASTOR PETIT, D.: *Espionaje (España 1936–1939)*, Bruguera, Barcelona, 1977.
- La cinquena columna a Catalunya (1936–1939)*, Galba, Barcelona, 1978.
- Los dossiers secretos de la guerra civil*, Argos, Barcelona, 1978.

- PERAY y MARCH, J.: *San Cugat del Vallés: su descripción y su historia. Últimas investigaciones (segunda edición, corregida y notablemente aumentada)*, Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1931.
- PÉREZ DEL PULGAR, J. A.: *La solución que da España al problema de sus presos políticos*, Publicaciones Redención, Valladolid, 1939.
- PERNAU, J.: *Diari de la caiguda de Catalunya*, Edicions B, Barcelona, 1989.
- PI i SUNYER, C.: *La guerra 1936–1939. Memòries*, Pòrtic, Barcelona, 1986.
- 1939. Memòries del primer exili*, Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals, Barcelona, 2000.
- POBLET i FEIJOO, F.: *Els bombardeigs a Barcelona durant la Guerra Civil*, Quaderns de Barcelona — Memòria històrica, Ajuntament de Barcelona — Regidoria de Dona i Drets Civils, Barcelona, 2005.
- PONS PRADES, E.: *Un soldado de la República: itinerario de un joven revolucionario*, G. del Toro, Madrid, 1974.
- PRESTON, P.: *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*, Península, Barcelona, 1997.
- RAFANEAU-BOJ, M. *Los Campos de Concentración de los refugiados españoles en Francia*, Ediciones Omega, Barcelona, 1995.
- RAGUER, H.: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936–1939)*, Península, Barcelona, 2001.
- RECASENS LLORT, J.: *La repressió franquista a Tarragona*, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona, 2005.
- RECASENS i MERCADÉ, J.: *Vida inquieta. Combat per un socialisme català*, Empúries, Barcelona, 1985.

- REIG TAPIA, A.: *Ideología e Historia (sobre la represión franquista y la Guerra Civil)*, Akal, Madrid, 1986.
- RENART, J.: *Diari, 1918–1961. Volum VI, 1936–1939*, Proa, Barcelona, 2003.
- RICHARDS, M.: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936–1945*, Crítica, Barcelona, 1999.
- RIO, A., VALCUENDE, J. M.: “La instrumentalización política de la memoria: la historia del Canal de los Presos” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- RIQUER, B., CULLA, J. B.: *Història de Catalunya. El franquisme i la transició democràtica, 1939–1988*, Edicions 62, Barcelona, 1989.
- RIQUER, B. (dir.): *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. L’època dels nous moviments socials, 1900–1930*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.
- (dir.) *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930–1939*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.
- (dir.) *Història, política, societat i Cultura dels Països Catalans. La llarga postguerra, 1939–1960*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.
- RISQUES, M.: “Archivos y fuentes documentales del mundo concentracionario y penitenciario español” dins MOLINERO, C., SALA, M. i SOBREQÜÉS, J.: *Una inmensa prisió. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Crítica, Barcelona, 2003.
- RISQUES, M., BARRACHINA, C.: *Procés a la Guàrdia Civil. Barcelona (1939)*, Pòrtic, Barcelona, 2001.

- RISQUES, M., VILANOVA, F., VINYES, R.: *Les ruptures de l'any 1939, Barcelona any zero*, Proa, Barcelona, 2000.
- RIUS i MORGADES, J.: “El Cànem. Camp de concentració del Poble Nou”, *4 Cantons*, núm. 124, 1976.
- ROCA i BLANCH, E.: *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000.
- RODRIGO, J.: “La bibliografía sobre la represión franquista. Hacia el salto cualitativo”, *Spagna Contemporanea*, Torí, núm. 19, 2001.
- “Campos de concentración a escala local: algunas consideraciones teóricas” dins PAYÁ LÓPEZ, P. (ed.): *La implantación del franquismo en la comarca*, Dossier de *Revista del Vinalopó*, núm. 4, 2001.
- “¡Vae victis! La función social de los campos de concentración franquista”, *Ayer*, Madrid, núm. 43, 2001.
- “Cap als orígens dels camps de concentració franquistes. Breus apunts per a la història concentracionària espanyola”, *L'Avenç*, Barcelona, núm. 272, 2002.
- “Fuentes para la historia de la guerra civil: el Archivo General Militar de Ávila”, *Spagna Contemporanea*, Torí, núm. 21, 2002.
- “«Las penas eternas del infierno». La reeducación religiosa en los campos de concentración franquistas” dins *V Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Albacete, 13–15 novembre 2003.
- Los campos de concentración franquistas. Entre la historia y la memoria*, Siete Mares, Madrid, 2003.
- Cautivos: Campos de Concentración en la España franquista, 1936–1947*, Crítica, Barcelona, 2005.
- “Internamiento y trabajo forzoso: los campos de concentración de Franco”, *Hispania Nova. Revista de historia contemporánea*, núm. 6, 2006. Consultable a: <http://hispanianova.rediris.es>

- RODRÍGUEZ, D.: “Explotación de mano de obra penal en la posguerra civil. El destacamento penal de “Minas de Casayo”. Ourense, 1942–1944” dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de investigadores del franquismo*, València, 1999.
- RODRÍGUEZ, D., PRADA, J.: “El sistema de redención de penas y los campos de trabajo franquistas (Ourense, 1938-1943)” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- “La generosidad es patrimonio de los fuertes: campos de concentración y sistema penitenciario en Galicia. Una aproximación” dins *V Encuentro de investigadores del franquismo. Comunicaciones*, Albacete, 13–15 novembre 2003.
- ROIG RODRÍGUEZ, J. L., TAMES CASTAÑO, J. M.: *MUNDET... un pequeño mundo (sus primeros años)*, autor, Barcelona, 2004.
- ROJAS, C.: *La guerra en Cataluña*, Plaza & Janés, Barcelona, 1979.
- ROMERO, L.: *El final de la guerra*, Ariel, Barcelona, 1976.
- ROUSSET, D.: *El universo concentracionario*, Anthropos, Barcelona, 2004.
- ROVIRA i VIRGILI, A.: *Els darrers dies de la Catalunya republicana*, Barcelona, 1976.
- SÀBAT i AUMASQUÉ, J.: *De vailet a la masia al camp de concentració*, autor, Barcelona, 1983.
- SABÍN, J. M.: *Prisión y muerte en la España de la posguerra*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid, 1996.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, J.: “La justícia i la repressió en els estudis sobre la guerra civil espanyola (1936–1939) i la postguerra” dins BARRULL, J. i MIR, C. (coords.): *Violència política y ruptura social a Espanya, 1936–1945*, Dossier de *Espai-Temps*, Lleida, 1994.

- SALAS LARRÁZABAL, R.: *Pérdidas de la guerra*, Planeta, Barcelona, 1977.
- Los datos exactos de la guerra civil*, Rioduero, Madrid, 1980.
- SERRA, D., SERRA, J.: *La guerra quotidiana. Testimonis d'una ciutat en guerra (Barcelona 1936–1939)*, Columna, Barcelona, 2003.
- SERRANO, R., SERRANO, D.: *Toda España era una cárcel. Memoria de los presos del franquismo*, Aguilar, Madrid, 2002.
- SOBREQUÉS i CALLICÓ, J. (dir.): *Història de Barcelona. 5 El desplegament de la ciutat manufacturera (1714–1833)*, Ajuntament de Barcelona — Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993.
- Història de Barcelona. Del creixement desordenat a la ciutat olímpica*, Ajuntament de Barcelona — Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.
- SOLÉ i BARJAU, Q.: *A les presons de Franco*, Proa, Barcelona, 2004.
- SOLÉ SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista a Catalunya, 1938–1953*, Edicions 62, Barcelona, 1985.
- “L’ocupació militar de Catalunya, març 1938 – febrer 1939”, *L’Avenç*, Barcelona, núm. 80, 1985.
- Catalunya sota les bombes (1936–1939)*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.
- (dir.) *Història de la presó Model de Barcelona*, Pagès, Lleida, 2000.
- (dir.) *El franquisme a Catalunya. La dictadura totalitària (1939–1945)*, Edicions 62, Barcelona, 2005.
- SOLÉ SABATÉ, J. M., VILLARROYA, J.: *L’ocupació militar de Catalunya: març 1938 – febrer 1939*, L’Avenç, Barcelona, 1987.
- La repressió a la rereguarda catalana, 1936–1939*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989–1990.

- (dir.) *La Guerra Civil a Catalunya (1936–1939). Derrota, ocupació militar i exili*, Edicions 62, Barcelona, 2005.
- SUÁREZ, A. – COLECTIVO 36: *Libro blanco sobre las cárceles franquistas*, Ruedo Ibérico, París, 1976.
- SUÁREZ, X. M.: “Campos de concentración y prisiones en Galicia. Análisis de la población reclusa” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d’Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- SUBIRATS PIÑANA, J.: *Pilatos 1939–1941. Prisión de Tarragona*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 1993.
- Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*, Viena, Barcelona, 2003.
- TARÍN-IGLESIAS, M.: *Los años rojos*, Planeta, Barcelona, 1985.
- TASIS, R.: *Les presons dels altres. Records d’un escarceller d’ocasió*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1990.
- TATJER, M., VILANOVA, A.: *La ciutat de les fàbriques. Itineraris industrials de Sant Martí*, Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí — Institut de Cultura — Museu d’Història de la Ciutat, Barcelona, 2002.
- TERMES, J.: *Història de Catalunya. De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil, 1868–1939*, Edicions 62, Barcelona, 1987.
- THOMAS, H.: *La guerra civil española. 1936–1939*, Grijalbo, Barcelona, 1976.
- TORRENT, M.: *¿Qué me dice usted de los presos?*, Imprenta Talleres Penitenciarios, Alcalá de Henares, 1942.
- TORRE ENCISO, C., MURO ZEGRI, D.: *La marcha sobre Barcelona*, Editorial Nacional, Barcelona, 1939.

- TORRES, M.: *Mis tres años de prisionero*, J. Marí Montañana (1941), Valencia, 1982.
- TORRES, R.: *Los esclavos de Franco*, Oberón, Madrid, 2000.
- TORRES i MESTRES, E.: *La batalla de l'Ebre i la caiguda de Barcelona, 1939*, Pagès editors, Lleida, 1999 (edició conjunta dels llibres de 1971 i 1978, respectivament).
Quasi un dietari (memòries 1926–1949), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.
- TRIBÓ, M.: *Records i vivències*, Autoedició, Barcelona, 1999.
- UCELAY DA CAL, E.: “La Diputació durant la Dictadura: 1923–1930” dins RIQUER, B. (dir.): *Història de la Diputació de Barcelona. Segon Volum*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987.
“De la Dictadura a la Generalitat” dins RIQUER, B. (dir.): *Història de la Diputació de Barcelona. Segon Volum*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988.
- VEGA, S.: “La vida en las prisiones de Franco” dins *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme. Preactes del Congrés*, Museu d'Història de Catalunya — UAB/CEFID, Barcelona, 2002.
- VENTURA i SOLÉ, J.: *El meu diari de guerra, 1937–1939*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1987.
- VILANOVA, M.: *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió*. Icaria, Capellades, 1995.
- VILANOVA i VILA-ABADAL, F.: *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra, 1939–1942*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999.
La Barcelona franquista i l'Europa totalitària (1939–1946), Empúries, Barcelona, 2005.

1939: una crónica del año más terrible de nuestra historia, Península, Barcelona, 2007.

VILLARROYA i FONT, J.: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936–1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981.

VINYES, R.: “Construyendo a Caín. Diagnósis y terapia del disidente: las investigaciones psiquiátricas militares de Antonio Vallejo Nágera con presas y presos políticos”, *Ayer*, Madrid, núm. 44, 2001.

Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas, Temas de Hoy, Madrid, 2002.

El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Salvo, Barcelona, Plaza & Janés, 2004.

VIRELLA BLODA, A.: “Sant Elies, 1939. Un convent que fou presó franquista”, *L'avenç*, Barcelona, núm. 59, 1983.

Imatges de la pau “honrosa” (1939–1942), Llibres del Far, Barcelona, 2001.

CARTOGRAFIA DE BARCELONA

GALERA, M., ROCA, F., TARRAGÓ, S.: *Atlas de Barcelona: siglos XIX–XX*, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 1982.

GUÀRDIA, M.: *Barcelona. Memòria des del cel*, Ajuntament de Barcelona — Generalitat de Catalunya — Lunwerg Editores, Barcelona, 2002.

Guía urbana de la ciudad de Barcelona, 1941, Solidaridad Nacional, Barcelona, 1941.

Guías P.I.C.S. Barcelona, Librería Catalonia, Barcelona, 1929.

- MERINO LUBIÁN, J. M.: *Guía Merino Barcelona. 1942–1943*, Gráficas Typus, Barcelona, 1943.
- Barcelona, 1944–1945. Guía práctica del Guardia Urbano*, Gráficas Typus, Barcelona, 1945.
- MONTANER i GARCIA, M. C.: *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833–1941)*, Rafel Dalmau Editor — Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Plano–Guía de Barcelona. Nombres de las calles, plazas, avenidas, pasajes, rieras, etc. de la ciudad de Barcelona*, Ra–Ga, Barcelona, 1952.
- PORTAVELLA i ISIDORO, J.: *Els carrers de Barcelona: Sant Gervasi*, Ajuntament de Barcelona — Arxiu del Districte de Sarrià Sant Gervasi, Barcelona, 2003.
- ROCA y ROCA, J.: *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores. Ilustrada con grabados foto-tipográficos y cinco planos*, E. López Editor, Barcelona, 1884.
- SERVEI MUNICIPAL: *Plano de la Ciudad de Barcelona: años 1930–1940*. Gráfico de conjunto con la numeración de las hojas expuestas. Ajuntament de Barcelona — Servei Municipal (autor Vicente Martorell), 1930–1940.